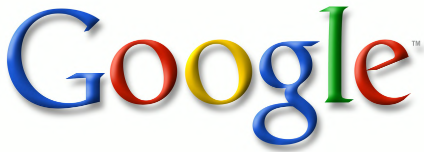
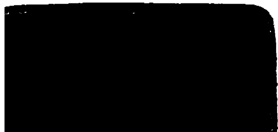

ALGEMEENE KERKELIJKE GESCHIEDENIS, DER CHRISTENEN.

ALGEMEENE KERKELIJKE GESCHIEDENIS, DER CHRISTENEN,

| 335 |

DOOR

IJSBRAND VAN HAMELSVELD.

VIJFTIENDE DEEL.

MET PLAATEN.

TE HAARLEM BIJ
FRANÇOIS BOHN,
MDCCCVII.

17

ALGEMEENE KERKELIJKE GESCHIEDENIS, DER CHRISTENEN.

ALGEMEENE KERKELIJKE GESCHIEDENIS, DER CHRISTENEN,

DOOR

IJSBRAND VAN HAMELSVELD.

VIJFTIENDE DEEL.

MET PLAATEN.

TE HAARLEM BIJ
FRANÇOIS BOHN,
MDCCCVII.

I N H O U D

VAN HET

VIJFTIENDE DEEL.

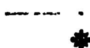
VIJFDE BOEK.

Bevattende het vijfde tijdperk; van den tijd der kruistogten, of het Pausſchap van GREGORIUS VII, in de elfde eeuw, tot de Kerkhervorming in het begin der zestiende eeuw.

EERSTE HOOFDSTUK.

TWEEDE HOOFDSTUK.

DER-

KER-

KERKELIJKE GESCHIEDENIS.

*

VIJFDE BOEK.

BEVATTENDE HET VIJFDE TYDPERK; VAN DEN TIJD DER KRUISTOGTEN, OF HET PAUSSCHAP VAN GREGORIUS VII, IN DE ELFDE EEUW, TOT DE KERKHERVORMING IN HET BEGIN DER ZESTIENDE EEUW.

EERSTE HOOFDSTUK.

Korte Schets der Wereldgebeurtenisſen in dit Tijdvak.

V BOEK I Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Staat van Duitschland onder HENDRIK IV

Het Duitſche Keizerrijk had in het begin van dit Tijdperk, aan het hoofd den Keizer HENDRIK IV, uit den *Frankiſchen* Stam, die in het jaar 1056 nog een kind, niet meer dan zes jaren oud, zijn' Vader HENDRIK III was opgevolgd (*). De regering van HENDRIK was van langen duur, tot in het jaar 1106, maar vol onrust, door zijne twisten met den Paus GREGORIUS VII, welke twisten ter naauwernood in het jaar 1122 onder HENDRIK V een einde namen.

Na

(*) Zie *Deel* XIII. *Bladz.* 4.

V BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

en V. Keizers uit den Frankischen Stam.

Na HENDRIK V, in wien het *Frankische* Stamhuis eindigde, beklom een Hertog van *Saxen*, LOTHARIUS, de *Tweede* van dien naam, den Keizerlijken troon, op welken hij zich echter met geweld van wapenen moest handhaven. Naardien hij zonder kinderen overleed, verkozen de *Duitschers* in het jaar 1136 KOENRAAD III, uit het Adelijk *Zwabisch* geslacht van *Hohenstauffen*, tot Keizer, in wiens tijd de verdeeldheden tusschen de *Gibellinen*, gelijk de aanhangers des Keizers, en de *Welfen*, of de *Sakfen* en *Beyerschen*, gelijk 's Keizers tegenstrevers genoemd werden, een begin namen. Deze Keizer deed in persoon eenen kruistogt naar het Oosten, van waar hij, zonder iet wezenlijks verrigt te hebben, terug keerde, en in het jaar 1152 overleed.

Keizers uit den Zwabischen Stam. KOENRAAD III.

FREDERIK I.

Zijn opvolger was FREDERIK I, met den bijnaam ÆNOBARBUS, of BARBAROSSA, *Roodbaard*, een dapper en ondernemend Vorst, en een voorstander der wetenschappen en kunsten. Om een einde, indien mogelijk, van de binnenlandsche onlusten in *Duitschland* te maken, herstelde hij HENDRIK, *den Leeuw* bijgenaamd, in zijn Vaderlijk Hertogdom *Beyeren*, en schonk aan HENDRIK van *Oostenryk*, het landschap van dien naam met den titel van Hertogdom, in het jaar 1156. Hij was tot vijfmalen toe genoodzaakt, krijgstogten naar *Italië* te doen, om daar zijn gezag tegen de Pausen en hunnen aanhang te handhaven, zonder zijn oogmerk ten vollen te kunnen bereiken. In den hoogen ouderdom van bijna 70 jaren, trok hij naar het Oosten op eene kruisvaart, en stierf op dezelve in het

het jaar 1190, aan eene verkoudheid, welke hij zich, door het baden in eene rivier, op den hals gehaald had. — V BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Zijn Zoon HENDRIK VI volgde den Vader op, deze bragt, door zijn huwelijk met KONSTANTIA, Dochter van ROGIER, Koning van *Sicilië*, dat Eiland aan zijn huis, maar als hij in het jaar 1197, niet zonder vermoeden van vergif, overleed, enkel eenen Zoon, FREDERIK, een kind van vier jaren, nalatende, gingen *Rome* en verscheidene landschappen, door de staatkunde der Pausen, voor altijd voor het *Duitsche* Keizerrijk verloren. — HENDRIK VI.

Zelfs was *Duitschland* inwendig verdeeld, alzoo de meeste Vorsten FILIPS, Broeder van HENDRIK VI, verkoren, terwijl anderen, voornamelijk de Bisschoppen en Abten, OTTO IV, Zoon van HENDRIK *den Leeuw*, als Keizer erkenden, waar uit een burgerkrijg ontstond, die volkomen tien jaren, met verwoesting van landen en steden, duurde; toen FILIPS in het jaar 1208 vermoord werd, waar na OTTO IV alleen regeerde; maar als deze ondernam, de regten des Keizers op de *Italiaansche* landen te doen gelden, werd hij door den Paus in den ban gedaan, en door deszelfs bewerking, FREDERIK II, Zoon van HENDRIK VI, tegen hem verkoren, die hem ook, bij zijne dood, in het jaar 1218 opvolgde. — FILIPS en OTTO IV.

Deze FREDERIK II was een Vorst, die met moed en beleid regeerde, en vele begaafdheden bezat, een bevorderaar der geleerdheid, en een voorstander van verdraagzaamheid in het godsdienstige; maar die — FREDERIK II.

V BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

onophoudelijk te worstelen had met de heerschzucht der Pausen, welke hem door menigvuldige oorlogen het leven verdrietig maakten, en zelfs zijnen Zoon HENDRIK tegen den Vader ophitsten. FREDERIK verdedigde zich moedig, niet alleen met de wapenen, maar ook in geschriften, waar toe hij bijzonder zich van de geleerdheid van PETRUS *de Vineis*, eenen zijner Staatsdienaren, bediende; in zijnen tijd begon men in *Duitschland* van de *Duitsche* taal in staatsstukken gebruik te maken.

Hanse-verbond.

Dewijl, door de menigvuldige oorlogen, de euvelmoed der edelen in *Duitschland* zoo hoog gerezen, en de verwarringen, in weerwil van FREDERIKS pogingen, om de rust en veiligheid door het oprigten van een *Hofgerigt* te verzekeren, zoo zeer toegenomen waren, dat bijzondere Edellieden uit hunne Sloten en Kasteelen, als openbare Roovers, alles onveilig maakten, sloten onder FREDERIKS regering in het jaar 1241 de steden *Lubek* en *Hamburg* een verbond, tot bescherming van hunnen koophandel, hetwelk de grondslag was der *Duitsche Hanse*, of het verbond van koophandel, hetwelk, door de toetreding van meer koopsteden in en buiten *Duitschland*, eerlang zelfs voor Koningen ontzagbaar werd.

KOENRAAD IV.

Met de regering van KOENRAAD IV, Zoon van FREDERIK II, die in het jaar 1254 eindigde, nam de *Zwabische* Stam der Keizeren tevens een einde; en werd gevolgd door eene regeringloosheid of *Tusschenrijk* van meer dan 20 jaren, vol wanorden en aanhoudende burgeroorlogen; gedurende dezen tijd werd wel de een en ander, WILLEM, Graaf van

Hol-

Holland, RICHARD, Graaf van *Cornwallis*, ALFONSUS, Koning van *Kastilië*, tot Keizer verkoren, maar zij waren, of te zwak, of afwezig, en dus buiten ſtaat, om de onrusten te beteugelen en de rust te herſtellen.

Eindelijk verkozen de Keurvorsten RUDOLF, den eerſten van dien naam, Graaf van *Habsburg*, gelegen in het Canton *Bern*, in het toenmalige *Burgondiſche* Rijk, tot Keizer, in het jaar 1273. Deze Vorst, bij wijsheid en dapperheid, waar door hij beroemd was, eerlijkheid en regtvaardigheid voegende, had het geluk, gedurende zijne regering van 18 jaren, de rust, orde en veiligheid, in *Duitschland* te herſtellen. Door het ſchenken van *Oostenryk* en de *Zwabiſche* Landen aan zijne Zonen ALBERT en RUDOLF, leide hij den grond tot de grootheid van het Huis van *Oostenryk*, hetwelk van hem afſtamt. Doch, geen' lust hebbende, om zich aan het herwinnen van *Italië* te wagen, ging het gezag der Keizeren in dat land genoegzaam te grond.

RUDOLF van Habsburg.

Na zijn overlijden in het jaar 1291, ontſtond op nieuw een Tusſchenrijk voor negen maanden, tot dat de Keurvorsten ADOLF, Graaf van *Nasſau*, verkoren, wien zij echter, misnoegd over zijne ondernemingen, om zich zelven te verrijken, weder afzetteden, en ALBERT, Hertog van *Oostenryk*, Zoon van RUDOLF I, in zijne plaats ſtelden. Dewijl ADOLF zich met het zwaard op den troon handhaafde, ontſtond 'er een felle burgerkrijg, welke in het jaar 1298 een einde nam, toen ADOLF in eenen veldſlag ſneuvelde.

ADOLF van Nasſau.

V BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Keulen, de Koning van *Bohemen*, de *Palts-Graaf* aan den *Rhyn*, de Hertog van *Sakſen* en de Markgraaf van *Brandenburg*, bevestigd, 'er werden ook eenige ſchikkingen gemaakt, om aan de vijandelijkheden tusſchen bijzondere Edellieden palen te ſtellen; doch van de onafhankelijkheid des *Duitſchen* Rijks werd te minder geſproken, omdat de Keizer zelve 's Pauſen gunst zocht, ten einde zijn Zoon WENZEL of WENCESLAUS tot zijn' opvolger te doen verkiezen. Door dezen Keizer werd de eerſte Duitſche ~~*Univerſiteit of*~~ Hoogeſchool geſticht in *Praag*, de hoofdſtad van zijn Koningrijk *Bohemen*, welk Rijk hij ſteeds boven *Duitschland* bevoorregtte. Uit dezen hoofde noemde Keizer MAXIMILIAAN naderhand hem den Stiefvader van *Duitschland*. Hij overleed in het jaar 1378.

WENZEL of WENCESLAUS.

Zijn bovengemelde Zoon WENZEL of WENCESLAUS bezat het Rijk 22 jaren. De geſchiedenis ſpreekt zeer ongunſtig van hem. De waarheid is, dat hem eene mengeling van goede en kwade hoedanigheden eigen was, en dat hij, tot den wijn genegen, vele dwaze daden verrigtte. Voornamelijk echter geraakte hij bij de *Duitſchers* in haat, omdat hij, even als zijn Vader, zijn Erfkoningrijk *Bohemen* boven *Duitschland* ſtelde; ook joeg hij den Paus tegen zich in het harnas, toen hij met den Koning van *Frankryk* in onderhandeling trad, om de beide Pauſen, welke thans de Kerk verdeelden, af te zetten. Het gevolg van het een en ander was, dat de Rijksvorsten hem in het jaar 1400 de Keizerlijke waardigheid onwaardig verklaarden, en

en ROBERT of RUPERT, ook RUPRECHT, Keurvorst van den *Paltz*, in zijne plaats verkoren.

V BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Deze deed wel in het volgende jaar eenen togt naar *Italië*, maar keerde, zonder het Keizerlijk gezag aldaar te hebben kunnen herstellen, naar *Duitschland* terug. Ook ontstonden 'er nieuwe onlusten in *Duitschland*, welke RUPERT, die in het jaar 1410 overleed, niet in staat was, bij te leggen.

ROBERT of RUPERT.

Zijn opvolger was SIGISMUND, Koning van *Hongaryen*, en Keurvorst van *Brandenburg*, jonger Broeder van den afgezetten WENCESLAUS. Deze een arbeidzaam Vorst, en met ijver voor het algemeen welzijn bezield, beriep eene Kerkvergadering te *Constans*, op welke de scheuring in de Kerk, door het afzetten van drie Tegenpausen, en het verkiezen van eenen nieuwen Paus, geheeld, maar te gelijk tegen het woord van eer en gegeven vrijgeleide, JOANNES HUS en deszelfs leerling HIËRONYMUS van *Praag*, ten vure veroordeeld, en als Ketters, voor 's Keizers oogen, verbrand werden; waar van het gevolg was, de oorlog met de *Hussiren*, aanhangers van HUS, in *Bohemen*, welke met veel bloedstorting en verwoestingen gepaard ging, zoodat SIGISMUND naauwelijks een jaar voor zijn overlijden, in het jaar 1437, weder in het gerust bezit van dat Koningrijk geraakte.

SIGISMUND.

SIGISMUND had tot zijnen opvolger ALBERT II, Hertog van *Oostenryk*, die met zijne eenigste Dochter ELIZABETH getrouwd was; met hem kwam het Huis van *Habsburg-Oostenryk* weder op den troon des Keizerrijks, welken het onafgebroken 300 jaren be-

ALBERT II

V BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

bezeten heeft, tot het met KAREL VI in de laatst-verlopene XVIIIde eeuw, wat de mannelijke linie betreft, is uitgestorven. Deze ALBERT was een Vorst van uitmuntende begaafdheden, van wien men de herstelling der rust en het welzijn van *Duitschland* mogt verwachten, indien niet een ontijdige dood hem, reeds in het tweede jaar zijner regering, in het jaar 1439 had weggerukt.

FREDERIK III.

Daartegen bezat FREDERIK III, zijn Neef, die hem opvolgde, naauwelijks eenige bekwaamheid, om een land, zoo als *Duitschland* toen was, te regeren, gelijk hij dan ook in den langen tijd van 54 jaren, die hij geregeerd heeft, niets belangrijks heeft tot stand gebragt. In zijn tijd werd het *Griekfche* Keizerrijk vernietigd, en *Konstantinopolen*, in het jaar 1453, door de *Turken* bemagtigd; ook begonnen zij toen invallen in *Duitschland* te doen, zonder dat daartegen behoorlijke middelen van verdediging ter hand werden genomen. Ook stegen de buitensporigheden van het vuistregt den hoogsten trap; hetwelk aanleiding gaf tót het oprigten van het *Zwabische Verbond*, in het jaar 1488, waar bij de Vorsten, Rijkssteden en Edelen zich verbonden, om alle roofkasteelen te verwoesten, en alle geschillen voortaan niet door de wapenen, maar door een ten dien einde benoemd Geregtshof te laten beslissen. Maar in één opzigt was FREDERIK III gelukkig, in het vergrooten van zijn Huis. Door het huwelijk van zijnen Zoon MAXIMILIAAN, met MARIA, eenige Erfdochter van KAREL *den Stouten*, Hertog van *Burgondien*, kwamen de *Nederlanden*

aan

aan *Oostenryk*, alhoewel daar uit die geweldige oorlogen met *Frankryk* aanleiding namen, welke tot in onze tijden zijn voortgezet.

FREDERIK III overleed in het jaar 1493, en werd door zijnen Zoon MAXIMILIAAN I, die reeds voor zeven jaren tot *Roomsch Koning* benoemd was, opgevolgd, eenen Vorst van goede en edele gezindheid, die veel heeft toegebragt, om de ruwe zeden der *Duitschers* te verzachten en te verbeteren. Eéne zijner eerste verrigtingen was de geheele afschaffing van het oude vuistregt, en de afkondiging van eenen algemeenen Landsvrede. Hij stichtte het *Rijkskamergerigt*, door hetwelk alle bijzondere verschillen tusschen Vorsten, Stenden en steden des Rijks beoordeeld en beslist moesten worden; het Rijk werd in tien *Kreitsen* verdeeld, en daar bij bepaald, hoe veel elk der Vorsten tot een Rijksleger in geval van oorlog zou opbrengen, ook werd het *Postwezen* in het Rijk ingevoerd. Zelve een vriend der geleerdheid en wetenschappen, zag hij die, onder zijne regering, herleven; ook beleefde hij den aanvang der Kerkhervorming, naar welke hij zelve verlangde, waar door hij eens op den inval kwam, om de Keizerlijke waardigheid neder te leggen, en zich zelven tot Paus te doen verkiezen, ten einde de gewenschte verbetering tot stand te kunnen brengen. MAXIMILIAAN I.

Italië, in hetwelk *Rome*, de eigenlijke Hoofdstad van den *Roomsch-Duitschen* Keizer, reeds vroeger aan de magt der Pausen onderworpen was, van welke de *Romeinen* zelve zich somtijds zochten te be- Toestand van Italie.

V BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

bevrijden, maar vergeefs, *Italië* werd, gedurende dit Tijdperk, meer en meer aan de Keizers onttrokken, en al het gezag dezer Vorsten bestond, sedert de XIIIde eeuw, in dit land alleen daar in, dat zij zich te *Rome* door den Paus lieten kronen; hoe veel oorlogen ook sommige Keizers voerden, om *Italië* weder in hunne magt te krijgen, zij konden 'er geenen vasten voet in vestigen. De in *Duitschland* in de XIIde eeuw ontstane partijen van *Gibellinen* en *Welfen*, of *Keizerlijken* en *Pauschgezinden*, vervulden dit schoone land, inzonderheid *Lombardyen*, met krijg en verwoesting; in *Opper-Italië* ontstonden, behalve andere, inzonderheid twee vermaarde Gemeenebesten, die allengs zeer magtige zeemogendheden werden, dat van *Venetien* en dat van *Genua*; en een afstammeling der *Normannische* Vorsten, ROGIER, vereenigde het geheele *Beneden-Italië* met het Eiland *Sicilië*, en dwong den Paus hem als Koning der *beide Sicilien* te erkennen, schoon hij vervolgens als Leenman aan denzelven den eed deed, en zijne zijde tegen het gezag der Keizeren stijfde. Zijn Rijk kwam wel naderhand aan het *Zwabisch*-Keizerlijke Stamhuis; maar door de Staatkunde der Pausen maakte een Fransch Vorst, KAREL van *Anjou*, zich van dit Rijk meester, in welks bezitting hij zich, door den dood der beide jonge Prinsen, KONRADYN en FREDERIK van *Oostenryk*, zocht te bevestigen; doch in het jaar 1282 verloor hij het Eiland *Sicilië* weder door den moord der *Franschen*, bekend onder den naam van de *Siciliaansche Vesper*.

In

In het jaar 1395 werd JOAN GALEAZZO, uit den Huize *Visconti*, tot Hertog van *Milaan* gemaakt; en nadat het Huis van *Visconti* was uitgestorven, werd het door het Huis *Sforza* opgevolgd, tot dat de *Franschen* het veroverden, waar na het een twistappel tusschen hen en de *Duitsche* Keizers werd. Ook werd AMADEUS VIII Graaf van *Savoyë* in het jaar 1416 door Keizer SIGISMUND tot *Hertog* verheven. — In Middel-*Italië* was *Florence* een aanzienlijk gemeenebest, alwaar het Huis *Medicis* of *Medici* grooten invloed had, uit hetwelk COSMUS MEDICIS zich verdienstelijk maakte, en den naam van *Vader des Vaderlands* verwierf. Zijn Kleinzoon LAURENTIUS, die tot het jaar 1492 regeerde, was inzonderheid een voorstander der geleerden, die de *Grieksche* vlugtelingen mildelijk onderhield. Voorts handhaafden de Pausen, die eenen geruimen tijd te *Avignon* hun verblijf hadden gehad, zich, nadat MARTINUS V in het jaar 1417 weder het eenigst Opperhoofd der Westersche Kerk geworden was, in het gebied van *Rome*, en den Kerkelijken Staat. Menigvuldig waren de oorlogen in de XIV en XVde eeuw in *Italië*, over *Napels* en *Sicilië*, en tusschen de *Venetianen* en *Genuezen* enz., welke hier te beschrijven ons buiten ons bestek zou afleiden.

V BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Staat van Frankryk

De *Franschen* ondernamen op het einde der XIde eeuw, den eersten der kruistogten of heilige oorlogen, waar in zij vele menschen, geld en andere voordeelen verloren, maar in beschaafdheid van zeden, aardrijkskunde en scheepvaart en andere weten-

V BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

tenschappen wonnen. Dit gebeurde onder de regering van FILIPS I, die in het jaar 1108 door zijnen Zoon LODEWYK VI of *den Dikken* werd opgevolgd. Daar de Grooten des Rijks, die zich *Pares* of *Pairs* noemden, omdat niemand den anderen iet wilde toegeven, de magt der Koningen tot hier toe zeer bepaald hadden gehouden, leide deze Vorst zich toe, om het gezag der Koningen uit te breiden, waar toe hem zijn wijze Staatsdienaar SUGER ijverig de hand bood, dien hij daarom *den Vader des Vaderlands* noemde. Zijn Zoon LODEWYK VII, die 43 jaren van het jaar 1137 tot 1180 regeerde, is meest vermaard door een kruisvaart, welke geheel vruchteloos afliep. Zijn Zoon FILIPS AUGUSTUS was een ondernemend en schrander Vorst, die het Koninglijk gezag verhief, en aan de Engelschen een aanzienlijk deel van hunne Landen in *Frankryk* ontnam. Hij had, in het jaar 1223, LODEWYK VIII zijnen Zoon tot opvolger, die niet langer dan drie jaren regeerde, hebbende al dien tijd den oorlog voortgezet tegen de onschuldige *Waldenzen* en *Albigenzen*, tegen welke de Paus eenen kruistogt had laten prediken

LODEWIJK IX de Heilige.

Zijn Zoon en opvolger LODEWYK IX was een godvruchtig Vorst, die met wijsheid, liefde tot geregtigheid en goedheid regeerde, maar de verkeerde begrippen van godsvrucht, aan zijn' tijd eigen, deden hem overhellen tot bijgeloovigheid, welke hem twee kruistogten deed ondernemen, in den eersten werd hij door de Arabieren gevangen, en op den tweeden met een groot gedeelte van zijn leger

door

door eene pestziekte weggerukt, in het jaar 1270.

Hij werd door zijnen Zoon FILIPS III, *de Stoute* bijgenaamd, opgevolgd, die na eene regering van 15 jaren in het jaar 1285 overleed.

Zijn Zoon FILIPS IV *de Schoone*, een werkzaam Vorst, gaf aan den Burgerstand eene plaats onder de Rijksstanden, en verzette zich moedig tegen de heerschzucht der Pausen, doch naderhand met den Paus zamenspannende, roeide hij de magtige en rijke Orde der *Tempelieren* uit, waar bij vele wreedheden gepleegd werden.

V BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 1072 tot 1517.

FILIPS III de Stoute.

FILIPS IV de Schoone.

De drie volgende Koningen LODEWYK X *Huttin*, of de *Twistzuchtige*; FILIPS V *de Lange*, en KAREL IV *de Schoone*, regeerden slechts weinige jaren; met den laatsten eindigde de regt nederdalende linie der nakomelingen van HUGO CAPET, en de kroon van *Frankryk* ging over in het Huis van *Valois*.

Einde der regering van het Huis van CAPET.

FILIPS VI was de eerste Koning van *Frankryk*, uit het Huis van *Valois*. De aanspraak, welke de Koning van *Engeland*, EDUARD III, bij deze gelegenheid op de kroon van *Frankryk* maakte, bragt meer dan éénen oorlog te wege tusschen de beide volken; de *Engelschen* maakten zich meester van *Calais*, welke stad zij lange jaren hebben behouden. Maar daartegen gelukte het aan FILIPS, het Graafschap *Burgondië*, of het *Daufinè*, aan zijne kroon te hechten, zijnde hem hetzelve afgestaan door den laatsten bezitter HUMBERT, onder voorwaarde, dat altijd de oudste Zoon des Konings van *Frankryk*, als Graaf van dit Landschap, den naam van *Daufin* zou dragen.

FILIPS VI van Valois

Zijn

V BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

JOANNES de Goede. Zijn Zoon JOANNES *de Goede*, die zijnen Vader in het jaar 1350 was opgevolgd, werd door den Engelschen Prins EDUARD, *de Zwarte Prins* genoemd, geslagen en gevangen naar *Engeland* gevoerd, en moest aan de *Engelschen* een groot deel van *Frankryk* afstaan.

KAREL V. de Wijze. Zijn Zoon en opvolger KAREL V *de Wijze*, wist het echter door staatkundige handelingen en listen zoo ver te brengen, dat de *Engelschen* bijna alles, wat zij veroverd hadden, weder verloren, behalven de stad *Calais*.

KAREL VI. Doch onder KAREL VI, zijnen Zoon, die in eene krankzinnigheid verviel, welke hem tot zijne dood bijbleef, heroverden de *Engelschen*, ondersteund door den Hertog van *Burgondië*, alles, en bragten het zoo ver, dat 'er in het jaar 1420 een verdrag werd getroffen, volgens hetwelk hun Koning HENDRIK V, na de dood van Koning KAREL, als deszelfs opvolger in het *Fransche* Rijk zou erkend worden.

KAREL VII Korten tijd daar na nam de kans weder eene geheel strijdige wending; en KAREL VII, Zoon van den krankzinnigen KAREL, kwam door zijne standvastigheid en goed geluk alles te boven; zijnde de moed der *Franschen* opgewekt door een boerenmeisje, JEANNE D'ARC, gemeenlijk *de Maagd van Orleans* geheten, die in het jaar 1429 eene Goddelijke verschijning voorwendende, zich aan het hoofd der benden stelde, en vele stoute ondernemingen bijwoonde; en bij zijn overlijden in het jaar 1461 had KAREL geheel *Frankryk*, *Calais* uitgezonderd, weder

der onder zijne heerschappij, waarom men hem den titel van den *Zeeghaftigen* gegeven heeft. Hij was onder de Koningen van *Frankryk* de eerste, die bestendig eene *geoefende staande krijgsmagt* onderhield, en die zonder bewilliging der Staten nieuwe belastingen uitschreef.

V BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

LODEWYK XI.

LODEWYK XI was een Vorst van wreeden en geveinsden gemoeds-aard, die den grondslag gelegd heeft tot de onbepaalde magt der *Fransche* Koningen, waar toe hem alle, zelfs de oneerlijkste middelen, ten dienst moesten staan; deze leide ook de *Posterijen* in zijn land aan, en voerde eene strenge Burgerlijke regering in.

KAREL VIII.

Zijn Zoon KAREL VIII daartegen was een goedaardig Vorst. Deze veroverde en verloor even schielijk het Koningrijk van *Napels*, maar hechtte daartegen het Hertogdom *Bretagne* voor altijd aan *Frankryk*.

LODEWYK XII.

Na de dood van KAREL VIII, beklom zijn Broeder LODEWYK XII, Hertog van *Orleans*, den troon, die insgelijks verscheidene oorlogen in *Italië* gevoerd, maar zich nog grooter roem verworven heeft, door zijne zachte en weldadige regering, zoo dat men hem daarom *den Vader van zijn Volk* noemde.

FRANCOIS I.

De laatste Koning van *Frankryk* in dit Tijdperk, FRANCOIS I, Neef van LODEWYK XII, scheen juist geschikt, om den voorspoed van dat Rijk den top te voeren; de *Franschen* hebben hem daarom *den Grooten*, maar ook, wegens zijne bescherming en aanmoediging der wetenschappen, met nog schooner

V BOEK I. Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Staat van Spanje.

tijtel: *den Vader der Wetenschappen* genoemd. Zijne regering nam eenen aanvang met het jaar 1517.

In *Spanje* breidden zich de Christen Koningrijken in het laatste Tijdvak daar gestieht, in het tegenwoordige van tijd tot tijd verder uit, tot dat de heerschappij der *Arabieren* in dat land geheel vernietigd werd. ALFONSUS VI, Zoon van FERDINAND *den Grooten*, ontnam hun in het jaar 1085 *Toledo*, en voegde het bij *Kastilië*; *Cordova* werd in het jaar 1236 bemagtigd door FERDINAND III, of *den Heiligen*, benevens *Sevilla*, *Kadix* en andere plaatsen. Zijn Zoon ALFONSUS X, ook *de Wijze* bijgenaamd, die in het jaar 1257 ook tot *Duitschen* Keizer gekoren was, maar om deze waardigheid te handhaven geene moeite deed, vermeesterde het *Arabisch* Koningrijk *Murcia*. ALFONSUS de *Overwinnaar*, Koning van *Arragon*, *Saragossa* in hèt jaar 1118 veroverd hebbende, maakte die stad tot zijne Hoofdstad. Op deze wijze hadden de *Arabieren* in het begin der XIVde eeuw niet veel meer in *Spanje* overig dan het Koningrijk *Granada*. In de laatste helft der XVde eeuw waren de overige Landschappen onder de magt van FERDINAND en ISABELLA vereenigd, en nu viel eindelijk ook het Rijk van *Granada*, na eenen tienjarigen oorlog, in het jaar 1492, aan deze beide Koningen in handen, die, door hunnen ijver voor de uitbreiding van het Christen geloof, en de gedwongene bekeering van velen hunner nieuwe onderdanen, voor zich en hunne opvolgers den tijtel van *Katholijke* of *Regtzinnige* van den Paus bekwamen.

Reeds

Reeds sedert de XIVde eeuw waren de *Kanarische* Eilanden ontdekt, en eene bezitting van het Rijk van *Kastilien* geworden. Doch in het zelfde jaar, in hetwelk *Granada* veroverd werd, werd eene veel gewigtiger ontdekking gedaan, te weten, van *Amerika*, door den *Genuees* CHRISTOFFEL COLUMBUS; het door hem ontdekte land kreeg vervolgens dezen naam *Amerika* naar AMERIGO VESPUCCI van *Florence*; ook heeft men het den naam van *Westindien* gegeven. Op eene onmenschelijke wijze misbruikten de Spanjaarden deze belangrijke ontdekking tot voldoening van hunne goudzucht, vermoordende vele honderd duizenden der ongelukkige inwoners, en de overigen tot slaven en lastbeesten vernederende. Vervolgens maakte FERDINAND zich door list en geweld in het jaar 1505 meester van het Koningrijk der *beide Sicilien*; in het jaar 1509 van eenige zeeplaatsen op de kust van *Afrika*, en eindelijk ontnam hij den Koning van *Navarre*, in het jaar 1512, onder een nietig voorwendsel, de helft van zijn Rijk, te weten, *Opper-Navarre*, van de grenzen van *Arragon* tot het *Pyreneesche* gebergte. Dus grondvestte hij de grootheid der Spaansche Monarchie, geholpen door zijnen Staatsdienaar, den Kardinaal XIMENES, en zelfs door zijne Gemalin ISABELLA, doch veelal door middelen, welke de eerlijkheid niet kon billijken; en zonder dat de geestvermogens der Spaansche Natie tot iet anders dan tot rijkdom en veroveringen werden opgewekt. In het jaar 1516 werd KAREL Koning van *Spanje*, die zich als Keizer

V BOEK. I Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Ontdekking van Amerika door CHR. COLUMBUS.

V BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Portugal.

van *Duitschland* onder den naam van KAREL V zoo beroemd gemaakt heeft.

Op hetzelfde Half-eiland, welks grootste gedeelte door *Spanje* beslagen wordt, werd in de XIIde eeuw het Rijk van *Portugal* gesticht, bevattende genoegzaam het oude *Lusitanië*, en hebbende zijnen nieuwen naam naar de haven bij *Cale*, *Portus Cale* of *Porto Cale*. De Koningen van *Kastilien* hadden dit land reeds in het midden der XIde eeuw aan de *Arabieren* ontnomen, en ALFONSUS VI verklaarde in het jaar 1095 zijnen bloedverwant HENDRIK van *Burgondien* tot *Graaf* van *P rtugal*, wiens Zoon ALFONSUS in het jaar 1139 bij gelegenheid eener groote overwinning op de Arabieren als Koning werd uitgeroepen. Hij vermeesterde ook *Lisboa* of *Lisfabon*, maar moest aan den Paus voor de bevestiging van den Koninglijken titel eene jaarlijksche schatting in goud beloven. Zijn Zoon SANCHO of SANCTIUS, de *Bevolker van zijn Rijk* genoemd, vergrootte hetzelve door de bemagtiging van het Koningrijk *Algarve* of *Algarbie*, binnen welke grenzen *Portugal* sedert in *Europa* gebleven is. DIONYSIUS *de Regtvaardige*, die van het jaar 1279 tot 1325 regeerde, wordt geprezen als een uitmuntend Vorst, die niet alleen de geregtigheid handhaafde, maar ook aan zijne onderdanen liefde voor den landbouw, scheepvaart en koophandel inboezemde, en de wetenschappen begunstigde. Koning JOANNES *goeder gedachtenis*, die in het jaar 1383 den troon beklom, stichtte de rust en orde in zijn Rijk, door *Lisfabon* tot den bestendigen Ko-

Koninklijken Zetel te maken; deze bragt in *Afrika* Ceuta onder zijne magt, en breidde de scheepvaart der *Portugezen* ongemeen uit, welke zijn Zoon HENDRIK op allerhande wijze aanmoedigde. Na het jaar 1418 drongen de Portugezen ver voorbij het voorgebergte *Non*, in het Noorderdeel van *Afrika* door; en ontdekten onder anderen het Eiland *Madera*; en na het jaar 1433, toen deze Koning stierf, een groot deel van het vaste land van *Afrika*; het *Groene Voorgebergte*, (*Cabo Verde*,) en de Eilanden voor hetzelve, als ook de *Azorische* Eilanden. Toen JOANNES II de regering in het jaar 1481 aanvaard had, vestigden de *Portugezen* zich op de kust van *Guinea*, voeren onder de *Linie* door, kwamen in het Koningrijk *Congo*, en ontdekten eindelijk op den zuidelijkſten uithoek van *Afrika*, om het naderhand zoogenoemde *Voorgebergte* of *Kaap de Goede Hoop*, eenen nieuwen en korteren weg ter zee naar *Oostindien*, welken VASCO DE GAMA in het jaar 1498 het eerst bezeilde. Vervolgens maakten de *Portugezen* in *Oostindien* groote veroveringen, zoodat de *Oostindische* handel uit de handen der *Venetianen* in de hunne overging, waar door hunne zeemagt en rijkdommen meer en meer toenamen. Zij misten wel de ontdekking van *Amerika*, welke hun aangeboden was, maar geraakten evenwel in het jaar 1500 in het bezit van een der grootste en rijkste landen van hetzelve, namelijk *Brasilien*. De wijze regering van Koning EMANUEL, van het jaar 1495 tot 1521, welke *de gouden eeuw van Portugal* genoemd wordt, hielp alle deze ontdekkingen

V. BOEK. I. Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Staat van Engeland

en voordeelen begunstigen, ondersteunen, ten nutte maken en vergrooten.

In *Engeland* regeerde Hertog WILLEM *de Veroveraar* uit *Normandië*, dit door hem veroverde Rijk tot het jaar 1087. Omtrent het midden der XIIde eeuw kwam de kroon aan HENDRIK II, Zoon van eenen Graaf van *Anjou*, die eene Erfprinsesse uit het *Normannische* Huis van WILLEM den Veroveraar in huwelijk had, waar door de *Engelschen* aanzienelijke bezittingen in *Frankryk* verkregen; ook bemagtigde HENDRIK II in het jaar 1171 het Eiland *Ierland*. HENDRIKS Zoon RICHARD was krijgszuchtig, en kwam in het jaar 1199 in eenen oorlog met *Frankryk* om het leven. Zijn Broeder JOAN, die hem opvolgde, verloor door zijne eigene schuld, bijna alle de bezittingen in *Frankryk*, behalve *Guyenne*. Hij geraakte ook met den Paus in twist, die zijn Rijk aan den Koning van *Frankryk* aanbood, zoodat JOAN hetzelve alleen door de laagste vernedering voor den Paus behield; ook had hij de liefde en achting zijner onderdanen al voor lang verloren. De Geestelijkheid en de Adel persten hem in het jaar 1215 het *groot Charter* of den *grooten Vrijheidsbrief* af, door welken voor de geregtigheid, den eigendom, burgervrijheid en andere voorregten der *Engelschen* zoo gezorgd werd, dat deze zich nog steeds op denzelven beroepen. De regering van HENDRIK III, die langer dan 50 jaren duurde, was voor de *Engelschen* drukkende, dewijl deze Koning met den Paus zamenspande, om zijne onderdanen te plunderen, maar daartegen kreeg in het jaar 1265 de

de groote Volksvergadering, het *Parlement* genaamd, haar volle beslag, en werd onder de regering van EDUARD I in het jaar 1295 algemeen, verdeelende zich sedert in twee huizen, het *Hoogerhuis*, bestaande uit de vergadering der Bisschoppen en van den Hoogen Adel, en het *Lagerhuis* in de Afgevaardigden der Graafschappen of Provintien, steden en vlekken. Deze Koning, die tot het jaar 1307 leefde, veroverde in het jaar 1284 het Prinsdom *Wallis*; ook onderwierp hij het Koningrijk *Schotland* aan zich, en wordt geroemd wegens zijne strenge handhaving der wetten, waarom men hem ook den naam van den *Engelschen* JUSTINIANUS gegeven heeft.

De lange regering van zijnen Kleinzoon EDUARD III van 50 jaren, beginnende met het jaar 1327, was schitterend in voorbijgaanden krijgsroem. Hij maakte aanspraak op de kroon van *Frankryk*, en onderwierp zich een groot gedeelte van dat Rijk, voornamelijk, nadat zijn Zoon EDUARD, de *Zwarte Prins* genoemd, in het jaar 1356 eenen Koning van *Frankryk* zelven gevangen had gekregen. Doch alles ging nog onder deze zelfde regering weder verloren. Duurzamer waren zijne verdiensten bij de Natie zelve, aan welke hij den vrede binnens lands verzekerde, onder zoo vele buitenlandsche oorlogen, ook bevestigde hij de regtmatige vrijheden der Engelschen, en bevorderde hunne wollen manufakturen, die voor hun zoo gewigtig waren. Onder HENDRIK V werden de *Engelschen* sedert het jaar 1415 andermaal meester van een groot deel van

V BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Frankryk, en HENDRIK werd zelfs in het jaar 1420 aldaar als opvolger van den troon erkend, maar alzoo hij twee jaren daar na ftierf, ging niet alleen deze hoop, maar ook door verfcheidene zamenloopende oorzaken, alle de *Franfche* landen, behalve *Calais*, verloren. Daartegen vielen de Engelfchen in eenen burgeroorlog, die dertig jaren duurde, en de oorlog der *witte* en *roode Roos* genoemd wordt; aan welke eindelijk HENDRIK VII in het jaar 1485 een einde maakte, en den Partijgeest uitdelgde, terwijl hij zelve onbepaald doch tot voordeel des lands regeerde, alzoo hij alle pogingen aanwendde, om de zeevaart en den koophandel aan te moedigen; men heeft hem den eernaam van den *Engelfchen* SALOMO gegeven. Hij werd in het jaar 1509 opgevolgd door zijnen Zoon HENDRIK VIII, die met meer fchittering dan ware grootheid regeerde, en in verftand ver beneden zijn Vader was.

Schotland.

EDUARD I, Koning van *Engeland*, had wel in het jaar 1295 den toenmaligen Koning van *Schotland* gevangen, en genoodzaakt, om hem zijn Rijk af te ftaan, evenwel vond de Zoon van den ongelukkigen Vorst, ROBERT BRUCE, middel, om zich weder in het vaderlijk Rijk te vestigen, in het jaar 1323, en niettegenftaande deszelfs Zoon DAVID BRUCE in het jaar 1346 insgelijks den Engelfchen in handen viel, en eerst na verloop van elf jaren zijne vrijheid wederkreeg, bleef nogtans *Schotland* een afzonderlijk en onafhankelijk Koningrijk; in hetwelk in het jaar 1371 het Huis STUART op den troon raakte, hetwelk echter geftadig met binnenland-

landsche onlusten, verwekt door den Adel en de Geestelijkheid, te worstelen had, en zich naauwelijks daartegen en tegen de Engelschen kon staande houden.

Staat der Noordsche Koningrijken. Denemarken

Langzaam vorderden de *Noordsche* Volken gedurende dit Tijdperk in beschaving van zeden, maar bleven, naar hunnen ouden aard, steeds krijgshaftig. Inzonderheid werd *Denemarken* ten opzigt der beschaving veel verhinderd door aanhoudende binnenlandsche onlusten en oorlogen. WALDEMAR I, die van het jaar 1157 tot 1182 regeerde, maakte wel vele veroveringen in de *Wendische* landen, welke thans *Mekkelenburg* en *Pommeren* heeten, waarom hij zich *Koning der Wenden* noemde; ook vermeesterde zijn Zoon KNUT VI, die in het jaar 1202 overleed, een deel van *Holstein*, het *Lauenburgsche*, *Lubek*, en zijn Broeder WALDEMAR II *Hamburg* enz., maar deze laatstgemelde Vorst werd van eenen *Duitschen* Graaf in het jaar 1223 gevangen genomen, waar op na zijne dood in het jaar 1241 het *Deensche* Rijk honderd jaren lang in vreeselijke verwarring geraakte; ERICH VI, die in het jaar 1319 uit het leven scheidde, deed wel alle poging, om het kwaad te doen ophouden, door eene nieuwe wetgeving, en het aanmoedigen van geleerdheid, maar kon zijn doel niet bereiken, en zijn Zoon CHRISTOFFEL II werd door twee Graven van *Holstein*, die zijn Rijk genoegzaam verdeeld hadden, zoodanig beperkt, dat hij naauwelijks iet meer dan den naam van Koning behield, en na zijn dood in het jaar 1340 had *Denemarken* zeven jaren lang

V BOEK I Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

geen' Koning. Maar WALDEMAR III had het geluk, de rust te herſtellen, en het gezag der wetten weder te vestigen.

Noorwegen met Denemarken vereenigd

Toen deze Vorst in het jaar 1375 overleed, werd hij opgevolgd door OLAV, Zoon van zijne Dochter MARGARETHA, getrouwd met den Koning van *Noorwegen*. OLAV, nog maar een kind van tien jaren, erfde in het jaar 1380 ook het Rijk van *Noorwegen* van zijnen Vader, welk Rijk ſedert met *Denemarken* verbonden gebleven is.

MARGARETHA Koningin der drie Noordſche Rijken.

Dewijl OLAV reeds in het jaar 1387 overleed, aanvaardde zijne Moeder MARGARETHA de regering der beide Koningrijken van *Denemarken* en *Noorwegen*, waar bij zij, in het volgende jaar, ook *Zweden* voegde; hier op deed zij in het jaar 1397 te *Calmar* eene altijddurende vereeniging der drie Noordſche Koningrijken vastſtellen, volgens welke deze, onder eenen gemeenſchappelijken Koning, elk zijne eigene wetten en regten bezitten, maar allen dezelfde voorregten genieten zouden. MARGARETHA handhaafde zich in het bezit dezer Rijken tot hare dood in het jaar 1412. Maar haar opvolger, ERICH, haar Zusters Zoon, Hertog van *Pommeren*, *eerſte Koning van het Noorden*, werd in het jaar 1439 door de *Zweden* afgezet, en de vereeniging van *Colmar* geraakte aan het wankelen, omdat de *Zweden* meer en meer voelden, dat de *Denen* zich eene meerderheid aanmatigden, welke zij niet duldeu konden. ERICHS Zusters Zoon, CHRISTOFFEL, een Hertog van *Beyeren*, was de eenigſte zoogenoemde *Uniekoning*, wien ook de *Zweden* tot zijn dood

dood in het jaar 1448 toe, gehoorzaamheid bewezen. — Vervolgens kwam CHRISTIAAN I, Graaf van *Oldenburg* en *Delmenhorst*, aan de regering, in wiens Huis de Rijken van *Denemarken* en *Noorwegen* sedert gebleven zijn; maar de *Zweden*, die dan eens eigene Koningen uit hun midden verkozen, dan eens aan zekere Opperhoofden het gebied toebetrouwden, verzetten zich van toen af tegen de regering der *Deensche* Vorsten; schoon CHRISTIAAN II in het jaar 1520 de vereeniging der drie *Noordsche* Koningrijken nog eenmaal, doch slechts voor drie jaren, tot stand bragt.

Noorwegen.

In het begin van dit Tijdperk had *Noorwegen* zijne eigene Koningen, die den ouden roem der *Noormannen* ter zee bleven handhaven. MAGNUS III, of de Dappere, kwam, in eene onderneming, om *Ierland* te vermeesteren, om het leven, waar na de verdeeldheid zijner Zonen eene langdurige bron van verwarringen was; in het jaar 1184 verhief zich SUERRER door zijne dapperheid op den troon, en leidde zich toe, om de zeden van zijn volk te verbeteren. HAKON VI, die tot het jaar 1263 regeerde, herstelde eindelijk de binnenlandsche rust volkomen, door een streng verbod, dat niemand, op eigen gezag, de dood van eenen bloedverwant zou mogen wreeken. Zijn Zoon MAGNUS VII moest wel, in het jaar 1266, het Eiland *Man* en de *Hebridische* Eilanden aan *Schotland* afstaan, maar verwierf zich daartegen bij zijne onderdanen den roemrijken titel van Verbeteraar der wetten.

Zweden.

Bij de *Zweden* werd het Christendom eerst in het mid-

V BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

midden der XIIde eeuw volkomen meester van het Heidendom, hetwelk zich tot hier toe nog gehandhaafd had; omtrent dien tijd werden de *Zweden* en *Gothen* onder eenen Koning ERICH VII vereenigd; wiens voorzaat ERICH *de Heilige* een begin gemaakt had met *Finland* te veroveren, alwaar hij de ſtad *Abo* ſtichtte. In dezelfde eeuw kwam het magtige Huis der *Folkunger* op den troon, welks hoofd BIRGER, in naam van zijnen heel jongen Zoon, Koning WALDEMAR, tot het jaar 1266 regeerde, en zich bij zijn vaderland door het handhaven van het regt welverdiend maakte. Hij ſtichtte de ſtad *Stokholm*, die naderhand de Hoofdſtad des Rijks geworden is. Zijn jongſte Zoon MAGNUS zorgde insgelijks voor de inwendige rust, en deed veel, om zijne onderdanen te beſchaven, ook veroverde hij een gedeelte van *Lapland*. — In het jaar 1320 verloor hun Koning BIRGER zijn Rijk in een algemeen oproer, om het vermoorden van zijnen Broeder. — Zijn Broeders Zoon MAGNUS werd in het jaar 1363 afgezet; zoo als ook deszelfs Zusters Zoon ALBERT, te voren Hertog van *Mekkelenburg*, waar na de *Zweden* in het jaar 1388, zoo als wij reeds gezegd hebben, MARGARETHA, die men de SEMIRAMIS *van het Noorden* genoemd heeft, voor hunne Koningin erkenden; doch vervolgens herhaalde keeren beproefden, zich van de *Deenſche* Vorsten weder los te maken en te ontſlaan.

Rusland. Nog veel minder dan de *Noordſche* Rijken vorderde *Rusland*, gedurende dit Tijdperk, in beſchaafdheid. Daar dit uitgeſtrekte land ſedert de ver-

verdeeling van hetzelve onder de Zonen van WLADIMIR *den Grooten*, door gedurige oorlogen der *Grootvorsten* van deze bijzondere gedeelten, inwendig verzwakt was, werd het van het jaar 1236 af ligtelijk onderworpen aan de *Mogollen* en derzelver *Khan* of *Chan* van *Kaptschak*, tot dat omtrent het jaar 1362 DEMETRIUS III zich van derzelver overheersching ontsloeg, en zich op den troon handhaafde, hebbende de stad *Moskau* of *Moskwa*, die in het jaar 1147 gesticht was, tot zijne Hofstad. Onder zijne opvolgers verloren de *Russen* echter verscheidene Provintien van het Rijk; ook ontstonden onder hen in het einde der XIVde eeuw de *Kosakken*. — Eindelijk wierp IWAN WASILJEWITSCH in het jaar 1462 alle overblijffelen van afhankelijkheid aan de *Mogollen* geheel af, en veroverde het Koningrijk *Kasan*. — Zijn Zoon WASILEI IWANOWITSCH, die van 1505 tot 1535 regeerde, ontnam aan de *Polen* *Smolensko*, en breidde zijn gebied tot boven *Archangel* uit.

Polen.

Het Koningrijk *Polen*, hoe zeer zijne onafhankelijkheid gelukkig verdedigende, leed echter van tijd tot tijd insgelijks veel van inlandsche verwarringen, door welke de voortgang der beschaafdheid steeds gestremd werd. De menigvuldige oorlogen, welke BOLESLAW II *de Stoute*, van het jaar 1170 af met de *Hongaren*, *Russen* en andere naburige Volken voerde, verbasterden zijne onderdanen zoodanig, dat wetten en zedelijkheid bijna niets geacht werden. Zijne opvolgers voerden weder enkel den naam van *Hertogen*; na de dood van BOLESLAW III, in het jaar

V BOEK I Hoofdst. na C G. Jaar 1073. tot 1517.

jaar 1138, werden zijne landen onder zijne Zonen verdeeld, en daar door gelegenheid gegeven tot gedurige binnenlandsche oorlogen. In het jaar 1241 drongen de *Mogollen* ook in *Polen*, en verdreven deszelfs Hertogen; in het jaar 1295 nam PRZEMYSZL of PREMISLAUS, met bewilliging van den Paus, den titel van Koning weder aan, maar werd kort daar na vermoord. In zijne plaats verkoren de *Polen* WLADISLAW, dien zij *Lokistek*, of den *man van eene el lang* noemden, omdat hij zoo klein van persoon was, doch ook dezen zetten zij in het jaar 1300 weder af, en droegen hunne kroon op aan WENZEL of WENCESLAUS, Koning van *Bohemen*, die tot hun genoegen tot aan zijne dood in het jaar 1305 toe regeerde, wanneer hij stierf. Hij voerde onder hen het gebruik van zijn *Boheemsch* gemunt geld in, daar zij te voren van gemunt geld geen gebruik gemaakt hadden. — KASIMIR, die van het jaar 1333 tot 1370 regeerde, verdiende den naam van *den Grooten*. Hij schonk aan de *Polen* het eerst een *geschreven Wetboek*; handhaafde met strenge onpartijdigheid het regt, en strafte de misdaden ook in lieden van rang; beschermde het landvolk tegen de mishandelingen van den Adel, en gaf aan het Rijk bemuurde steden; ook leide hij den grondslag tot de Hoogeschool van *Cracau*, en reisde zelfs naar *Pruissen*, om daar van den Grootmeester der Duitsche Orde een voorbeeld van goede regering te leeren kennen. In 1382 trouwde JAGELLO, Grootbertog van *Litthauwen*, het Christendom aangenomen hebbende, met HEDWIG, Dochter van den Koning

ning LODEWYK, die ook Koning van *Hongaryen* was, en vereenigde zijn Groothertogdom met *Polen*. Zijn oudfte Zoon, ULADISLAUS III, werd in het jaar 1440 ook Koning van *Hongaryen*, maar verloor, vier jaren daar na, het leven in eenen veldflag tegen de *Turken*. Zijn Broeder KASIMIR III was gelukkiger, en bragt het Hertogdom *Mafovie*, en de *westelijke helft* van *Pruisfen* aan zijn Rijk, zoodat de Duitfche Ridder-orde zich flechts met een gedeelte van *Pruisfen* moest vergenoegen. Onder Koning ALEXANDER, die in het jaar 1506 ftierf, werden *Polen* en *Litthauwen* volkomen met malkanderen *vereenigd*. Maar de regering van SIGISMUND I, van het jaar 1506 tot 1548, opende eerst groote en gelukkige verwachtingen voor de *Poolfche* Natie zelve, die ook voor een gedeelte in den volgenden tijd vervuld zijn geworden.

Pruisfen.

Sedert de Xde eeuw waren op de grenzen van *Polen* de *Pruisfen* bekend geworden, een *Heidensch* Volk van oorlogzugtigen en geheel ruwen aard. De veroveringen, welke de *Polen* in de Xde eeuw in hun land maakten, tergden hen om verwoestende invallen in *Polen* te doen. Hier door werd CONRAAD Hertog van *Mafovien* genoodzaakt naar vreemde hulp om te zien. Deze Vorst noodigde tusfchen de jaren 1226 en 1230 de *Duitfche Ridders*, of zoogenoemde *Kruisheeren*, eene Ridderorde bij gelegenheid der kruistogten in *Palestina* opgerigt, maar welke thans haar verblijf in *Italië* had, om de *Pruisfen* te beoorlogen; omtrent honderd Ridders in getal, verzeld van eene menigte vrijwilligers,

V BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

gers, en door verscheidene Duitsche Vorsten ondersteund, kwamen hier op in het land, en bedwongen na eenen oorlog, die 53 jaren duurde, geheel *Pruissen*, alwaar zij *Thorn*, *Marienwerder*, *Koningsbergen* en andere steden stichtten; nemende voorts hun verblijf en vestiging in het veroverde land; doch spoedig verbasterde de orde door voorspoed en weelde, en hare heerschappij werd zoo drukkende, dat de steden *Dantzig*, *Thorn*, *Elburg* enz. met den Adel van *Westpruissen* een verbond sloten tot verdediging van hare regten, en zich in het jaar 1454 aan den Koning van *Polen* onderwierpen; de Ridders, wier Grootmeester voortaan zijn Hof te *Koningsbergen* had, werden voor het overige van *Pruissen* leenroerig aan de kroon van *Polen*.

Hongaryen.

In *Hongaryen* regeerde van het jaar 1077 tot 1093 Koning LADISLAUS *de Heilige*, die aan zijn volk een nieuw wetboek gaf. — Onder de volgende Koningen werd het Rijk, door de verovering van verscheidene naburige landschappen, merkelijk vergroot; maar onder de regering van BELA IV vielen de *Mogollen* in het jaar 1241 in hetzelve, en richtten vreesselijke verwoestingen aan. Toen in het jaar 1301 met ANDREAS III het oude Koninklijke Huis van *Arpad* was uitgestorven, verkoren de *Hongaren* uitheemsche Vorsten tot hunne Koningen, hetwelk het Rijk in vele onrusten en oorlogen inwikkelde. KAREL ROBERT, uit het Koninklijke Huis van *Sicilië*, regeerde van 1308 tot 1342; zijn Zoon LODEWYK *de Groote* was in zijnen tijd de mag-

magtigste Vorst van *Europa*, en leide den grondslag van de eerste Hongaarsche Universiteit te *Vyfkerken*. Hij overleed in 1382. Nu volgde eene inlandsche onrust, die verscheidene jaren duurde, tot dat Koning SIGISMUND, Zoon van Keizer KAREL VI, die MARIA, Dochter van LODEWYK, getrouwd had, de rust door goede wetten herstelde; aan hem had de Hoogeschool van *Offen* haren oorsprong te danken. Zijn Schoonzoon ALBERT, die hem in het jaar 1437 opvolgde, en die ook Keizer van *Duitschland* was, werd het Rijk na twee jaren door de dood ontrukt. Thans waren de *Hongaren* verdeeld tusschen zijnen Zoon LADISLAUS, na 's Vaders dood geboren, en ULADISLAUS, Koning van *Polen*, welke laatste de overhand behield, maar in het jaar 1444 zijn leven in eenen veldslag tegen de *Turken* verloor, met welken hij den geslotenen stilstand van wapenen ligtvaardig verbroken had. Het Rijk werd echter bij dit ongeluk dapper verdedigd door JOAN VAN HUNYAD, Stadhouder van *Zevenbergen*, een' dapper en gelukkig Veldheer; deze sloeg de *Turken* en bemagtigde *Wallachien*, terwijl een leger kruisvaarders onder een' *Franciskaner* Monnik JOAN VAN CAPISTRANO in het jaar 1456 de *Turken* noodzaakte de belegering van *Belgrado* op te breken. De jonge LADISLAUS aanvaardde de regering, die door inwendige partijschappen en de vrees voor eenen Turkschen krijg zeer onrustig was; door zijne dood in het jaar 1458 kwam de kroon aan MATTHIAS CORVINUS, tweeden Zoon van HUNYAD, die groote overwinningen op de *Turken* behaalde, en aan de andere zijde

V BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Moravië, *Silezië*, en zelfs *Weenen* in *Oostenrijk* bemagtigde. Dewijl hij gedurige oorlogen voerde, verloren de wetten alle gezag, maar hij voerde een nieuw wetboek in, hetwelk met alle stiptheid werd gehandhaafd. Hij bezat zelve groote liefde voor de kunsten en wetenschappen, en moedigde derzelver beoefening aan; ten dien einde herstelde hij de vervallene Hoogeschool te *Offen*, alwaar hij de voortreffelijkste *Boekerij* van *Europa* verzamelde, inzonderheid vermaard door de menigte van Handschriften; ook leide hij de eerste *Boekdrukkerij* en een starrenwaarnemingsplaats in zijn Rijk aan; maar zijn opvolger ULADISLAUS II, die na zijne dood in 1490 op den troon kwam, schoon onder zijne regering in het jaar 1516 het eerste volledig wetboek bij de *Hongaren* tot stand kwam, verzwakte het Rijk door eenen ongelukkigen oorlog met de *Turken*.

Grieksch Keizerrijk van Konstantinopolen

Gedurende dit Tijdperk ging het oudste der Christelijke Rijken, het *Grieksche* Keizerrijk van *Konstantinopolen*, te grond, nadat het zich, onder verbazende staatsstormen en verwarringen, nog eenigen tijd had staande gehouden. ALEXIUS COMNENUS, die in het jaar 1081 begon te regeren, had veel moeite met de kruisvaarders, welke bij hem verdacht waren; gelijk dan ook eindelijk *Konstantinopolen* onder het voorwendsel van eenen verdreevenen Keizer te herstellen, door een vloot kruisvaarders in het jaar 1204 veroverd, en daar een *Latijnsch* Keizerrijk gesticht werd, zijnde BOUDEWYN, Graaf van *Vlaanderen*, tot Keizer verkoren. Bij deze gelegenheid vestigden de Grieken onder THEODORUS LASCARIS te

Ni-

Nicea de hofplaats en zetel van een nieuw Keizerrijk, gelijk ook twee Vorsten uit het geslacht der *Comnenen* te *Trapezus* in *Pontus* een Vorstendom oprigten, welks Vorsten naderhand ook den Keizerlijken titel aannamen. De heerschappij der *Latijnen* te *Konstantinopolen* duurde echter niet langer dan tot het jaar 1261, wanneer de *Grieksche* Keizer van *Nicea* van *Konstantinopolen* weder meester werd, schoon het *Grieksche* Rijk van tijd tot tijd verzwakte, voornamelijk nadat de *Turken* een nieuw Rijk, het *Ottomannische*, in *Azië* gesticht hadden. Sommige *Grieksche* Keizers gedroegen zich wel moedig, maar inwendige verdeeldheden, twisten over den Godsdienst, oproeren enz. deden het Rijk meer en meer tot zijn' ondergang hellen; de nederlaag van den *Turkschen* Sultan BAJAZETH, die door TAMERLAN of TIMURBEG overwonnen werd, en de oorlogen van deszelfs Zonen onder malkander, gaven wel aan den Keizer MANUEL, die in het jaar 1391 aan de regering gekomen was, gelegenheid, om het een en ander van zijn verloren gebied te heroveren, maar ook deze verademing duurde niet lang; vergeefs zocht men het Rijk te redden, door eene vereeniging van de *Grieksche* met de *Roomsche* Kerk, waar toe de Keizer JOANNES in het jaar 1439 in persoon eene overeenkomst te *Florence* sloot. Deze vereeniging kwam niet tot stand, en deed geenen dienst; en eindelijk werd Keizer KONSTANTYN XI in het jaar 1453 in *Konstantinopolen* belegerd, en de stad na eene dappere verdediging door storm, in welken de Keizer zelve het leven verloor,

V BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Turksch Othomannisch Rijk

ingenomen, waar mede het *Griekfche* Keizerrijk een einde nam.

Onder de *Muhammedaanfche* Natien nam een Rijk, dat der *Chalifen* te *Bagdad*, in dit Tijdperk, een einde, terwijl een ander het *Turksch-Othomanniſche* geſticht werd. Reeds ſedert de Xde eeuw regeerden de *Chalifen* van *Bagdad*, van alle wereldlijke magt beroofd, alleenlijk als opperhoofden van dien Godsdienst in deze groote en volkrijke ſtad. De laatſte dezer Vorsten, AL MOSTASEM, werd in het jaar 1258 in deze Hoofdſtad door de *Mogollen* belegerd, en daar hij van zijne eerſte Staatsdienaren bedrogen en verraden werd, werd de ſtad veroverd, de *Chalif* verloor zijn leven, en het Rijk, hetwelk voor de Christenen zoo nadeelig was geweest, ging te niet.

Tot dit ongeval hadden de *Turken* ſedert verſcheidene eeuwen veel toegebragt. Hunne Vorsten uit den Stam der *Seljukken* hadden zich van het midden der elfde eeuw af in *Klein-Azië* gevestigd, alwaar *Nicea* de Hoofdſtad van hun gebied geworden was; naderhand was *Iconium*, in later tijden *Conia*, in *Lykaonië* de zetel van dit Rijk. Onder de Sultans van *Iconium* bragt Sultan KAIKOBAD de magt van dit Rijk ten hoogſten top, maar na deszelfs dood begon het te vervallen, en in het jaar 1294 ging het door de overmagt der *Mogollen* geheel te grond. Ook handhaafden de elf kleine Koningrijken, die thans van eenige *Turkſche* Vorsten of *Emirs* in *Klein-Azië* opgerigt werden, zich niet lang. Maar de Vorsten van *Thaman* of *Athaman*,

man, die *Bithynien* bezaten, overweldigden ze allen, en OTHMAN stichtte omtrent het jaar 1300 het Rijk der *Othomannen*, hetwelk nog bestaat; *Prusa*, de Hoofdstad van *Bithynien* veroverd hebbende, nam hij die tot zijnen Rijkszetel. Zijn Zoon ORCHAN, die hem in het jaar 1316 opvolgde, alhoewel de dochter van den *Griekschen* Keizer CANTACUZENUS ter vrouwe hebbende, ontnam den Grieken *Callipolis* in *Thracien*, en zijn opvolger MARAD of AMURATH, die in het jaar 1360 aan de regering kwam, *Adrianopolen*, slechts weinige mijlen van *Konstantinopolen*; deze gaf den oorsprong aan de *Iengidscheri* of *Ianitsaren*, de kern van het *Turksche* voetvolk. Vooral behaalde BAJAZETH of BAJESID sedert het jaar 1389 groote overwinningen, tot hij in het jaar 1402 door TAMERLAN of TIMUR-BEG geslagen en gevangen werd. Zijne Zonen eenigen tijd over de opvolging gestreden hebbende, behield de jongste MUHAMMED de overhand, die in goede verstandhouding leefde met den *Griekschen* Keizer MANUEL. Maar zijn opvolger MURAD of AMURATH II zette de veroveringen op de *Grieken* weder voort, en oorloogde ook met de *Hongaren*, met welke hij in het jaar 1440 eenen vrede of bestand voor tien jaren sloot, en toen de regering afstond aan zijnen Zoon MUHAMMED, die zestien jaren oud was. Maar, toen de *Hongaarsche* Koning den bezworen' vrede verbrak, nam hij op verzoek der Grooten van zijn Rijk de regering weder op zich; en als het nu in het jaar 1444 bij *Varna* in *Bulgarië* tot een' veldslag kwam, liet AMURUTH het oorspronkelijk verdrag op de spits

V BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

eener lans ronddragen, en riep God openlijk als wreeker aan van den mijneed. Ook behaalde hij eene volkomene overwinning, waar na hij nogmaal de regering nederleide, die hij echter, om het voordeel des Rijks, nogmaal op zich nam, en tot zijn dood toe in het jaar 1451 behield. Zijne wapenen vonden echter eenen onverwachten tegenstand in de dapperheid van GEORG CASTRIOTA, Vorst van *Epirus*, die zoo lang hij leefde, zijn land tegen de *Turken* beschermde. Eindelijk maakte zijn Zoon MUHAMMED II, ook *de Groote* bijgenaamd, zich in het jaar 1453 meester van *Konstantinopolen*, werwaards hij den zetel van zijn Rijk overbragt. Deze bragt het eerst van al de *Turksche* Keizers eene zeemagt tot stand, waar door het *Turksche* Rijk steeds magtiger werd. SELIM I, die van het jaar 1512 tot 1519 op den troon zat, vermeerderde hetzelve grootelijks, door het Rijk der *Mamlukken* of *Mamleks*, hetwelk *Egypte*, *Syrië* en *Palestina* bevatte, in het jaar 1516 te vernietigen.

Rijk der Mogollen

In de XIIIde eeuw rigtten de *Mogollen*, van wier invallen wij reeds meermalen gesproken hebben, een zeer geducht Rijk op, hetwelk echter kort van duur was. Deze *Mogols*, een omzwervende Tartaarsche Horde, in *Groot-Tartaryen* wonende, hadden zich reeds omtrent het jaar 1135 onder hunne *Chans* of Vorsten door hunne dapperheid geducht gemaakt; maar zij werden zulks voornamelijk nadat de *Chan* TEMUDSCHIN, die sedert het jaar 1176 regeerde, de meeste Horden der *Tartaren* aan zich onderworpen had. Deze in het jaar 1206 den

naam

naam GENGIS-CHAN, *grootste en verhevenste Vorst*, aangenomen hebbende, werd Heer van geheel *Tartaryen;* hij veroverde een groot deel van *China*, en andere Oostersche Rijken, doch, hoewel krijgskundig en schrander, was hij niet anders dan een roover en een verwoester van landen en volken. Zijn Zoon OKTAI, die hem in het jaar 1227 opvolgde, veroverde *Rusland.* Onder MANGU-CHAN vernietigden de *Mogollen* het *Chalifaat.* Eindelijk was KUBLAI-CHAN, die van het jaar 1260 tot 1294 regeerde, de grootste Vorst der *Mogollen*, die van de *Chinezen* beschaafde zeden en liefde tot de kunsten des vredes aannam, en ook de wetenschappen onder zijne onbeschaafde *Mogollen* opwekte. Zijn gebied strekte zich uit van *Tong-king*, (of *Tun-kin*,) en *Cochin-China*, tot diep in *Siberië*, en aan de IJszee, en de *Mogolsche* Vorsten in *Persië* en aan de *Wolga* waren zijne Leenmannen. Doch dit uitgestrekt gebied der *Mogollen* bleef slechts tot het jaar 1335 in het Huis van GENGIS-CHAN, en werd toen onder verscheidene Vorsten, die zich elk in zijn gewest de heerschappij aanmatigde, verdeeld, tot dat TIMUR-BEG, dien de *Europeërs* gemeenelijk *Tamerlan* noemen, uit denzelfden *Mogolschen* Stam als GENGIS-CHAN, het door dapperheid en beleid zoo ver bragt, dat hij in het jaar 1369 *tot Keizer van Groot-* en *Klein-Bukharien* verklaard werd. Deze Vorst breidde zijne overwinningen genoegzaam over geheel *Azië* uit, overwon den *Turkschen* Sultan BAJEZID, en was nu voornemens, om ook *China* aan te tasten, toen hij in het jaar 1405 door de

V BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

V BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

dood verrast werd. Zijn Rijk werd door de tweefpalt zijner Zonen en door deszelfs te groote gevaarte kort na zijne dood in verfcheidene deelen gefcheurd.

Rijk van den grooten Mogol

Door eenen zijner nakomelingen, *Sultan* BABER, die in het jaar 1499 door de *Usbekfche Tartaren* uit *Groot-Bukharien* verdreven zijnde, zich naar *Indië* wendde, werd in het jaar 1526 het Rijk van den *grooten Mogol* aldaar gefticht, hetwelk tot in het midden der onlangs afgelopene eeuw zeer magtig was.

China.

In *China* handhaafde zich de nakomelingfchap van GENGIS-CHAN tot omtrent het midden der XIVde eeuw, wanneer TSCHU in het jaar 1368 zich meester van het bewind maakte, wiens geflacht *Ming* genaamd, zich omtrent 300 jaren op den troon handhaafde.

Perfië.

In het jaar 1500 werd in *Perfië* een nieuw Rijk opgerigt door ISMAEL SOFI, die geloofd werd van ALI, den Schoonzoon van MOHAMMED, af te ftammen; hij nam den naam van *Schach* of Koning aan, en regeerde tot het jaar 1523, zijne nakomelingen hebben dit Rijk tot in de voorgaande XVIIIde eeuw bezeten.

TWEE-

TWEEDE HOOFDSTUK.

Toestand der zeden. *Staat der geleerdheid*, *kunsten en wetenschappen.*

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Staat der zedelijkheid in het Oosten.

Hadden in het voorgaande Tijdvak de *Arabieren*, door eenigen van hunne Vorsten aangemoedigd, vorderingen gemaakt in beschaving en geleerdheid (*), in dit Tijdvak werden zij, gelijk bijna geheel *Azië*, in den voortgang der beschaving verhinderd en geheel achteruit gezet, door de verwarringen en het verval van hun gebied, hetwelk eerst door de *Turken*, vervolgens door de *Mogollen*, geteisterd en eindelijk geheel gesloopt werd. De veroveringszucht en aanhoudende oorlogen, een willekeurig Despotisme, en de dweeperij van den *Mohammedaanschen* Godsdienst, terwijl in het *Mogolsche* Rijk in *Indië*, nevens denzelven, het Heidendom in wezen bleef, stonden de beschaving, de zedelijkheid en geleerdheid te zeer in den weg, dan dat eenige weinige voorbijgaande pogingen van den eenen of anderen der Oostersche Vorsten, om den geest hunner onderdanen op te wekken, iet duurzaams zouden hebben kunnen daarstellen. Het *Christendom*, weleer in het Oosten zoo bloeijende, en hetwelk tot in *China* was doorgedrongen, reeds ontzenuwd en verbasterd door zoo vele inwendige verschillen, verbas-

(*) Zie *Deel* XIII. *Bladz.* 83.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

basterde geheel tot onkunde en bijgeloof, onder het juk der overheerfching, en werd verdrongen door het Mohammedanendom, en in *China* door de leer van CONFUCIUS, welke ook het Heidendom nevens zich duldde. De overblijffelen van befchaafdheid en geleerdheid der Oosterfche Kerk namen, federt de verovering van *Konftantinopolen* door de *Turken*, de toevlugt naar *Europa*, alwaar zij, gelukkig, op het einde van dit Tijdvak, dienden, om een nieuw licht van wetenfchap en kundigheden te ontfteken.

In het Westen.

In het Westen had het Christendom de overhand blijven behouden, maar het was niet langer het eenvoudig Christendom van het Euangelie, uit zijnen aard gefchikt, om de menfchen te verlichten, en deugd en goede zeden te vestigen en te doen bloeijen; het was geheel van zijnen oorfprong ontaard; de Geestelijken hadden, in plaats van als leeraars en onderwijzers der menfchen zich te gedragen, zich toegelegd, om beheerfchers der volken en Vorsten te wezen, en die aan hunne voorfchriften te onderwerpen; in de Christelijke Kerk had zich eindelijk eene Geestelijke Monarchie gevestigd, in welke een Geestelijk Opperhoofd zich de uitfpraak en beflisfing over leere en zeden beide aanmatigde. — Evenwel openbaarde de Godsdienst niet zelden zijne kracht, in het beperken van vele buitenfporigheden, waar toe de ruwheid der tijden aanleiding gaf. Deze ruwheid toch, bij krijgszuchtige volken, het *leenftelfel*, eene zucht tot *vrijheid*, dikwijls tot losbandigheid en regeringloosheid overflaande, het vuistregt, de worfteling tusfchen de Vorsten en de Geeste-

telijken, dit alles was geschikt, om alle beschaving te verdrukken, en de volken geheel te verwilderen.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Gelukkig, dat zich, terwijl de Geestelijkheid en Adel onderling over de heerschappij streden, de *burgerstand* allengs uit hare laagte verhief, dat hier en daar gemeenebesten, en rijkssteden ontstonden, en elders de burgerstand mede in de staatsvergaderingen werd toegelaten, waar door de Overheden met het Volk in nadere betrekking kwamen, en eene oefenplaats voor burgerlijke deugden geopend werd. De *Duitsche Hanse* was eene edele poging, door welke vele wanordens werden beteugeld, terwijl de koophandel meer werd uitgebreid, en zijnen invloed oefende om de zeden te verzachten.

Vorming van den burgerstand.

De *kruistogten*, hoe zeer op zich zelve eene onderneming, de ruwheid dier tijden waardig, maakten echter de Europeanen bekend met de zeden, kunsten en pracht der *Grieken*, bevorderden den koophandel en zeevaart, en verhieven allengs den geest der volken tot nuttiger en gewigtiger ondernemingen.

De kruistogten.

Tenzelfden tijde, toen de kruistogten eenen aanvang namen, was de *Ridderschap*, (*la chevallerie*,) in haren grootsten bloei. Wij weten derzelver oorsprong niet met zekerheid, maar zoo veel is in het gemeen gewis, dat, in de elfde eeuw, wanneer door het geweld van den roofzuchtigen en zich alles veroorlovenden Adel, onderdrukking, roof, mishandelingen enz. alom plaats hadden, eenige grootmoedige mannen zich voordeden, om zich tegen deze kleine dwingelanden te verzetten, en de slechte gevolgen van het *vuistregt*, hetwelk de Adel onder zich oe-

Ridderschap.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

oefende, voor te komen en te beletten, door de bescherming der onschuld, inzonderheid van weduwen en wezen, op zich te nemen, en door dapperheid regt en geregtigheid te handhaven. Spoedig werden 'er zekere plegtigheden, ook van Godsdienstigen aard, uitgevonden, om aan deze Ridderschap eerwaardigheid en aanzien te geven, waar bij de Geestelijkheid niet verzuimde, deze Ridders inzonderheid tot verdedigers en beschermers der Kerkelijke regten en goederen te maken, terwijl de Ridders van hunnen kant als Geestelijke krijgslieden verlangden aangezien te worden, die in Gods naam dwingelanden en onderdrukkers straften. Zekerlijk deed deze Ridderschap in het eerst veel goed; liefde tot eer, achting voor de eerbaarheid en kuischheid der vrouwen, zucht, om door de Dichters geprezen te worden, dit één en ander moest noodwendig op de beschaving der zeden werken, maar het onderhouden van den krijgszuchtigen woesten geest, en dat zich deze stand en derzelver verrigtingen meest bepaalde tot de omstandigheden van den Adel en Geestelijkheid, zie daar de oorzaken, welke dezen edelen stand beletten, zoo veel goeds te verrigten, als men misschien, naar de toenmalige omstandigheden, daar van had mogen verwachten. Ook ontaarde weldra de geest van dezen stand tot buitensporige romanachtige ondernemingen, en tot het pralen met kracht en manhaftigheid, bijzonder in de Ridderspelen of zoogenoemde Tournooispelen.

Staat der geleerdheid.

Meest echter kon de aanmoediging der geleerdheid, kunsten en wetenschappen, invloed hebben op de

de beſchaafdheid. Ook hebben na menigvuldige kwalijk aangelegde en niet geſlaagde pogingen, in der daad, op het einde van dit Tijdvak, de geleerdheid, kunsten en wetenſchappen het hoofd in *Europa* opgebeurd, en niet weinig den weg gebaand tot den gelukkigen uitſlag der Kerkhervorming.

heid in 't gemeen.

Onder de Vorsten hebben de Keizers uit het Huis van *Hohenſtauffen* van den *Zwabiſchen* Stam inzonderheid uitgemunt, als voorſtanders der geleerdheid. FREDERIK I, de eerſte Keizer uit dit Huis, was zelve wel geen geleerd Vorst, maar maakte zich echter bij de geleerdheid verdiend, niet alleen door vóor de veiligheid der geleerden met eene bijzondere wet te zorgen, in het jaar 1158, maar ook door te bewerken, dat de Roomſche regtsgeleerdheid ijveriger beoefend werd; ook had hij ſmaak in de Dichtkunde.

Vorsten voorſtanders der geleerdheid. De Keizers FREDERIK I.

Ook zijn Zoon HENDRIK VI, benevens andere Vorsten van zijn Huis, en in *Duitschland*, vonden niet alleen ſmaak in de *Duitſche* Dichtkunst, maar oefenden 'er zich zelven in.

HENDRIK VI.

Alle deze Vorsten echter werden overtroffen door FREDERIK II, Kleinzoon van FREDERIK I, die zelve een geleerd Vorst was, van wien nog eenige brokſtukken van een Latijnsch gedicht over de valkenjagt overig zijn. Hij verſtond en ſprak behalven het Italiaansch en Latijn, ook het Hoogduitsch, Fransch, Nieuw Grieksch en Arabisch. Onder de wiskundige wetenſchappen was hij inzonderheid een liefhebber van de werktuigkunde en ſtarrekunde, waar hij, naar de gewoonte dier tijden, ook de

FREDERIK II.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

gelaten (*). Maar hunne Dochter ANNA overtrof hen beiden. Zij bezat niet alleen menigvuldige geleerdheid, en had kennis aan de schriften van PLATO en ARISTOTELES, maar ook een scherpzinnig vernuft; tevens was zij eene vrouw van mannelijken moed, maar heerschzuchtig. Zij was getrouwd met NICEFORUS BRYENNIUS, die den titel van *Cesar* voerde, en verloor hem in het jaar 1137, haar Vader was reeds in het jaar 1118 overleden. Haar man had, onder de regering van haren Broeder, den troon kunnen beklimmen door eene zamenzweering, waar aan zij en hare Moeder deel hadden, maar hij weigerde volstrekt daar van gebruik te maken, tot groot verdriet der Vorstin, die de natuur van onregtvaardigheid beschuldigde, dat zij haar niet tot een' man, en haren man tot eene vrouw gemaakt had. Haar Gemaal had ondernomen de geschiedenis van ALEXIUS COMNENUS te beschrijven, maar zijn werk, hetwelk in vier boeken verdeeld is, niet verder gebragt dan tot de regering van NICEFORUS BOTONIATES, of van het jaar 1057 tot 1081. ANNA vervolgde en voltooide den arbeid van haren Gemaal volkomen, en beschreef de geschiedenis der geheele regering van haren Vader in XV Boeken, onder den titel *Alexias*; een gewigtig werk, waar uit wij, met genoegzame zekerheid van waarheid, over het algemeen vele opheldering ontvangen nopens den toestand van zaken ten dien tijde, en voornamelijk vele bijzonderheden omtrent de kruis-

(*) *Typicum* IRENES *Augustæ ib. p.* 136-307.

kruisvaarten, hoe zeer het tevens blijkt, dat het werk niet geheel vrij is van misslagen, doch geene zoodanige, welke deszelfs wezenlijke verdiensten benadeelen kunnen.

Alfonsus de Wijze Koning van Kastilien.

Grooten roem van geleerdheid behaalde in de XIIIde eeuw ALFONSUS X, *de Wijze* bijgenaamd, Koning van *Kastilien*. Men heeft van hem gedichten in de *Gallicische* en *Kastiliaansche* taal, in welke laatste taal hij wilde, dat alle openbare schriften zouden opgesteld worden. Ook liet hij eene algemeene *Chroniek* van *Spanje* opstellen, welke insgelijks nog gedeeltelijk voorhanden is. Op zijn bevel en kosten werden ook Starrenkundige Tafelen vervaardigd, die daarom ook den naam hebben van *Tabulae Alphonsinae*. Hij was een kenner van de Muzijk, voor welke, gelijk ook voor de Natuurkunde, hij een Leeraarsplaats op de Universiteit van *Salamanka* verordende.

Alfonsus Koning van Napels.

Napels had, in de XIV en XVde eeuw, twee Koningen, die zich op de geleerdheid toeleiden, en dezelve uitnemend begunstigden. ROBERT, uit het Huis van *Anjou*, die in het jaar 1343 overleed, na vele voorregten aan de Universiteit van *Napels* geschonken te hebben. Maar inzonderheid muntte in geleerdheid uit Koning ALFONSUS I van *Napels*, die tot het jaar 1458 regeerde. ANTONIUS van *Palermo*, Geheimschrijver, Raad en Gunsteling van dezen Vorst, die door den Koning in gezantschap gezonden werd aan de *Venetianen*, in het jaar 1451, om van hen eenige beenderen van een' arm van TITUS LIVIUS, die in het jaar 1413 te *Padua* ontdekt

 wa-

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

waren, te verzoeken, heeft de daden van dezen Vorst in een afzonderlijk werk beschreven, hetwelk hij aan ÆNEAS SYLVIUS, toen Bisschop van *Siena*, naderhand Paus PIUS II, zond, die 'er verscheidene bijvoegselen bijvoegde (*). Onder anderen wordt in dit werk (†) gewaagd van een' *Dominikaner*, die zich op eene slechte Predikatie, door hem gedaan, veel latende voorstaan, zich voor den Koning vertoonde, en dien allerhande vragen over het Avondmaal voorstelde; maar de Koning bragt hem tot stilzwijgen, door de vraag, hoe het gekomen was, dat men in eene gouden welgeslotene doos, waar in men eene gewijde *Hostie* bewaard had, na verloop van eene maand niet anders gevonden had dan een' worm? of dezelve misschien uit het ligchaam van CHRISTUS en gevolgelijk uit de Goddelijke zelfstandigheid ontstaan was? Voorts weet men, dat deze Koning eens zijne herstelling uit eene ziekte heeft toegeschreven aan het lezen van CURTIUS; als ook dat hij bij het voorlezen der oude Schrijvers alle geleerden, ook leerlingen, toeliet, Bibliotheeken aanleide, en het Schoolonderwijs verbeterde. enz.

Verdiensten van het Huis van MEDICIS omtrent

Ten tijde van dezen Vorst begon ook het Huis van *Medicis* te *Florence* zich vermaard te maken door het voorstaan en bevorderen der wetenschappen. COSMUS van *Medici* of *Medicis*, omtrent het jaar

(*) *In Libros Antonii Panormitæ, poetæ, de dictis et factis Alphonsi Regis memorabilibus Commentatio, Helmstad* 1700. *in 4to.*

(†) *Libr.* I. *Cap.* 39.

jaar 1433, was de begunstiger der Geleerden, die de *Griekſche* Geleerden, welke al meer en meer de toevlugt naar *Italië* namen, onthaalde en onderſteunde. Hij was de eerſte aanlegger van de naderhand zoo vermaarde *Mediceïſche* Bibliotheek te *Florence*; gelijk op zijn voorbeeld en aanmoediging NICCOLO NICCOLI, insgelijks burger te *Florence*, eene verzameling bijeen bragt van 800 Banden Griekſche, Romeinſche en Oosterſche Schrijvers. COSMUS was tevens de voorſtander der *Platoniſche* Wijsgeerte, welke onder hem, met behulp van den Griek GEORGIUS GEMISTUS PLETHO, en den geleerden MARSILIUS FICINUS, die de werken van PLATO in het Latijn vertaalde, weder herleefde. THOMAS CALANDRINO, naderhand Paus NICOLAUS V, die de *Vatikaanſche* Boekerij heeft begonnen aan te leggen, had aan hem zijne opkomst en bevordering te danken; COSMUS verkeerde met geleerden en kunſtenaars, als zijne vrienden, tot zijne dood toe, in het jaar 1464.

Zijn Kleinzoon LAURENS van *Medici* overtrof zelfs nog zijnen Grootvader in zijne verdienſten omtrent de geleerdheid, van hem zijn gedichten overig in de *Italiaanſche* taal, op welker herſtelling en verbetering hij zich inzonderheid toeleide. Met zijne dood verviel wel de luiſter van het *Mediceïſche* Huis, maar de zucht voor kunſten en wetenſchappen bleef in hetzelve zoo erfelijk, dat ook zijn jonger Zoon, de Kardinaal JOAN *de Medici*, die in het jaar 1513, onder den naam van LEO X, tot Paus verkoren werd, zich door de begunſtiging der ge-

V BOEK II Hoofdst. na C. G Jaar 1073. tot 1517.

geleerdheid meer roem verworven heeft, dan door iet anders.

Onder alle de Vorsten, beminnaars en beschermers der geleerdheid en wetenschappen, muntte nog uit MATTHIAS CORVINUS, Koning van *Hongaryen*, die in het jaar 1458 in den ouderdom van nog geen vijftien jaren aan de regering kwam. In een' tijd, en onder een volk, zoo onkundig, dat de Waiwode van *Zevenbergen* en andere aanzienlijke Grooten bekenden, dat zij niet schrijven konden, verstond en sprak hij behalve de *Hongaarsche*, ook de *Latijnsche*, *Hoogduitsche*, en andere talen. Hij stichtte of vernieuwde de Hoogeschool te *Offen* of *Buda*, misschien ook te *Presburg*, in de eerstgemelde plaats leide hij eene prachtige Boekerij aan, waar toe hij vele Handschriften, in de Oostersche talen bijzonder, verzamelde. Zijn voorbeeld werkte op zijne onderdanen, doch enkel zoo lang hij leefde, alzoo door de slechte regering van zijnen opvolger deze ijver genoegzaam geheel werd uitgedoofd.

MATTHIAS CORVINUS Koning van Hongaryen.

Het einde van dit Tijdperk was in *Duitschland* merkwaardig door twee geleerde Vorsten, Keizer MAXIMILIAAN I en FREDERIK *den Wijzen*, Keurvorst van *Sakfen*. De eerste, die van het jaar 1493 tot 1519 regeerde, alhoewel hij tot in zijn twaalfde jaar bijna stom was, en vervolgens door de strengheid van zijnen Leermeester een wederzin kreeg in alle onderwijs, verbeterde echter naderhand het verzuim zijner jeugd door eene verbazende inspanning van zijne geestvermogens. Zijne menigvuldige reizen en verkeering met vreemdelingen gaven eene

MAXIMILIAAN I.

zach-

zachte wending aan zijne zeden, en door vlijtig lezen en onderzoeken verzamelde hij eene menigte kundigheden. In zijne jeugd was hij in de vrije Kunsten, in de Godgeleerdheid, Geneeskunde en Staatkunde onderwezen. Hier voegde hij vervolgens bij eene beoefening der Geschiedkunde, en Aardrijksbeschrijving, ook was hij niet vreemd in de Schilder- en Bouwkunst, en in de Muzijk, ook kreeg hij kennis van de bergwerken, artillerijkunde enz., zelfs van de kookkunde, en verstond verscheidene *Europische* talen. Alleen de Regtsgeleerden mishaagden hem, en niet zonder reden, omdat zij toen enkel de uitspraken van hunne *Glosfa*-Schrijvers volgden. Bovenal beminde hij de Dichtkunst, die hem, toen hij reeds Keizer was, nog dikwijls bezig hield, als mede de Geschiedkunde. Hij stelde het eerst eenen Hoogleeraar in dezelve op de Universiteit te *Weenen* aan, welke aan hem haren welvaart te danken heeft. Hij was de eerste Vorst in *Duitschland*, die de geschiedkunde aanmoedigde, en Geleerden reizen liet ondernemen in *Duitschland*, *Frankryk* en *Italië*, die alle Kloosters, Vorstelijke Archiven en Boekerijen moesten doorzoeken, om de geslachtsboomen der Vorsten naar te sporen. Op zoodanige reize ontdekte KOENRAAD CELTES de zoo vermaard gewordene *Peutingerische* Landkaart. Ook erkende deze Keizer de noodzakelijkheid der Hervorming van het Pauselijke Hof, schoon het onzeker is, of het boert of ernst bij hem geweest zij, dat hij zelve met dat oogmerk gedacht zou hebben, om Paus te worden. Van dezen Vorst zijn

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

'er in de Keizerlijke Bibliotheek te *Weenen* nog vele Gedichten te vinden, bijzonder is 'er in Hoogduitsche Verzen eene beschrijving van de heldendaden en gevallen van hem zelven, door hem zelven geschreven, en door MELCHIOR PFINZING, Proost van *St. Sebald* te *Neurenberg*, in het jaar 1517 in het licht gegeven, behalve andere werken.

FREDERIK de Wijze.

Eindelijk is door zijne geleerdheid, en niet minder door zijne werkzaamheid in het ondersteunen van de Hervorming der Kerk in *Duitschland* beroemd FREDERIK, Hertog van *Saksen*, die van het jaar 1486 geregeerd heeft, en wien reeds zijne tijdgenooten eenparig met den titel van *de Wijze* vereerd hebben. Hij ondernam in het jaar 1493 eene reize naar *Palestina*, wel uit Godsdienstigheid, maar te gelijk om oudheden, kunstwerken en natuurlijke zeldzaamheden te leeren kennen en te verzamelen. Met raad en behulp van zijnen Geneesheer POLLICH stichtte hij de Hoogeschool te *Wittenberg*, welke den 18den October des jaars 1502 werd ingewijd. Deze Hoogeschool had van eersten af eenen verbazenden opgang. In de eerste vijftien jaren telde zij reeds meer dan 2,000 leden uit alle oorden van *Duitschland*, en zelfs uit *Denemarken*, *Italië*, *Zwitzerland*, waar toe sommigen van hare eerste Leeraren, STAUPITZ, KARELSTAD, (CAROLOSTADIUS,) en AMSDORF, onder de Godgeleerden, onder de Regtsgeleerden HENNING GÖDEN, en HIERONYMUS SCHURF, en M. POLLICH als Geneeskundige, maar die tevens Hoogleeraar in de Godgeleerdheid was, veel hebben toegebragt. Op aanprij-

zing

ting van STAUPITZ, kwam, in het jaar 1508, de *Augustyner* Monnik MARTEN LUTHER, uit zijn Klooster te *Erfurt*, in de waardigheid van Hoogleeraar in de Wijsgeerte op deze Hoogeschool, op welker openbare lijst hij onder den naam van *Fr.* (*Frater*,) MARTINUS LÜDER DE MANSFELT, *Augustinianus* met zes anderen van zijne Orde ingeschreven is. Zijne hoofdbestemming echter was de Godgeleerdheid, in welke hij in het volgende jaar *Baccalaureus*, en in het jaar 1512 *Doctor* werd; alleen onderscheidde hij zich daar door van anderen, dat hij *Baccalaureus et Doctor ad Biblia* of *Biblicus*, en niet *Sententiarius* werd, waar door hij zich verbond, om in plaats van LAMBARDS *Sententiæ* of stellingen, den Bijbel te verklaren.

Dit berigt van de Hoogeschool te *Wittenberg* brengt ons tot het melden van den toestand der Scholen in dit Tijdvak. De *Bisschoppelijke* en *Kloosterscholen*, van welke in het voorgaand Tijdperk gesproken is, en welke nog in een genoegzaam aantal in wezen waren, verloren allengs haar gezag, door de oprigting der Hoogescholen of *Universiteiten*, gelijk zij vervolgens genoemd werden. *Universitas* beteekende eerst het geheele ligchaam der Leeraren, en hetzelfde als *Coetus*, *Collegium* enz., maar vervolgens werden de Hoogescholen genoemd, *Studium* en *Studium generale*, of *universale*, waar voor *Universitas* in gebruik geraakt is, omdat op deze Hoogescholen alle deelen der geleerdheid beoefend werden. Sedert de XIde eeuw had zich een

Scholen en Hoogescholen

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

nieuw soort van Scholen gevestigd, onafhankelijk van de Dom- en Kloosterscholen, en voornamelijk voor het onderwijs in ééne wetenschap bestemd. Zoo was de School te *Bologna* vermaard in de *Regtsgeleerdheid*, die te *Salerno* in de *Geneeskunde*. Maar te *Parys* kregen de *Wijsgeerte* en *Godgeleerdheid* van tijd tot tijd insgelijks eigene Scholen, die van de Bisschoppelijke en Kloosterscholen onderscheiden waren. Onder de Leeraren der Bisschoppelijke School aldaar was WILLEM VAN CHAMPEAUX met het begin der XIIde eeuw inzonderheid beroemd. Onder deszelfs leerlingen was PETRUS ABELARD of ABAILLARD, van wien wij in het vervolg nader gelegenheid zullen vinden, om te spreken; deze rigtte vervolgens eene afzonderlijke School op, gelijk ook vele andere Geleerden deden, die *Spraakkundige*, *Rederijkkundige*, *Wijsgeerige* Scholen hielden, welke laatste echter zich bijkans geheel en alleen tot de *Dialectica* óf Redeneerkunde bepaalden. Men las in andere Scholen over het *Roomsche* en *Pauselijke regt*; in de *Geneeskunde* schijnt tot in de XIIde eeuw weinig gedaan te zijn, ook werd de *Hebreeuwsche* en *Griekſche* Taalkennis veelal verwaarloosd. Zoo groot was de roem dezer *Parysche* Scholen, dat reeds omstreeks het midden der XIIde eeuw het getal der Studenten grooter gerekend werd dan dat van de ingezetenen der stad.

Hooge-school te Parys.

Op deze wijze vormde zich te *Parys* reeds in de gemelde eeuw een der aanzienelijkste Genootschappen van Leeraars en Studenten, die beiden den naam van *Scholares* voerden. Ook had men 'er al spoedig eene

eenige Kollegien voor behoeftige Studenten, gemeenelijk *Burſaires* of *Burſarii* naar *Burſa*, eene geldbeurs, genoemd. Over den oorſprong echter der Akademiſche waardigheden, heeft men geene volkomene zekerheid, alleen weet men, dat *Doctor* en *Magister* eerst namen van gelijke beteekenis waren, en dat men eerst naderhand den eerstgemelden titel boven den anderen geſteld heeft; zoo gaf het woord *licentia* de vrijheid te kennen, om in bijzondere Scholen te leeren, naderhand was *Licentiatus* de tijtel eener Akademiſche waardigheid. In de XIIIde eeuw verkreeg de inrigting van dit geleerd genootſchap haar volle beſlag, door vrijheidsbrieven en voorregten, welke Koningen aan hetzelve ſchonken, maar bijzonder de *Pauſen*, welke oplettend genoeg waren, om deze School van zich afhankelijk te maken, door voor te ſchrijven, welke Boeken al en welke niet gelezen mogten worden. Onder de eerſten behoorden de *Dialectica* van ARISTOTELES en PRISCIANUS; onder de laatſte de *Metaphyſica* en *Phyſica* van den eerstgemelden, en eenige Ketterſche ſchriften van dien tijd. Het verbod der ſchriften van ARISTOTELES werd gegrond op de bekommering, dat dezelve ligtelijk Ketterijen konden voortbrengen. In het jaar 1201 was men daaromtrent oplettend geworden op SIMON VAN CHURNAY of *Tournay*, wiens wijsgeerig brein gevaarlijk dreigde te worden voor de Godgeleerdheid. Na tien jaren lang de vrije kunſten naar de toenmalige gewoonte geleerd te hebben, gaf hij zich over aan de beoefening der Godgeleerdheid, en ontvouwde de leer der

V BOEK II Hoofdst na C. G Jaar 1073. tot 1517.

Drieëenheid met zoo veel ſcherpzinnigheid en regtzinnigheid, dat men bij hem aanhield, om zijne verklaring ſchriftelijk aan de wereld mede te deelen. Zoo bedwelmd was de Leeraar door deze goedkeuring, dat hij met een luid gelach uitriep: „Lieve JEZUS! hoe zeer heb ik door deze vraag uwe wet bevestigd en verhoogd! Maar zeker, als ik mij daar kwaadaardig tegen wilde verzetten; zou ik ze met nog ſterker gronden kunnen verzwakken en drukken." Het verhaal voegt 'er bij, dat hij, terſtond na het uitſpreken dezer woorden, ſtom, en vervolgens zoo onnoozel is geworden, dat hij niet eens meer lezen, en naauwelijks van één zijner kinderen leeren kon, om het Onze Vader en het Geloof ſtotterend op te zeggen (*). De *Bedelmunniken*, en bijzonder de *Dominicanen*, welke om dezen tijd opkwamen, drongen zich al ſpoedig op deze Hoogeſchool in, en waren inzonderheid bedacht, om de hoogheid van den Paus voor te ſtaan, ſpoedig evenwel ontſtonden twisten met dezelven, welke tot het jaar 1255 geduurd hebben.

Kollegie der Sorbonne.

Onder de verſcheidene ſtichtingen, gebouwen en inkomſten, met welke de Hoogeſchool in de eerſte helft der XIIIde eeuw vereerd werd, is het *Kollegie der Sorbonne* het beroemdſte geworden. Hetzelve heeft den naam naar zijnen ſtichter, ROBERT van *Sorbonne*, een vlek in *Champagne*. Hij was Doctor der Godgeleerdheid, Kanunnik te *Parys*, en één der

(*) MATTH. *Paris. Hist. Major p.* 206. BULÆUS *Hist. Univerſ. Paris. T.* III. *p.* 8.

der Hofgeestelijken van LODEWYK IX. Van hem zijn nog drie kleine fchriften voorhanden, de *confcientia*, *de confesfione*, *iter Paradifi* (*). Hij ftichtte zijn Kollegie in het jaar 1250, ten behoeve van zestien arme Studenten, die daar in onderhouden moesten worden. Ook werd uit zijne giften het Kollegie van *Calvi* gefticht, hetwelk men de kleine *Sorbonne* genoemd heeft, in hetwelk alleen kinderen onderwezen werden. Zijn Kollegie, naderhand eenvoudig de *Sorbonne* genoemd, werd zoo bloeijend, dat allengs de *Theologifche* Faculteit den naam *Sorbonne* kreeg, en tot de jongfte tijden behouden heeft (†).

Andere Hooge-fcholen in Frankryk

Behalven de Hoogefchool te *Parys* werden ook andere in *Frankryk*, gedurende dit Tijdsverloop, gefticht, welke wij alleen noemen zullen, omdat deze vermelding niet dan van ter zijde tot ons oogmerk behoort. Dus vinden wij eene Hoogefchool te *Orleans*, te *Toulouse*, te *Caen* in *Normandië*, te *Bourges*, te *Montpellier* enz.

Engelfche Hoogefcholen Oxford en Cambridge.

In *Engeland* hadden de Hoogefcholen van *Oxford* en *Cambridge* haren oorfprong in de XII of XIIIde eeuw, fchoon Engelfche Gefchiedfchrijvers moeite gedaan hebben, om derzelver eerften aanleg tot de IXde eeuw en de regering van ALFRED *den Grooten* terug te fchuiven (§).

In Italië Bologna.

Onder de Italiaanfche Hoogefcholen was die van *Bo-*

(*) *Bibl. Max. PP. Lugd. P.* XXV. *p.* 346. *fqq.*

(†) BUL. *Hist. Univerf. Par. T.* III. *p.* 223-236, 383.

(§) ANT. À. WOOD *Hist. et Antiquit. Univerfitatis Oxo-*

V BOEK II Hoofdft. na C. G. Jaar 1073 tot 1517

Bologna eene der oudfte, en omtrent van gelijken ouderdom met die van *Parys*, fchoon de *Rechtsgeleerdheid*, gelijk wij gezien hebben, al vroeger met roem te *Bologna* geleerd werd (*). Deze Hoogefchool had in de XIVde eeuw afwisfelende lotgevallen. In het jaar 1321 werd een *Spaansch* Student aldaar met de dood geftraft, omdat hij een meisje gefchaakt had. Hier op vertrokken al de andere met de meeste Hoogleeraren naar *Siena*, welke ftad de voordeeligfte aanbiedingen deed, om de Hoogefchool tot zich over te brengen, maar dewijl de Paus aan *Siena* het regt weigerde, om *Doctoren* te benoemen, keerden de Studenten naar *Bologna* terug, alwaar de Burgers, om hun te believen, hunnen *Podesta*, de voornaamfte Overheidsperfoon, noodzaakten, openlijke fchuldbekentenis te doen, en bovendien de voorregten der Hoogefchool merkelijk vermeerderden. In het jaar 1367 was zij echter weder in zoo diep verval, dat PETRARCHA niet dan onkundige Leeraren vond, en de ftad zelve in den treurigften toeftand afmaalde. In de eerfte 28 jaren der XVde eeuw was haar toeftand zeer bloeijende, maar bij een oproer in de ftad voorgevallen, weken de meeste Leeraren van daar, en alhoewel zij zich in het jaar 1431 weder aan den Paus onder-

Oxonuns. Libri duo. Oxon. 1674. *fol. The History and Antiquities of the Univerfity of Cambridge*, 2 *Parts*, *bij* NICH. CANTALUPE *and* RICH. PARKER *Lond.* 1721. 8*vo*.

(*) MAURO SARTI *de claris Archigymnafii Bononienfis Profesforibus a Seculo* IX *usque ad Seculum* XIV.

derwierp, kon zij thans echter niet meer dan 500 Studenten tellen, daar zij 'er in voorgaande tijden wel 10,000 had gehad. In het jaar 1450 bragt de geleerde Kardinaal BESSARION haar weder in aanzien, zoodat zij op het einde dezer eeuw veel van haren roem wedergekregen had.

Padua.

Behalve *Bologna* waren de Hoogescholen van *Padua* en *Napels* in dit Tijdperk vermaard. Tot de oprigting der eerste gaf in het jaar 1222 aanleiding eene verhuizing van misnoegde Studenten van *Bologna*, die zich naar *Padua* begaven (*). Paus URBAAN V schonk haar in het jaar 1363 het voorregt, om ook *Doctores Theologiæ* te benoemen. Nadat de stad in het jaar 1406 onder de heerschappij der *Venetianen* gekomen was, zorgde dit gemeenebest nadrukkelijk voor den welvaart dezer Hoogeschool, zelfs om harentwil de Hoogeschool te *Trevigo* vernietigende.

Napels.

Te *Napels* waren van oude tijden af *Grieksche* Scholen geweest, maar Keizer FREDERIK II stichtte aldaar in het jaar 1224 een algemeen Leerschool, (*in qualibet Facultate*,) na zijn dood, in het jaar 1250, ging dezelve genoegzaam geheel te grond, maar zij werd door MANFRED, zijn' natuurlijken Zoon, weder hersteld, en door volgende Koningen ondersteund; voornamelijk door Koning ALFONSUS, in de XVde eeuw.

Andere

Te *Ferrara* werden in het jaar 1264 reeds de mees-

(*) NICOL. COMNENI PATAVINI *Histor. Gymnas. Patavini Venet.* 1726. *fol.*

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Hooge-scholen in Italien.

meeste wetenschappen en kunsten, de Godgeleerdheid uitgezonderd, openlijk geleerd, en allengs vormde zich daar eene Hoogeschool. — In *Pisa* werd in het jaar 1339 eene Hoogeschool aangelegd; maar bij het verval des gemeenebests van *Pisa* verviel dezelve in het jaar 1359 bijna geheel, en voornamelijk toen *Pisa* in het jaar 1406 onder de magt van die van *Florence* kwam, die echter in het jaar 1472 hunne Hoogeschool van *Florence* grootendeels naar *Pisa* verplaatsten. — *Siena* verkreeg van Keizer KAREL IV in het jaar 1357 ook het regt van eene Universiteit; doch eerst in het jaar 1408 van Paus GREGORIUS VII de vergunning, om Doctoren in de Godgeleerdheid te benoemen. Van denzelfden Keizer kreeg GALEAZZO VISCONTE, Heer van *Milaan*, om dezen tijd ook verlof, om te *Pavia* eene Universiteit te stichten, welke echter bijna door die, welke te *Piacensa* bestond, verdrongen werd. In het Pauselijk gebied stichtte BONIFACIUS VIII in het jaar 1303 de Hoogeschool te *Fermo*, en verhief de School der Regtsgeleerdheid te *Rome* tot denzelfden rang; ook stichtte CLEMENS V in het jaar 1308 de Universiteit te *Perugia*. In de XVde eeuw kwamen hier nog bij de Hoogescholen te *Turin* en te *Parma*, welke laatste echter geheel onvermaard gebleven is.

Hooge-scholen in Spanje en Portugal.

Terwijl men twijfelt, of te *Aberdeen* in *Schotland*, reeds in het jaar 1240, en tenzelfden tijde te *Salamanca* in *Spanje*, eene Hoogeschool gesticht is, is het zeker, dat in het jaar 1290 DIONYSIUS *de Regtvaardige*, Koning van *Portugal*, eene Hoogeschool

school te *Lissabon* heeft aangelegd, welke hij echter, om eenige onrusten door de Studenten verwekt, in het jaar 1308 naar *Coïmbra* verplaatste (*).

In Duitschland.

Terwijl *Frankryk*, *Engeland*, *Italië*, *Spanje* en *Portugal* dus reeds in de XIIIde eeuw en vervolgens verscheidene Hoogescholen aanleiden, had *Duitschland* 'er nog geene eene. Dat krijgszuchtig volk hield steeds meer van de kunsten des oorlogs dan des vredes. Keizer KAREL IV was de eerste, die, in zijn Erfkoningrijk *Bohemen*, in het jaar 1348 eene Hoogeschool stichtte in de Hoofdstad *Praag*, waar bij hij zich die van *Parys* ten voorbeeld stelde. Zij werd door dezen Vorst zoo begunstigd, dat zij spoedig in bloei geraakte, en eerlang meer dan 5,000 Studenten bevatte; niet minder werd zij begunstigd door WENZEL of WENCESLAUS, zijn' Zoon en opvolger. Zekere Hoveling van dezen Vorst stichtte in het jaar 1391 voor dezelve eene Kapel, onder den naam *Bethlehem*, in welke op zekere dagen in het *Boheemsch* voor het volk gepredikt moest worden. Deze stichting werd door den Paus en den Koning bevestigd, en uit dezelve trad niet langen tijd daar na JOAN HUS te voorschijn. Deze Universiteit was in vier Natien verdeeld, de *Boheemsche*, *Beyersche*, *Poolsche* en *Saksische*, tusschen welke van tijd tot tijd verschillen ontstonden, dewijl de *Bohemers* klaagden, dat de

(*) HEUMAN *Biblioth. Hist. Academica pag.* 43. *post* CONRINGII *Antt. Academ.*

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

de *Duitschers* zich de voordeeligste posten en prebenden wisten te bezorgen; deze verschillen namen meer en meer toe door het bijkomen van verschillen over den Godsdienst; aan het hoofd der *Bohemers* stonden nu JOAN HUS en HIERONYMUS VAN PRAAG, de eerste Biechtvader der Koningin, deze laatste gezelschap des Konings, als Ridder. In het jaar 1408, als de Univerfiteit vergaderd was, om eenen nieuwen *Rector* te verkiezen, stelde HUS voor, dat de *Bohemers* in het vervolg drie stemmen zouden hebben, en de drie andere Natien slechts eene zouden behouden, omdat 'er thans meer *Boheemsche* Leeraars waren, dan onder de regering van KAREL IV. Koning WENZEL gaf hier toe in het jaar 1408 zijne toestemming door een Koninglijk bevel, hetwelk ten gevolge had, dat de vreemde Leeraars en Studenten gezamenlijk de stad en Hoogeschool verlieten, wel ten getale, gelijk sommige zeggen, van 40,000, doch welk getal door ÆNEAS SYLVIUS, een tijdgenoot, verminderd wordt op 5,000, zijnde 'er nog omtrent 2,000 *Boheemsche* en *Moravische* Studenten op de Hoogeschool gebleven. Veel leed hier door de Burgerij van *Praag*, die aan HUS de schuld gaf, en bijkans tot een oproer overfloeg; ook heeft de Hoogeschool zich naderhand niet kunnen herhalen.

Weenen. De tweede Univerfiteit in *Duitschland* werd te *Weenen* opgerigt in het jaar 1365, en kwam in het jaar 1384 tot vollen stand. Merkwaardig is het tafereel, hetwelk de vermaarde ÆNEAS SYLVIUS omtrent het midden der XVde eeuw van derzelver toestand

ftand fchildert (*), hoewel niet zeer gunftig. „Zij heeft," fchrijft hij, „een' grooten toeloop van Studenten uit *Hongaryen* en *Opper - Duitschland*. Ik heb verftaan, dat 'er op dezelve twee voortreffelijke Godgeleerden geweest zijn, HENDRIK VAN HESSEN — en NICOLAUS VAN DINKELSPUL, een *Zwaab*. — Ook is thans aldaar THOMAS HASELBACH, een niet onvermaard Godgeleerde, die nuttige gefchiedenisfen fchrijft, zoo men zegt, en wiens geleerdheid ik prijzen zou, indien hij niet reeds twee en twintig jaren over het eerfte Hoofdftuk van JESAIAS gelezen had, zonder het tot hier toe ten einde gebragt te hebben. Doch het grootfte gebrek dezer Hoogefchool beftaat daar in, dat men te veel werks maakt van de *Dialectica*, en dus te veel tijd aan eene niet heel nuttige zaak befteedt. — In deze kunst worden voornamelijk, die genen onderzocht, die met den titel van *Meester der kunften* vereerd worden. Voorts zijn zij noch op de Toonkunst, noch op de Redekunst of Rekenkunde bedacht; alhoewel zij eenige door anderen opgeftelde Gedichten en Brieven door den Candidaat naar het meesterfchap zonder kunde laten opzeggen, (*imperite Magistrandum compellant.*) Redekunde en Dichtkunde zijn bij hen geheel onbekend, terwijl al hunne vlijt in Disputeren en ijdele Sofisterijen beftaat; grondige kennis vindt men niet veel; zeer weinigen bezitten de Boeken van ARISTOTELES, en andere Wijsgeeren; meestendeels bedienen zij zich van Com-

(*) *Epist.* CLXV.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Commentarien. De Studenten zelve leven dartel; en zijn ongemeen gezet op wijn en eten. Weinigen worden geleerd; ook worden zij niet in tucht gehouden; zij loopen dag en nacht rond, en doen den burgers veel verdriet aan; bovendien worden zij nog door de zedeloosheid der vrouwen verleid." De Hoogeschool te *Weenen* had echter om dezen tijd den beroemden GEORGE VAN PEURBACH, den Herstelder der Starrenkunde; en de bovengemelde THOMAS HASELBACH, eigenlijk EBENDORFFER, is, behalve meer, Schrijver van eene vrij goede *Chroniek van Oostenryk*, die ook in het licht gegeven is; en op het einde van dit Tijdvak zal deze Hoogeschool meer dan 7,000 Studenten gehad hebben; tot welken bloeistand Keizer MAXIMILIAAN I, de vriend der geleerdheid, veel toebragt.

Heidelberg, Keulen.

Te *Heidelberg* werd de Hoogeschool op den voet der *Parysche* in het jaar 1385 of 1386 opgerigt door den Paltsgraaf RUPRECHT. Te *Keulen* stichtte de Raad dezer vrije Rijksstad in het jaar 1388 eene Hoogeschool, met verlof van Paus URBAAN VI.

Erfurt.

Vier jaren daar na werd de eerste Hoogeschool in de *Saksische* Landen te *Erfurt* aangelegd, doch zij kwam eerst in het jaar 1392 volkomen tot stand. Alhoewel zij zich weinig roem in dezen tijd verwierf, had zij echter in het jaar 1516 den voortreffelijken Latijnschen Dichter E. HESSUS tot Leeraar in de Welsprekendheid en Dichtkunde. Van het jaar 1501 af verkeerde MARTEN LUTHER op deze Hoogeschool als Student, en van het jaar 1506 als *Magister Philosophiæ*. — De Universiteit te *Wurtsburg*

burg is waarschijnlijk eerst in het jaar 1403 opgerigt door den Bisschop JOAN I.

Leipzig en andere.

Het verstrooijen van de Hoogeschool te *Praag*, boven vermeld, gaf gelegenheid tot het stichten van de Hoogeschool te *Leipzig*, toen nog met zijnen ouden *Wendischen* naam *Lipczk* genoemd. FREDERIK *de Strijdbare*, Landgraaf van *Thuringen*, naderhand Hertog en Keurvorst van *Saksen*, stichtte dezelve, met goedkeuring van den Paus, in het jaar 1409. De Hoogeschool te *Rostok* werd in het jaar 1419 gesticht; die te *Leuven*, op verzoek van JOAN IV, Hertog van *Braband*, door Paus MARTYN V, *in het jaar* 1426. Te *Grypswalde* in het jaar 1456. Te *Bazel* in het jaar 1460, te *Freyburg* in *Brisgau* in datzelfde jaar. Te *Ingolstad* in het jaar 1472. Te *Tubingen* vijf jaren daar na; tenzelfden tijde de Hoogeschool te *Mentz*.

Bij alle deze Hoogeschoolen in *Duitschland*, de jongste van welke die te *Wittenberg* was, van welke wij reeds gesproken hebben, kwamen in de XVde eeuw nog twee buitenlandsche; eene te *Koppenhagen*, gesticht in het jaar 1479, door Koning CHRISTIAAN *den Eersten*; en eene in *Zweden* te *Upsal*, in het jaar 1477.

Bibliotheken.

Het vermeerderend aantal van Studenten, maakte de behoefte van Boeken reeds in het begin van dit Tijdvak grooter, waarom men meer en meer bedacht werd, om Boekverzamelingen of *Bibliotheken* aan te leggen. Hier dient men echter in het oog te houden, dat men in de Xde en volgende eeuwen het woord *Bibliotheca* somtijds gebruikte van

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

een enkel Handschrift der Latijnsche Bijbelvertaling. Dus maakte een inwoner van *Bologna* in het jaar 1199 aan twee Kerken dier stad bij uitersten wil *twee Bibliotheken* in deze beteekenis. In de Kloosters vooral maakte men zijn werk, om door het afschrijven van Boeken Boekverzamelingen te maken, waar bij de Monniken, die veel ledigen tijd hadden, ijverig werkzaam waren; ook werden de Nonnen tot het afschrijven van Boeken gebruikt, doch gewonelijk slechts van Latijnsche Bijbels en sommige werken van Kerkvaderen. Geen Klooster derhalve, of het had zijne Boekerij, van waar het gezegde: *Claustrum sine armario, quasi castrum sine armamentario.* Een Klooster zonder Boekerij, een leger zonder wapenhuis. Het spreekt van zelve, dat zoodanige Boekerijen niet zeer talrijk waren in handschriften, schoon die van eenen Geestelijken te *Verdun* in het begin der XIIde eeuw bij de oude *Alexandrynsche* vergeleken wordt (*). De Boeken trouwens, waren te kostbaar, om het pergament, den tijd en de moeite, welke daar aan besteed moesten worden, en nog meer door de sieraden van gouden, met kleuren afgezette, geschilderde letters en prentverbeeldingen. Een afschrift van dat Deel der Pandekten, hetwelk men *Infortiatum* noemde, kostte te *Bologna* XXII *Liren*, drie van welke *Liren* op twee gouden Dukaten gerekend worden, en een volkomen Latijnsche Bijbel LXXX zulke *Liren*. Uit een oud stuk der *Camaldulenser* Mon-

(*) *Hist. Litter. de la France T.* IX. *p.* 139-142.

Monniken in het jaar 1240 ziet men, dat zij meer dan 200 Goudguldens besteed hebben voor een Misboek met gouden en geschilderde letters. Liefde voor prachtige Boeken en onwetendheid gingen niet zelden gepaard. Zoo verhaalt DANIEL MERLAC, een *Engelschman*, die ten einde de wiskundige wetenschappen te leeren, in het jaar 1189 naar *Parys* reisde, maar in zijn oogmerk niet kon slagen (*), dat hij onder de Leeraren aldaar eenige Beesten, (*quosdam Bestiales*,) ontmoet had, die, op de openbare leerplaatsen zittende, zich een verbazend voorkomen gaven; en op twee of drie banken ontzaggelijk groote Boeken hadden liggen, in welken de lessen van ULPIANUS met gouden letters waren opgeteekend; (misschien een deel der Pandecten,) zij hadden looden griffels in de hand, met welke zij op eene heel deftige wijze allerhande kritische teekenen, (*asterisci et obeli*,) in deze Boeken teekenden, terwijl zij alleen door hun zwijgen voor wijzen geacht werden, maar hunne domheid verraadden, zoo dra zij begonnen te spreken.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Openlijke Boekerijen.

Dewijl dienvolgens Boeken, wegens derzelver kostbaarheid, zelfs voor studeerenden doorgaans eene groote zeldzaamheid waren, ondernamen van tijd tot tijd Vorsten, die voorstanders der geleerdheid waren, openbare Boekerijen ten dienste der studeerenden, doch voornamelijk der Geestelijken op te rigten, zoo als wij reeds iet dergelijks vinden aange-

(*) *In* ANT. A. WOOD. *Hist. et Antt. Univ. Oxon. Libr.* I. *pag.* 57.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

getoekend van Keizer FREDERIK II, van LODEWYK IX, Koning van *Frankryk*, en later van MATTHIAS CORVINUS, Koning van *Hongaryen*, en anderen.

Boekverkoopers.

In het jaar 1275 ontmoet men gewag van Boekhandelaars te *Parys*, *Stationarii* genoemd, die Boeken verkochten, welke hun van bijzondere perfonen bezorgd werden, waarom ook de Univerfiteit hen liet zweeren, dat zij daar bij eerlijk te werk zouden gaan (*).

Wetenfchappen. Wijsgeerte.

Inmiddels vermeerderde het getal der Boeken, door de fchriften, welke in het licht verfchenen, met betrekking tot de wetenfchappen, welke toenmaals met ijver beoefend werden, tot dat eindelijk dezelve in het laatst van dit Tijdvak weder herleefden. Inzonderheid leide men zich toe op de *Wijsgeerte*, welke federt het midden der XIde eeuw eene geheel nieuwe gedaante begon aan te nemen, en met eenen meer vrijen geest ook in Godgeleerde onderzoekingen fcheen te willen in dringen. BERENGARIUS en LANFRANK gaven daar toe vervolgens niet weinig aanleiding door den twist over het Avondmaal, dewijl de eerfte daar bij de Redekunst en Wijsgeerte gebruikte, welke de laatfte in Godsdienftige onderwerpen wraakte, hoewel met den laatften de reeks van Leeraren aanvangt, die zich op de Wijsgeerte, voornamelijk de Rede- en Bovennatuurkunde hebben toegelegd, en dezelve zoo zij waanden ten dienfte van de Godsdienstleere toegepast hebben.

LANFRANK.

LANFRANK werd in het jaar 1005 te *Pavia* gebo-

(*) BULÆUS *Hist. Univ. Paris. Tom.* III. *p.* 419.

boren; in zijne jeugd leide hij zich te *Bologna* toe op de beoefening der Regtsgeleerdheid, en zette eene School op te *Avranches* in *Normandië*. Bij toeval kwam hij, in het jaar 1042, op eene reize naar *Rouen* door Roovers uitgeplunderd zijnde, in het Klooster te *Bec*, waar hij Monnik, en vervolgens *Prior* geworden zijnde, op bevel van den Abt eene School oprigtte, welke weldra van alle kanten grooten toeloop kreeg, en in welke ook de Latijnsche taal in zoo verre werd geleerd, dat de *Fransche* Schrijvers zich sedert in die taal dragelijker uitdrukten, en in hunne schriften geschikter leerwijze bragten. In het jaar 1050 werd LANFRANK in den twist met BERENGARIUS ingewikkeld, over het Avondmaal, waar in hij bij zijne Tijdgenooten minder roem behaalde dan bij de Nakomelingschap bevestigd is geworden. Hij bezat het vertrouwen van zijnen Vorst WILLEM, Hertog van *Normandië*, naderhand Koning van *Engeland*, bekend onder den naam van WILLEM *den Veroveraar*, die hem, in het jaar 1070, tot het Aartsbisdom van *Canterbury*, hoewel niet zonder veel tegenstreven van LANFRANK, verhief. Zich thans met ijver toeleggende om de Kerketucht te herstellen, vond hij zoo veel bezwaren, dat hij den Paus verlof vraagde, om in zijn Klooster weder te keeren, maar deze schonk hem het *Pallium*, en benoemde hem tot zijnen Legaat in *Engeland*. — Koning WILLEM verzocht hem kort voor zijn' dood in het jaar 1087, om zijnen jongsten Zoon WILLEM, die dertien jaren oud was, te kronen en op den troon te bevesti-

 gen.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

gen. Dit deed LANFRANK, en hielp tevens een oproer dempen, ontstaan ten voordeele van den oudsten Zoon Prins ROBERT, die door den Vader was uitgesloten; LANFRANK overleed in het jaar 1089 (*).

LANFRANK wordt zeer geprezen wegens zijne vroomheid en Godzaligheid, en was bij zijne Tijdgenooten in de hoogste achting van geleerdheid; doch uit zijne schriften blijkt slechts eene vrij goede kennis in de vrije kunsten, naar de toenmalige leerwijze, en eene geoefendheid in de schriften der Kerkvaderen en Kerkelijke Godgeleerdheid; en bijzondere ervarenheid in de kunst van disputeren; zijn stijl is ver van zuiver Latijn of welsprekend te zijn; ten zij iemand voor welsprekend en vernuftig wilde houden, dat hij den Paus ALEXANDER II, in eenen Brief noemt, *humiliter excellens excellenterque humilis Beatitudo vestra*, en hem dezen wensch doet: *Omnipotens Deus vitam vestram ad honorem sanctæ Ecclesiæ vestris dispositionibus divinitus commissæ in tempore prolixam faciat; quatenus post tempus, quæ sine tempore sunt, prolixa æternitatis spatia vobis concedat* (†). Wij hebben, behalve zijn werk over het Avondmaal, elders gewaagd, weinig schriften van hem overig; de voornaamste zijn *zestig Brieven*, welker inhoud echter niet zeer be-

(*) Zijn leven is beschreven door MILO *Crispinus*, *Cantor Beccensis in* MABILLON *Act. SS. Ord. S. Bened. Sec.* VI. *P.* II. *pag.* 130.

(†) *Epist. ad Alexandr.* II. *in* LABBEI *Concil. Tom.* IX. *pag.* 1213, 1215.

belangrijk is. Zijne werken zijn door den Benedictijner LUCAS D'ACHERY in *Folio*, *Parys* 1648 in het licht gegeven.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

ANSELMUS van Canterbury.

ANSELMUS van *Canterbury*, een leerling van LANFRANK, heeft boven zijnen meester in de Wijsbegeerte uitgemunt. Hij was omstreeks het jaar 1034 te *Aosta* in *Piemont* geboren. In zijne jeugd leefde hij buitensporig en moest, om den toorn zijns Vaders te ontgaan, zijn vaderland verlaten. Na drie jaren omzwervens kwam hij te *Avranches*, waar LANFRANK zijne School had, alwaar hij zich aan deszelfs onderwijs overgaf, en omtrent het jaar 1060 Monnik werd in het Klooster *Bec*. Hier muntte hij zoo uit, dat hij LANFRANK als *Prior* opvolgde, toen deze Abt werd te *Caen* (*). In het onderwijs van het School zijnen Leeraar opgevolgd zijnde, wist hij door minzaamheid zich bemind te maken, en daar door zijne leerlingen aan zich te trekken, zijnde hij voor zich zelven godzalig van levenswijze, en ijverig werkzaam in Wijsgeerige oefeningen, en 's nachts zelfs was hij onledig met het verbeteren van gebrekkig afgeschrevene Boeken. In het jaar 1078 verkozen hem zijne Monniken, volstrekt tegen zijnen wil, tot hunnen Abt. Wegens eenige belangen van zijn Klooster naar *Engeland* gereisd, bezocht hij zijnen gewezenen Leermeester LANFRANK, wiens roem hij spoedig overtrof, alzoo ANSELMUS als een heilig en in de ken-

(*) EADMERUS *in vita S. Anselmi*, *Cantuar. Archiep.* *L.* I. *post opera Anselmi.*

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

kennis van den Godsdienst volmaakt man werd aangezien. Zijn Levensbeschrijver schrijft hem zelfs wonderbare genezingen toe, als ook dat hij in staat was door dikke muren te zien, wat zijne Kloosterlingen deden.

Dertien jaren daar na, in het jaar 1093, werd hij van verscheidene Engelsche Grooten weder genodigd, om in *Engeland* over te komen, hetwelk hij schoorvoetende inwilligde, omdat zich een gerucht verspreid had, dat hij Aartsbisschop van *Canterbury* zou worden. Dit Aartsbisdom had de Koning reeds drie jaren opengehouden. De Koning ontving hem met allen eerbied, maar zeide spottend tegen zijne Hovelingen, die hem de onverschilligheid van ANSELMUS jegens aardsche goederen en eer roemden: hij zou evenwel met handen en voeten toetasten, als hij geloofde, dat hij dit Aartsbisdom zou kunnen krijgen; maar zwoer de Koning, niemand zal hetzelve hebben, dan ik alleen. Kort daar na werd de Koning door eene ziekte overvallen, en begon te denken aan het behoud van zijne ziel, zoodat ANSELMUS gehaald werd, op wiens raad hij eene algemeene biecht afleide, met belofte van beterschap, en inzonderheid, dat hij de ledigstaande Kerken van Bisschoppen zou voorzien. Maar als nu de Koning ANSELMUS tot Aartsbisschop van *Canterbury* benoemde, ontstelde deze, en verzette zich daartegen met alle krachten. Alle verzoeken van den Koning waren vergeefs, en men moest hem den Bisschoppelijken Staf met geweld in de hand geven, waar na men hem naar de Kerk meer droeg dan geleide,

en

R. Vinkeles inv. del. et sculp.

En men moest hem den Bisschoppelijken Staf met geweld in de hand geven, waar na men hem naar de Kerk meer droeg dan geleide.
XV. D. Bladz. 74.

en aldaar inhuldigde in het jaar 1093. ANSELMUS gaf tot reden van zijne weigering te kennen, dat hij voorzag, dat op deze wijze een zwak ſchaap naast eenen bandeloozen ſtier in de regering van *Engeland* werd ingeſpannen, en dat door 's Konings onſtuimigheid de Kerk nog bij zijn leven in eenen treurigen weduweſtaat vervallen zou.

Het gene hij voorzag, gebeurde ſchielijk. De Koning hield zijne beloften niet, en de ledigſtaande Bisdommen werden niet vervuld. ANSELMUS had het Aartsbisdom van *Canterbury* alleen onder die voorwaarde aangenomen, dat aan de Kerk van *Canterbury* de goederen zouden worden wedergegeven, welke zij ten tijde van LANFRANK bezeten had, daar en boven begeerde hij, dat, gelijk de Koning zijn wereldlijke Heer was, deze ook wederkeerig hem als zijnen Geestelijken Vader en zielzorger eerbiedigen zou. De Koning was tot het een en ander lang na zoo gereed niet, als de Aartsbisſchop verlangde. Als de Koning in het jaar 1094 tot den oorlog met zijnen Broeder ROBERT, Hertog van *Normandië*, geld noodig had, bood ANSELMUS hem 500 ponden, welke de Koning weigerde aan te nemen, omdat hij ten minſten 1000 ponden verwacht had, en ANSELMUS dankte God, dat deze hem voor de opſpraak beveiligd had, als of hij zijn Aartsbisdom voor dit geld gekocht had. Ondertusſchen handhaafde hij zijn geestelijk gezag, en weigerde in de vastentijd de heilige asſche en de *abſolutie* aan alle Hovelingen, die hun haar, even als de jonge dochters, lang lieten groeijen, en den

vrou-

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

vrouwelijken opſchik in kleeding enz. navolgden. Ook drong hij bij den Koning aan, om de gebreken in het Kerkelijke te verhelpen, en ten dien einde algemeene Kerkvergaderingen te laten houden. De Koning antwoordde eenvoudig, dat de Kerkvergaderingen gehouden zouden worden, als het hem beliefde, en ten aanzien van de ledigſtaande Abdijen, dat de Abdijen hem toebehoorden, en dat hij met dezelven kon handelen, zoo als hij wilde, waar tegen de Aartsbisſchop vergeefs inbragt, dat de Abdijen aan God toebehoorden, en dat de Koning ſlechts derzelver beſchermheer, (*advocatus*,) was; evenwel zocht de Aartsbisſchop in 's Konings gunst herſteld te worden; maar als zijne vrienden hem ten dien einde raadden, de aangebodene ſom te verdubbelen, verklaarde hij zelfs de 500 ponden nu niet te willen geven, welke hij reeds aangeboden had, omdat de Koning hem telkens op nieuw geld zou willen afperſſen; waar tegen de Koning hem liet aanzeggen, dat hij hem niet langer als Aartsbisſchop van *Canterbury* erkennen zou. Ook wilde de Koning hem niet vergunnen naar *Rome* te reizen, om het *Pallium* van den Paus te ontvangen, hetwelk hem toen in het jaar 1095 door eenen Pauſelijken Legaat werd overgebragt, die hem ook ten minſte ſchijnbaar met den Koning verzoende, wien hij in het volgende jaar met 200 marken zilver uit den Kerkelijken ſchat van *Canterbury* tegen zijnen Broeder ROBERT onderſteunde, maar als de Koning hem vervolgens voor zijn Hofgerigt liet dagen, onder voorwendſel, dat hij hem ſlechte ſoldaten tot eenen veld-

veldtogt geleverd had, vond ANSELMUS in het jaar 1097 geraden naar *Rome* te reizen, hebbende den Monnik EADMER, zijnen Levensbeschrijver in zijn gezelschap. Hij onthield zich in *Italië* eenigen tijd in een Klooster in het *Napelsche*, en woonde in het jaar 1098 eene Kerkvergadering te *Bari* bij, op welke hij in den twist met de *Grieken* uitmuntte.

Koning WILLEM, in het jaar 1100 overleden zijnde, spoedde ANSELMUS, daar toe door den nieuwen Koning HENDRIK I genodigd zijnde, zich weder naar *Engeland*, maar als hij de leenhulde, (*hominium*,) aan den Vorst zou afleggen, en van zijne hand het Aartsbisdom door het overreiken van den Herdersstaf en Ring ontvangen, weigerde hij zulks, omdat dergelijke beleeningen der Geestelijkheid door Leeken te *Rome* verboden waren, en dreigde tevens naar *Rome* weder te keeren. HENDRIK vreezende, dat de Aartsbisschop met den Paus mogt zamenspannen, ten voordeele van zijnen Broeder ROBERT, die op den troon aanspraak maakte, stond hem toe, Afgevaardigden naar *Rome* te zenden, tot een vergelijk, waar aan verscheidene jaren gearbeid werd. Ondertusschen betoonde ANSELMUS zich getrouw aan zijnen Koning, toen ROBERT in het jaar 1101 werkelijk eenen inval in *Engeland* deed; ook hield hij eene Kerkvergadering in het jaar 1105, doch als Paus PASCHALIS II voortging de *Investituur* der Geestelijken door Leeken te verwerpen, reisde ANSELMUS in het jaar 1107 weder naar *Rome*, verzeld van eenen Gezant des Konings, maar de Paus bleef standvastig bij zijn verbod. AN-

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

achtige dingen; waar tegen ANSELMUS eene verdediging van zijn bewijs opftelde, *Liber Apologeticus contra Gaunilonem, respondentem pro insipiente* (*).

ANSELMUS ftelde verders tot eenen grondregel, dat hij *eerst geloven* en *daar na verftaan* wilde, te weten, voor alle dingen geloofde hij, wat de Kerk eischte te gelooven, zonder daartegen de geringfte twijfeling bij zich te laten opkomen. Deze grondregel kon waarlijk weinig dienen tot uitbreiding van echte en gegronde Wijsgeerte of Godgeleerdheid, ook vindt men meermalen in ANSELMUS fchriften, dat hij meer fpitsvinnigheden heeft bijgebragt dan behoorlijke onderzoekingen of bewijsredenen (†).

ROSCELIN Naast BERENGARIUS, LANFRANK en ANSELMUS, moet op het einde der XIde eeuw als een Wijsgeerig brein ook geplaatst worden ROSCELIN of RUSELIN of RUCELIN, een Kanunnik te *Compiegne*, waar hij als *Scholasticus*, dat is als Opziener der Bisfchoppelijke School, eigener beweging openlijke voorlezingen hield. Hij was één der eerfte *Nominalisten* van dezen tijd, en haalde zich als aanvoerder en hoofd van dezelven ook voornamelijk de befchuldigingen van Ketterij op den hals. De vraag namelijk was, of de algemeenheden in de *Dialec-*

(*) *Ibid. pag.* 37-40.

(†) De werken van ANSELMUS zijn door den *Benedictyner* GABR. GERBERON te *Parys* uitgegeven in Folio 1675, en daar, met eene vermeerdering van XIV Brieven, herdrukt 1721.

alectica, (*genus, species, differentia, proprium, accidens*,) enkel verſtandsdenkbeelden waren of buiten het verſtand wezenlijk beſtonden. PLATO had derzelver wezenlijk beſtaan in het verſtand van God beweerd; ARISTOTELES liet hare wezenlijkheid alleen in de bijzondere dingen zelve toe; de *Stoïcynen* eindelijk hielden ze voor niets dan afgetrokkenheden, en waren dus in een' ſtrenger zin de eerſte *Nominales* of *Nominalisten*; terwijl men daartegen aan de anderen, inzonderheid aan de *Platonisten*, den naam van *Reales* gaf. In die middel-eeuwen, in welke deze namen opkwamen, was men ook gewoon het eerſte der gemelde gevoelens, *Univerſalia ante rem*, het tweede *Univerſalia in re*; en het derde, *Univerſalia post rem* te noemen. De jongere *Platonisten* hadden, naar hunne gewoonte, alle deze gevoelens met elkanderen zoeken te vereenigen; maar daar door alleen een nieuw ſpinneweb geweven. De achting voor de Wijsgeerte van PLATO had het eerſte gevoelen, ook door AUGUSTINUS begunſtigd, bij de Christenen geliefd gemaakt; toen derhalve ROSCELIN de wijze van voorſtelling der *Stoïcynen*, zoo veel men oordeelen kan, want wij hebben geene ſchriften van hem, verdedigde, tastte men hem niet alleen daar over aan, maar leide hem ook de ſchroomelijkſte gevolgen te last. Men meende te ontdekken, dat de *Nominalisten* alle menſchelijke kennis alleen tot namen bepaald wilden hebben, en dat zij het werkelijk beſtaan der dingen loochenden. In het eerst echter vond dit gevoelen bijval, maar kon zich niet lang handhaven tegen de aanvallen van

V BOEK II Hoofdft. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

ANSELMUS van *Canterbury*, ODO van *Clugny*, naderhand Bisfchop van *Kamerik*, ALBERICH van *Rheims*, BERNHARD van *Chartres*, en andere vermaarde *Dialectici* of Redeneerkundigen. Zelfs verzekert JOANNES van *Salisbury* (*), dat dit gevoelen met ROSCELIN weder verdwenen is. Zoo veel is ten minften zeker, dat de *Reales*, hoewel in eene eenigzins meer in den *Ariftotelifchen* vorm veranderde gedaante, ten dezen tijde de overhand hebben behouden.

HILDEBERT van Mans.

Een ander tijdgenoot van ANSELMUS was HILDEBERT van *Mans*, geboren in het jaar 1055 te *Lavardin*, in het Kerspel van *Mans*; hij fchijnt te *Tours* het onderwijs genoten te hebben van BERENGER of BERENGARIUS, wien hij ook met een graffchrift in eene Latijnfche *Elegie* vereerd heeft. In het jaar 1092 werd hij *Archidiaconus*, en vijf jaren daar na Bisfchop te *Mans*. Kort na deze verkiezing fchreef de beroemde IVO of IVES, Bisfchop van *Chartres*, hem eenen Brief (†), in welken deze hem voorhield, hoe hij van fommige aanzienelijke leden zijner Kerk befchuldigd werd, verfcheidene onechte kinderen verwekt te hebben, met bijgevoegde vermaning, om deze verkiezing niet op te volgen, ingevalle hij zich fchuldig bevond. HILDEBERT nam de verkiezing aan, of zich onfchuldig vindende, of de befchuldiging niet bewezen of aangedrongen wordende. De oorlog tusfchen de Konin-

(*) JO. SARISBER. *Metalog. L.* II. *C.* 17. *p.* 814.
(†) *Epist.* 277. *Opp. pag.* 118.

ningen van *Engeland* en de Graven van *Mans* veroorzaakten hem vele onaangenaamheden; hij werd zelfs in het jaar 1099 naar *Engeland* overgevoerd, alwaar Koning WILLEM van hem eischte, dat hij zijne onschuld door de vuurproef zou bewijzen, hetwelk hij echter op raad van den bovengemelden IVO weigerde, zich op de Kerkelijke wetten beroepende, en aanbiedende, om volgens dezelve zijne onschuld aan te toonen. In het jaar 1125 tot het Aartsbisdom van *Tours* verheven, werd hij van deze lastige omstandigheden bevrijd, hoewel daartegen in nieuwe moeite met den Koning van *Frankryk*, LODEWYK *den Dikken*, ingewikkeld. Hij overleed waarschijnlijk in het jaar 1134.

Zijn geschriften Wijsgeerige, Godgeleerde, Geschiedkundige, Kerkredenen en Brieven, zijn te gelijk met die van MARBOD, Bisschop van *Rennes*, zijnen tijdgenoot, te *Parys* in 1718 in Folio uitgegeven, door den Benedictijner ANTONIUS BEAUGENDRE, en vertoonen hem als eenen man, die wat meer dan de gemeene geleerdheid van zijne eeuw bezat. Onder zijne schriften is eene *Zedelijke Wijsgeerte*, (*moralis philosophia de honesto et utili*,) zijnde eene verzameling van zeer vele plaatsen uit de Ouden, over het eerlijke en nuttige, uit CICERO, SENECA, HORATIUS, JUVENALIS en anderen. Den inhoud van dit geschrift heeft hij in Latijnsche Elegien gebragt in zijn *Libellus de quatuor virtutibus vitæ honestæ*.

In de eerste twintig jaren der XIIde eeuw maakte zich HONORIUS van *Augustodunum*, waarschijnlijk HONORIUS van Au-

 Au-

V BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 1073 tot 1517. — gustodunum.

Autun in *Bourgondië*, fchoon anderen daar door *Augsburg*, of ook wel *Augt* of *Augst*, eene Bisfchoppelijke ftad bij *Bazel*, hebben willen verftaan, ook eenigen naam door zijne Wijsgeerige fchriften, uit welke men den toeftand der Geleerdheid in het gemeen, en der Wijsbegeerte in het bijzonder, in de gewone Bisfchoppelijke Scholen van zijnen tijd kan leeren kennen, inzonderheid uit zijn klein gefchrift: *de animæ exfilio et patria, alias de artibus* (*). De onwetendheid is het land der ballingfchap voor de ziel, uit welke zij door *tien kunsten*, als door zoo vele fteden en vlekken, reizen moet, om tot haar vaderland weder te keeren. De eerfte dezer fteden is de *Grammatica*; alwaar de letters leiden naar de woningen der ftellingen; de lange en korte lettergrepen zijn als het ware de deuren der huizen; en de geheele ftad wordt in acht wijken verdeeld, in welke het *Nomen* en *Verbum* als twee *Confuls* regeren; het *Pronomen* het ambt van *Proconful* bedient enz. De overige fteden, welke hij op gelijke wijze befchrijft, zijn de *Rhetorica* en *Dialectica*, welke vijf poorten heeft, de *Univerfalia*, haar kasteel is de *Subftantia*, en de daar om ftaande torens de negen *Accidentia*; voorts de *Arithmetica*, de *Mufica*, *Geometria*, *Astronomia*, *Phyfica* en *Oeconomica*, door welke zij eindelijk aanlandt aan de Heilige Schrift, als haar ware vaderland, waar menigvuldige wijsheid heerscht.

In

(*) *In* BERN. PEZII *Thes. Anecdd. Novisf. Tom.* II. *pag.* 228-234.

In twee andere schriften: *scala coeli major* of *scala coeli minor*, komt eigenlijke Filosofie voor. Door deze hemel-ladder verstaat HONORIUS de liefde, wier trappen zijn wetenschap en wijsheid. Dewijl zij zich tot den derden hemel verheft, zoo klimt men langs drie rijen van trappen op, waar uit even zoo vele soorten van zien ontstaan, het ligchamelijke, geestelijke en verstandelijke, waar van de derde zich met het wezen van God, ook met de natuur der Engelen en zielen bezig houdt. (*Intellectualis visio.*) enz.

PETRUS ABELARD of ABAILLARD.

Wanneer men sedert de XIIde eeuw begon eigene Scholen aan te leggen, afgezonderd van de Bisschoppelijke en Kloosterscholen, kreeg de Wijsbegeerte eene vrijere ruimte. Zulk een School, gelijk wij gezien hebben, werd te *Parys* aangelegd door WILLEM van *Champeaux*. Deze had tot zijnen leerling PETRUS ABELARD of ABEILLARD, die spoedig zijnen meester in vermaardheid te boven ging, met wien hij hevige verschillen over de Wijsbegeerte gehad heeft. PETRUS ABELARD of ABEILLARD, wiens naam, niet alleen wegens zijne geleerdheid, maar inzonderheid uit hoofde van zijnen minnehandel met HELOISA, zelfs in Romans en Dichtstukken, vermaard is geworden, was in het jaar 1079 te *Palets*, (of *Palais*,) in het Graafschap *Nantes* in *Bretagne* geboren, en de Zoon van eenen Edelman. Door eene bijzondere neiging tot de *Dialectica* gedreven, kwam hij te *Parys* in het School van WILLEM van *Champeaux*, den beroemdsten Leeraar in de kunst van disputeren, doch met zijnen meester

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

in verschil geraakt zijnde, rigtte hij een eigen School op te *Melun*, in de nabuurschap van *Parys*, omtrent dertig jaren oud zijnde, verzoende hij zich met zijnen Leermeester, en werd zelfs andermaal zijn leerling, maar verschil van gevoelens verdeelde hen op nieuw. WILLEM leerde, het geen de *Scholastieken Universale a parte rei* genoemd hebben; dat is, dat dezelfde zaak wezenlijk en geheel in alle daar toe behoorende ondeelige dingen, (*individua*,) is, welke dus niet in wezen, maar alleen in de menigte van hare toevallige eigenschappen, (*accidentia*,) van elkanderen onderscheiden zijn. ABELARD daartegen beweerde, dat de algemeene dingen der *Dialectica* zelfstandige denkbeelden in God zijn; met één woord, de eerste volgde ARISTOTELES, de ander PLATO's meening. Het berigt van OTTO van *Frysingen* (*), dat ABELARD een leerling van ROSCELIN geweest zij, en dus tot de *Nominales* behoord hebbe, wordt niet van allen aangenomen. Hoe het zij, WILLEM werd door ABELARD genoodzaakt, zijn gevoelen te laten varen, en ABELARD kreeg zelfs den leerstoel van WILLEMS opvolger, die ook zijn leerling werd, maar WILLEM wist een' ander opvolger te laten aanstellen, waar op ABELARD weder te *Melun* begon te leeren, terwijl WILLEM zieh met zijne Kanunniken op het land begaf. Nu begaf zich ABELARD met zijne leerlingen weder naar *Parys*, alwaar de leerlingen van WILLEMS nieuwen opvolger in grooten getale tot hem overgingen. WILLEM kwam

(*) *De Gestis Frider*. I. *Cap*. 47.

kwam zijn' opvolger wel te hulp, maar kon niet beletten, dat deze, van zijne leerlingen verlaten, zich in een Klooster begaf. Nu bleven de beide hoofden met malkander twisten, met dien uitslag, schrijft ABELARD zelve, dat hij ten minsten niet overwonnen werd.

De strijd nam een einde, toen WILLEM in het jaar 1113 Bisschop te *Chalons aan de Marne* geworden was. Thans reisde ABELARD naar *Laon*, om zich onder ANSELMUS, die daar *Scholasticus* was, in de Godgeleerdheid te oefenen, maar vond bij dezen, zoo als hij zich uitdrukt, meer rook dan licht, meer bladeren dan vruchten; waarom hij zich toeleide, om door behulp van goede verklaringen zich tot een' goeden Uitlegkundigen te vormen; en tot eene proeve zijner vorderingen, verklaarde hij, in openlijke voorlezingen, het eerste Hoofdstuk van EZECHIEL, toen ANSELMUS hem het leeren der Godgeleerdheid verbood, omdat hij zich dit regt enkel had aangematigd. ABELARD begaf zich naar *Parys*, en verkreeg daar het eerste Leeraarambt in de Wijsgeerte en Godgeleerdheid, en tevens eene Kanunniksplaats, waar na hij zijne gemelde voorlezingen met grooten toeloop van leerlingen vervolgde.

Ondertusschen gebeurde het, dat FULBERT, een Kanunnik te *Parys*, een Nichtje van XVIII jaren, HELOISA genoemd, in zijn huis had, schoon en geestrijk, waarom hij haar geleerde kundigheden zocht te bezorgen; hier toe bood ABELARD zich aan, om haar voor niet te onderwijzen, indien de Kanunnik hem in zijn huis wilde aannemen. Wel-

 dra

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

ter, onder het gebied van den Graaf van *Champagne*; doch de Abt kort daar na overleden, en door den vermaarden SUGER opgevolgd zijnde, vergunde deze hem, te gaan waar hij wilde, als hij maar in geen Klooster van zijne Orde bestendig verblijf nam. ABELARD verkoos daar op eene woeste plaats aan rivier *Ardusson*, digt bij de stad *Nogent*, aan de *Seine*, tot zijne woonplaats, alwaar velen van zijne leerlingen bij hem kwamen, en eene Kerk en voor zich hutten stichtten. Maar als hij, ter gedachtenis van den *troost*, dien hij in deze eenzaamheid genoten had, deze plaats aan den PARACLETUS, (*den Trooster*, of onder dezen Bijbelschen naam aan den H. Geest wijdde,) werd dit als eene nieuwigheid afgekeurd; ook mishaagde het, dat hij daar een beeld had gesteld van de Drieëenheid, met drie volmaakt gelijke, rugwaards tegen elkander leunende aangezigten; als hij deswegens de vervolgingen vreesde van twee heilige mannen van die eeuw, BERNHARD en NORBERT, werd hij onverziens tot Abt verkozen van het Klooster van den Heiligen GILDAS te *Ruits* in *Neder-Bretagne*, waar hij zich heen begaf in het jaar 1126, maar weder tot zijn ongeluk; want te streng zijnde voor de Monniken, stonden dezen hem naar het leven. Ondertusschen vernemende, dat de *Nonnen* van *Argenteuil*, met derzelver *Prioresse*, zijne HELOISA, door de Monniken van *St. Denys* verdreven waren, stond hij zijn verblijf PARACLETUS, hetwelk intusschen tot eene Abdij verheven was, aan deze zijne vrouw en haar ge-

gezelschap af, alwaar hij haar verscheidene bezoeken gaf, maar toen dit verkeerd werd uitgelegd, besloot hij, nooit weder bij haar te komen. Ook verliet hij in het jaar 1136 zijne Abdij van *Ruits* geheel.

Van dit jaar af leerde hij weder met den gewonen toeloop op den Berg der Heil. GENOVEFA te *Parys*; maar verliet deze stad in het volgende jaar, zonder dat men weet, waar heen hij zich begaf. Weldra bragten echter nieuwe beschuldigingen tegen zijne regtzinnigheid hem weder te voorschijn, tegen welke hij zich door een beroep op den Paus in het jaar 1140 vergeefs zocht te redden. Doch midden in het onweder, dat hem dreigde, kreeg hij eene schuilplaats in de Abdij van *Clugny*, bij deszelfs Abt PETRUS *den Eerwaardigen*; maar om zijne gezondheid van daar gezonden naar het Prioraat *St. Marcel*, te *Chalons aan de Saone*, overleed hij te dezer plaatse, in het jaar 1142. HELOISA verzocht, gelijk dit ook zijn wil geweest was, om zijn lijk, hetwelk zij van PETRUS van *Clugny* verkreeg, om het in haren *Paracletus* te begraven; ook verwierf zij eene absolutie of vrijspraak voor den overledenen, welke behelsde; dat PETRUS hem onder het gezag van den almagtigen God en alle zijne Heiligen, uit kracht van zijn ambt, van alle zonden *absolveerde*, welke vrijspraak dus, naar de gewoonte dier tijden, op ABELARDS graf gesteld werd.

PETRUS van *Clugny* was zeer met ABELARD ingenomen, wien hij ook met een grafschrift vereerd

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

eerd heeft, waar in hij onder anderen zich dus uitdrukte:

> Gallorum Socrates, Plato Maximus Hesperiarum,
> Noster Aristoteles, Logicis, quicunque fuerunt,
> Aut par aut melior, studiorum cognitus orbi
> Princeps, ingenio varius, subtilis et acer,
> Omnia vi superans rationis et arte loquendi,
> Abælardus erat. —

Voor het overige was het oordeel zijner eeuw over hem zeer verdeeld, zoodat hij in eene Chroniek van *Clugny*, een zwarte Kunstenaar en een vertrouwde des Duivels heet, en dat BERNHARD van *Clariveaux* hem al de dwalingen der beruchtste Ketters te last legt, terwijl PETRUS van *Clugny* hem een eerlijk en godvruchtig man noemt, die steeds Goddelijke, Wijsgeerige en Geleerde voorwerpen betrachtte en leerde. Ook heeft PETRUS BERENGER, een van ABELARDS laatste Leeraren, eene verdediging voor hem geschreven, welke ook in zijne werken gedrukt is.

Hij was in der daad een man van groote gaven voor de Wijsgeerte, en vatbaar voor alle geleerdheid in het gemeen, maar zijne zucht, om de voornaamste *Dialecticus* en disputeerder van zijn' tijd te zijn, stremde hem in het beoefenen der Wijsgeerte op die wijze, dat hij een hervormer derzelver, of der wetenschappen in het gemeen, zijn kon, en toch wekte hij velen van zijne tijdgenooten op tot eene vrijere Wijsbegeerte, daar hij dezelve *problematisch* durfde behandelen; ook had hij velen der oude *Romeinen* gelezen, ook ARISTOTELES, en

veel

veel van PLATO, maar beiden in vertalingen. Hij had eenige kennis van het *Grieksch*, maar van het *Hebreeuwsch* slechts zoo veel, als hij uit plaatsen van Kerkvaderen opdoen kon. Het Latijn schrijft hij vrij gemakkelijk, zuiver en bevallig, inzonderheid kan men dit van zijne Latijnsche gedichten zeggen.

Zijne werken zijn in het jaar 1616 te *Parys* in 4to verschenen, alhoewel sommige Exemplaren 1606 en andere 1626 op den titel hebben; ook wordt op een aantal afdrukken FR. VAN AMBOISE, op andere ANDREAS DUCHESNE, als uitgever genoemd, omdat zij namelijk eerst te zamen de uitgave ondernamen, welke eindelijk aan DUCHESNE schijnt overgelaten te zijn. Deze uitgave is de eenigste en zeer zeldzaam, ook ontbreken 'er nog verscheidene geschriften van ABELARD in, die alleen nog in Handschriften voorhanden zijn.

HELOISA overleed, gelijk men gewonelijk gelooft, in het jaar 1163, als eerste Abdisse van den PARAKLETUS, zij was even zoo buitengewoon onder hare kunne, als ABELARD onder de zijne. Zij had eenen hoogen geest, eene vurige verbeeldingskracht, niet weinig vernuft, en velerhande geleerdheid; of ten minsten belezenheid in Romeinsche en Kerkelijke Schrijvers; zij drukte zich in het Latijn met bevalligheid en sterkte uit, en was zelfs in het Grieksch en Hebreeuwsch niet onervaren. Hare driftige liefde voor ABELARD is ten laatsten in vrome stille gezindheden overgegaan.

Het voorbeeld van ABELARD leerde de Wijsgeeren Scholas- voor-

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517. Scholastieke Filosofie.

voorzigtigheid, zoodat niet ligt een scherpzinnig brein het durfde ondernemen, om van de vastgestelde begrippen in de Godgeleerdheid af te gaan. GILBERT DE LA PORREE, Bisschop van *Poitiers*, nog een tijdgenoot van ABELARD, deed dit kort na ABELARDS dood, maar werd terstond verketterd en kwam ter naauwernood met eene herroeping vrij. Maar PETRUS LOMBARDUS, Bisschop van *Parys*, verstond het ten zelfden tijde beter, hoe men ten dienste der Godgeleerdheid mogt filosoferen, en zijn leerboek in de Godgeleerdheid in zijnen filosofischen leerstand opgesteld, verwierf zoo veel gezag, dat het omtrent honderd jaren lang het algemeen aangenomen leerboek en een voorschrift van eenen regtzinnigen Wijsgeer bleef. Zelden ondernam men voorts wijsgeerige onderzoekingen, zonder betrekking tot de Godgeleerdheid, maar de Wijsgeeren waren tevens Godgeleerden, die zich verpligt rekenden, hunne Wijsgeerte aan de Godgeleerdheid dienstbaar te maken, hoewel 'er onder hen ook schrandere geesten waren; doch met dit al was het licht, hetwelk zij meenden te ontsteken, niet meer dan een schemerlicht. Men noemt deze *Wijsgeerte*, welke thans de heerschende werd, doorgaans de *Scholastieke*, doch is nog niet eens omtrent de reden dezer benaming, of den tijd van derzelver oorsprong. Al in vroeger eeuwen beteekende *Scholasticus* eenen Leeraar in een Klooster — of in een Bisschoppelijke School, en ook eenen *Geleerden* in het gemeen; misschien echter is het bijzonder gebruik van dezen naam af te leiden van die Leer-

aars,

aars, die ſedert de XIde eeuw eigene Scholen begonnen op te rigten; van daar kan ook de oorſprong der *Scholastieke* Wijsbegeerte begonnen worden, terwijl anderen ze reeds van AUGUSTINUS afleiden, en weder anderen ze eerst laten aanvangen met de XIIIde eeuw, toen de Wijsgeerte van ARISTOTELES die der *Nieuwe Platonisten* verdrong.

V BOEK II HOOFDST. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

Doch, hoe zeer de *Scholastieken* der XIIde eeuw na ABELARD doorgaans meer Godgeleerden waren, of zijn wilden, dan Wijsgeeren, evenwel vindt men 'er, die, gelijk hun voorganger ANSELMUS, Wijsgeerige naarſporingen ondernamen, of die na en dan nieuwe verklaringen van Godgeleerde ſtellingen in Wijsgeerige ſchriften waagden.

Tot deze laatſte klaſſe behoort WILLEM van *Conches*, een vermaard Leeraar in de Spraakkunde en Wijsbegeerte te *Parys*, in de eerſte helft der XIIde eeuw. Zijn vermaarde leerling JOAN van *Salisbury* (*), verhaalt van hem, dat hij zich inzonderheid verzet heeft tegen de genen, die door de redeneerkunde geene zekerheid zochten, maar alleen hunne disputeerzucht poogden te voldoen. In één zijner werken: *Philoſophia Minor, ſive quatuor libri de elementis Philoſophiae*, draagt hij een kort begrip der Wijsbegeerte voor, welke hij de kennis der ligchamelijke en onligchamelijke dingen noemt. In hetzelve merkt hij onder anderen aan, dat ſommigen den loop der Planeten afleidden van de aantrekkende kracht der zon; welke dus misſchien voor-

WILLEM van Conches.

(*) *Metalog.* L. III. C. 10.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

voorloopers waren van de leere van NEWTON, aangaande de aantrekkingskracht; bovendien erkent hij uitdrukkelijk *Antipoden* of *Tegenvoeters*. Dus heeft hij meer merkwaardigheden; maar een ijverig regtzinnige vond in zijne schriften aanstootelijke plaatsen, welke hij aan den Heiligen BERNHARD aanwees, hetwelk spoedig ten gevolge had, dat WILLEM deze hem tegengeworpene dwalingen in een ander geschrift herriep.

HUGO van St. Victor.

Voorzigtiger, doch niet onwaardig, om onder de Wijsgeeren gerekend te worden, was een ander tijdgenoot van ABELARD, HUGO VAN ST. VICTOR; over wiens eigenlijk vaderland getwist is, daar hij wegens het opschrift op zijn graf voor een *Sakser* gehouden wordt.

Hugo sub hoc saxo jacet hic vir origine Saxo.

Hoewel anderen beweerd hebben, dat hij te *Iperen* in *Vlaanderen* geboren was, maar dat hij zijne vaderstad als kind reeds verlaten, en in *Sakſen* zijne vroege jeugd doorgebragt hebbe. Hij leerde te *Parys* met grooten toeloop, inzonderheid de Godgeleerdheid, en werd de *Tweede* AUGUSTINUS genoemd. Hij overleed in het jaar 1141. Zijne schriften zijn grootendeels te *Rouen* in het jaar 1648 in III Deelen in Folio gedrukt. — Ook leefde 'er om dezen tijd een andere HUGO, die in het jaar 1164 als Aartsbisschop van *Rouen* gestorven is, en over de alomtegenwoordigheid van God enz. geschreven heeft. — Ook RICHARD van *St. Victor*, die in het jaar 1170 een zeer voornaam Mijstiek Schrijver,

maar

maar die ook wijsgeerige verhandelingen geschreven heeft over het bestaan van God, zijne eenheid en eigenschappen enz. — Nog beslaat ROBERT PULLEIN, PULLUS, of PULLINUS, een *Engelschman*, die omtrent het jaar 1147 Kardinaal en Kanselier der Roomsche Kerk geweest is, eene plaats onder de *Scholastieke* Wijsgeeren van dezen tijd.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

ALANUS van Rysfel.

Maar niemand muntte onder deze Wijsgeeren van dezen tijd na ABELARD zoo zeer uit, als ALANUS van *Rysfel*, (*Alanus ab insulis*,) zoo als hij naar zijne vaderstad in *Vlaanderen* genoemd wordt. Hij werd om het jaar 1114 geboren, en werd te *Clariveaux* in het Klooster van den Heiligen BERNHARDUS Monnik, en in het jaar 1140 eerst Abt van *La Rivour*. Elf jaren daar na kreeg hij het Bisdom *Auxerre*; hetwelk hij in het jaar 1167 vrijwillig afstond, om weder als Monnik te *Clariveaux* te leven. Zijn Abt nam hem mede in het jaar 1180, op de Kerkvergadering van Lateranen, te *Rome*; en hij overleed eerst in het jaar 1203. Door zijne tijdgenooten bewonderd, werd hij de *groote* en de *algemeene Leeraar* genoemd. De meesten van zijne schriften zijn door den Cistercienser Abt KAREL DE VISCH te *Antwerpen* in het jaar 1654 in Folio uitgegeven. Hij was een vrij goed Latijnsch Dichter, gelijk blijkt uit eenige dichtstukken: *Anti-Claudianus; carmina ex planctu naturæ; Parabolæ, seu Doctrinale altum, seu Compilatio proverbiorum; Rhythmi contra amorem Veneris* (*). Als Wijsgeer

(*) *In* POLYCARP. LYSER. *H. Poett. med. ævi p.* 1022.

V BOEK II Hoofdst na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

geer heeft ALANUS zich inzonderheid bekend gemaakt, in een werk: *Libri quinque de arte, sive Articulis catholicæ fidei* (*), in hetwelk hij de Geloofsleere met Wijsgeerige gronden betoogt, en bewijzen geeft, dat hij boven zijne tijdgenooten in regelmatig denken en klaarheid van uitdrukken uitmuntte.

Tegenstanders der Scholastieke Wijsgeerte. GAUTIER Prior van St. Victor.

Met reden trouwens klaagde men over het misbruik, hetwelk de meeste Leeraars en Schrijvers der XIIde eeuw van de *Dialectica* of Redeneerkunde maakten, en over de duistere muggen- en woordenzifterij, aan welke zij zich overgaven; hoewel ook sommigen deze klagten te ver dreven, en zich volstrekt tegen alle Wijsbegeerte verklaarden, gelijk GAUTIER, (ook WALTHER, GUALTERUS,) Prior der Kanunniken van *St. Victor* te *Parys*, die kort na het jaar 1174 een Boek tegen de voornaamste Wijsgeerige Schrijvers van dezen tijd in het licht gaf, in hetwelk hij volstrekt alle gebruik der Wijsbegeerte in de Godgeleerdheid afkeurde (†).

JOANNES Sarisberiensis.

Doch met meer geleerdheid, en zonder het goed gebruik der Wijsgeerte te betwisten, ontdekte JOANNES van *Salisbury* de gebreken der *Scholastieke* Wijsbegeerte. Hij voerde dezen naam naar zijne geboorteplaats in het *Engelsch* Landschap *Salisbury*, van daar in het Latijn *Sarisberiensis*, ook wel *Se-*

ve-

(*) Uitgegeven door PEZ, een *Benedictyner Thes. Anecdott. Novissim. T.* I. *P.* II. *p.* 475-504.

(†) Uittrekfels uit hetzelve heeft DU BOULAY *Hist. Universit. Paris. T.* II. *p.* 200. enz.

verianus, naar den ouden *Romeinschen* naam van deze stad; ook had hij den bijnaam van *de Kleine*, (*Parvus*, *Petit.*) Korten tijd genoot hij de lessen van ABELARD, en vervolgens die van ALBERICH van *Rheims* en ROBERT van *Melun*, den eersten een spitsvinnig Redeneerkundige, (*Opinatissimus Dialecticus*,) en een hevig vijand der *Nominalisten*, beide groote mannen, zoo zij liever, dan zich in hunne eigene haarkloverijen te verliezen, in de voetstappen der ouden getreden waren; behalve dezen hoorde hij nog andere leermeesters, terwijl hij zelve, om te bestaan, aan kinderen van voorname lieden onderwijs gaf. Dus elf jaren doorgebragt hebbende, keerde hij naar *Engeland*, alwaar hij onder den *Clerus* van *Kanterbury* werd aangenomen, zijnde onder anderen een lieveling van THOMAS BEKET, welke Aartsbisschop op last van Koning HENDRIK II vermoord werd, waar op JOANNES naar *Frankryk* vertrok, en in het jaar 1172 Bisschop van *Chartres* werd, in welke waardigheid hij in het jaar 1182 overleed. Hij was een groot voorstander van den gemelden Aartsbisschop, en heeft deszelfs leven beschreven, ook genoot hij de gunst der Pausen, bijzonder van ADRIANUS IV. Met dit alles is deze geleerde en vernuftige man vrijmoedig genoeg, om de gebreken van zijnen tijd door te strijken en te ontdekken, inzonderheid in twee van zijne voornaamste werken, het eene *Policraticus*, *sive de nugis Curialium*, *et vestigiis Philosophorum*, *Libri octo*, onder anderen te *Leyden* in de jaren 1595 en 1639 in 8vo gedrukt, hetwelk

eene verzameling is van velerhande aanmerkingen, welke zijne uitgestrekte belezenheid hem aanbood, en welke voornamelijk de zedeleer en staatkunde betreffen; zeer prijst hij de Wijsgeerte aan, die tot deugd en betrachting opleidt, en onderzoekt, waarom hij ook de *Academici* wel berispt, om hunne te groote zucht tot twijfelen, maar tevens erkent, dat 'er vele onderwerpen zijn, omtrent welke een wijs man twijfelen mag; doch weinige Wijsgeeren van zijnen tijd, zegt hij, willen de *Academici* navolgen; elk kiest willekeurig gevoelens, aan welke hij gehecht blijft, het zij zijne eigene, of die van anderen, of de denkwijze van den grooten hoop. Evenwel verspillen de geliefdste Leeraren der Wijsbegeerte van onzen tijd hun leven aan eenige weinige onderwerpen en vragen, die regt voor twisten en twistredenen voegen; neemt men hunne woorden weg, dan zijn zij waarlijk arm. — Het is, zegt hij verders, eene onbeschaamde dwaling, dat men de Wijsbegeerte enkel in woorden stelt, en dus ook de deugd in woorden besluit. Die zoo gezind zijn, willen slechts wijs schijnen, zwerven langs de straten om, bezoeken de geleerden vlijtig, werpen nietsbeduidende vragen op, vlechten woorden in malkander, om hunne eigene gedachten en die van anderen te verduisteren, en zijn meer genegen om te strijden, dan om de zwarigheden te onderzoeken en te toetsen; ten einde hunne onwetendheid te verbergen, spreken zij schielijk over elke stoffe; beoordeelen allen; berispen anderen, en roemen zichzelven als uitvinders. enz.

Zijn

Zijn ander voornaamste werk, dat te gelijk met het eerstgemelde uitgegeven is, (*Metalogicus Libri* IV.) is eene verantwoording voor de Redeneerkunde, Spraakkunde, en vooral voor de *Logica* of Redekunde. Zeker Leeraar in *Frankryk*, dien hij JOANNES CORNIFICIUS noemt, en dien hij als zeer bespottelijk afschildert, verachtte deze kundigheden, en zijne partij vond ondersteuning, inzonderheid bij Monniken. JOANNES verdedigt ze, doch erkent, dat hare tegenwoordige Leermeesters niet doorzien, hoe vruchtbaar dezelve zij in veel goeds en nuttigs; zij zelve onderzoeken slechts hun leven lang, enkel lettergrepen en letters van anderen; zij verzamelen de nietswaardigste gevoelens; twijfelen en vragen over alles; maar verkrijgen nooit eenige wetenschap, en blijven enkel zwetzers en praters. Hunne leerwijze verschaft hun wel volheid van woorden, buigzaamheid der tong, en een veel bevattend geheugen; maar naardien zij zich niet weten te matigen, heeft dit alles geene nuttigheid, en men moet met SENEKA zeggen, dat niets hatelijker is, dan woordenzifterij, als zij niets meer is dan woordenzifterij. Ook CICERO en ARISTOTELES zelve berispen het, wanneer men eene onbezonnene praatzucht voor eene oefening der *Dialectica* houdt. Gelijk de welsprekendheid zonder wijsheid nutteloos is, zoo baat ook de Dialectica elk slechts naar mate van zijne wetenschap, en hem het minste, die weinig weet. Op zijn meest, dient zij daar toe, om over alles te redetwisten; hoewel dit zeker niets groots is, zich steeds in zichzelven rond te draaijen, en zijne ge-

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

heimen door te snuffelen; enkel aan zulke dingen zijnen tijd te verspillen, welke noch te huis, noch in den krijg, noch ter plaatse des gerigts, noch in het Klooster, noch op het Raadhuis, noch in de Kerk, ja nergens dan in het School, eenige nuttigheid hebben. Gelijk de *Dialectica* andere wetenschappen voorstelt, zoo ligt zij, alleen blijvende, droog en onvruchtbaar neder. Weshalve onze Wijsgeer hare wezenlijke nuttigheid ontvouwt, overeenkomstig zijn hoofdoogmerk, om eene algemeen nuttige leerwijze, de *Dialectica*, in verband met de Spraakkunde, en bestendige toepasfing op de wetenschappen, aan te prijzen; en tevens ook voor de tegenovergestelde misbruiken zijner tijdgenooten te waarschuwen.

Daar zijn van dezen man nog 301 Brieven, door JO. MASSON uitgegeven te gelijk met de Brieven van GERBERT en STEVEN, Bisschoppen van *Tournay*, te *Parys* in 1611 in 4to. Nog 63 zijn in eene andere verzameling geplaatst onder de Brieven van THOMAS, Aartsbisschop van *Kanterbury*, door CHRIST. LUPUS, *Brussel* 1682 in 4to., en zeven derzelven heeft DUCHESNE als echte stukken voor de Fransche Geschiedenis geplaatst, in zijne *Scriptt. Hist. Franc. T.* IV. *p.* 453. *sqq.*

De Wijsgeerte van ARISTOTELES maakt opgang bij de Scholastieken.

Wij vinden dus in JOANNES van *Salesbury* eenen hoewel niet partijdigen vereerder van ARISTOTELES. Reeds in de XIIde eeuw werden de schriften en leerstellingen van dezen *Griekschen* Wijsgeer onder de *Scholastieken* meer bekend en bemind, hoewel enkel uit oude Latijnsche Overzettingen. Reeds omtrent

trent het midden der XIde eeuw had in *Duitschland*, HERMANNUS *Contractus*, of *de Gebrekkelijke*, schriften van denzelven uit het *Grieksch*, zoo niet uit *Arabische* Vertalingen, in het Latijn overgebragt (*). OTTO, Bisschop van *Freysingen*, die in de eerste tijden der XIIde eeuw zich te *Parys*, onder ABELARD en anderen in de *Dialectica* geoefend had, kwam van daar, met deze Wijsgeerte zeer ingenomen, in zijn vaderland terug, en leerde de *Beyerschen* naar de leerwijze van ARISTOTELES disputeren en zijne *Logische* Boeken verstaan (†). Doch allengs bragt de partij der *Nominalisten*, en voornamelijk de beoefening en het gebruik der *Dialectica* of Redeneerkunde veel toe, om de Wijsgeerte van ARISTOTELES opgang te doen krijgen; en zij vond nieuwe ondersteuning, toen tegen het einde der XIIde eeuw zijne schriften uit *Konstantinopolen* naar *Frankryk* overgebragt en in het Latijn vertaald werden. Daar door werden reeds voor het jaar 1209 te *Parys* openbare lessen over zijne Natuur- en Bovennatuurkundige werken gehouden. Maar dewijl toen een Leeraar aldaar, AMALRICH of AMAURI van *Benevento*, dwalingen voordroeg, welke de Bisschoppen uit deze Wijsbegeerte afleidden, en men andere Ketterijen wilde voorkomen, welke daar uit ontspringen mogten, beval eene *Synode* te *Parys*, in het jaar 1209, dat al de schriften van ARISTOTELES verbrand zouden worden, en

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Tweede tijdstip der Scholastieken.

(*) TRITHEMIUS *de SS. Eccles. C.* 321.

(†) RADEVICUS *de Gest. Fred.* I. *Imper. L.* II. *C.* 11.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517

en verbood, op ſtraffe van den ban, dat niemand dezelve afſchrijven, lezen of bezitten zou. Het lijk van AMALRICH, die ondertusſchen overleden was, lieten deze Bisſchoppen opgraven, en wegwerpen; zij veroordeelden tien van zijne aanhangers ten vure, en vier anderen, om binnen vier muren gemetſeld te worden (*). Doch MOSHEIM (†) houdt dezen zoogenoemden Ketter en zijne aanhangers enkel voor *Myſtieken* of Dweepers, misſchien niet ten onregt; maar vergeefs maken anderen hem tot den voorlooper of Patriarch der *Albigenzen.* Zijne Wijsgeerige dwalingen waren: Alles is God, en God is alles; alles zal in God terugkeeren, om in God onveranderlijk te rusten, en met hem één wezen uit te maken (§). Zijn voornaamſte Leerling, PETRUS van *Dinant*, een ander Parijsch Leeraar, die te gelijk met hem veroordeeld werd, maar die zich met de vlugt redde, drukte hetzelfde met verandering van woorden uit: God is de eerſte ſtoffe van alle dingen, naardien deze zich alle tot drie klasſen laten brengen, tot eeuwige onligchamelijke zelfſtandigheden, zielen en ligchamen, elke van welke hare eigene ondeelbare grondoorzaak heeft, namelijk God, het

(*) RIGORD. *in Vit. Phil. Aug. et* HUGO *in Continuat. Chron. Roberti ad a.* 1210. *ap.* LAUNOIUM *de varia Ariſtot. in Acad. Paris. fortuna Cap.* 1. *Opp. Tom.* IV. *P.* I. *pag.* 174.

(†) *Kerk-Geſch.* V *Deel*, *Bladz.* 227. volgg.

(§) *Hæreſis, pro quibus ſacerdotes Pariſiis igne conſumti ſunt, in* MARTINII *Theſ. anecdott. T.* IV. *p.* 163.

het verstand, en de stoffe, maar die wezenlijk één zijn.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Evenwel was dit verbod, schoon door GREGORIUS IX in het jaar 1231 bevestigd, niet lang van kracht. Eene nieuwe overzetting van ARISTOTELES uit het *Grieksch* en *Arabisch*, op last van Keizer FREDERIK II, bevorderde in *Italië* de kennis en opgang van zijne Wijsbegeerte; en voornamelijk rees de achting derzelve, toen twee groote mannen, in de XIIIde eeuw, ALBERT *de Groote*, en deszelfs leerling THOMAS van *Aquino*, kort na het verbod van GREGORIUS IX, Uitleggingen over deze Wijsbegeerte schreven. Waarschijnlijk oordeelden zij hier mede *niet te misdoen tegen* het Pauselijk verbod, hetwelk eigenlijk deze Wijsbegeerte zoo lang verboden had, tot zij getoetst zou zijn, hetwelk nu deze twee Wijsgeeren voorgaven te ondernemen. Ook was reeds in het jaar 1265 dit verbod eenigzins verzacht, de Kardinaal SIMON, Legaat van den Apostolischen Stoel in *Frankryk*, verbood wel op nieuw de schriften van ARISTOTELES, over de Bovennatuurkunde en Natuurleer; maar verordende uitdrukkelijk, dat zijne *Dialectica* te *Parys* verklaard zou worden. Hoe het zij, toen mannen van naam niet alleen deze Wijsbegeerte verklaarden, maar ook met groote toejuiching in het binnenste der Godgeleerdheid indrongen, raakte dit verbod eerlang geheel in vergetelheid. Thans werd de Wijsbegeerte geheel *Aristotelisch*; en daar mede nam het *tweede Tijdperk der Scholastieke Wijsbegeerte* eenen aanvang.

De werken van ARISTOTELES verboden.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Hadden de Scholastieke Wijsgeeren ARISTOTELES genoegzaam kunnen verstaan, en zich met eene goede kennis van talen en wetenschappen toegerust, zij zouden hoogstwaarschijnlijk der Wijsbegeerte goede diensten hebben kunnen bewijzen, door de kennis, welke zij aan de leerwijze van ARISTOTELES kregen, maar thans waren zij daar toe te meer buiten staat, omdat zij zich aan eene zucht om te redetwisten volkomen overgaven, en van de leerwijze van ARISTOTELES voornamelijk gebruik maakten, om in deze kunst van redetwisten uit te munten, waar door in der daad, niettegenstaande vele scherpzinnige vernuften onder hen gevonden werden, de Wijsgeerte geene vorderingen maakte.

ALEXANDER van Hales en WILLEM van Parys.

ALEXANDER van *Hales*, een vermaard Engelsche Franciscaner, Leeraar der Wijsgeerte en Godgeleerdheid te *Parys*, die in het jaar 1245 gestorven is, was de eerste, die van de leerwijze van ARISTOTELES gebruik maakte; ook was WILLEM, Bisschop van *Parys*, van het jaar 1228 tot 1249, een voornaam Wijsgeerig Schrijver van dezen tijd, wiens werken te *Orleans* in het jaar 1674 in twee Foliobanden zijn uitgegeven.

ALBERTUS MAGNUS of de Groote.

Maar met meer regt wordt aan het hoofd der *Scholastieke* Wijsgeeren van dit tweede Tijdperk gesteld ALBERTUS MAGNUS, of *de Groote* bijgenoemd, om zijne uitnemende geleerdheid, hoewel HEUMAN gegist heeft, dat *de Groot* zijn geslachtnaam geweest zij. Hij was Provinciaal der Dominikaner Orde in *Duitschland*, en in het jaar 1260 Bisschop van *Regensburg*, maar deze waardigheid nedergelegd

legd hebbende, leefde hij onder zijne *Dominikanen* te *Keulen*, alwaar hij in het jaar 1280 in eenen hoogen ouderdom van meer dan 80 jaren overleden is. Men heeft hem aan den eenen kant verheven als een bijzonder Godzalig man, van wien men verhaalt, dat hij in het eerst zonder eenige begaafdheid zijnde voor de wetenschappen, deze begaafdheid bij uitnemendheid ontvangen hebbe van de Maagd MARIA, maar ook op zijn gebed, alle zijne wetenschap vijf jaren voor zijn' dood vergeten heeft, om toch enkel als een Christen te kunnen sterven; aan den anderen kant heeft men hem, uit hoofde van zijne kennis in de Natuurkunde, voor eenen Tooveraar gehouden (*); terwijl men van hem verhaalt, dat hij eens in het jaar 1254 op een gastmaal aan Keizer WILLEM te *Keulen* gegeven, midden in den winter dien geheelen oord in eenen warmen zomer veranderde, zoodat de boomen en wijnstokken rijpe vruchten hadden; ook zal hij, na eenen arbeid van dertig jaren, een sprekend hoofd gemaakt hebben, hetwelk door zijnen leerling THOMAS van *Aquino*, met eenen stok, verbrijzeld zal zijn, omdat hij ontstelde, toen hij het hoorde spreken enz. Zijne Natuurkennis namelijk, stelde hem in staat, om onkundigen te verbazen, door natuurlijke kunstbewerkingen, welke ligtelijk door de verbazing vergroot, en als wonderen aangezien werden. Hij was een Veelschrijver, en zijne werken, te

(*) TRITHEM *Chron. Hirsaug. T.* I. *p.* 592. die hem echter tegen deze beschuldiging verdedigt.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

te *Lion* in het jaar 1651 uitgegeven, beslaan XXI Deelen in Folio, behalve dezen zijn 'er nog geschriften van hem afzonderlijk gedrukt, en andere liggen nog in Handschriften. In alle deze schriften heerscht groote belezenheid, maar meest van Kerkvaders, nieuwe Platonisten, Rabbijnen en Arabiers. Behalve ARISTOTELES, die bij hem alles is, kent hij geenen ouden Griekschen, en buiten CICERO geen' ouden Latijnschen Schrijver. In de Godgeleerdheid is hij beneden het middelmatige, maar in de Wijsgeerte vertoont hij zekere grootheid van geest.

THOMAS van Aquino of Aquinas.

Zijn Leeraar, THOMAS AQUINAS, of van *Aquino*, die echter reeds voor hem overleden is, overtrof zijnen meester nog in geest en in vermaardheid. Uit een Graaflijk Huis in het jaar 1224 geboren, werd hij, van zijn vijfde jaar af, naar de gewoonte van die tijden, in het Klooster te *Monte Casfino* opgevoed, vervolgens zette hij zijne Letteroefeningen te *Napels* voort, maar zijne neiging tot het Monniksleven deed hem in het jaar 1243 de Orde der Dominikanen aannemen; en nu werd ALBERT *de Groote* zijn voornaamste Leermeester. Zijne medeleerlingen noemden hem een' stommen os, omdat hij, ingenomen met de menigvuldige kundigheden, welke hij hier hoorde, dezelve stilzwijgend bepeinsde, maar ALBERT zeide: Deze os zal eens met zijn gebulk de geheele wereld vervullen. Ook leerde THOMAS te *Parys* eenigen tijd daar na met grooten toeloop, en de Universiteit kreeg in het jaar 1255 van den Paus bevel, hem als *Doctor* of Leeraar in de

de Godgeleerdheid aan te nemen, waar toe zij echter node besloot, omdat zij geene Bedelmunniken onder hare gewone Leeraren wilde hebben. Eenige jaren daar na keerde hij naar *Italië* terug, en leerde te *Rome*, *Bologna* en *Pisa*, ook droeg Paus URBANUS IV hem het opstellen van verscheidene schriften bijzonder tegen de Grieken op, eindelijk bekleedde hij met roem het Leeraarambt te *Napels*, maar weigerde het Bisdom van die stad aan te nemen. GREGORIUS X zond hem in het jaar 1274 naar de Kerkvergadering te *Lions*, om aan dezelve zijn geschrift tegen de Grieken ter hand te stellen, maar hij overleed onder weg, op de reize derwaarts. Na zijn dood heeft JOANNES de XXIIste hem in het jaar 1323 onder de *Heiligen* geplaatst. Men gaf hem, wegens de voortreffelijkheid zijner Godgeleerde schriften, den titel van *Doctor Angelicus*, (Engelachtigen Leeraar,) en *Engel der Kerk*; ja men geloofde in goeden ernst, dat eens een *Crucifiks* hem zal toegeroepen hebben: „Gij hebt regt van mij geschreven, THOMAS!" (*) Deze THOMAS heeft ook, niettegenstaande de kortheid van zijn leven, veel geschreven. Zijne werken zijn op kosten van Paus PIUS V in het jaar 1570 en 1571 te *Rome* gedrukt, in XVIII Deelen in Folio, en naderhand door de *Dominikanen* te *Parys*, in de jaren 1636 tot 1641, in XXIII zulke Deelen; evenwel wordt 'er over de echtheid van vele zijner schriften zelfs in

(*) *Vit. S. Thomæ Aquinates in Act. SS. Antverp. Martii T.* I. *p.* 655. *etc.*

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

in de Roomsche Kerk hevig gestreden. Nog zijn 'er verscheidene van zijne kleinere opstellen afzonderlijk uitgegeven, en onder dezen velen van wijsgeerigen inhoud: *de unitate intellectus contra Averroistas; de æternitate mundi; de fato; de principio individuationis; de ente et essentia; de principiis naturæ; de natura materiæ, et dimensionibus interminatis; de occultis operibus naturæ; de demonstratione; de fallaciis; de propositionibus modalibus; de natura accidentis; de natura generis; de potentiis animæ; de natura syllogismorum; de intellectu et intelligibili; de quo est, et quod est; de universalibus etc.* Schoon zijn stijl zuiverder en gemakkelijk is, dan gewoonlijk die der Scholastieken, heeft hij echter door al te groote spitsvinnigheid veel duisters, de woorden *Entitas* en *Quidditas* komen ook het eerst in zijne schriften voor. Aan ARISTOTELES verslaafd, wil hij de eeuwigheid der wereld niet volstrekt ontkennen, maar beweert, dat de bewijzen uit de Wijsbegeerte voor noch tegen dezelve beslissend zijn; met een woord, men kan hem den roem niet weigeren, van eenen naarsporenden Wijsgeerigen geest, maar dezen had hij te veel gekluisterd door zijne verkleefdheid aan het gezag van ARISTOTELES en aan de uitspraken der Kerkvaderen, waar door hij die diensten niet aan de Wijsbegeerte heeft bewezen, welke men anders van hem had mogen verwachten.

JOANNES DUNS SCOTUS.

THOMAS kreeg eenen vermaarden Tegenschrijver in JOANNES DUNS SCOTUS, die aan zijnen duisteren stijl en leerwijze te danken heeft, dat de nakomeling-

lingschap verachtelijker van hem, gelijk doorgaans van de *Scholastieken*, geoordeeld heeft, dan hij misschien verdiende. Waarschijnlijk is hij te *Dunston* in *Northumberland* geboren, en heeft te *Oxford* gestudeerd, zijnde een *Franciscaner* Monnik; omtrent het jaar 1301 werd hij te *Oxford* Leeraar in de Wijsbegeerte; in het jaar 1304 verkreeg hij te *Parys* de waardigheid van *Doctor* in de Godgeleerdheid, en leerde daar tot het jaar 1308, hier leide hij den grond tot de naderhand zoo vermaarde partijen der *Thomisten* en *Scotisten*, welke door den naarijver der *Dominicanen* en *Franciscanen* tot in de latere eeuwen is voortgeplant. Eindelijk op bevel van den Generaal der *Franciscanen* naar *Keulen* gekomen, om daar onderwijs te geven, overleed hij in die stad, kort na zijne aankomst. Hij heeft even als ALBERTUS en THOMAS, uitleggingen geschreven over de Natuur- en Bovennatuurkundige werken van ARISTOTELES, en eenige Wijsgeerige schriften, bij voorbeeld: *Grammatica speculativa, sive Tractatus de modo significandi; Tractatus de rerum principio; de primo principio, et Tractatus theorematum* XIII. *Quæstiones miscellaneæ de formalitatibus etc.* Zijne werken zijn te *Lions* in 1639 in XII Deelen in Folio uitgegeven. Hij munt boven al de Scholastieken uit, in duisterheid en eenen slechten stijl, die de scherpzinnigste lezers zijner schriften meestal te leur stelt. Nergens vindt men zoo vele barbaarsche, gedeeltelijk nieuw uitgevonden, kunstwoorden, als bij hem. De volgende mogen tot eene proeve dienen: *Hæcceitas, suppositalitas, Poten-*

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

tentia actuabilis, est de ratione Equinitatis, Rectificativa potentiæ practicantis aliunde, quam a se rectificabilis, Respectus aptitudinalis ad praxin, si ratitudo entis fundatur in aliquitate cet. Men heeft des te regt geoordeeld, dat de *Grieksche* beteekenis van zijnen naam *Scotus*, *duisternis*, of *σκοτεινός*, *de duistere*, volmaakt op hem past; ondertusschen heeft men hem in zijnen tijd, uit verwondering over zijne spitsvinnigheid, den titel van *Doctor subtilis* gegeven.

BONAVENTURA.

Naast deze Helden onder de Wijsgeeren van dezen tijd verdient geplaatst te worden BONAVENTURA, die onder den naam van *Serafynschen Leeraar*, (*Doctor Seraphicus*,) vereerd, door SIXTUS IV in het jaar 1482 voor Heilig verklaard, en van SIXTUS V de zesde plaats onder de grootste Leeraren der Kerk bekomen heeft, naast AMBROSIUS, AUGUSTINUS, HIERONYMUS, GREGORIUS *den Grooten*, en THOMAS van *Aquino*. BONAVENTURA kwam in het jaar 1221 te *Bagnarea* in het *Florentynsche* ter wereld. In het jaar 1243 trad hij in de Orde der *Franciskanen*, aan welke zijne moeder hem, toen hij ziek was, met eene gelofte gewijd had, wanneer hij den naam BONAVENTURA aannam, in plaats van zijn geslachtnaam JOANNES VAN FIDANZA. Hij werd te gelijk met THOMAS van *Aquino* in het jaar 1257 te *Parys Doctor* en *Professor* in de Godgeleerdheid, nadat hij reeds in den ouderdom van naauwelijks 34 jaren de waardigheid van Generaal zijner Orde bekomen had. GREGORIUS X benoemde hem tot Kardinaal, en vaardigde hem af tot de al-

gemeene Kerkvergadering te *Lyons*, in het jaar 1274, alwaar BONAVENTURA in datzelfde jaar overleed; de Paus, de Koning van *Arragon*, Patriarchen en Kardinalen, meer dan 400 Aartsbisschoppen en Bisschoppen, 60 Abten, en meer dan 1000 Geestelijken, behalve eene menigte Heeren van wereldlijken stand, geleidden zijn ligchaam ten grave. BONAVENTURA ondernam eene moeijelijke taak, te weten, de *Mijstikerij* en *Aristotelisch - Scholastieke Wijsgeerte* met malkander te vereenigen. Hoe weinig *Mijstikerij* met Wijsgeerte schijnt te strooken, had BONAVENTURA echter reeds zijne voorloopers, niet alleen in RICHARD van *St. Victor*, maar ook al onder JOAN SCOT of SCOTUS, die de *Alexandrijnsche* Wijsbegeerte met het *Mijstieke* van den *Areopagiet* DIONYSIUS, had zoeken te rijmen; ook heeft BONAVENTURA, wiens werken te *Rome* in 1588 en 1596 in VIII Deelen in Folio gedrukt zijn, vele goede Wijsgeerige ophelderingen; hij bestrijdt de eeuwigheid der wereld, met vrij goede gronden, maar erkent te gelijk, dat men ze kan verdedigen, wanneer men de eeuwigheid der stoffe onderstelt. Hij bewijst, dat de zielen niet uit de zelfstandigheid van God bestaan; en voor de onsterfelijkheid der zielen gebruikt hij de volgende bewijzen: hier blijft veel goeds onbeloond, veel kwaad ongestraft, gevolgelijk moet een ander leven deze wanorde verbeteren — geene natuurlijke begeerte blijft onvoldaan; dus ook niet de begeerte naar eene volkomene gelukzaligheid, welke evenwel in deze tegenwoordige wereld niet voldaan wordt — eindelijk,

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

dewijl het vermogen der ziel met den ouderdom ſterker wordt, zoo moet de ziel onvergankelijk zijn enz.

HENDRIK van Gend.

Nog is 'er een en ander Wijsgeer, in de latere jaren der XIIIde eeuw, die van den grooten hoop der *Scholastieken* verdient onderſcheiden te worden. De eerſte onder dezen is HENDRIK van *Gend*, (*de Gandavo*,) in de nabuurſchap dier ſtad, in de *Nederlanden* geboren. Hij leerde de Godgeleerdheid en Wijsbegeerte in de *Sorbonne* te *Parys* met zoo veel roem, dat men hem den tijtel gaf van *Doctor Solennis*, en is te *Tournay* als Aartsdiaken in het jaar 1293 overleden.

RICHARD van Midleton.

Een *Engelſche Franciscaner*, RICHARD van *Midleton*, ook de *Mediavilla* genoemd, verkreeg insgelijks geen' geringen naam, en heette *Doctor solidus*, *copioſus*, *fundatisſimus*, *autoratus*. Te *Oxford* had hij zijne wetenſchap verkregen, die hij eerst te *Parys*, en naderhand te *Oxford* onderwees, alwaar hij in het jaar 1300 overleden is.

ÆGIDIUS de Columna.

Nog beroemder was ÆGIDIUS, uit het aanzienlijk *Romeinsch* geſlacht der *Colonna's*, (ÆGIDIUS *de Columna*, *vel Romanus*,) een *Augustyner* Monnik. Hij onderwees te *Rome*, met den eernaam van den *gegrondſten Leeraar*, (*Doctor fundatisſimus*,) en overleed aldaar in het jaar 1316. Hij poogde te bewijzen, dat de dwaling in het verſtand niet altijd de boosheid in den wil voorgaan, of die veroorzaken moet. Ook wijst hij aan, in hoe verre God betere dingen had kunnen voortbrengen; God kon, *intenſive*, de wereld volkomener maken; deels door

de

de vermeerdering der toevallige volkomenheden; deels ook daar door, als hij, in plaats der tegenwoordige deelen, wezenlijk volkomener daarstelde; maar ten aanzien van het oogmerk kon de wereld en derzelver orde niet beter zijn, dewijl zij geen beter oogmerk kan hebben dan God zelven, en niet beter tot dit oogmerk geordend kan zijn.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

VINCENT van Beauvais.

In zeker opzigt mag ook VINCENT van *Beauvais*, (*Bellovacensis*,) Onderprioor in het *Dominikaner* Klooster dier stad, hier ook gemeld worden. De *Heilige* LODEWYK, of LODEWYK IX, Koning van *Frankryk*, gebruikte hem als zijnen *Voorlezer*, en liet ook zijne Zonen door hem onderwijzen. VINCENT stierf waarschijnlijk in het jaar 1264. Hij schreef, op kosten van dezen Koning, het eerst eene soort van *Encyclopedie*, in een wijdloopig werk van drie Deelen: *speculum naturale*, *doctrinale et historiale*, in het eerste Deel behandelt hij de Natuurlijke Geschiedenis, Aardrijksbeschrijving en Tijdrekening; in het tweede: de Godgeleerdheid, Wijsbegeerte, en alle overige Wetenschappen; het derde Deel behelst de Wereldlijke Geschiedenis. Naderhand is hier nog een Deel bijgekomen: *speculum morale*, bevattende de Zedeleer. Deze vier Deelen zijn te *Douay* in 1624 in Folio gedrukt.

Beoordeeling der Scholastieke Wijsbegeerte.

Men is het, sedert de herstelling der Geleerdheid en de Hervorming der Kerk, onder de Geleerden genoegzaam ééns geweest, om de Scholastieke Wijsbegeerte, en derzelver leerwijze, te beschouwen, als eene bron van verderf voor alle Geleerdheid en nuttige Wetenschappen; en de Hervormers beschul-

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

digden deze Wijsbegeerte, als hebbende de leere van den Godsdienst geheel verminkt, en de verbetering derzelve verhinderende en belettende. Evenwel heeft LEIBNITZ, de vermaarde Wijsgeer der vorige eeuw, beweerd, dat 'er in den modder der *Sholastieken* nog goud verborgen is, en aangemerkt, dat GROTIUS dit wel geweten hebbe (*), en later heeft TIEDEMANN in zijn werk: *Geest der speculative Philosophie*, gunstig over de *Scholastieke* Wijsbegeerte geoordeeld, maar hoe het zij, dit is onloochenbaar zeker, dat deze Wijsgeeren wezenlijke Wetenschappen, Wiskunde, Geschiedkunde, beoefening der Ouden, verachtende, en zich geheel overgevende aan bespiegelingen en bovennatuurkundige scherpzinnigheden, in eene drooge leerwijze, alles in den vorm van sluitredenen, misschien wel op deze of gene waarheid konden komen, nooit echter ware geleerdheid hebben kunnen bevorderen, maar die veeleer geheel met hunne haarklooverijen verdonkeren moesten.

Trouwens, volgens een getuigenis van MATTHEUS van *Parys*, een' Engelschen Monnik uit het midden der XIIIde eeuw, een Schrijver, die veel gezond verstand in zijne schriften betoont, had 'er een geheel-verval der wetenschappen plaats (†), niettegenstaande den ijver en pogingen van zoo vele voorname mannen, als wij tot hier toe uit dit Tijdperk genoemd hebben: Daar, zegt hij, de

(*) *Epistt. Vol.* IV. *Ep.* I. *pag.* 8.

(†) *Hist. Major ad a* 1254. *p.* 883.

de vrije kunsten genoegzaam in kostwinningen, om winst en een bestaan te hebben, veranderd waren, en men van de Wijsbegeerte, als van eene openbare hoer, de plaats van den Dichter kon gebruiken:

Prostat, et in pretio pro meretrice sedet.

Bijna alle, die studeren, vervolgt hij, laten de eerste beginselen der Spraakkunde onaangeroerd, als ook de oude Schrijvers en Wijsgeeren; zij haasten zich veel meer, om de wetten te hooren, die toch niet behooren tot de vrije kunsten, alzoo men deze om hare eigene waarde beoefent, maar de wetten, om 'er bezoldingen door te bekomen. Ja, gelijk bekend is, jongelingen, die in ouderdom en wetenschap vrij eenvoudig zijn, beklimmen, zoodra zij eenige weinige Sofisterijen met veel gedruis hebben leeren babbelen, de leerstoelen, (*cathedræ magistrales*,) om onder den aangematigden naam van Leeraar, zich trots te kunnen verheffen, en, als zij daar door eerwaardiger zijn geworden, tot verhevener posten op te klimmen, en na het bezoeken van deze of gene School van het Burgerlijk of Geestelijk regt, Bisschoppelijke ambten tot zich te sleepen; schoon het toch beter en nuttiger zou zijn, om zich eerst de oefening van andere Scholen te bezorgen, en dus naar het oordeel van anderen waardig, eerst tot hooger posten over te gaan. Hij meldt voorts, dat Paus INNOCENTIUS IV, ten einde dit misbruik tegen te gaan, eenen Brief heeft afgezonden aan alle Prelaten in *Frankryk*, *Engeland*, *Schotland*, *Walles*, *Spanje*, en *Hongaryen*,

V BOEK II Hoofdst. in C. G. Jaar 1073. tot 1517.

welke Brief ook in de Bijvoegfelen van 's mans Geschiedenis geplaatst is (*). De Paus beklaagt zich in denzelven, dat de Geestelijkheid van hare heilige hoogte in de diepfte buitenfporigheden verzonken is, nademaal hij meermalen het berigt gehoord heeft, dat die ftand, om niet van de Godgeleerdheid te fpreken, de Wijsbegeerte en de Wetenfchappen daar toe betrekkelijk, verre van zich verwerpt; en hetwelk nog ftrafwaardiger voor Gods gerigte is, in de meeste landen worden tot Kerkelijke Ambten en Prebenden van de Prelaten geene anderen aangenomen, dan die openlijke Leeraars eener wereldlijke wetenfchap of advokaten zijn. Evenwel behoorden de zoodanigen van hen veel meer afgewezen te worden; inzonderheid, dewijl de leerlingen der Wijsbegeerte, die in haren fchoot zoo teeder opgevoed, zoo vlijtig onderwezen, en zoo uitnemend vaardig en geleerd geworden zijn, van gebrek aan onderhoud en kleeding zich voor de menfchen verbergen; en als de nachtuilen, zich hier en daar verfteken moeten; terwijl integendeel onze, of liever des Duivels advokaten, in den prachtigften opfchik omwandelen; zich niet als plaatsbekleeders van den gekruifigden, maar als erfgenamen van *Lucifer*, vertoonen; zich overal ten fchouwfpel maken, en het ongenoegen en den haat der Leeken tegen zich, ja zelfs tegen de geheele Kerk van God, verwekken. De Paus beveelt daarom, opdat de Godgeleerdheid, welke den regten weg ter zaligheid aanwijst, volle-di-

(*) *Additamenta pag.* 190.

diger geleerd; of ten minsten de Wijsbegeerte bestudeerd worde, welke wel zonder Godzaligheid is, maar toch tot kennis leidt, en van hebzucht bevrijdt; dat geene zoodanige Regtsgeleerden tot Geestelijke ambten bevorderd zullen worden, indien zij niet ook in de vrije kunsten ervaren, en in zeden aanprijzenswaardig zijn. — Te weten, de Bisschoppen schonken aan de genen, die wel in de Wijsbegeerte, maar niet in de Regten gestudeerd hadden, geene aanzienelijke Geestelijke ambten en Kanunnikplaatsen, omdat zij hunne enkel bespiegelende Schoolwijsheid en Disputeerkunst in Kerkelijke belangen en twisten over regten en goederen der Geestelijkheid volstrekt niet gebruiken konden. Daarom leiden zij zich meer op de Regtsgeleerdheid, inzonderheid op de Geestelijke en Pauselijke, toe, wier geoefende kennis hen tot de gewigtigste ambten in de Kerk, en somtijds zelfs tot de Pauselijke waardigheid, leidden.

Wijsbegeerte bij de Grieken.

In de *Oostersche* of *Griekshe* Kerk, bepaalde zich de beoefening der Wijsgeerte gedurende dit Tijdperk blootelijk tot de uitlegging der schriften van ARISTOTELES. Daar door hebben zich eenigen naam gemaakt, EUSTRATIUS, Metropolitaan van *Nicea*, in het begin der XIIde eeuw; en tegen het einde dier eeuw, de Patriarch van *Konstantinopolen*, MICHAEL ANCHIALUS; in de XIIIde eeuw NICOLAUS BLEMMYDA, een Priester en Monnik in *Griekenland*, die de Patriarchale waardigheid, hem in het jaar 1255 aangeboden, weigerde aan te nemen; GEORGIUS PACHYMERES, die verscheidene aanzienelij-

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

lijke ambten aan het Hof en in de Kerk te *Konſtantinopolen* bekleed, en tot na het jaar 1310 geleefd heeft; THEODORUS *Metocheta*, die na zijn ambt als algemeen *Rekenmeester*, (*Logotheta*,) verloren te hebben, als Monnik te *Konſtantinopolen* geleefd heeft, tot het jaar 1332 enz.

MICHAEL PSELLUS.

Alleen heeft boven alle Grieken van dit Tijdvak in Geleerdheid en als Wijsgeer uitgemunt MICHAEL PSELLUS, te onderſcheiden van den ouderen MICHAEL PSELLUS, in de IXde eeuw (*). Deze jongere MICHAEL PSELLUS, geboren kort na het jaar 1,000, toonde reeds van zijn vijfde jaar af, eene zucht en vatbaarheid om te leeren, terwijl, gelijk hij zelve naderhand beweerd heeft, JOANNES CHRYSOSTOMUS, en de Maagd MARIA, aan zijne Moeder in eenen droom verſchenen, bijzonder de wetenſchappen bepaalden, welke hij moest beoefenen. Hoe het zij, hij maakte zich met allerlei wetenſchappen en beſchaafde kunſten bekend, zelfs naar zijne eigene bekentenis, met ſlechte, ten einde diegenen te kunnen tegenſtaan, die zich van zoodanige bedienden. Hij werd ſpoedig de voornaamſte Leeraar onder de *Grieken*, en werd ook in ſtaatszaken gebruikt, in welke hij evenwel weinig lof behaald heeft. Hij bekent dus zelve, ſchoon niet tot zijne eer, dat hij den raad gegeven heeft, om den waardigen maar ongelukkigen Keizer ROMANUS DI-

(*) Zie *Deel* XIII. *Bladz.* 49. Vergelijk LEO ALLATIUS *de Pſellis et eorum ſcriptis Diatriba in* FABRIC. *Bibl. Gr. Vol.* V. *pag.* 1-65.

DIOGENES, toen hij uit zijn gevangenis bij de *Turken* terug keerde, niet te ontvangen of te erkennen, maar liever ter dood te brengen. MICHAEL DUKAS, die thans sedert het jaar 1071 Keizer was, genoot het onderwijs van PSELLUS, en wordt van dezen geroemd als een geleerd en prijswaardig Vorst, hoewel hij bij de Bijzantijnsche Schrijvers in een geheel ander licht verschijnt. Nadat MICHAEL in het jaar 1078 genoodzaakt was, den troon te verlaten, verloor ook PSELLUS al zijn aanzien ten Hove, en begaf zich kort daar na in den Monnikenstand; ook kreeg hij eenen Wijsgeer, JOANNES ITALUS, voorheen zijn' leerling, tot zijne partij, die door zijne vaardigheid in het redetwisten zijnen roem verdoofde, en nadat PSELLUS de Hoofdstad verlaten had, den eersten Leeraarspost met den titel van ὑπατος των φιλοσοφων, (Opperste der Wijsgeeren,) verkreeg (*). PSELLUS zal nog tot het jaar 1105 geleefd hebben; hoewel dit twijfelachtig is. Hij heeft zeer veel geschreven, waar van veel gedrukt en uitgegeven is, doch ook nog veel ongedrukt in Handschriften ligt; ook twijfelt men over verscheidene stukken, of dezelve niet aan den ouderen PSELLUS toebehooren.

PSELLUS heeft zich als Geschiedschrijver ook bij zijn vaderland verdienstelijk gemaakt; gelijk behalve hem meer andere Geschiedschrijvers onder de *Bijzantijnsche* Schrijvers voorkomen, die tot dit Tijdvak behooren, van welken NICEFORUS BRYENNIUS en des- Grieksche Geschiedschrijvers

(*) ANNA COMNENA *Alex. L.* V, *p.* 144.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517

deszelfs Gemalin de Prinses ANNA COMNENA reeds door ons genoemd zijn. Omtrent dienzelfden tijd van het jaar 1140. tot 1180 schreef ZONARAS zijne Jaarboeken der Wereldgeschiedenis. Hij was bij den Keizer ALEXIUS COMNENUS, die in het jaar 1118 stierf, Opperste over de Wachts, (Μεγας Δρουγγαριος της βιγλης,) en eerste Geheimschrijver, (πρωτοασηκρητις,) maar huisselijke ongevallen bewogen hem, zijne ambten te verlaten, en een Monnik te worden (*). — JOANNES CINNAMUS leefde ten tijde van MANUEL COMNENUS, wiens Geschiedenis, en die van deszelfs Vader hij beschreven heeft van het jaar 1118 tot 1176. Hij was des Keizers *Grammaticus*, dat is, naar den toenmaligen stijl, Geheimschrijver. — Zijn tijdgenoot was omtrent het jaar 1150 KONSTANTINUS MANASSES, Schrijver van een Uittreksel der Geschiedenis van het begin der Wereld, tot het jaar 1081, in zoogenoemde *versus politici*, een werk van weinig aanbelang. — Van meer gewigt is het Geschiedboek van NICETAS ACOMINATES, *Choniates* bijgenoemd, naar zijne geboortestad *Chonæ* in *Frygië*. In zijn' leeftijd werd *Konstantinopolen* in het jaar 1203 door de *Franken* veroverd. Hij beschreef de Geschiedenis van het *Griekſche* Keizerrijk van het jaar 1118 tot omtrent 1205, in een werk van XXI Boeken, en wel allerwijdloopigst de gebeurtenissen, welke hij zelve beleefd heeft. Later Roomsche Geleerden ver-

(*) G. J. VOSS. *de Histor. Gr. L.* II. *C.* 27. FABRIC. *Bibl. Gr. Vol.* X. *p.* 241. *sqq.*

verwijten hem, gelijk doorgaans aan de *Bijzantijnsche* Schrijvers zijne partijdigheid tegen hunne Kerk, en tegen de Latijnen in het algemeen, maar schoon men hem daar van niet geheel kan vrijspreken, is het aan den anderen kant niet minder zeker, dat de *Latijnsche* Schrijvers hun ten dezen niets toegeven, en in den grond tegen de *Grieken* even partijdig zijn. — Op hem volgt, als zijn vervolger, GEORGIUS AKROPOLITA, in het jaar 1220 te *Konstantinopolen* geboren; in het jaar 1260 beleefde hij het genoegen, dat deze Hoofdstad weder door de *Grieken* veroverd werd, en stelde op hoogen last het dankgebed op, hetwelk wegens deze gebeurtenis openlijk in de Kerk werd voorgelezen; hij wordt voor een' der geleerdste mannen van zijnen tijd gehouden. Niemand heeft de Geschiedenis van het zoogenoemde Latijnsche Keizerrijk van *Konstantinopolen* en het te gelijk in *Asië* voortdurende Grieksche Keizerrijk, van het jaar 1203 tot 1261, zoo goed beschreven, als hij in zijne Tijdbeschrijving, (χρονικη συγγραφη.) Eindelijk besluit GREGORIUS PACHYMERES de reeks der *Bijzantijnsche* Geschiedschrijvers in dit Tijdvak. Hij leefde tot in het begin der XIVde eeuw. Hij verhaalt in dertien Boeken de Grieksche Geschiedenis van het jaar 1258 tot 1308, en dus de gebeurtenissen van zijnen tijd.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Oostersche Geschiedschrijver ABULFARADSCH.

Bij deze *Grieksche* Geschiedschrijvers mogen wij twee Oostersche voegen. De éene GREGORIUS ABULPHARAGIUS, eigenlijk ABULFARADSCH, ook *Bar Hebræus*, (*de Zoon van een' Hebreër*,) genoemd,

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

noemd, omdat zijn Vader een *Joodsch* Geneesheer was, die zich had laten doopen, was in het jaar 1226 te *Melitina* in *Armenië* geboren. Wegens den inval der *Mogollen* zijn vaderland in het jaar 1243 verlaten hebbende, werd hij door den Patriarch der *Jakobiten*, IGNATIUS, in zijn twintigste jaar tot Bisschop van *Guba* benoemd, welken post hij vervolgens met het Bisdom van *Lacabena* en toen van *Aleppo* verwisselde. In het jaar 1264 werd hij door den Patriarch IGNATIUS of JOZUA tot *Mafrian* der Oostersche Gemeenten, of *Primas Orientis* benoemd, welke waardigheid hij tot zijnen dood toe in het jaar 1286 bekleedde. Hij heeft verscheidene schriften nagelaten (*), en onder deze eene *Syrische Chroniek*, het geleerdste en nuttigste van alle zijne werken, eene soort van Wereldgeschiedenis in drie Deelen.

GEORGIUS ELMACIN.

De ander dezer Geleerden is GEORGIUS ELMAKIN of ELMACINUS, een Christen Arabier, die in de eerste jaren der XIIIde eeuw geboren was, en bij *Muhammedaansche* Vorsten als Geheimschrijver gediend heeft. Hij schreef eene *Geschiedenis der Arabieren*, beginnende met MUHAMMED, en eindigende met den *Chalif* MOSTADER BILLAH, die in het jaar 1118 overleed.

Geschiedschrijvers

In het Westen ontmoeten wij in dit Tijdperk een aantal Geschiedschrijvers, onder genoegzaam alle vol-

(*) ASSEMANI *Biblioth. Orient. Tom.* II. *Cap.* 42. *pag.* 244. *sqq.*

dende rijmen had, waar van het volgende tot eene proeve strekt:

V BOEK. II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Kijrie Christe theos, pantokraton archos anarchos,
Sis mihi principium, dux, via, præsidium.
Ut valeam per Te condigne scribere de Te,
Pendet mens a Te, quis quid erit sine Te?
Vix mutire queo, mutum precor os aperito;
Ipse doces asinam, quæ doceat Balaam.

Onder alle zijne schriften is zijne *Chroniek* de voornaamste, in welke hij de Chroniek van EUSEBIUS, van het jaar 381 af, waar de Overzetting van HIERONYMUS ophoudt, vervolgt, tot het jaar 1111. Men beschuldigt hem van partijdigheid tegen den Paus GREGORIUS VII, waarom ook te *Rome* verscheidene plaatsen in zijne schriften op den *Index librorum expurgandorum* worden doorgehaald. — Minder is de onpartijdigheid in twijfel getrokken van OTTO van *Freysingen*. Hij was een Zoon van LEOPOLD *den Heiligen*, Markgraaf van *Oostenryk*, en van AGNES, eene Dochter van Keizer HENDRIK IV, en dus een Stiefbroeder van KOENRAAD III, en Oom van FREDERIK I. Zijn Vader benoemde hem tot Proost van het door hem in het jaar 1114 gestichte Stift van reguliere Koorheeren te *Neuburg*, maar gaf hem eenen plaatsvervanger in dit ambt, zoo lang hij zich nog te *Parys* in de Wijsbegeerte en Godgeleerdheid oefende. Van daar bragt hij de liefde voor de Wijsbegeerte van ARISTOTELES in zijn vaderland mede. Ondertusschen trad hij in het *Fransche* Klooster *Morimont*, in de Orde der *Cistercienser*; en weinige jaren daar na verkozen de Moni-

V BOEK. II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

niken hem tot hunnen Abt. Doch, in het jaar 1137, kwam hij, als Bisschop van *Freysingen*, in *Beyeren*, na deze waardigheid lang geweigerd te hebben, weder in zijn vaderland. In het jaar 1147 nam OTTO, waarschijnlijk ten gevalle van zijnen Broeder KOENRAAD III, met twee andere *Beyersche* Bisschoppen, het kruis aan, en verzelde hem op zijnen ongelukkigen kruistogt naar *Palestina*. Toen de Kruisvaarders in *Kappadocië* van de *Turken* geslagen werden, kon OTTO naauwelijks langs omwegen naar *Jeruzalem* ontkomen. Evenwel gewaagt hij in zijne schriften van zijne lotgevallen in het Oosten niet. Eenige jaren na zijne thuiskomst verzoende hij den Keizer FREDERIK I met den Paus ADRIAAN IV. Hij zou den Vorst in het jaar 1158 op zijnen veldtogt naar *Italië* verzellen; maar tot aan de *Alpen* gekomen, verzocht hij verlof, om terug te keeren, en overleed kort daar na in zijn Klooster *Morimont*. – Deze OTTO heeft, behalve eene *Geschiedenis van het Huis van Oostenryk*, twee voorname Geschiedkundige werken nagelaten; eene *Chroniek* of Geschiedenis der Wereld, tot in het jaar 1146, in acht Boeken. Dit werk zond hij met eenen Opdragtbrief aan Keizer FREDERIK I, wien hij tevens verzocht, dat hij hem de noodige berigten wilde toezenden, om dienvolgens zijne Geschiedenis te beschrijven. De Keizer aan dit verzoek voldaan hebbende, bearbeidde OTTO in zijne laatste jaren ook nog de geschiedenis van dezen Keizer, (*de gestis Friderici I. Caes. Aug. Libri duo*,) doch bragt dezelve niet verder dan tot het jaar 1158. RADEWICH,

WICH, Domheer te *Freysingen*, vriend van OTTO, vervolgde dit werk in twee Boeken, maar slechts tot het jaar 1160. — Ten zelfden tijde leefde HELMOLD, Pfarheer van het Dorp *Bosow* of *Bosau*, ook *Busu*, in het Bisdom *Lubek*. Hij verzelde GEROLD, eersten Bisschop van *Lubek* in het jaar 1155, op zijne reizen onder de *Slaven* langs de *Oostzee*, welke hij meer tot het Christendom poogde over te brengen; op deszelfs aanmanen schreef HELMOLD zijne *Chroniek der Slaven*, waarom hij de geschiedenis begint met de bekeering der *Saksen* door KAREL *den Grooten*, en met het jaar 1170 besluit, in welk jaar de *Wagriërs*, *Polabers*, *Obotriten*, *Pommerschen* en andere *Slaven* door den magtigen Hertog van *Saksen* en *Beyeren*, HENDRIK *den Leeuw*, al grootendeels, hoewel ook met de wapenen, tot Christenen gemaakt waren. Dit werk is eenigen tijd daar na door ARNOLD, Abt van een Benediktijner Klooster te *Lubek* in zes Boeken van het jaar 1171 tot 1209 achtervolgd.

Duitsche Geschiedschryvers in de XIIIde eeuw.

In de XIIIde eeuw verkoelde deze ijver der Duitschers, eigenlijk der Geestelijkheid, om Geschiedenissen te schrijven, ook niet. Buiten en behalve eenige ongenoemden, behoort hier toe KOENRAAD van *Lichtenau*, Abt van het Klooster *Ursperg* of *Auersperg* van de *Premonstratenser* Orde, gelegen in *Zwaben* aan den *Mindel*, alwaar hij in het jaar 1240 overleden is, na in hetzelve eene aanzienelijke Boekverzameling aangelegd te hebben. Zijne *Chroniek*, van den *Assyrischen* Koning BELUS af, tot het jaar 1229, beteekent in de oude geschiedenissen

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

niet veel, maar heeft veel bijzonders in de geschiedenis der *Duitsche* Keizeren. KOENRAAD vleijt de Pausen zoo weinig, dat men hem de nadeelige afteekeningen van derzelver karakters verweten heeft. Ondertusschen is dit zonderling, dat hij van gebeurtenissen, die honderd jaren voor hem geschied zijn, in de eerste persoon, en als ooggetuige spreekt, doch men heeft in later tijd ontdekt, dat het eerste en grootste deel van dit werk de arbeid van een' ander is, welken KOENRAAD slechts van het jaar 1126 af vervolgd heeft. — KOENRAADS tijdgenoot, ALBERT van *Stade* mag hier ook niet vergeten worden. Nadat deze sedert het jaar 1232 Abt van een Benedictijner Klooster in de gemelde Stad onder het Aartsbisdom *Bremen* was, en in het jaar 1236 bij zijn verblijf te *Rome* eene Pausselijke Bulle verkregen had, door welke de *Cistercienser* hervorming in zijn Klooster aanbevolen werd, welker uitvoering hij echter niet kon doorzetten, trad hij in het jaar 1240 in de orde der *Franciskanen*, onder welken hij ten minsten tot het jaar 1260 geleefd heeft. Hij heeft eene *Chroniek* nagelaten van de Schepping der wereld tot het jaar 1256. — Eindelijk kan hier nog gemeld worden ALBERICH, een Monnik, deze heeft insgelijks een *Chroniek* geschreven van de Schepping af tot het jaar 1241.

Italiaansche.

In *Italie* deden zich in de XIIde en XIIIde eeuwen insgelijks verscheidene Geschiedschrijvers voor. LEO MARSICANUS, naar zijne geboortestad *Marsia*, een Benedictijner in het Klooster *Monte Casino*, naderhand Bisschop van *Ostia* en Kardinaal, waarom hij ook LEO

van

van *Ostia* genoemd wordt, leefde ten minste tot het jaar 1115 en heeft eene Chroniek van dat Klooster geschreven; het vierde Boek van deze Chroniek is een vervolg van PETRUS *den Diaken*, insgelijks een tijd lang Monnik te *Monte Casino*, naderhand Diaken, die hetzelve wel in het jaar 1128 verliet, maar 'er naderhand in terugkeerde. Deze PETRUS heeft, behalve eenige geschiedenissen van Heiligen ook nog een Boek nagelaten van de beroemde Mannen van dit Klooster (*de viris illustribus Casinensibus Capp.* 47.) — GOTTFRIED van *Viterbo* wordt gemeenlijk ook onder de *Italiaansche* geschiedschrijvers geteld, omdat hij in deze stad als Priester tot na het jaar 1186 geleefd heeft; oorspronkelijk echter schijnt hij een Duitscher geweest te zijn. Hij stelde eene soort van wereldgeschiedenis zamen, onder den naam van *Pantheon*, omdat hij daarin de geschiedenis van zoo vele Vorsten of Goden der aarde beschrijft. In XX Afdeelingen brengt hij deze geschiedenis van de Schepping tot het jaar 1186 dikwijls met tusschen ingevlochtene historische gedichten of verzen, in welke de regels of halve regels meestal op malkander rijmen. In zijn werk, hoewel hij als geestelijke den Pausen doorgaans gunstig is, komt echter eene en andere merkwaardige plaats voor, zoo als deze (*)

Tertius est Papa Bonifacius ille benignus,
Qui petit a Phoca munus per secula dignum,
Ut Sedes Petri *prima* sit, ille dedit.
Prima prius fuerat Constantinopolitana;
Est modo Romana, meliori dogmate clara.

Met

(*) *Part.* XVI. *pag.* 289.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Met voorbijgaan van andere min merkwaardige *Italiaansche* Schrijvers, mogen wij den vermaarden Reisbeschrijver MARCO POLO of MARCUS PAULUS niet verzwijgen. Deze *Venetiaan* reisde in het jaar 1272 met zijn' Vader en Vaders Broeder, die reeds eene negentienjarige reize naar den *Chan* der *Mogollen*, KOBLAI, gedaan hadden, in den ouderdom van negentien jaren weder derwaarts, en kwam, na een goed onthaal genoten te hebben, zeventien jaren daarna met hen beiden in het jaar 1295 in zijne Vaderstad terug. Hij heeft de Beschrijving van deze reis in het *Italiaansch* uitgegeven, welke naderhand in het *Latyn* een en andermaal en ook in het *Portugeesch*, *Hoog-* en *Nederduitsch* vertaald is geworden.

Fransche Geschiedschrijvers.

Frankryk was in deze eeuwen nog even vruchtbaar in Geschiedschrijvers, maar meestal zeer middelmatige, die de levens van Heiligen, de geschiedenissen van Kloosters, ook eenige de Wereldgeschiedenis en de *Fransche* Geschiedenis beschreven hebben. Onder die weinigen, die eenige aanmerking verdienen, is HUGO *de Sancta Maria*, Monnik te *Fleury*, omtrent het midden der XIIde eeuw, Schrijver van eene Chroniek, welke in de Handschriften zeer ongelijk voorkomt, dan in vier, dan in zes Boeken, beginnende in het eene met NINUS, in het ander veel later; en eindigende dan met het jaar 855, maar in andere Handschriften zich uitstrekkende tot het jaar 1034. Ook heeft hij nog een Werk nagelaten over de Geschiedenis der *Fransche* Koningen van zijnen tijd. (*Liber de gestis modernorum Regum Franciæ*). — PETRUS, met den bijnaam *de Eter* (*le Mangeur*), of

of *Comestor*, of *Manducator*) was vooral een geliefd Schrijver van dien tijd. TRITTENHEIM (*) geeft de volgende ver genoeg gezochte reden van dezen bijnaam op: *quod scripturarum auctoritates in suis Sermonibus et Opusculis crebrius allegando, quasi in ventrum memoriæ manducarit.* Waarschijnlijk was dezelve in het *Fransch* zijn geslachtnaam. Hij was eerst Priester en Deken bij eene Kerk in zijne Vaderstad *Troyes*; naderhand Leeraar der Godgeleerdheid bij de Bisschoppelijke School te *Parys*, en Kanselier der Kerk aldaar. Eindelijk verkoos hij de eenzaamheid van het Klooster *St. Victor*, in hetwelk hij in het jaar 1178 overleed. Hij had zich zelven een Grafschrift geschreven, hetwelk men nog lang op zijn graf in gemelde Klooster gelezen heeft;

Petrus eram, quam Petra tegit, dictusque Comestor,
Nunc comedor: Vivus docui, nec cesso docere
Mortuus, ut dicat, qui me videt incineratum:
Quod sumus, ille fuit; erimus quandoque, quod hic est.

Hij schreef een uittreksel der Bijbelsche Geschiedenis tot gebruik der Scholen, hetwelk hij daarom *Historia Scholastica* noemde, en hetwelk, schoon maar middelmatig, evenwel in de middeleeuwen voor het voortreffelijkst in zijne soort geschat is geworden.

Vermaard is onder de *Fransche* Schrijvers, niet alleen als Schrijver, maar voornamelijk als Staatsman, de Abt SUGER. Hij was in het jaar 1081, waarschijnlijk te *Saint Omer*, geboren, en werd reeds

(*) *De SS. Eccles.* c. 380.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

reeds in zijn teedere kindsheid aan het Klooster *St. Denys* gewijd; en daar opgevoed met den jongen Prins LODEWYK, zoon van Koning FILIPPUS I. het-welk gelegenheid tot eene duurzame vriendschap tusschen hem en LODEWYK gegeven heeft, die onder den naam van *den Dikken* regeerde: en aan wiens Hof SUGER van zijn XXIIIste jaar af geleefd heeft. Hij werd vervolgens tot Abt van zijn Klooster verkozen, en werd van LODEWYK in verscheidene staatszaken gebruikt; na de dood van LODEWYK *den Dikken* in het jaar 1137 bleef SUGER bij des Konings Zoon en Opvolger, LODEWYK *den Jongeren* in hetzelfde aanzien. Deze Koning had, wegens het verwoesten der Stad *Vitry* te vuur en te zwaard, de gelofte van eene Kruisvaart gedaan, waarvan SUGER hem te vergeefs zocht af te houden, integendeel toen de Koning in het jaar 1147 dadelijk den togt aanvaardde, werd SUGER tot eersten Staatsdienaar en Bestuurder des Rijks aangesteld, welken post hij roemrijk en gelukkig waarnam, terwijl de Koning met veel verlies en moeite in *Syrië* niets uitvoerde. Eindelijk kwam de Koning terug, maar was terstond op eenen nieuwen togt bedacht, waarom SUGER besloot, ten einde den Koning daarvan te ontslaan, op zijne eigene kosten zoodanigen togt te doen, maar hij overleed, gedurende de toerustingen tot denzelven in het jaar 1151. SUGER verdiende inderdaad den titel van *Vader des Vaderlands*, met welken de Koning hem beschonk. — Hij had onder zijne veelvuldige bezigheden nog tijd gevonden, om het leven van LODEWYK *den Dikken* te beschrijven, ook beschreef hij in

in een ander Werk zijne eigene verrigtingen, inzonderheid ten beste van zijn Klooster.

Een ander *Fransche* Geestelijke in de eerste tijden der XIIIde eeuw, WILLEM BRITO, ook *Armoricus*, of uit *Bretagne*, Onderwijzer van PETER CHARLOT, onechten Zoon van FILIPPUS AUGUSTUS, beschreef het leven van dezen Koning, die in het jaar 1223 overleed, in twee Werken; het eene in Proza, hetwelk enkel loopt tot het jaar 1219, het ander is in Dichtmaat, en eindigt met den dood des Konings. Men prijst de vloeibaarheid van zijne verzen, en de getrouwheid van zijne verhalen, welke veel bevatten, wat WILLEM zelve gezien en bijgewoond had; doch in het grootste gedeelte volgt hij RIGORD, een geboren *Goth*, of uit het zuidelijke van *Frankryk*, die ook eene Geschiedenis geschreven heeft.

Onder verscheidene *Engelsche* Geschiedschrijvers van dezen tijd komt de eerste plaats toe aan WILLEM van *Somerset*, gemeenlijk genoemd *van Malmesbury*, Monnik, Boekbewaarder en Voorzanger van dit Benediktijner Klooster; men noemt hem met regt den Vader der *Engelsche* Geschiedenis; omdat sedert BEDA *den Eerwaardigen* de Geschiedkunde in *Engeland* genoegzaam geheel verwaarloosd was. Hij leefde ten minsten tot het jaar 1143. Ziine drie hoofdwerken zijn: de oude *Engelsche* Geschiedenis (*Regalia sive de rebus gestis Regum Anglorum Libri* II, *ab a.* 449—1127.) de nieuwere (*Historia novella Libri duo ab a.* 1127—1143.) en de Geschiedenis der *Engelsche* Bisschoppen (*Libri* IV. *de gestis Pontificum Anglorum*). Nog worden onder

Engelsche.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

de Engelsche Schrijvers met min of meer lof genoemd ODERICUS (of OLDERICUS of ODELRICUS) VITALIS, Schrijver van eene *Historia Ecclesiastica*, ook naar zijn Klooster *St. Evroul* (*monasterium Uticense*) *Uticensis historia*, welke Geschiedenis met het jaar 1142 eindigt. — HENRIK VAN HUNTINGTON, Schrijver eener *Engelsche* Geschiedenis in XII Boeken, welke eindigen met den dood van Koning STEVEN in het jaar 1153. — ROGER VAN HOVEDEN schreef Jaarboeken der *Engelsche* Geschiedenis van 731 tot 1204. — GERVASIUS van *Tilbury* (*Tilberiensis*) schreef voor Keizer OTTO IV. in het jaar 1211 een geschiedkundig werk van gemengden inhoud, hetwelk hij *Otia Imperialia* noemde, omdat het tot eene uitspanning voor den Keizer dienen zou. Het werk is een soort van verzameling van *Anecdoten* of Bijzonderheden.

MATTHEUS van Parys.

Maar alle deze *Engelsche* Schrijvers werden overtroffen door MATTHEUS PARIS of *Parisiensis*, een Benediktijner Monnik in het Klooster te *St. Albans*, een' man van geen gemeene wetenschap en een' vrijmoedig en onpartijdig Geschiedschrijver. Hij heeft twee merkwaardige geschiedkundige Werken geschreven: eene *Wereldgeschiedenis*, welke tot het jaar 1066 loopt; eene kortere Engelsche Geschiedenis van het jaar 1066 tot 1250, en een grooter Werk, waar het evengemelde een Uittreksel uit is (*Historia major*) van het jaar 1066 tot 1259, in welk jaar hij overleden is. Onder al de Geschiedschrijvers der middeleeuwen is niemand zoo openhartig in het voorstellen van de overheersching der Pausen over *Europa*, over

over derzelver hebzucht, trotsheid en de buitenſporigheden van hunne Legaten, niet met ſchimpen of ſpotten, maar bewezen met eene menigte daadzaken uit de geſchiedenis van zijne tijden, en bijzonder van zijn Vaderland. Het was om deze reden dat BARONIUS, BELLARMINUS en andere Voorvechters van het *Roomſche* Hof gaarn de Protestanten, die dezen Schrijver het eerst in druk hadden gegeven, hebben willen in verdenking brengen, dat zij verſcheidene plaatſen verdicht en ingelascht hadden, welk vermoeden echter volſtrekt geenen grond heeft.

Spaanſche Geſchiedſchrijvers.

In *Spanje* hebben ſlechts enkele als Geſchiedſchrijvers in dit Tijdperk de pen gevoerd. Onder dezen RODERICH SIMONIS of XIMENES, Aartsbisſchop van *Toledo*, in het jaar 1208, op wiens raad Koning ALFONSUS van *Kastiliën* eene Leerſchool oprigtte te *Palentia*, tot welke Onderwijzers uit *Italie* en *Frankryk* ontboden werden; en uit welke in het jaar 1239 de vermaarde Hoogeſchool van *Salamanca* ontſtaan is. Zijne Geſchiedenis van *Spanje* in negen Boeken, welke hij ook *Hiſtoria Gothica* noemde, gaat tot het jaar 1243. In een Bijvoegſel tot dezelve heeft hij de Geſchiedenis gegeven van de *Oostgothen*, *Hunnen*, *Wandalen*, *Sueven*, *Arabieren* en *Romeinen*. — Ten zelfden tijde ſchreef LUCAS TUDENSIS, Bisſchop van *Tuy* in *Galliciën*, eene Chroniek van de Schepping tot het jaar 1236.

Deenſche. SAXO Grammaticus.

In de XIIde eeuw begon men in *Denemarken* voor het eerst de inlandſche Geſchiedenisſen te beſchrijven, maar op het einde dier eeuw gaf ABSALON, Aartsbisſchop van *Lund*, last aan twee van zijne

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Geheimschrijvers SVENO AAGESON, om eene korte, en aan SAXO om eene uitvoerige *Deensche* Geschiedenis op te stellen. De eerste stelde dan eene zeer beknopte Geschiedenis op, welke in het jaar 1642 onder het opschrift: *Suenonis Agonis Opuscula* is uitgegeven; SAXO, die wegens zijnen sierlijken Latijnschen stijl den naam *Grammaticus* heeft gekregen, had meer ten oogmerk, om de eer van zijne Natie te verheffen, dan wel om zijne verhalen op behoorlijk onderzoek te vestigen. Hij leidt daarom de *Deensche* Koningen af van eenen verdichten DAN, en schrijft in der daad de Geschiedenis tot omtrent het einde der XIde eeuw enkel als een Dichter, zonder Tijdrekening, en vol vertellingen, fabelen enz. maar in de Geschiedenis van zijne eeuw vergoedt hij deze gebreken door uitvoerige en met geleerdheid en oordeel geschrevene berigten, gestaafd door echte staatsschriften.

SNORRO STURLESON Schrijver der Yslandsche Geschiedenis.

Zweden en *Noorwegen* bragten geen' Geschiedschrijvers in dit tijdvak voort, die eenige aanmerking verdienden. Maar des te meer trekt SNORRO STURLESON, *Lagman* van *Ysland*, of *Opziener* der wetten, de verwondering der nakomelingschap tot zich. Onder de gemelde benaming was hij Bestuurder van dat ten dien tijde nog vrij en onafhankelijk Eiland. Hij kwam in het jaar 1216 in *Noorwegen*, derwaarts door rijke geschenken genoodigd zijnde van den *Jarl* (Graaf) HAKON en deszelfs echtgenoote, die zijne geleerdheid en dichterlijke begaafdheden hoogschatten. Hier besloot hij tot het schrijven der *Noorweegsche* Geschiedenis, hetwelk hij ook volvoerde

de in een Werk, in zijne moedertaal genoemd *Heimskringla*, dat is, *de aard-kring*, naar de eerste woorden, met welke het begint; in dit werk verhaalt hij de Gebeurtenissen der Beheerschers van *Noorwegen* zoo geloofwaardig en aangenaam, dat hij den naam van eersten *Noorweegschen* Geschiedschrijver verdient.

NESTOR, Vader der Russische Geschiedenis.

Meer dan honderd jaren voor dezen merkwaardigen Geschiedschrijver, leefde NESTOR, de Vader der *Russische* Geschiedenis. Hij was van zijn zeventiende jaar, of sedert het jaar 1073, Monnik in het groote *Piczersche* of *Petsschersche* Klooster te *Kiew* in de *Ukraine*; waar hij ten minsten veertig jaren geleefd heeft. In dit Klooster schreef hij in den *Slavischen* Tongval van zijne Natie eene Chroniek, welke de achting alzins waardig is, die de *Russen* 'er altijd voor gehad hebben. NESTOR is naderhand een *Heilige* van zijne Kerk geworden; en zijn ligchaam rust nog onvergaan in het beroemde Hol van *Kiew*. Zijne Chroniek is van tijd tot tijd vervolgd, zoo dat de *Russen* een' zoo uitmuntenden voorraad van verzamelingen tot hunne Geschiedenissen hebben, als eenige andere Natie.

Poolsche Schrijvers. MARTINUS POLONUS.

Andere *Slavische Natiën* konden naauwelijks eenen of anderen Latijnschen Chroniekschrijver aanwijzen. RADLUBEK en BOGUPHAL, twee Poolsche Bisschoppen der XIIIde eeuw, zijn de eerste Schrijvers van die soort voor de *Poolsche* Natie. Meer bekend is MARTYN *de Pool* (MARTINUS POLONUS) te *Troppau* in *Silezië* geboren, omdat *Silezië* toen een landschap van *Polen* was. Hij leefde als *Dominicaner* Monnik

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

nik eerst in een Klooster te *Troppau*; naderhand tot het jaar 1277 te *Rome* als *Major Pœnitentiarius*, of Opperopziener der Boetelingen, die onder de Kerkelijke Boete vervallen waren. Hij was tot Bisfchop van *Gnesen* en Primaat van *Polen* beftemd, toen hij op de reize derwaarts, in het jaar 1278 te *Bologna* ftierf. Hij heeft eene *Chroniek der Paufen en der Roomfche Keizers* nagelaten, van de geboorte van CHRISTUS tot het jaar 1277; als een onderdanig dienaar der Paufen, fpreekt hij doorgaans hoonend van de Keizers, die hem mishaagden; van zijn verhaal aangaande Paufin JOANNA, hebben wij te zijner plaatfe gewaagd.

Boheemfche Gefchiedfchrijver COSMAS van Praag.

De *Bohemers* hadden reeds op het einde der Xde eeuw eenen Gefchiedfchrijver, den Monnik CHRISTIAAN of CHRISTIANUS; maar deze werd in de XIde eeuw ver overtroffen door COSMAS, die in het jaar 1045 geboren, in het jaar 1099 tot Priester gewijd, en naderhand in het Domftift van *St.* VITUS te *Praag* geweest en daar in het jaar 1125 overleden is. Evenwel is hij getrouwd geweest, en heeft eenen Zoon gehad, gelijk hij zelve verhaalt. Hij fchreef eene Gefchiedenis, onder den tijtel: *Chronica Bohemorum*, van dit Volk, beginnende met den oorfprong van hetzelve en loopende tot zijnen leeftijd toe.

Wij gaan hier voorts de Levensbefchrijvers der Heiligen, of van bijzondere Keizers, Koningen of Paufen, der Kruisvaarten, en de Opftellers van Rijmchronieken voorbij, die in het vervolg ons nog bij gelegenheid zullen voorkomen.

Regtsge-

Hoe zeer men, federt het invoeren der Paufelijke

De-

Decreten, onder welke zoo veele verdichte waren, het beoefenen van het zoogenaamd *Kanonyk* of Kerkelijk, maar in der daad *Pausfelijk* Regt, verhief, en daardoor de oude regtsgeleerdheid verdrukte, evenwel had het *Romeinfche Regt* in *Italie* nog fteeds gezag behouden, naast de *Frankifche* en *Lombardifche* wetten; zoo zegt in het jaar 1061 zekere ALDOVRANDI van zich zelven: *qui profesfus fum lege vivere Romana*, en 'er waren in *Italie* Scholen, in welke dit Regt nog aanhoudend onderwezen werd; maar in de XIIde eeuw herleefde de beoefening van het oude Romeinfche Regt met nieuwen glans. Men verhaalt daaromtrent, dat, wanneer de ftad *Amalfi* in het *Napelfche* in het jaar 1137 door Keizer LOTHARIUS II veroverd werd, men daar een fchoon en oud affchrift der *Pandekten* gevonden hebbe, hetwelk door dien Keizer aan zijne bondgenooten de *Pifaners* zal gefchonken zijn, en dat dit aan IRNERIUS te *Bologna* aanleiding gegeven hebbe, om over de *Pandekten* voorlezingen te houden. Dit geheele verhaal echter is onzeker, en zelfs onwaarfchijnlijk, zoo veel alleen is zeker, dat de *Florentijnen*, bij het bemagtigen van *Pifa*, dit kostbare Handfchrift naar hunne Stad hebben overgebragt, en dat hetzelve daarnaar den naam draagt van de *Florentijnfche Pandekten* (*).

De gemelde IRNERIUS, uit *Bologna* oorfpronkelijk, en geen *Duitfcher*, wiens naam eigenlijk WERNER zou geweest zijn, onderwees de Regtsgeleerdheid

(*) BACH. *Hist. Jur. Rom. L.* IV. *C.* 3. § 6.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

heid met algemeene toejuiching, en schijnt ten minsten tot het jaar 1126 geleefd te hebben. Door hem en zijne Opvolgers bloeide deze studie te *Bologna*, welke Stad daardoor den naam kreeg van de *Geleerde Stad*, *de Moeder der Studien;* maar alle deze beroemde Leeraars werden overtroffen door FRANCISCUS ACCURSIUS, die in het jaar 1229 te *Bologna* overleed. Deze verzamelde alle de *glosfen* of korte verklaringen van zijne Voorgangers, en gaf zelve zijne eigene, met zoo veel juistheid van oordeel, dat zijne *glosfe* tot op de jongst verloopene tijden haar gezag, bijna gelijk aan dat der wetten zelve, behouden heeft.

Legistæ en Decretistæ.

De herlevende oefening der Regtsgeleerdheid verbreidde zich ook spoedig elders; in *Frankryk* gaf reeds omtrent het jaar 1096 PLACENTINUS, (misschien in zijne landstaal PLAISANCE) onderwijs in deze wetenschap te *Montpellier*, en werd daardoor de stichter van de Hoogeschool aldaar. In *Engeland* werd het *Romeinsche Regt*, hetwelk THEOBALD, Aartsbisschop van *Kanterbury*, daar gebragt had, en zelfs de Boeken, in welke het bevat was, omtrent het midden der XIIde eeuw door een bevel van Koning STEVEN verboden; maar kort daarna schreef JOAN van *Salisbury* (*), dat God gezorgd had, dat de kracht dezer wetten meer versterkt was geworden, hoe meer de goddeloosheid die had zoeken te verzwakken. — Ondertusschen kon dit *Romeinsche* Regt moeijelijk overeengebragt worden met het

Paus-

(*) *Policrat. L.* VIII. *C.* 22.

Pausselijke of zoogenoemde *Kanonieke*, zoo dat 'er twee partijen ontstonden *Legistæ* en *Decretistæ*; de eersten, die het *Romeinsche Regt* voorstonden, werden door de Keizers gehandhaafd en beloond, wier zaak zij weder verdedigden tegen de Pausen, voor welken de *Decretistæ* ijverden. Van hier ook, dat de Pausen dan eens verboden, de burgerlijke Regtsgeleerdheid te onderwijzen; en dan, dat men geene Regtsgeleerden tot Geestelijke Ambten zou bevorderen.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Sakfenspiegel en Zwabenspiegel.

Ook konden de Pausen die verzameling van *Duitsche Regten* kwalijk dulden, welke in deze eeuwen onder den naam van den *Saksenspiegel* te voorschijn kwam. De *Duitschers* hadden tot hier toe geene vast beschrevene wetten, alleen was als zoodanig aan te merken de *Vredebrief* of *Landsvrede*, in het jaar 1187 door Keizer FREDERIK I vastgesteld (*). Dit was ook de reden, waarom de *Duitschers* voornamelijk sedert de XIIIde eeuw begonnen gebruik te maken van de Romeinsche en Pausselijke Wetten; evenwel hadden zij geregtelijke van ouds wel hergebragte gewoonten en zeden, van welke men thans begon verzamelingen te maken, waarschijnlijk ook, ten einde de landswetten en zeden niet geheel door vreemde wetten zouden verdrongen worden. Zulke verzameling maakte tusschen de jaren 1205 en 1230, gelijk men gemeenlijk gelooft, EPKO of EYKE VAN REPKAU of REPKOW, dien men voor een' *Saksisch* Edelman houdt, op begeerte van den Graaf VAN FALKENSTEIN voor de *Saksen* en voor die Landen, welke het

(*) CONRAD. *Ursperg. Chron. ad a.* 1171 *ab* 1187.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

het *Sakfifche* Regt gebruikten; deze verzameling eerst in het Latijn gefchreven, naderhand door EPKO zelven in het Duitsch of in den Nederfakfifchen Tongval vertaald, heet de *Sakfenfpiegel.* Deze *Sakfenfpiegel* of verzameling van Landswetten en regterlijke gebruiken, mishaagde zoo zeer aan de Paufen, dat GREGORIUS XI, die van 1370 gezeten heeft, in eene bijzondere Bulle niet alleen veertien artikelen van denzelven, maar in den grond te gelijk de geheele verzameling, welke hij verfoeijelijk noemde, veroordeelde. Onder deze artikelen betroffen fommige de magt der Paufen en der Geestelijkheid; een dezer artikelen moest der Kerk alleronaangenaamst zijn, hetwelk verbood, zonder toeftemming zijner erfgenamen, en niet dan voor eene wettige regtbank, iet van zijn eigendom of lijfeigenen weg te fchenken. — Daartegen veroorloven deze wetten, zich, bij befchuldiging van diefftal of moord, door gloeijend ijzer, of kokend water, of tweegevecht te regtvaardigen. Naderhand heeft de Kerkvergadering van *Bazel* nog acht andere artikelen van dezen *Sakfenfpiegel* verworpen.

Eene andere dergelijke verzameling is de *Zwabenfpiegel*, waarfchijnlijk in de laatfte tijden der XIIIde eeuw tot ftand gebragt, welke het oude *Allemannifche* en *Frankifche* Regt bevat, hetwelk in *Zwaben* en andere naburige landen in zwang en gebruik was (*).

Geneeskunde.

De Geneeskunde werd in deze eeuwen voornamelijk beoefend en geleerd in de School te *Salerno*, wel-

(*) HEINECC. *Hist. Jur. Civ. Rom.*

welke thans in haren vollen bloei was. De Geneesheeren dezer School hebben zich inzonderheid eenen naam gemaakt door een Geneeskundig Gedicht, opgedragen aan eenen ROBERT, die Koning van *Engeland* genoemd wordt, en bevattende levensregelen tot bewaring der gezondheid, welk Gedicht nog onder de benaming van *Schola Salernitana* of ook *Regimen Sanitatis Salerni* bekend is.

Ondertusſchen was het geen geringe hinderpaal voor den voortgang der Geneeskunde in deze eeuwen, dat de meeste Geneesheéren Kerkelijken en Monniken waren. Zelfs Nonnen leiden zich toe om deze kunst te oefenen, en in de *Franſche* Nonnenkloosters moest 'er ten minſten eene de kunst verſtaan, om ader te laten (*). Verſcheidene Kerkvergaderingen verboden wel aan Kerkelijken en Monniken het oefenen dezer kunst, doch naar het ſchijnt, bepaaldelijk, om daar eene kostwinning van te maken of het Klooster te verlaten; eindelijk verbood HONORIUS III in het jaar 1218 deze oefening volſtrekt aan de Geestelijkheid, evenwel werden de Geneesheeren nog ſteeds in de meeste landen als kerkelijke lieden geacht, en in *Frankryk* is hun eerst in de XIde eeuw de vrijheid geven, om te mogen trouwen.

Onder de Geneesheeren van dezen tijd heeft zich in de eerſte tijden der XIIIde eeuw eenigen naam verworven ÆGIDIUS (of GILLIS) van *Corbeil*, Kanunnik te *Parys*, en Lijfmedicus van Koning FILIPPUS AU-

(*) *Hist. Litt. de la France T.* IX. *p.* 191.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

AUGUSTUS, onder anderen, door een Latijnsch Gedicht over de Geneesmiddelen, *Liber de virtutibus compositorum medicamentorum, metrice compositus, editus a Magistro Ægidio Corboilensi* (*).

Een ander Geneeskundige in het laatste der gemelde XIIIde eeuw, ARNALDUS van *Villanova*, over wiens vaderland de *Franschen* en *Spanjaarden* getwist hebben, verbond de Godgeleerdheid met de Geneeskunde. Hij was de eerste Scheikundige, en oefende zijne kunst te *Barcellona*, in *Arragon* en te *Parys*; men hield hem verdacht van tooverij, en hij was bij de Monniken, voornamelijk de Bedelmonniken, gehaat, omdat hij zich vrijmoedig over het nadeelige van hunne levenswijze had uitgelaten. De Godgeleerden te *Parys* begonnen onderzoek te doen naar zijne gevoelens, maar hij week naar *Sicilie*, waar hij in het jaar 1313 gestorven zal zijn. In het jaar 1309 veroordeelden de Godgeleerden, en in *Arragon* de Inquisiteurs verscheidene van zijne gevoelens: Bij voorbeeld, hij zal geleerd hebben: dat de menschelijke natuur van CHRISTUS God in alles gelijk geweest zij — dat de Duivel de geheele Christenheid van den Godsdienst van JEZUS afvalig gemaakt en ter helle gevoerd hebbe — dat alle Monniken liefdeloos waren, het Christendom vervalschten, en daarom verdoemd zouden worden — Men had verkeerd gedaan, met de Wijsbegeerte in de Godgeleerdheid te mengen — Kapellen en Misfen na den dood

(*) *In* POL. LEYSER. *Hist. Poett. et Poem. med. ævi p.* 502—691.

dood te stichten, was zoo weinig een liefdewerk, dat het veel eer de verdoemenis ten gevolge had, als men daarom de armen verwaarloosde — In het Misoffer wordt God alleen met den mond geprezen — God heeft niet aan de zondaren in het algemeen, maar slechts aan hun, die een slecht voorbeeld geven, de verdoemenis bedreigd enz. Het is jammer, dat de Geschiedenis van dezen merkwaardigen man zoo onzeker en gebrekkig is. Het verwekt geen gering begrip van zijne begaafdheden, dat de Paus CLEMENS V, voor wien hij met eenen *Dominicaner* Monnik geredetwist had, hem ten laatsten tot zijnen Geneesheer beriep, en ook na zijn' dood hem vereerde; en dat zelfs BONIFACIUS VIII zijn Boek, hetwelk de *Paryſche* Godgeleerden veroordeeld hadden, goedgekeurd heeft. Hij was ook één van de eersten, die het verbazend gezag van AVICENNA in de Geneeskunde hevig bestreden heeft, hoewel hetzelve gestadig heeft voortgeduurd.

Naast hem mag hier gesteld worden de vermaarde Geneesheer PETRUS van *Apono* of *Abano*, in welk vlek digt bij *Padua* hij in het jaar 1250 ter wereld kwam. Hij heeft in de Geneeskunde te *Padua* onderwijs gegeven tot zijnen dood toe in het jaar 1315 of het volgende. Men heeft ook hem voor eenen Tooveraar gehouden, en wegens sommige gevoelens voor een' Ketter, zoo dat de *Inquiſitie* hem in zijne laatste jaren tweemalen tot verantwoording riep. Men leert hem best kennen uit zijn werk: *Conciliator differentiarum Philoſophorum, et præcipue Medicorum*, hetwelk zoo geacht was bij zijne Tijdgenoo-

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

nooten, dat men hem zelven deswegen den naam van *Conciliator* gegeven heeft.

Ontleed- en Heelkunde.

De *Ontleedkunde*, die zoo vele eeuwen was verwaarloosd, begon eindelijk in dit Tijdperk weder te ontwaken. MUNDINUS, een Geneesheer te *Bologna*, die in het jaar 1318 ftierf, was de eerfte, die zich daaromtrent verdiend maakte, in een kleine proeve *Anatome omnium humani corporis interiorum membrorum*, welk boekje twee eeuwen lang alleen gediend heeft om 'er Akademifche voorlezingen over te houden. — De Heelkunde begon ook opgang te maken, zij was toen nog niet geheel van de Geneeskunde afgezonderd; *Italianen*, *Franfchen* en *Engelfchen* muntten 'er in uit. Onder anderen kwam LANFRANK, een Geneesheer te *Milaan*, uit zijne vaderftad verdreven, in de XIIIde eeuw te *Parys*, alwaar hij de *Chirurgie* onderwees en oefende. Ondertusfchen beklaagt hij zich, dat de Geneesheeren (*Phyfici*) de met de hand te verrigten Heelkunde (*manualis operatio*) aan de Leeken overlieten, omdat Priesters ze niet mogten verrigten. Spoedig volgden 'er in *Frankryk* meer bekwame mannen en ook Schrijvers in deze kunst.

Griekfche Geneesheeren.

Onder de *Griekfche* geneeskundige Schrijvers, is JOANNES ACHIARIUS de voornaamfte, minder dan deze wordt gefchat NICOLAUS MYREPSUS ook van *Alexandrie*; beiden in het laatfte der XIIIde eeuw.

Natuur- en Wiskunde. ROGER BACON.

Natuur- en *Wiskunde* behoorden in dezen tijd tot die wetenfchappen, welke geheel niet of flechts fpaarzaam beoefend werden. De naam van Natuurkundigen (*Phyfici*) werd bepaaldelijk aan de Genees-

hee-

heeren gegeven, alhoewel deze zoo veel als niets van de Natuurkunde wisten. De *Wiskunde* werd begrepen onder den naam van het *Quadrivium*; waar in men de eerste beginselen der Rekenkunde, Muzijk, Meetkunde en Starrenkunde leerde, zoo ver men daar in vroeger eeuwen in gekomen was. Een Engelschman JOAN HALIFAX, *Joannes de Sacro Bosco*, schreef in het midden der XIIIde eeuw een heel middelmatig Leerboek over de Starrenkunde, (*de sphera mundi*) hetwelk tot in de XVIde eeuw algemeen bij de voorlezingen over de Starrenkunde gebruikt werd.

Alleen de beroemde Engelsche Monnik ROGER BACON beoefende de gemelde Wetenschappen met ijver, en was één der buitengewoone vernuften dezer eeuw. Hij werd in het jaar 1214 niet ver van *Ilchester* in *Sommersetshire* geboren, oefende zich in de wetenschappen te *Oxford*, en vervolgens te *Parys*, alwaar hij kennis en vriendschap maakte met ROBERT GROUTHEAD, of GRASTHEAD, (van de *Franschen Grosseteste*, in het Latijn *Capito* genoemd) een' vrij en scherpdenkenden Geleerden, die in het jaar 1253 als Bisschop van *Lincoln* gestorven is. In het jaar 1240 in zijn Vaderland teruggekeerd, en in de Franciskaner-orde getreden, onderwees BACON te *Oxford* met groote toejuiching. Zijne in Natuur- en Wiskunde gedane proefnemingen en uitvindingen haalden hem spoedig de beschuldiging van tooverij op den hals, en zijne vrijmoedigheid tegen de verbasterde Geestelijkheid hier bij komende, werd hij van zijne Oversten zorgvuldig bewaakt, die ook ver-

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

hinderden, dat zijne geschriften niet verspreid werden; evenwel was de roem zijner geleerdheid zoo groot, dat men hem den verwonderlijken Leeraar, (*Doctor mirabilis*) gaf. In het jaar 1266 verzocht de Paus CLEMENS IV hem met eenen eigenhandigen Brief, om hem zijne werken over te zenden; hij voldeed aan dit verzoek met zijn *Opus majus ad Clementem IV Pontif. Rom.* hetwelk in het jaar 1733 te *Londen* in *folio* gedrukt is. Nu scheen zijn lot gunstiger te willen worden; maar deze Paus kort daarna overleden zijnde, werd BACO weder in zijne Cel opgesloten; op voorspraak echter van eenige aanzienlijke Heeren verkreeg hij zijne vrijheid weder, weinige jaren vóór zijnen dood, welke in het jaar 1292 of 1294 volgde. Behalve het bovengemelde groote werk schreef hij eene verhandeling *de secretis naturæ et artis operibus, et de nullitate magiæ*, ook genoemd *de mirabili potestate artis et naturæ.* In dit geschrift zegt hij onder anderen: men kon door de kunst werktuigen vervaardigen, met welken door een mensch de vaartuigen in rivieren of op zee veel sneller voortgedreven werden, dan of zij vol menschen waren; ook wagens, die zich snel bewogen, zonder paarden of trekbeesten; eene machiene, in welke een mensch kon zitten, en door een' kunstigen vleugel in de lucht vliegen; eene andere waardoor één man duizend anderen tegen wil en dank tot zich kon trekken; spiegels, in welke een ding zich vermenigvuldigd vertoont; werktuigen, door welke de verst afzijnde dingen nabij gebragt, of de heerlijkste dingen, maar die volstrekt niet bestonden, voorge-

gesteld werden; een kunstig vuur uit salpeter en andere bestanddeelen; onophoudelijke lichten en warme baden; zoo als men ook een veel vreesselijker geraas in de lucht kon voortbrengen, dan de natuur zelve. Dienzelfden geest van ontdekkingen en uitvindingen ziet men in twee andere van zijne geschriften heerschen. (*de Perspectiva et de Speculis*) Hoe zeer BACO niet vrij te spreken is van zwakheden, zoo veel is echter zeker, dat hij op den weg was, tot het uitvinden van vergrootglazen, verrekijkers, brandglazen, ja van het buskruid en van andere latere ontdekkingen, zoo dat hij met regt eene plaats bekleedt onder de grootste Geleerden der XIIIde eeuw.

Spraakkunde.

De Spraakkundigen van dezen tijd waren zeer middelmatig, echter was hun arbeid nuttig. Zeker Dominikaner uit *Genua*, JOANNES JANUENSIS DE BALTIS genoemd, vervaardigde een Latijnsch Woordenboek, onder den naam van *Catholicon*, hetwelk tot in het begin der XVIde eeuw meermalen gedrukt is geworden. Ook leefde, gelijk men gemeenlijk gelooft, hoewel zijn eigenlijke leeftijd onzeker is, in de eerste helft der XIIde eeuw, SUIDAS, de beroemde Schrijver van het *Griekſche Lexicon*, hetwelk met al de gebreken, eenen schat van kundigheden vervat, en hetwelk daarom van de geleerdste mannen na het herstel der wetenschappen opgehelderd en bearbeid is. — EUSTATHIUS, in het laatst der XIIde eeuw Bisschop van *Thessalonica*, schreef eenen geleerden *Commentarius* over HOMERUS, ook eenen over het aardrijkskundig gedicht van DIONYSIUS PERIEGETES.

V BOEK II Hoofdst na C. G Jaar 1073. tot 1517.

Dichtkunde.

Doch eigene Dichters, die ten minsten dezen naam waardig waren, hadden de Grieken van dezen tijd niet; in het Westen had men genoeg Latijnsche Dichters, en onder dezen sommigen, welken het niet geheel aan dichterlijken geest, en eene gelukkige navolging der ouden ontbrak, maar hunne taal en smaak waren bedorven, en zij waren wel te vrede, ja zagen het voor eene schoonheid aan, als hunne verzen met elken regel of ook halven regel rijmden. POLYKARPUS LEYSERUS heeft van hen het beste berigt medegedeeld in zijne *Historia Poetarum et Poematum medii ævi.*

Men beproefde echter ook Vaderlandsche Dichtkunde, in de Westersche toen gebruikelijke talen. De *Provencalische* Dichtkunde der *Troubadours* vond ingang, zelfs bij verscheidene volken buiten *Frankryk*; in *Spanje* hielp zij de *Kastiliaansche* Dichtkunst vormen, in *Italie*, inzonderheid in *Lombardyen* vond men in de XIIIde eeuw verscheidene Dichters in de *Provencalische* taal, zelfs de reizende *Yslanders* vonden smaak in de Gedichten der *Troubadours*, en vervulden hun Vaderland met zoogenoemde *Sagen*, of Historische Romans, Vertellingen, *Mythen*. In *Duitschland* ontstonden onder de Keizers uit het *Zwabische* Huis van *Hohenstauffen*, de Duitsche *Minnezangers* of Dichters der Liefde, ook *de Zwabische Dichters* genoemd, maar deze dageraad der Dichtkunde duurde niet lang, en werd van geenen vollen dag gevolgd.

Teekenende en

Voor de *teekenende* en *vormende Kunsten* werd bij de Grieken, weleer de voorbeelden derzelve, niets ge-

gedaan; zij verloren veel meer de oude gedenkſtukſtukken, die bij hen bewaard gebleven waren, inzonderheid bij de plundering van *Konſtantinopolen* in het jaar 1204 door de *Franſchen* en *Venetianen*, wanneer vele van dezelve naar *Venetie* vervoerd werden. Maar in *Italie*, waar men ſteeds zoo vele oude ſtukken voor oogen had, ſcheenen deze Kunſten het hoofd op te beuren, te weten de Schilderkunst, Bouw- en Beeldhouwkunde. CIMABUE, die in het jaar 1240 te *Florence* ter wereld kwam, en die in het jaar 1300 overleed, was, zoo al niet de herſteller, ten minſte een ſmaakvol verbeteraar der Schilderkunst.

Vormende Kunſten.

Ook was dit Tijdperk, gelijk wij reeds gezien hebben, niet geheel ontbloot van nieuwe uitvindingen en ontdekkingen. Onder dezelve behooren de zoo algemeen nuttige *Brillen*, welke een *Florentyner*, SALVINO DEGLI ARMATI, die in het jaar 1317 overleden is, zal uitgevonden hebben; de *Magneetnaald* of het *Kompas*, insgelijks in *Italie*, hoewel men de uitvinding daarvan ook bij de *Arabieren* zoekt; eindelijk het *Schrijfpapier*, gemaakt uit lompen en vodden, hoewel men niet zeker weet, of in *Spanje*, of *Frankryk*, of *Duitschland* (*).

Uitvindingen.

Doch alle uitvindingen zouden ver overtroffen zijn door de kunst van alle kunſten, welke naar RAYMOND LULLUS of LULLIUS den naam draagt, indien de-

Kunst van RAYMUNDUS LULLIUS.

(*) GER. MEERMAN *et Doctorum Virorum ad eum Epistolæ atque Obſervationes de Chartæ vulgaris ſeu Lineæ origine. Hagæ Com.* 1767. 8.

V BOEK II Hoofdst na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

dezelve die hooge waarde had, welke hij en zijne bewonderaars daar aan toeſchrijven. Velen hebben dezen man voor eenen heiligen en wijzen man gehouden, wien God zelve deze kunst zou hebben ingegeven, voor eenen grooten Wijsgeer en Geleerden, ook voor eenen Goudmaker, maar anderen hebben hem verachtelijker beoordeeld. Als men zijne echte Schriften inziet, blijkt hij een man van groote begaafdheden, doch beſmet met dweeperij en van eene verhitte verbeeldingskracht geweest te zijn, en een Geleerde van velerhande maar wilde en verwarde kundigheden; zijne zoo geroemde kunst komt enkel hier op neder, om met behulp der algemeenſte denkbeelden en kunstwoorden, derzelver betrekking en verbindtenis, de vaardigheid, om daarover voor de vuist te ſpreken, te verkrijgen, met dien ſchijn, alsof men in alles geoefend, en zelfs in ſtaat was, om nieuwe waarheden uit te vinden. Hij was op het eiland *Majorka* in het jaar 1235 of 1236 geboren, en gaf zich in zijne jeugd geheel aan den wellust over, tot hem een ſchoon vrouwsperſoon, daar hij op verliefd was, hare borst toonde, die van de kanker geheel doorgevreten was, waardoor hij geheel van leven veranderde. Thans beſloot hij het Christendom onder de Ongeloovigen te prediken, en deed ten dien einde verſcheidene togten, onder anderen naar *Afrika*, tot hij door de *Muhammedanen*, die hij bekeeren wilde, zeer mishandeld, en door een *Genueesch* vaartuig geborgen, op hetzelve, in het gezigt van zijn Vaderland, in het jaar 1315 overleed.

Herleving

De Wetenſchappen en echte Geleerdheid, hadden dus

dus jammerlijk gedurende de laatste eeuwen verwaarloosd gelegen, en schenen, niettegenstaande 'er, gelijk wij gezien hebben, geen gebrek was aan schrandere vernuften, en geleerde Vorsten, begunstigers der Wetenschappen, geheel te zullen versterven, toen in het einde der XIVde en in de volgende XVde eeuw *vele Geleerden* uit *Griekenland* en *Italie* de toevlugt kwamen nemen, uit hun ten ondergang neigend Vaderland, die de tot dus ver onbekende schatten der voortreffelijkste Schrijvers der oudheid met zich bragten, en velen tot derzelver gebruik met een gelukkig gevolg, aanspoorden. Ondertusschen hadden reeds twee *Italianen* PETRARCA en BOCCACCIO, voor hen in de eerste helft der XIVde eeuw, ja al vroeger DANTE ALIGHIERI, hun landgenoot, door hun vernuft en scherpzinnigheid het ijs gebroken, en den weg voor de Geleerdheid gebaand. Van den laatstgemelden zullen wij vervolgens onder de *Italiaansche* Dichters spreken; van de twee eerstgemelde hier met weinige woorden.

der geleerdheid in de XIVde eeuw. FRANCESCO PETRARCA.

FRANCESCO PETRARCA, in het Latijn gemeenlijk PETRARCHA genoemd, was in het jaar 1304 te *Arezzo* in het *Florentynsche* geboren. Reeds vroeg had hij lust in het lezen der oude Romeinen, waarom zijn Vader, die hem tot de beoefening der Regten bestemd had, deze Boeken op het vuur wierp, doch hem, op zijne tranen, VIRGILIUS en een stuk van CICERO liet behouden, met vermaning, om die alleen tot zijne uitspanning te gebruiken. Na zijn vaders dood vierde PETRARCHA zijne geliefde bezigheid den ruimen teugel. Zijn slechts middelmatig

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

vermogen noodzaakte hem, een Wereldlijke Geestelijke te worden, maar zijne geringe genegenheid tot dezen ſtand, en zijne liefde voor zijne LAURA te *Avignon*, door zijne Gedichten zoo vermaard gemaakt, lieten hem niet toe in denzelven voortgangen te maken. Om zich te verſtrooijen reisde hij *Italie* en *Frankryk* door, en hoopte eindelijk de rust te vinden, in een eenzaam leven te *Vaucluſe*, waar hij in het jaar 1337 zich een klein landgoed kocht, op hetwelk hij een groot gedeelte van zijne Gedichten en verſcheidene Boeken ſchreef. Zijne Gedichten maakten hem ſpoedig zoo beroemd, dat hij in het jaar 1341 den lauerkrans als Puikdichter te *Rome* ontving, welke hem met groote plegtigheid, onder algemeene toejuiching, werd opgezet. Daar hij lang gewenscht had, HOMERUS en PLATO in hunne eigene taal te lezen, leerde hij de *Griekſche* taal met behulp van den vermaarden Monnik BARLAAM. Paus CLEMENS VI was zijn begunſtiger, maar aan deszelfs Opvolger INNOCENTIUS VI werd PETRARCA in een zeer ongunſtig licht voorgeſteld, als een Tooveraar, omdat hij VIRGILIUS las; PETRARCA begaf zich daarom onder de beſcherming van GALEAZZO VISCONTE, Heer van het *Milaneeſche.* — PETRARCA was niet alleen een uitmuntend Dichter in de *Italiaanſche* Taal, maar ook een navolger der Ouden in zijne Latijnſche Geſchriften, waar onder zijne Brieven over allerhande onderwerpen uitmunten, van welke wij verſcheidene verzamelingen hebben: *Epiſtolarum de rebus familiaribus Libri XIV: Variarum Epiſtolarum Liber; Liber Epiſtolarum ſine ti-*

tu-

tulo; Epistolarum ad viros illustres veteres Liber unus; Epistolarum de rebus Senilibus Libri XVII. In plaats van *Aristotelisch-Scholastiek* mengelmoes schreef hij over de Wijsgeerige Zedeleer en Staatkunde verscheidene Werken: *de Remediis utriusque fortunæ, de Vita Solitaria; Secretum Tuum, sive de contemtu mundi; de Republica optime administranda, et de officio et virtutibus Imperatoris.* Ook schreef hij Geschiedenissen in den smaak der Ouden, onder anderen in navolging van VALERIUS MAXIMUS, *Rerum memorandarum Libri IV. Epitoma virorum illustrium XIV.* Alhoewel hij in de Latijnsche Dichtkunde die hoogte niet bereikte als in zijne vaderlandsche, erkent men toch ook hier den man, die meer was dan bloot navolger, het was zijn Heldendicht over den tweeden *Punischen* oorlog, dat hem voornamelijk den Dichterlijken Lauerkrans verworven heeft. (*Africa sive de bello Punico, et gestis Scipionis Africani Libri IX. Bucolicorum Eclogæ XII.*) Ook zijn zijne *Latynsche* Redevoeringen niet verachtelijk.

JOANNES BOCCACCIO.

Zijn vriend JOAN BOCCACCIO, of naar den Latijnschen uitgang BOCCATIUS bevorderde benevens hem de oude Geleerdheid gelukkig; even als hij, wekte deze zijne landgenooten op tot beschaving van smaak en vernuft in hunne moedertaal, en deed voor de *Italiaansche* Proza, wat PETRARCA voor hunne Dichtkunst gedaan had. Hij was de Zoon van eenen Koopman, geboren te *Certaldo* in het *Florentynsche*, in het jaar 1313. Zijne geboorteplaats is echter onzeker, en wordt van sommigen *Parys* daar voor gehou-

V [illegible] C. G. [illegible] 1517.

mannen. Hij leerde te *Florence* de Spraakkunde, maar zijn Vader schikte hem voor den Koophandel; op zijne reizen wegens denzelven in het jaar 1341 geraakte hij te *Napels* bij het gewaande graf van VIRGILIUS in zulke geestvervoering, dat hij zich geheel aan de Dichtkunst wilde overgeven. Zijn Vader vergunde hem dus, om zijne letteroefeningen voort te zetten, en hij oefende zich zes jaren in het Kerkelijk of Kanonicke Regt, ook nam hij onderwijs in de Starrekunde. Maar allengs leide hij zich toe op de Griekſche Spraakkunde en Geleerdheid, geholpen door LEONTIUS PILATUS. BOCCACCIO bekleedde ſedert het jaar 1373 te *Florence* den nieuw opgerigten leerſtoel tot verklaring van het beroemde Dichtſtuk van DANTE. Maar zijne eigene Dichtwerken mishaagden hem zelven zoo zeer, toen hij de Italiaanſche Gedichten van PETRARCA te zien kreeg, dat hij ze in het vuur wierp. In het jaar 1361 liet een ſtervende Carthuizer Monnik hem in Gods naam vermanen, om zijne dartele zeden te verbeteren, en daar hij door zijne wellustademende Verhalen een zoo verleidelijk Schrijver geworden was, van de Dichtkunst geheel afſtand te doen, waartoe BOCCACCIO ook werkelijk beſloot, maar PETRARCA wist hem te overreden, dat hij vroom leven kon, zonder die kunst en het lezen der Heidenſche Schrijvers te laten varen. BOCCACCIO beſteedde zijne kennis in de Oudheid aan het opſtellen van het eerſte zamenſtel der Griekſche en Romeinſche Fabelkunde (*Genealogiæ Deorum Libri XV*) andere van zijne Schriften zijn geſchiedkundig: *de claris mulieribus*; *de caſibus* vi-

virorum et foeminarum illustrium Libri X; Historia Romanae Compendium. In het eerste van deze Werken heeft hij ook de Pausin JOANNA niet vergeten. Zijne *Italiaansche* Werken hebben nog bestendiger toejuiching verworven, inzonderheid zijn *Decamerone*, eene verzameling van honderd gezelschappelijke Vertellingen, die in tien dagen verhaald zijn. Dit Werk heeft bij de *Italianen* nog eene klassische waarde, en is in verscheidene andere talen, ook in het *Nederduitsch* vertaald. Schoon men voor lang heeft aangewezen, dat deze Vertellingen in ware gebeurtenissen haren grond hebben, en dat den Monniken, die door hem in dezelve zoo zeer worden ten toon gesteld, geen ongelijk wordt aangedaan, zij zijn echter al te dartel, en hebben, door al te naakte afschildering dezer ongebondenheden, voor de zeden meer dan te veel nadeel gesticht.

Verdiensten der Grieken bij het herleven der geleerdheid.

Deze voortreffelijke vernuften zouden echter bezwaarlijk geslaagd zijn, om de Wetenschappen en Geleerdheid te herstellen, indien niet, ten zelfden tijde, een vrij aanzienlijk getal *Grieksche* Geleerden, gedrongen door het verval en kort daarna gevolgden ondergang van hun Vaderland, zich naar het Westen, en bijzonder naar *Italie* begeven hadden, alwaar zij, gedeeltelijk om hun bestaan te vinden, de *Grieksche* taal onderwezen, en tevens hunne leerlingen eenen lust inboezemden, tot het naarsporen en beoefenen der oude Grieksche en Latijnsche Schrijvers; zelve waren zij goede vernuften, evenwel bestond hunne voornaamste verdienste daar in, dat zij den weg baanden en anderen opleiden om denzelven te bewandelen.

MA-

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

MANUEL CHRYSOLORAS was de eerste dezer *Grieken*, die een vruchtbaar zaad in *Italie* strooide, waar hij als Afgevaardigde van den *Griekschen* Keizer MANUEL PALEOLOGUS in het jaar 1393 aankwam, en in het jaar 1396 voor de tweede keer deze reis doende, door die van *Florence* op een jaargeld van 100 gulden aangesteld werd, om onderwijs te geven in de *Grieksche* taal, hetwelk hij ook naderhand te *Pavia* gedaan heeft. Hij woonde de Kerkvergadering van *Constans* bij, alwaar hij in het jaar 1415 overleed. Zijne *Erotemata Græca* was de eerste goede Grieksche Spraakkunde, van welke zich ook REUCHLIN en ERASMUS als een Leerboek bediend hebben.

JOANNES ARGYROPULUS, uit *Konstantinopolen*, kwam in 't begin der XVde eeuw in *Italie*, en leerde te *Padua*, *Florence* en *Rome*, alwaar hij omtrent het jaar 1486 overleden is. Hier was het, dat REUCHLIN zijne voorlezingen over THUCYDIDES bijwoonde. Als ARGYROPULUS tot zijne verwondering zag, dat deze *Duitscher* het *Grieksch* wel verstond, riep hij uit: Nu is *Griekenland* over de *Alpen* gevlogen!

Een ander dezer *Grieken*, GEORGIUS GEMISTUS PLETHO had wel geen bestendig verblijf in *Italie*, maar is vermaard geworden door zijnen leerling BESSARION, met wien en andere *Grieksche* Godgeleerden hij de Kerkvergadering van *Florence* in het jaar 1438 bijwoonde, op welke hij de leer zijner Kerk standvastiger dan de overigen verdedigde. Het merkwaardigste van zijne Geschriften is zijn Boek *over het onderscheid tusschen de Wijsbegeerte van* ARISTOTELES *en* PLATO, waardoor hij, voornamelijk

we-

wegens zijn hevig uitvaren en schelden tegen den eerstgemelden, het sein gaf tot den twist, welken de *Grieken* vervolgens over deze beide Wijsgeeren gevoerd hebben.

Zijn leerling BESSARION, uit *Trapezus*, was in meer dan één opzigt van hem verschillende. Hij was een Monnik naar den Regel van den Heil. BASILIUS en Aartsbisschop van *Nicea*. Op de *Florentynsche* Kerkvergadering in het jaar 1438 verdedigde hij eerst het leerstelsel der *Grieksche* Kerk, maar ging vervolgens geheel over tot de zijde der Pausen, die hem daarvoor ook hunne dankbaarheid bewezen. EUGENIUS IV benoemde hem, den eersten van alle *Grieken*, tot Kardinaal. Ja men zegt, dat hij bijna tot Paus zou verkoren zijn, indien niet zijn Conclavist, NICOLAUS PEROTTUS, met onstuimigheid de Kardinalen had afgewezen, die hem deze waardigheid wilden opdragen. BESSARION was zelve een Geleerde en een bevorderaar der Geleerden, zijne denkwijze was gematigd, welke gematigdheid hij bijzonder vertoonde in zijne wederlegging van zijnen vriend GEORGIUS TRAPEZUNTIUS, die PLATO even bitter had aangevallen, als PLETHO ARISTOTELES gedaan had.

GEORGIUS TRAPEZUNTIUS, of van *Trapezus*, van waar zijn geslacht afkomstig was, kwam omtrent het jaar 1420 te *Venetie*, alwaar hij naderhand onderwijs gaf in de *Grieksche* Spraakkunde; maar zijn driftige en woelige aard berokkende hem vele moeijelijkheden. In het laatst van zijn leven verloor hij zijn gehengen, en overleed omtrent het jaar 1489.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

THEODORUS GAZA, geboortig van *Thessalonica*, vlugtte van daar in het jaar 1439 naar *Italie*, en had sedert het jaar 1450 zijn verblijf te *Rome* in het huis van den Kardinaal BESSARION. Op verlangen van Paus NICOLAUS V vertaalde hij de geschiedenis der dieren van ARISTOTELES, die hij zorgvuldig op Pergament schreef; maar intusschen was NICOLAUS V overleden, en deszelfs Opvolger SIXTUS IV, die omtrent de Wetenschappen zeer onverschillig was, schonk aan GAZA, toen deze hem zijne Overzetting overhandigde, slechts 50 Dukaten, welke deze, misnoegd en verdrietig, in den *Tiber* wierp, en weder Onderwijzer werd te *Ferrara*, alwaar RUDOLF AGRICOLA in het jaar 1476 één zijner Toehoorderen was; hij overleed, gelijk men meent, in het jaar 1478 in *Kalabrie*. Zijne *Grieksche* Spraakkunde (*Libri IV introductionis Grammaticæ*) die meermalen in het *Grieksch* en *Latyn* gedrukt is, behoort ook onder de beste.

Nog zijn 'er eenige *Grieken*, wier namen het genoeg zal zijn hier te plaatsen, die hier insgelijks toe behooren. KONSTANTINUS LASCARIS, wiens Spraakkunde het eerste Boek is, hetwelk in het *Grieksch* gedrukt is geworden te *Milaan* in het jaar 1476, en JOANNES LASCARIS; DEMETRIUS CHALCONDYLAS, aan wien men de eerste uitgave der Werken van HOMERUS verschuldigd is te *Florence* 1488 in twee Deelen in *Folio*; MICHAEL APOSTOLIUS; MARCUS MUSURUS enz.

Handschriften.

De nieuw opgewekte lust tot echte Geleerdheid wekte ook den ijver aan tot het opzoeken en verkrij-

krijgen van Handschriften der oude Schrijveren, waar toe geleerdheidlievende Vorsten, als die uit het huis *de Medici* en Koning MATTHIAS van *Hongaryen* mildelijk de hand boden; verscheidene *Italiaansche* Geleerden deden ten dien einde opzettelijke reizen, gelijk GUARINI van *Verona*, JOANNES AURISPA en FRANCISCUS PHILELPHUS; van den eerstgenoemden GUARINI verhaalt men, dat van schrik en spijt, dat eene kist met Handschriften, die hem toebehoorden, op zee verongelukte, zijn haar in éénen nacht grijs is geworden. In de Westersche Kloosters lagen ook nog vele Handschriften van oude Schrijvers in een' hoek of winkel onder het stof bedolven; dus ontdekte POGGIUS, toen hij in het jaar 1414 de Kerkvergadering van *Konstans* bijwoonde, in eenen donkeren toren van het Klooster *St. Gallen*, de werken van QUINTILIANUS, het een en ander van VALERIUS FLACCUS, TERTULLIANUS en LACTANTIUS, LUCRETIUS, VITRUVIUS, SILIUS ITALICUS enz. Ondertusschen bleven deze en soortgelijke Werken, van welke dikwijls maar één Handschrift te vinden was, zeldzaam, gelijk de Handschriften in het gemeen duur en bijkans onverkrijgbaar. In het midden der XIVde eeuw werd een Handschrift van PLUTARCHUS *Levensbeschrijvingen* in *Italie* voor tachtig Dukaten, en een van de Brieven van SENECA voor vijftien of zestien te koop aangeboden. Te *Parys* werd eene *Concordantie* voor 100 Dukaten verkocht. POGGIUS kon zich voor eenen LIVIUS, dien hij zelve heel sierlijk afgeschreven had, een Landgoed koopen, hetwelk het omgekeerd geval was van ANTONIUS van

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Palermo, die een landgoed verkocht, om daar voor een afschrift van LIVIUS te koopen (*). Eene adelijke Juffer in *Frankryk* kreeg tot een gedeelte van haar huwlijksgoed een prachtig afgezet pergamenten handschrift van het *Corpus Juris*. Nog in het jaar 1471, toen de Boekdrukkunst te *Parys* naauwelijks begon bekend te worden, moest Koning LODEWYK XI, dewijl hij zijne Bibliotheek met een afschrift van het hoofdwerk van den Arabischen Geneesheer RHASES wilde verrijken, aan de Medicijnsche Faculteit aldaar, van welke hij hetzelve leenen liet, daar voor 12 Mark zilvergoed en 100 goudgulden in pand geven; waarbij de Faculteit nog rekende, hem eenen bijzonderen dienst te doen.

Uitvinding der Boekdrukkunst.

Eindelijk werd omtrent het midden der XVde eeuw de Boekdrukkunst uitgevonden, dat heerlijk middel, om den schat der Geleerdheid voor allen verkrijgbaar te maken, en de beoefening der Wetenschappen te verligten. Zeldzaam is het, dat eene zoo nuttige kunst eerst zoo laat is uitgevonden geworden, daar men reeds van ouds zoo vele aanleiding had, om tot deze uitvinding te worden opgeleid; en niet min zeldzaam, dat men daar over heeft kunnen twisten, aan wien de eer der uitvinding moet worden toegeschreven, of aan de Duitschers JOAN GUTTENBERGS en JOAN FAUST te *Ments*, dan wel, hetgene onze *Nederlandsche* Geleerden met zeer vele redenen beweerd hebben, aan den *Haarlemschen* Burger LAURENS KOSTER, geen' onaanzienlijk man in zijne Vaderstad.

Spoe-

(*) Zie van hem boven ladz. 49.

Spoedig werd deze kunst tot meer volkomenheid gebragt, en door alle landen van *Europa* verspreid, en daardoor niet alleen aan de Geleerdheid maar ook aan den Godsdienst uitmuntende diensten bewezen.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Thans werd de *Griekſche* en *Latynſche* Letterkunde met ongewone drift beoefend; inzonderheid was men zoo ijverig omtrent het *Grieksch*, dat het in *Italie* een algemeen gezegde werd, dat, wie het *Grieksch* en de oude Griekſche Schrijvers niet verſtond, onwetender was, dan die geen *Latyn* verſtond. Een aantal Geleerde Mannen in dit vak zouden hier kunnen opgenoemd worden, welke door deze Letteroefeningen hunnen naam tot de nakomelingſchap hebben overgebragt. Een der eerſten was JOANNES MALPAGHINO of JOANNES van *Ravenna*, geboren te *Ravenna* 1352, overleden omtrent het jaar 1420, hij was een leerling van PETRARCA, tot wien hij in zijne jeugd door DONATUS, die de *Latynſche* Spraakkunde te *Venetie* met toejuiching leerde, gezonden werd; hij werd zelve vervolgens een geleerd en verdienſtelijk Onderwijzer, uit wiens School vele Geleerden zijn voortgekomen, onder welken één der vermaardſten geweest is POGGIUS, eigenlijk POGGIO BRACCIOLINI, geboren in het jaar 1380. Wij hebben reeds gezegd, dat hij in het jaar 1414, ten tijde der Kerkvergadering van *Konſtans* het geluk had, van vele oude Handſchriften van *Latynſche* Schrijvers te ontdekken, en van den ondergang te bewaren; merkwaardig is een Brief van hem aan LEONARDUS van *Arezzo* of ARETINUS, behelzende een verhaal van den dood van HIERONYMUS

Griekſche en Latijnſche Letterkunde.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

van *Praag*, wien hij, hoe zeer in gevoelens van hem verschillende, veel regt doet. Hij overleed te *Florence* in het jaar 1459. — LEONARDO BRUNO van *Arezzo*, of LEONARDUS ARETINUS, te *Arezzo* in het jaar 1369 geboren, was insgelijks een leerling van JOANNES van *Ravenna* en van LINNUS COLLUTIUS SALUTATUS, welke laatste meer dan dertig jaren Kanselier was te *Florence*, en zoo geacht om zijne geleerdheid, dat de *Florentyners* hem, toen hij in het jaar 1406 overleden was, nog in de doodkist den lauerkrans hebben opgezet; ARETINUS leefde tot het jaar 1444. — FRANCISCUS PHILELPHUS zag het levenslicht in het jaar 1398 te *Tolentino* in de Mark *Ancona*. NICOLAUS V, Koning ALFONSUS van *Napels*, die hem tot Ridder sloeg, en hem met den Dichterlijken krans vereerde, en de Hertog van *Milaan* waren zijne voornaamste begunstigers; maar zijn onrustige aard, zijne bijtende Hekelschriften, en schimpende aanvallen op Vorsten, Pausen en Geleerden verhinderden veelal den voortgang van zijn geluk, hoewel de zwarte teekening, welke zijn verklaarde vijand POGGIUS van hem gegeven heeft, al te zeer in gal gedoopt is. Hij stierf te *Florence* in het jaar 1481. — GUARINUS van *Verona*, daar hij in het jaar 1370 geboren werd, was insgelijks een vermaard Letterkundige, en werd door zijnen Zoon BAPTISTA GUARINI daar in nagevolgd, die te *Ferrara*, even als zijn Vader, tot het jaar 1513 openlijk Leeraar geweest is. — Een ander ijverig bevorderaar der oude Spraak- en Letterkunde was AMBROSIUS TRAVERSARI, die in het veertiende jaar van zijnen

ou-

onderdom, in het jaar 1400, in het *Camaldulenser* Klooster te *Florence* ging; alwaar zich eenige kenners van alle soort van Geleerdheid, en zelfs geborene *Grieken* bevonden; van hun onderwijs maakte hij gebruik, en leerde in later tijd ook wat *Hebreeuwsch.* Maar toen hij in het jaar 1431 tot Generaal van zijne Orde verkoren werd, en hij dezelve wilde hervormen, kostte hem dit veel kommer en verdriet. Hij had wel eenen vriend aan Paus EUGENIUS IV, die hem te *Rome* liet komen, maar AMBROSIUS kreeg, wegens de buitensporige zeden der inwoners en der Pauselijke Hovelingen, spoedig eenen tegenzin tegen deze stad, welke hij het *Westersche Babel* noemde. Hij werd in het jaar 1435 door den Paus naar de Kerkvergadering van *Bazel* gezonden, om daar 'sPausen belangen voor te staan; ook bevorderde hij zoo veel mogelijk op de Kerkvergaderingen te *Ferrara* en *Florence*, in het jaar 1439 de vereeniging der Latijnsche en Grieksche Kerken. Hij leide zich bijzonder toe op de beoefening der Kerkvaderen, ja het kostte den aanzienlijksten lieden vele moeite, om hem tot het overzetten van DIOGENES LAËRTIUS te bewegen, omdat hij geloofde, dat deze werkzaamheid niet voegde voor eenen Monnik en Priester, ook toonde hij 'er zijne gansche leven vervolgens berouw over, dat hij dit werk op zich had genomen. — Ten zelfden tijde begon de *Venetiaansche* familie der BARBARI in dit vak uit te munten. FRANCISCUS BARBARUS, leerling van JOANNES van *Ravenna* en GUARINI van *Verona* overleed als Procurator van *St. Marco* in het jaar 1454. Van zijne

twee Neeven, beide HERMOLAUS genoemd, is de jongste de vermaardste geleerde van zijn huis geworden, maar reeds in zijn negenendertigste jaar overleden. — JOANNES ANTONIUS CAMPANUS werd in het jaar 1427 op een Dorp in *Terra di Lavoro*, het oude *Campanie*, geboren, en door een Dorpspriester van achter de kudde, die hij weidde, genomen en zorgvuldig onderwezen, waarna hij te *Napels* het onderwijs van LAURENTIUS VALLA genoot. De Paus PIUS II verhief hem tot Bisschop van *Teramo*, en PAULUS II zond hem in het jaar 1471 op den Rijksdag te *Regensburg*, maar CAMPANUS kon zich geheel niet naar *Duitschland* schikken, en schreef zelfs een vermaard Hekeldicht op dat land, hetwelk in zijne Werken gevonden wordt (*). NICOLAUS PEROTTUS werd in het jaar 1430 geboren te *Sastoferrato* in het Hertogdom *Urbino*, en genoot het onderwijs en de vriendschap van den Kardinaal BESSARION. PIUS II benoemde hem, in het jaar 1458 tot Bisschop van *Siponto* of *Manfredonia* in het *Napelsche*. Keizer FREDERIK III vereerde hem in het jaar 1452 den Lauerkrans. — JOANNES JOVIANUS PONTANUS uit het Hertogdom *Spoleto*, die in het jaar 1503 gestorven is, was een der vruchtbaarste Latijnsche Dichters. — PHILIPPUS BEROALDUS, die zijne dagen in het jaar 1505 in zijne Vaderstad *Bologna* eindigde, heeft zich door de oordeelkundige behandeling der oude Schrijveren zeer vermaard gemaakt. — MARSILIUS FICINUS, Kanunnik te *Florence*, waar hij in het jaar 1499

(*) *Carm. L.* VIII. *Carm.* I.

1499 gestorven is, beroemd door zijne hoogachting voor PLATO en de vertaling van deszelfs Werken. – PETRUS CRINITUS, eigenlijk PIETRO RICCI; — AMBROSIUS CALEPINUS, een *Augustinianer* te *Bergamo*, waar hij in het jaar 1510 gestorven is, bekend door zijn Latijnsch Woordenboek. — ANGELUS POLITIANUS, naar *Monte Pulciano*, (of *Mons Politianus*) eene stad in het *Florentijnsche*, daar hij in het jaar 1454 geboren was, eigenlijk ANGELO AMBROGINI; hij was een gunsteling van LAURENTIUS van *Medicis*, en werd de opvoeder van deszelfs zoonen, de jongste van welken Paus LEO X geworden is. Zijne vriendschap met den beroemden Graaf JOANNES PICUS van *Mirandola*, gaf aanleiding, dat hij zich ook op de Wijsbegeerte toeleide. — Doch boven alle deze Geleerden muntte LAURENTIUS VALLA eenigermate uit. Deze kwam waarschijnlijk in het jaar 1428 te *Rome* ter wereld. Koning ALFONSUS van *Napels* was zijn begunstiger, onder deszelfs bescherming had hij gelegenheid, om met vrijmoedigheid tegen de Pausen uit te varen, evenwel kon 's Konings bescherming hem niet in veiligheid stellen tegen de vervolging der Inquisiteurs, voor wier regtbank hij beschuldigd werd, en gevaar liep, naar den brandstapel gevoerd te worden. De vrees hier voor noodzaakte hem, zich aan het oordeel der Kerk te onderwerpen, en Koning ALFONSUS redde hem vervolgens uit de klaauwen dezer geloofsonderzoekeren. VALLA is naderhand Kanunnik bij de Lateraan-kerk te *Rome*, en Pausselijk Geheimschrijver geweest, en in het jaar 1457 overleden. Onder zijne Werken

munten uit zijne *Elegantiarum Linguæ Lat. Libri sex*; in welk werk hij de ware schoonheden der Latijnsche taal aanwijst, en uitvaart tegen de onwetendheid der Godgeleerden van zijnen tijd. In een ander werk: *Dialectice Libri III* zocht hij de gebreken van de *Redeneerkunde der Scholastieken* te ontdekken, en zelfs die van ARISTOTELES te verbeteren. Onder hetgene hij in dezen Wijsgeer berispte, waren deszelfs *tien Prædicamenten*, welke hij tot drie verminderde. Men verzekert, dat de Godgeleerden hem dit ook als eene Ketterij toegerekend hebben, omdat de *tien Prædicamenten* met groot voordeel in de Godgeleerdheid gebruikt werden. Nog grooter vertoont zich LAURENTIUS VALLA in een Bijbelsch-uitlegkundig werk, *Annotationes in Novum Testamentum*, als den eersten Godgeleerden in de Westersche Kerk, die na veele eeuwen de gegronde Uitlegging des Nieuwen Testaments met behulp der *Grieksche* Spraak- en Taalkunde wist te herstellen. Nog meer te verwonderen is zijne kunde en vrijmoedigheid, met welke hij de Kerkelijke Geschiedenis van Fabelen trachtte te zuiveren. VALLA hoorde eens eenen *Franciskaner* Monnik te *Napels* prediken, dat de *Apostolische* Geloofsbelijdenis ontstaan was in eene zamenkomst der Apostelen, wanneer PETRUS zeide: *Ik geloof in God den almagtigen Vader*; waarop ANDREAS liet volgen: *Schepper des hemels en der aarde* en zoo vervolgens de overige Apostelen elk een artikel. VALLA vraagde vervolgens den Monnik, welk bewijs hij voor deze vertelling had; deze, die niets kon antwoorden, noemde

VAL-

VALLA een' vijand van den Godsdienst, en fchold hem openlijk van den Predikftoel, tot dat de Koning hem daarin belette. VALLA bood aan, met den Monnik daarover een' redetwist te willen houden, maar hij werd voor het geestelijk gerigt gedaagd, en genoodzaakt om te belijden, dat hij ook ten aanzien van deze geloofsleuze alles geloofde, wat de Kerk geloofde. Nog merkwaardiger is een ander gefchrift van VALLA, waar in hij de onechtheid der gewaande gifte en] giftbrief van Keizer KONSTANTYN *den Grooten* aan den *Roomfchen* Bisfchop SYLVESTER aantoont.

Duitfche Letterkundigen.

In *Duitschland*, waar eerlang een helderder en van de *Italianen* nooit gekend licht in den Godsdienst zou doorbreken, verwierf RUDOLF AGRICOLA het eerst de verdienfte, dat hij de *Griekfche* en *Romeinfche* Letterkunde over de *Alpen* in *Duitschland* bragt. Zijn eigenlijke naam was RUDOLF of ROELOF HAUSMAN of HUISMAN, welken hij in den Latijnfchen naam AGRICOLA overzette; en het Dorp *Baffion* bij *Groningen*, in welke Stad zijn vader een welgezeten burger was, omtrent het jaar 1442 zijn geboorteplaats. THOMAS VAN KEMPEN, gemeenlijk *à Kempis* genoemd, naar *Kempen*, een ftadje in het *Keulfche*, leefde en leerde ten tijde, dat AGRICOLA zich in de eerfte beginfelen der wetenfchappen begon te oefenen, als reguliere Kanunnik van den Heil. AUGUSTINUS, in een Klooster bij *Zwol* in *Overysfel*. Zijne voornaamfte leerlingen waren, behalve AGRICOLA, de Graaf MAURITS VAN SPIEGELBERG, RUDOLF VAN LANGE, ANTONIUS LIBER, LODEWYK DRINGENBERG en ALEXANDER HEGIUS, alle gebore-

re-

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

rene *Westfalingers*. Na verloop van hunnen leertijd vermaande de Leermeester de rijken onder hen, om naar *Italie* te reizen, en daar zich in de *Grieksche* en *Romeinsche* Spraakkunde te oefenen, maar de min vermogenden om zich van Schriften te bedienen, uit welke men de Geleerdheid der Ouden scheppen kon. AGRICOLA was één der genen, die de reize naar *Italie* deden, alwaar hij met de Geleerden aldaar kennis en vriendschap maakte, en rijk beladen van kundigheden, naar *Duitschland* keerde.

Onder de jonge *Duitschers*, welke uit het onderwijs van AGRICOLA voordeel trokken, waren ALEXANDER HEGIUS, naderhand Onderwijzer te *Deventer*, LODEWYK DRINGENBERG, naderhand Onderwijzer te *Schletstad*, en de *Westfaalsche* Edelman HERMAN VAN DEN BUSCHE, een merkwaardig voorbeeld van geestdrift voor de beoefening der Ouden. Hij was in het jaar 1468 geboren, en deed, na het onderwijs ook van AGRICOLA genoten te hebben, verscheidene reizen naar *Italie* en *Frankryk*; hij werd door den Graaf van NIEUWENAAR te *Keulen* geroepen, om zich tegen de barbaarschheid der Godgeleerden aldaar te verzetten, maar zij waren zoo magtig, dat hij de stad verlaten moest. Op gelijke wijze werd hij te *Leipzig* op aanstoken der vijanden van de nieuwe Geleerdheid gebannen. Zijn vriend de Graaf van NIEUWENAAR liet hem in het jaar 1517 andermaal te *Keulen* komen, maar hij kon noch door zijne voorlezingen, noch door geschriften iet uitregten; de Godgeleerden aldaar verdreven hem op nieuw. NIEUWENAAR bezorgde hem kort daarna het Recto-

raat

raat der School te *Wezel*, het eerste voorbeeld, hetwelk een Duitsch Edelman op deze wijze gaf. Hier schreef hij zijn vermaarde *Vallum humanitatis*; eene verantwoording voor de oude Letterkunde. Te *Keulen* predikten de *Dominikanen* vooral hevig daartegen; zij noemden de Dichters schelmen, de redenaars zwijnen, en derzelver werken kaf van den Duivel; de beoefening der oude Talen en Schrijvers scholden zij voor eene averregtsche en bedriegelijke poging, welke voor vrome menschen niet paste; waar tegen BUSCHE zich met nadruk en bescheidenheid verzette. Uit genegenheid tot de Kerkhervorming leide hij in het jaar 1522 zijn ambt neder; en oefende zich te *Wittenberg* onder aanleiding van LUTHER en MELANCHTHON in de Uitlegkunde des Bijbels. Naderhand werd hij Leeraar der Geschiedkunde te *Marburg*, en overleed in het jaar 1534 in het Bisdom *Munster*. — KOENRAAD CELTES, die zich zelven ook den naam POTUCIUS gegeven en eigenlijk MEISSEL geheten heeft, was insgelijks een leerling van AGRICOLA. Hij was in het jaar 1459 te *Wupfeld*, een Dorp in het *Wurtsburgsche*, geboren. Hij ontliep zijnen Vader, die een' Wijngaardenier van hem wilde maken, zoo als hij zelve was, en begaf zich naar *Keulen*, en van daar naar *Heidelberg*, waar hij door AGRICOLA in de Hebreeuwsche en Griekfche talen, als ook in de Latijnsche Welsprekendheid en Dichtkunst onderwezen werd. Hij reisde vervolgens naar *Italie*, en wedergekeerd vond hij in den Keurvorst van *Saksen*, FREDERIK *den Wijzen*, eenen begunstiger, die hem

aan

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

aan Keizer FREDERIK III aanprees, welke Vorst hem, den eersten van alle *Duitschers*, in het jaar 1487 den Dichterlijken Lauerkrans vereerde. Hij werd door Keizer MAXIMILIAAN I in het jaar 1501 te *Weenen* beroepen als Leeraar in de Dichtkunde en Welsprekendheid, en overleed in het jaar 1508. — KOENRAAD PEUTINGER uit een adelijk geslacht te *Augsburg* in het jaar 1465 geboren en onder anderen bekend door de oude Romeinsche Reiskaart, welke hij bezat, en welke daarom de *Tabula Peutingeriana* genoemd wordt. — BILIBALD PERKHAIMER, Keizerlijk Raad en Raadsheer te *Neurenberg*, waar hij in het jaar 1470 geboren was, was een vriend van REUCHLIN, en heeft zich als krijgman, als staatsman, als geleerde, en vriend der Hervorming onderscheiden; en overleed in het jaar 1530. — In *Bohemen* leefde om dezen tijd BOHUSLAW HASSENSTEIN, Vrijheer van *Lobkowits*, overleden in het jaar 1510, bekend door zijne Latijnsche Brieven, Redevoeringen, en inzonderheid door zijne Gedichten. — PETRUS MOSELLANUS, welken bijnaam hij voerde, naar een Dorp aan de *Moezel*, zijne geboorteplaats, in het Aartsbisdom van *Trier*, eigenlijk PIETER SCHADE, onderwees van het jaar 1515 de Grieksche Letterkunde te *Leipzig*, maar overleed reeds vroeg in den ouderdom van 31 jaren.

JOANNES REUCH- LIN.

Doch onder alle *Duitschers* hebben REUCHLIN en ERASMUS, in het laatste der XVde en het begin der XVIde eeuw zich bijzonder verdienstelijk gemaakt. De eerste, JOANNES REUCHLIN, ook CAPNIO genoemd, welken *Griekschen* naam eene vertaling van

zij-

zijnen *Duitschen* REUCHLIN, HERMOLAUS BARBARUS hem in *Italie* gegeven had, zag in het jaar 1455 het eerste levenslicht te *Pforzheim* in het Markgraafschap *Baden*; wegens zijne bevallige stem in het zingen, kreeg hij, zeventien jaren oud zijnde, een ambt als Hofzanger aan het Hof van den Markgraaf. Hij ging vervolgens naar *Parys*, waar hij zich in het *Grieksch* en in de Godgeleerdheid oefende, te *Bazel* ontving hij in het jaar 1474 de waardigheid van *Magister*, en schreef hier het eerste Latijnsche Woordenboek in *Duitschland*, onder den tijtel: *Breviloquus*. Na het jaar 1479 oefende hij zich te *Orleans* en te *Poitiers* in de Regtsgeleerdheid, in welke hij *Licentiaat* werd; vervolgens te *Tubingen* Doctor in de Regten, waar na hij een bezig leven aanvaardde en Zaakwaarnemer (*Procureur*) werd. Met den Graaf, naderhand eersten Hertog van *Wurtenberg*, EBERHARD *met den Baard*, kwam hij te *Rome*, waarna hij door dien Vorst gezonden werd aan Keizer MAXIMILIAAN I; andermaal in *Italie* gekomen, kwam hij in kennis met de *Italiaansche* Geleerden. In het jaar 1492 reisde hij met Graaf EBERHARD naar Keizer FREDERIK III naar *Lintz*; deze Keizer verhief hem in den Adelstand, en benoemde hem tot zijnen Raad. Te *Lintz* werd hij door den Keizerlijken Lijfarts en Ridder, den Jood JACOB JECHIEL LOANS verder in de Hebreeuwsche Taal onderwezen. Na den dood van zijnen begunstiger Graaf EBERHARD, zag hij zich genoodzaakt het *Wurtenbergsche* te verlaten en zich naar *Heidelberg* te begeven, alwaar hij van den

Keur-

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Keurvorst van den *Paltz* gunstig ontvangen, en als zijn gevolmagtigde naar *Rome* gezonden werd, waar hij zijne kundigheden in het *Grieksch* door het onderwijs van ARGYROPULUS en in het *Hebreeuwsch* door den Jood ABDIAS vermeerderde. In het jaar 1502 werd hij tot een der drie Regters van het *Zwabische Verbond* verkoren, welke de twisten tusschen de Vorsten en Leden van dit Verbond naar de Wetten beslisten; maar als Hertog ULRICH van *Wurtenberg* door dit Verbond in het jaar 1519 uit zijn land verdreven werd, week REUCHLIN naar *Ingolstad*, alwaar hij door Hertog WILLEM van *Beyeren* in het jaar 1520 aangesteld werd tot openbaar Leeraar in de *Grieksche* en *Hebreeuwsche* talen; maar tot denzelfden post naar *Tubingen* beroepen zijnde, nam hij dit beroep aan, doch overleed in het jaar 1521 te *Stutgard*.

Onder de Leerlingen van REUCHLIN, was zijn neef MELANCHTHON, welken Griekschen naam hij aan dezen gegeven had voor zijnen Hoogduitschen SCHWARTZERD — Het gewigtigste Werk van REUCHLIN is eene *Hebreeuwsche Spraakkunde* en *Woordenboek*, met het opschrift: *de rudimentis Hebraicis Libri tres*. In een ander Werk: *de accentibus et orthographia Linguæ Hebraicæ* heeft hij de Hebreeuwsche *accentuatie* het eerst op eene regelmatige wijze voorgedragen. Jammer was het, dat, dewijl hij het *Hebreeuwsch* van Joden leerde, hij verscheidene vooroordeelen van deze Natie overnam, bij voorbeeld van de bijzondere heiligheid der Hebreeuwsche Taal; ook was hij zeer ingenomen met de *Joodsche*

sche Kabbala of Sijmbolische en geheime Wijsbegeerte der *Joden*, welke hij met de *Grieksche* Wijsbegeerte en zelfs met den Christelijken Godsdienst zocht te vereenigen; doch welke hem tevens te veel deed opheb- ben met de natuurlijke Tooverkunde en Starrenwig- chelarij. Doch daartegen heeft REUCHLIN met regt den lof van geleerdheid en van den hersteller der Hebreeuwsche Spraakkunde, enz. welke zijne Tijdgenooten hem gegeven hebben. Inzonderheid is hij vermaard geworden door zijne verdediging der *Joden*, tegen de woelingen van JOAN PFEFFERKORN, eenen gedoopten *Jood*, en der *Keulsche* Godgeleerden, de *Dominikanen*, die een gebod hadden weten te bewerken van den Keizer, om den *Talmud* en andere Boeken der *Joden* te verbranden, waartegen REUCHLIN deze Boeken in zijne bescherming nam, in eene verhandeling: Of men den *Joden* hunne boeken ontnemen en die verbranden zou? waartegen PFEFFERKORN in het jaar 1511 een Werk uitgaf vol scheldwoorden, hetwelk hij zijnen *Handspiegel* noemde, maar hetwelk REUCHLIN in zijnen *Oogenspiegel* beantwoordde, waarin hij PFEFFERKORN van vier en dertig onwaarheden overtuigde. Nu werd de strijd heviger. De Godgeleerden te *Keulen* droegen aan eenen onder hen, ARNOLD VAN TONGEREN, op, om te onderzoeken, of men hem niet als een' Ketter behandelen moest. Nu verloor REUCHLIN uit vrees voor de *Inquisitie* zijnen moed, en schreef eenen vleijenden Brief aan ARNOLD, verklarende alles te gelooven, wat de Kerk geloofde, en ook zijne Uitleggingen over den Bijbel aan de uitspraken der

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Kerk te onderwerpen. Maar de Godgeleerden eischten, met bedreigingen, dat hij zijnen *Oogenspiegel* herroepen zou. Nu vatte REUCHLIN weder moed, en gaf eene verklaring uit, in welke hij wel het een en ander verzachtte, maar zijne tegenstreevers te gelijk duchtig wederleide; deze daartegen gaven in het jaar 1512 drie en veertig stellingen uit zijne schriften in druk, welke zij als ergerlijk en aanstootelijk teekenden; zij werden door REUCHLIN wederlegd in eene scherpe verdediging in het jaar 1513 aan Keizer MAXIMILIAAN gerigt, in welke hij hen op eene hevige wijze doorstreek, noemende PFEFFERKORN een vergiftig beest, een aartsschurk (*Trifurcifer*,) voor wien geene straffe te hard was. De Godgeleerden te *Keulen* vergeleek hij met paarden en muilezels, die maar één voeder aten, haver en stroo, en zich dus met één leerstuk vergenoegden, dat zij in haast van buiten hadden geleerd. Hij vergeleek hen met zwijnen, die zich in hunnen eigenen drek wentelen, en de parelen van anderen met voeten treden; of liever met looze vossen, die zich van drogredenen bedienden; met verscheurende wolven, en erger dan Arabische leeuwen. Hij wil hen niet meer *Theologi*, maar *Theologistæ*, *Theosophistæ*, en wegens hunne lasterzucht *Diabologi* genoemd hebben. REUCHLINS vrienden zelve, en onder die ERASMUS, hoe zeer zij zijne zaak billijkten, keurden echter deze hevigheid van schelden af, maar hij verdedigde zich daar mede, dat zijne eer beledigd, en dat de beschuldiging van Ketterij ook voor een bedaard man onverdragelijk ware.

Thans

Thans vereenigden zich alle Geleerden, en allen, die de Geleerdheid beminden, ten voordeele van REUCHLIN, en men twistte niet langer over de Boeken der *Joden*, maar of domheid en barbaarschheid nog langer de plaats van echte Geleerdheid bekleden zouden? En deze ſtrijd werd zoo algemeen en met zoo veel nadruk gevoerd, dat zij niet weinig heeft toegebragt, om de Kerkhervorming ingang te doen krijgen, en overal te doen aannemen.

Voor de Godgeleerden te *Keulen* was niets meer overig, dan de weg van geweld. JAKOB VAN HOOGSTRATEN, openbaar Leeraar der Godgeleerdheid, Prior der *Dominikanen* en Kettermeester (*Inquiſitor hæreticæ pravitatis*,) verzeld van velen van zijne orde, begaf zich naar *Ments*, en ſpande daar eene regtbank, voor welke REUCHLIN wegens zijnen *Oogenſpiegel* gedaagd werd. REUCHLIN zond eenen Zaakgelastigden, die zijnentwege HOOGSTRATEN, als een partijdig Regter verklaarde, en zich vervolgens op den Paus beriep. HOOGSTRATEN leide nu wel zijn' post als Regter neder, maar gaf denzelven over aan twee Geestelijke Raden, die op zijne zijde waren, met welke REUCHLIN even min te doen wilde hebben. Dezen gingen echter voort, en vonnisden, dat zijn *Oogenſpiegel* openlijk verbrand zou worden; doch het Domkapittel te *Mentz* bragt een uitſtel van de voltrekking van dit vonnis te weeg, tot dat REUCHLIN in perſoon zou komen; hij kwam, maar beriep zich van dit vonnis op den Paus; en als de Regters echter wilden voortvaren, en den 12 October van het jaar 1513 bepaald hadden, om het von-

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

nis te voltrekken, verscheen 'er een bevel van den Keurvorst van *Mentz*, om daarmede eene maand lang te wachten.

LEO X, een Paus, die de Geleerden beminde, nam het beroep van REUCHLIN aan, en gaf last aan den Bisschop van *Spiers*, om deze zaak op nieuw te laten onderzoeken; intusschen gingen de *Inquisiteurs* te *Keulen* voort, en lieten in het jaar 1514 den *Oogenspiegel* openlijk verbranden, en zelfs hun vonnis door PFEFFERKORN te *Mentz* aan het Bisschoppelijk Geregtshof aanplakken. Doch de Regters door den Bisschop van *Spiers* gevolmagtigd, veroordeelden HOOGSTRATEN, en leiden hem een eeuwig stilzwijgen over deze zaak op, spraken REUCHLINS Boek van onregtzinnigheid vrij, en verwezen HOOGSTRATEN om voor de kosten van dit geding honderd en elf Rhijnsche goudguldens te betalen, doch aan deze uitspraak bekreunden zich de Inquisiteurs niet, waarom REUCHLIN zich op nieuw aan den Paus wendde, met verzoek, om deze zaak eens voor al beslissend af te doen. Dit verzoek werd door den Keizer en andere Vorsten, en drie en vijftig *Zwabische* Steden ondersteund; maar de Godgeleerden, die alom van dit verschil zich eene gemeene zaak maakten, wisten de behandeling dezer zaak te *Rome* te rekken, en zouden ze nog langer gerekt hebben, indien niet de vermaarde en krijgshaftige Edelman FRANS VAN SIKKINGEN, een vriend van REUCHLIN, de Godgeleerden van *Keulen* door bedreigingen in het jaar 1520 genoodzaakt had, de bovengemelde som aan REUCHLIN te betalen, en te beloven, dat

zij

zij bij den Paus, op hunne kosten, en zonder REUCHLINS eer te krenken, bewerken zouden, dat deze geheele twistzaak te niet gedaan en onderdrukt werd.

Veel deed deze twist, en de gelukkige uitslag derzelve, om de gemoederen in *Duitschland* te bereiden tot het gunstig beoordeelen der Kerkhervorming door LUTHER ten zelfden tijde ondernomen, welke juist van de zijde van diezelfde *Dominikanen* den hevigsten tegenstand ondervond, die door REUCHLIN en zijne vrienden in hunne naaktheid en schande zoo zeer waren ten toon gesteld, hoewel de zaak der Hervorming in der daad van dezen handel met REUCHLIN zeer onderscheiden was. LUTHER zelve wenschte in het jaar 1518 REUCHLIN in eenen Brief geluk, dat God hem gebruikt had to herstel der zuivere Godgeleerdheid, en tot vernedering der Sofistische Dwingelandij; het had hem, voegde hij 'er bij, slechts aan gelegenheid ontbroken, om zich voor hem te verklaren; maar met zijne gebeden en wenschen had hij hem altijd bijgestaan; thans vielen hem, zijnen navolger, de tanden van denzelfden *Behemoth* aan, die van hem zoo schandelijk ten toon gesteld waren; hij verdedigde zich daartegen wel met veel minder begaafdheden en geleerdheid; maar toch met even zoo veel vertrouwen, als REUCHLIN.

Onder de menigvuldige Schriften, die, bij gelegenheid van deze zaak van REUCHLIN het licht gezien hebben, deed geen een aan zijne partijen zoo groot nadeel als de *Epistolæ Obscurorum virorum*, (*Brieven van duistere of onvermaarde mannen*,) die het

Epistolæ Obscurorum virorum. ULRICH VAN HUTTEN.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

het eerst omtrent het jaar 1517 gedrukt werden. In deze Brieven, die meest allen aan den *Magister* ORTUINUS GRATIUS geschreven zijn, eenen openbaren Leeraar te *Keulen*, worden de tegenpartijen van REUCHLIN door verdichte Briefschrijvers in het Klooster- en Monniken-Latijn, aan de Monniken en Geestelijken van die tijden eigen, hoewel wat overdreven, bespot, door gewaande klagten over de wereldsche Dichters en Juristen, door het opwerpen van onnozele en nutteloze vragen, door voorbeelden van hunne onwetendheid, ligtgeloovigheid en bijgeloof, en door ergerlijke tooneelen uit het leven van HOOGSTRATEN, PFEFFERKORN enz., waarbij ORTUINUS GRATIUS zelve niet verschoond wordt. De ware opstellers dezer Brieven hadden alles zoo gelukkig uitgevoerd, dat ERASMUS ons verhaalt (*), dat in het eerst de *Dominikanen* en *Franciskanen* in *Engeland* geloofden, dat deze Brieven wezenlijk tot hun voordeel en tot beschimping van REUCHLIN aan den *Magister* ORTUINUS geschreven waren; zelfs had een Prior der *Dominikanen* en Leeraar der Godgeleerdheid in *Braband*, in zijne eenvoudigheid, ten einde zijnen ijver te toonen, eene menigte afdruksels van deze Brieven gekocht, en aan de voornaamsten van zijne orde ten geschenk gezonden. Maar de Duitsche Bedelmonniken waren zoo dom niet, en bragten het spoedig zoo ver, dat LEO X in een bijzonder *Breve* gebood, dat wie deze Brieven langer dan een' dag, nadat hem dit bevel bekend was ge-

(*) *Epist. Libr.* XXII. *Ep.* 31. *p.* 1195.

geworden, zou houden, zonder ze te verbranden, in den ban zou zijn, van welken alleen de Paus hem, in het uur des doods, zou kunnen ontbinden. Maar dit gebod was vergeefsch en kon de verbreiding dezer Brieven en den indruk, welken zij maakten, niet beletten; de Bedelmonniken en allerlei soort van Godgeleerden werden aan de bespotting van allen blootgesteld, en de Schoolgeleerden kregen daardoor den laatsten stoot, terwijl nadenkende, moedige en vernuftige lieden de Hervorming des te gereeder aannamen.

In de eeuw, toen deze Brieven te voorschijn kwamen, en nog lang daarna, werden zij aan REUCHLIN en somtijds ook aan eenigen van zijne vrienden toegeschreven. Zoo veel is zeker, dat meer dan een Geleerde van dezen tijd 'er aan gewerkt hebben; doch de voornaamste Opstellers dezer Brieven waren CROTUS RUBIANUS en ULRICH VAN HUTTEN. ERASMUS gewaagt nog van eenen derden, maar zonder hem te noemen, omtrent wien men gegist heeft op HERMAN VAN DEN BUSCHE.

CROTUS RUBIANUS heette eigenlijk JAN JAGER, maar had, naar de gewoonte dier tijden zijnen naam dus overgebragt, omdat hij te *Dornheim* in *Thuringen* geboren was. Hij was sedert het jaar 1515 Professor te *Erfurt*, en één der eerste aanhangers van LUTHER; maar die zich door de voordeelige geestelijke ambten, welke de Keurvorst van *Mentz* hem aanbood, liet bekooren, om tot de Roomsche Kerk terug te keeren; deze een goed kenner der Ouden, en vol verachting tegen de Godgeleerden en Monni-

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

ken van zijnen tijd, vereenigde zich met zijnen vriend HUTTEN, om hen te bespotten en te hekelen, hetwelk zij in deze *Epistolæ Obscurorum virorum*, en in andere Schimpschriften deden.

ULRICH VAN HUTTEN stamde uit een oud adelijk geslacht in *Frankenland* af, en kwam in het jaar 1488 op den burg *Steckelberg* aan den *Mein*, eenige mijlen van *Fulda*, ter wereld. In zijn elfde jaar zond men hem naar het Klooster *Fulda*, om daar eens als Monnik te leven. Doch in het jaar 1504 verliet hij het Klooster heimelijk, en begaf zich naar *Keulen*, waar hij kennis kreeg aan de oude talen en Schrijvers, maar als zijn Leermeester JOANNES RHUGIUS ÆSTICAMPIANUS van de *Keulsche* Godgeleerden verdreven werd, verzelde hij dien in het jaar 1506 naar de nieuwelings gestichte Hoogeschool te *Frankfort aan den Oder*, alwaar hij de waardigheid van *Meester* ontving, en spoedig uitmuntte als een bekwaam Latijnsch Dichter. Vervolgens zworf hij in het Noorden van *Duitschland* om; in het jaar 1512 was hij te *Pavia*, arm en behoeftig gekleed, en met eene ziekte beladen, die men toen onbeschroomd en openlijk noemde, maar thans des te meer zoekt te verzwijgen, evenwel was hij de lieveling van velen om zijne Latijnsche Gedichten. In het jaar 1513 werd hij, uit armoede, soldaat, en leed ook in het volgende jaar veel ellende. EITELWOLF van *Stein*, eerste Staatsdienaar van ALBERT van *Brandenburg*, Keurvorst van *Mentz*, prees hem bij zijnen Heer aan, maar deze zijn begunstiger stierf reeds in het jaar 1513. HUTTEN in zijn vaderland terug gekeerd,

had

had in dit zelfde jaar moeds genoeg, om Hertog ULRICH van *Wurtenberg*, die eenen zijner nabestaanden met eigene handen vermoord had, in verscheidene Reden en Gedichten als een laaghartigen dwingeland af te schilderen.

Omtrent dezen tijd nam hij ook deel in de twisten van REUCHLIN met de *Dominikanen* van *Keulen*, en schreef in het jaar 1515 een dichtstuk: *Triumphus Capnionis*, in hetwelk hij den *Inquisiteur* HOOGSTRATEN dus eigenaardig afbeeldt: „ Men mag spreken van den godsdienst; van waarheid of valschheid, van regt of onregt, hij zal altijd schreeuwen: ten vure! ten vure! Hij is geheel vuur, vreet vuur, zijn hart is uit gloeijende kolen zamengesteld; maar offchoon hij enkel vuur spuwt, de eenige CAPNIO heeft hem gekluisterd." In het jaar 1516 reisde hij met eenige jonge Edellieden naar *Rome*, om daar zich in de Regten te oefenen. Een gelukkig gevecht met vijf *Franschen*, die op den Keizer geschimpt hadden, noodzaakte hem, naar *Bologna* te gaan, van waar hij REUCHLIN, die in zijn' strijd met de Monniken begon te verflaauwen, nieuwen moed inboezemde. In het jaar 1517 in *Duitschland* terug gekeerd, werd hij aan den Keizer aangeprezen, die hem in tegenwoordigheid van zijn geheele Hof den Dichterlijken Lauerkrans opzette.

In dat zelfde jaar 1517 begon HUTTEN den Paus zelven aan te tasten. Hij liet de verhandeling van LAURENTIUS VALLA over de gifte van KONSTANTYN *den Grooten* drukken, waar hij eene opdragt voor plaatste aan Paus LEO X in eerbiedige en vleijende

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

bewoordingen, maar in welke hij tevens al de voorgaande Pausen met de zwartste kleuren afschilderde; door welke vleijende opdragt hij dit Boek zelfs de ijverigste vereerders van het *Roomsche* Hof in handen speelde, en tevens zijn oogmerk volkomen bereikte om de Pausen ten toon te stellen.

Van dien tijd af behandelde HUTTEN het *Roomsche* Hof zonder eenige verschooning in zijne Punt- en Hekeldichten en andere Geschriften, de meesten van welke ook gevonden worden in eene verzameling van Hekeldichten op de Pausen, derzelver Hof, Geestelijkheid en Kerk, door COELIUS SECUNDUS CURIO bezorgd in het jaar 1544 in twee Deelen in Octavo (*Pasquillorum Tomi duo.*) In het jaar 1520 gaf HUTTEN onder anderen uit zijne *Trias Romana*, een gesprek tusschen hem, zijnen vriend EHRENHOLD, en eenen Reiziger, VADISCUS, in hetwelk deze laatste, van *Rome* terug gekomen, telkens drie gelijkvormige onderwerpen in zijne gedane waarnemingen zamenvoegt, bij voorbeeld: Drie dingen houden *Rome* in zijne waardigheid: de overblijfsels der Heiligen, de Paus en de Aflaten; drie dingen brengt men gemeenlijk van *Rome* mede: een kwaad geweten, een bedorven maag, en een' ledige beurs; drie dingen gelooft *Rome* niet: de onsterfelijkheid der ziele, de opstanding der dooden, en de Hel met de Duivelen; *Rome* drijft handel met driederlei waren: met CHRISTUS, met geestelijke waardigheden en met vrouwen; en dergelijke meer.

Het was zonderling, dat HUTTEN soortgelijke Schriften te *Mentz* durfde laten drukken, onder het

oog

oog van den eersten Geestelijken Keurvorst, ALBERT van *Brandenburg*, die omtrent even dartel leefde als LEO X; en die onlangs van den Paus de volmagt gekregen had, tot het besturen van het Pausselijk Aflaatprediken in *Duitschland*. Maar HUTTEN was in het jaar 1518 in deszelfs Hofdienst getreden, en werd van den Keurvorst geacht, doch heel spoedig had HUTTEN een' tegenzin tegen het Hof, en verkreeg daarom in 1519 zijn ontslag. Ook beklaagde de Paus zich in 1520 bij ALBERT over zijne Schriften. Nu verbond zich HUTTEN met LUTHER; de Paus begeerde van de *Duitsche* Vorsten, dat zij hem naar *Rome* zouden zenden, maar hoewel HUTTEN zich eene poos op een Slot van zijnen vriend FRANS VAN SIKKINGEN verborgen hield, kondigde hij den Paus en het Roomsche Hof volkomen den oorlog aan, den Keizer en andere Vorsten aansporende, om, ter handhaving der *Duitsche* Vrijheid, de wapenen op te vatten. Ja op het einde van het jaar 1520 had hij zelfs besloten, om aan het hoofd eener krijgsbende op het *Roomsche* Hof los te gaan, en in het volgende jaar sloot hij tegen de Bisschoppen en Monniken een verbond met een groot gedeelte der Rijksridderschap; maar de dood overviel hem, in het jaar 1523 in den bloei zijns levens op het eiland *Ufnau* in het *Zuriger* meer.

Hoe koen ook deze man het *Roomsche* Hof aangetast, en door zijne Hekelingen ook den invloed der Monniken en Geestelijken hebbe besnoeid, men gaat echter te ver, wanneer men, gelijk sommigen, beweeren wil, dat hij LUTHER het eerst de gedachte

tot

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

tot eene Kerkhervorming hebbe ingeboezemd, of dat iet van de eigenlijke Geloofshervorming van LUTHER aan dezen *Frankischen* Ridder zij toe te schrijven. Doch dit behoort tot de Geschiedenis der Kerkhervorming.

DESIDERIUS ERASMUS.

ERASMUS, het groote licht onder de Geleerden van deze eeuw, verdient, dat wij ook eene korte levensschets van hem hier plaatsen.

GERRIT of GERHARD, een jong *Hollander* uit *Gouda*, in later jaren een Priester, en MARGARETHA, de dochter van eenen Geneesheer, waren, zonder wettig met malkander getrouwd te zijn, de ouders van ERASMUS, die waarschijnlijk in het jaar 1467 te *Rotterdam* geboren is. Hij heette naar zijn' Vader GERRIT GERRITSZOON; maar naderhand noemde hij zich uit het Latijn DESIDERIUS, en uit het Grieksch ERASMUS. Tot in zijn negende jaar Koorleerling van de Kathedrale Kerk te *Utrecht* geweest zijnde, werd hij naar de School te *Deventer* gezonden, welke ALEXANDER HEGIUS thans in den grootsten bloei gebragt had. Aan dezen, die nog in zijn veertigste jaar een leerling geweest was van RUDOLF AGRICOLA in de oude Letterkunde, had ERASMUS de gronden van zijne kennis derzelve te danken. Toen hij in zijn dertiende jaar, uit hoofde van de pest, *Deventer* verlaten moest, zond men hem in een Leerschool van Geestelijken in *'s Hertogenbosch*; die hem tot het Kloosterleven zochten te bewegen, maar wegens zijnen afkeer van hetzelve deden zij, gelijk ook zijne voogden, daartoe vergeefsche moeite, tot eindelijk één zijner Schoolvrienden hem over-

haal-

haalde, dat hij, in het jaar 1486 in het Klooster der reguliere Kanunniken te *Emaus* of *Stein* bij *Gouda* ging. Hier onderwees hij zijnen vriend in de geleerdheid der Ouden, die hij met hem nog meer beoefende; maar ook hier mishaagde hem eene levenswijze, die niet voor zijne ligchaams zwakheid, noch voor zijnen vrijen en weetgierigen inborst geschikt was. Uit dezen dwang bevrijdde hem in het jaar 1490 de Bisschop van *Kameryk*, die naar *Rome* stond te reizen, en iemand in zijn gevolg begeerde, die goed Latijn sprak en schreef. Deze reis bleef wel achterwege, maar de Bisschop hield ERASMUS in zijn huis, waar hij zijne Letteroefeningen voortzette, en in het jaar 1492 tot Priester gewijd werd. Op zijn verzoek liet de Bisschop hem in het jaar 1496 eene reize naar *Parys* doen, ook verzekerde hij hem van een jaargeld, maar hetwelk niet betaald werd. Alhoewel ERASMUS te *Parys* eene vrije woning had in het Kollegie van *Montaigu*, echter werd hij hier zoo streng gehouden, dat zijne gezondheid voor zijn geheele overige leven leed, ook noodzaakte hem zijn geldgebrek, jonge lieden te onderwijzen. Onder dezen waren ook eenige rijke *Engelschen*, en bijzonder Lord MOUNTJOYE, die hem naderhand, zoo lang hij leefde, jaarlijks honderd kronen betaalde. Op eene reize door de *Nederlanden* in het jaar 1497 werd hij bekend met de Markgravin van *Vere*, die hem insgelijks, uit hoogachting voor zijne geleerdheid, een dergelijk jaargeld schonk. In het gemelde jaar deed hij, op aanzoek van MOUNTJOYE, eene reize naar *Engeland*, alwaar hij,

met

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

wisseling had, beloofden zijne vrienden hem een uitstekend geluk, maar evenwel had hij berouw, dat hij niet te *Rome* gebleven was; hij bleef echter verscheidene jaren in *Engeland*.

In het jaar 1501 gaf hij zijn *Enchiridium militis Christiani* in het licht, met welk boekje hij ten hoofdoogmerk had, de dwalingen van den grooten hoop te bestrijden, die den Godsdienst in kerkplegtigheden en meer dan Joodsche naauwgezetheid omtrent uitwendigheden stelden, en de eigenlijke Godzaligheid verwaarloosden. Niet duister verwerpt hij in hetzelve de aanroeping der Heiligen: „ Daar zijn lieden, schrijft hij, die zekere Heiligen met zekere plegtigheden vereeren. De één begroet den heiligen CHRISTOFFEL; maar alleen wanneer hij gezien heeft, waar het beeld van denzelven zich heen wendt; daar heen namelijk, dat hij zich verbeeldt, dat hij dien dag voor een' kwaden dood beveiligd zal zijn; een ander aanbidt zekeren ROCHUS, en waarom? omdat hij gelooft, dat deze het ligchaam van de pest bevrijdt. Een ander murmelt de Heil. BARBARA of ST. JORIS zekere gebeden voor, opdat hij niet in de magt van zijne vijanden valle. Deze vast ter eere van de Heil. APOLLONIA; opdat hij geene tandpijn hebbe; die staart op een beeld van JOB, omdat hij daardoor de schurft hoopt te ontgaan; velen bestemmen een deel van hunnen winst voor de armen, opdat hunne schepen en goederen op zee niet verongelukken; anderen ontsteken voor den Heil. HIERO een waschkaarsje, om het gene zij verloren hebben, weder te vinden. Met één woord, wij houden de

Hei-

Heiligen bezig, naar het gene wij vreezen of wenschen; de Heil. PAULUS wordt in *Frankryk* aangeroepen, om te doen, het gene HIERO bij ons doet; en wat de Heil. JACOBUS of JOANNES in het ééne land vermogen, dat kunnen zij in het andere niet verrigten." ERASMUS oordeelt heel vrij, dat zulke gebeden, die niet tot CHRISTUS gerigt zijn, het Bijgeloof der Heidenen nabij komen, die het tiende gedeelte hunner goederen aan HERCULES wijdden, om rijk te worden; of aan ÆSCULAPIUS eenen haan, om gezond te worden; of aan NEPTUNUS eenen ſtier, om gelukkig de zee te kunnen bevaren.

In het jaar 1505 gaf ERASMUS de aanmerkingen van LAURENTIUS VALLA in het licht; eene ſtoute onderneming, welke hij ook noodig achtte in de opdragt aan den Pausſelijken Protonotarius CHRISTOFFEL FISCHER te verdedigen, om den haat der Godgeleerden af te weeren. Kort daarna ſchreef hij zijn Hekelſchrift op de dwaasheden van alle ſtanden, (Μωριας Εγκωμιον, *ſeu laus ſtultitiæ*, lof der zotheid,) wel eigenlijk tot tijdverdrijf op eene reize naar *Engeland*, maar door zijne vrienden aangeſpoord, gaf hij het werkje in het jaar 1508 in druk uit. Het werd van allen, die eenen edelen geest hadden, met goedkeuring ontvangen, zelfs van Paus LEO X. Maar wanneer 'er in het jaar 1517 eene kwalijk geſlaagde en met willekeurige bijvoegſelen vermeerderde *Franſche* vertaling van verſcheen, waardoor het ook in handen van ongeleerden kwam, verhieven de Godgeleerden hunne ſtem tegen hetzelve, als tegen een werk, gevaarlijk voor den Godsdienst,

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

en ERASMUS werd 'er in geschriften over aangevallen. Hij verdedigde zich meesterlijk, ook schreef zijn vriend THOMAS MORUS eene verdediging ten voordeele van dit werkje; maar de partij, die zich beledigd voelde, was daardoor niet te verzachten. Nog na den dood van ERASMUS, velde de *Sorbonne*, die al bij zijn leven zijne *Zamenspraken*, en zijne *Paraphrasis* van het Nieuwe Testament veroordeeld had, ook in het jaar 1546 over den *Lof der Zotheid* en deszelfs Schrijver een vonnis van veroordeeling. Zij verklaarde hem voor eenen onzinnigen, die God, CHRISTUS, de Maagd MARIA, de wetten en gebruiken der Kerke, de Godgeleerden en Monniken, gelasterd en bespot had; volgens hunnen wil, behoorde dit Boek van geen' Christen gelezen, maar onderdrukt te worden, opdat 'er niet nog meer door hetzelve tot zotten en ketters mogten gemaakt worden. ERASMUS bekende zelve in het jaar 1518 in eenen Brief aan eenen Kardinaal (*) openhartig, dat hij misschien wat te vrij geschertst had.

ERASMUS bleef in *Engeland* tot het jaar 1514. Maar toen volgde eene beroeping van den Aartshertog KAREL van *Oostenryk* in de *Nederlanden*, waarbij hij met een inkomen van 400 gulden tot Raad benoemd werd. P. SERVATIUS, die ten dezen tijd Prior was van het Klooster der reguliere Kanunniken te *Stein*, zocht hem tot zijn voorig verblijf terug te trekken, maar ERASMUS sloeg dit volstrekt af, en hield veel eer bij den Paus om een ge-

(*) *Lib.* XI. *Ep.* 1.

geheel ontslag van zijne Kloosterverbindtenis aan, die hem hetzelve ook om niet verleende.

Thans begaf zich ERASMUS, van alle andere betrekkingen en verbindtenissen ontslagen, naar *Bazel*, om daar in eene stille rust zijnen geleerden arbeid voort te zetten, en door den bekwamen Boekdrukker JOANNES FROBENIUS zijne Schriften te laten drukken; en nu verschenen sedert het jaar 1516 die menigvuldige Werken van dezen geleerden man, welke voor de uitleg- en oordeelkunde des Bijbels, bijzonder van het Nieuwe Testament, voor de Godgeleerdheid, voor de oude Letterkunde, en de werken der Kerkvaderen zoo voordeelig waren, en zoo veel licht ontstoken hebben. Zijne uitgave van den Griekschen Tekst des Nieuwen Testaments in het jaar 1516 was de eerste van allen, want de *Complutensische* uitgave was nog niet in openbaren druk verschenen; kort daarna volgde zijne *Paraphrasis Novi Testamenti*; zijne *Methodus compendio perveniendi ad veram Theologiam*, ook genoemd: *Ratio veræ Theologiæ*; zijn *Ecclesiastes, sive de ratione concionandi*. — Zijne *Colloquia familiaria* waren bovenal zeer geschikt, om de denkwijze en zeden van zijnen tijd te verbeteren, maar werden ook van de Geestelijkheid en van de *Sorbonne* rijkelijk verketterd.

Over het algemeen was ERASMUS bij de Geestelijkheid en Monniken zoo zeer gehaat, dat hij al zijn aanzien, hetwelk hij bij Vorsten en zelfs bij Pausen bezat, en al het licht, hetwelk toen *Europa* op nieuw begon te bestralen, noodig had, om de euvele

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

gevolgen van dezen haat te verhinderen. Zijne omstandigheden waren te zorgelijker, omdat, terwijl de driftige aanhangers der oude Kerk hem aanmerkten als een' verrader van het geloof en een' vijand der Geestelijkheid, de vrienden der Hervorming hem integendeel als eenen vreesachtigen huichelaar behandelden. Maar dit behoort meer tot de tijden, in welken de Hervorming reeds meer was doorgedrongen, waarom wij hier besluiten, met 'er alleen bij te voegen, dat ERASMUS zijn verblijf te *Bazel* gehouden heeft tot het jaar 1529, maar wanneer in dat jaar de Hervorming in die stad werd ingevoerd, begaf hij zich naar *Fryburg* in het *Brisgausche*; hoewel hij op eene reize naar *Bazel* in het jaar 1536 toch in die stad overleden is.

Fransche Letterkundigen.

In *Frankryk* was de oude Letterkunde reeds in het midden der XVde eeuw begonnen te ontluiken, maar de eerste groote kenner derzelve WILLEM BUDE of BUDÆUS werd eerst in de eerste jaren der XVIde eeuw vermaard, hoewel hij reeds in het jaar 1467 te *Parys* geboren was. Hij was opziener der Koninklijke Bibliotheek, *Maitre des Requêtes* en *Provoost der Kooplieden*, en is in het jaar 1540 te *Parys* overleden. Hij is inzonderheid bekend door zijn werk *de asse et partibus ejus Libri V. Paris.* 1516 *fol.* waarin hij het eerst het oude Muntwezen heeft opgehelderd. — JAKOB LE FEVRE, naar zijne geboortestad *Estaples* JACOBUS FABER STAPULENSIS, was Leeraar der *Sorbonne*, en de eerste in *Frankryk*, die ondernam den heerschenden wansmaak in de Wijsbegeerte en Godgeleerdheid te zuiveren. Dit

haal-

haalde hem ſpoedig eene vervolging op den hals, waartegen de Koning FRANCOIS I hem wel beſchermde, maar hij verliet *Parys* gewillig, en begaf zich naar *Nerac* in het Koningrijk *Navarre*, waar de Koningin MARGARETHA, zuster van FRANCOIS, hem zeer genegen was. Hier overleed hij in eenen hoogen ouderdom in het jaar 1537.

Ook in *Spanje* drong, ſedert het einde der XVde eeuw, de betere geleerdheid door. Voornamelijk bloeide in dezelve HELIUS ANTONIUS NEBRISSENSIS, gelijk hij zich naar zijne vaderſtad *Lebrixa* of *Lebriſa* in *Andaluzie* noemde, een medearbeider aan den veeltaligen Bijbel van den beroemden Kardinaal XIMENES; hij overleed als Leeraar in de Spraakkunst (*Grammatica*) te *Alcala* in het jaar 1522. In Spanje.

Engeland had tenzelfden tijde vele zulke Geleerden, die alle als vrienden van ERASMUS bekend zijn. De voornaamſte was THOMAS MORE of MORUS; geboren in het jaar 1480 te *Londen* werd hij, in het jaar 1529, Grootkanſelier van *Engeland*. Doch deze waardigheid leide hij in het jaar 1532 vrijwillig neder, omdat hij de ſchikkingen van HENDRIK VIII omtrent den Godsdienst niet kon goedkeuren, hoewel hij niet verhoeden kon, dat hij in het jaar 1535 wegens zijn ſtandvastig ſpreken tegen dezelve, op 's Konings bevel, onthoofd is geworden. Onder zijne werken is zijne *Utopia*, of volledig: *de optimo reipublicæ ſtatu, deque inſula Utopia* door menigvuldige drukken en overzettingen in andere talen bekend geworden. Een werk in den ſmaak der *Repu-bliek* van PLATO, en der *Atlantica nova* van den In Engeland.

V. BOEK. II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Kanselier VERULAMIUS geschreven, maar in eenen bevalliger en vermakelijker stijl, hetwelk men, naar den raad van ERASMUS (*) lezen moet, als men eens lagchen, en te gelijk de bronnen beschouwen wil, uit welke alle staatsgebreken voortvloeijen.

Een der leermeesters van THOMAS MORUS, THOMAS LINACER, eerst Doctor en Professor in de Geneeskunde te *Oxfort*, en Koninklijk Lijfarts, eindelijk Priester en bezitter van eene Prebende, die in het jaar 1524 overleden is, kreeg het Nieuwe Testament niet lang vóór zijnen dood eerst in handen, en las 'er eenige Hoofdstukken in uit MATTHEUS, maar aan het einde van de bergleerrede *Matth.* V-VII gekomen, wierp hij het boek weg, en riep tevens met een' vloek uit: „ Of dit is het Euangelie niet, of wij zijn geene Christenen!"

JOAN COLET, de derde onder ERASMUS voornaamste vrienden in *Engeland*, Doctor der Theologie, en Deken van *St. Paul* te *Londen*, waar hij in het jaar 1519 gestorven is, was ijverig bedacht, op het onderwijs der jeugd, en stichtte ten dien einde bij de St. Pauls Kerk in het jaar 1510 het zoogenoemd *Kollegie van het kind* JEZUS, of eene rijkelijk voorziene School, in welke 353 kinderen van arme lieden om niet moesten onderwezen worden.

In Hongaryen.

Zelfs in *Hongaryen* was de nieuwe verlichting in het midden der XVde eeuw zigtbaar geworden. JOANNES VITEZ was de eerste, die in zijn vaderland de liefde voor de geleerdheid der oude *Grieken* en *Romei-*

(*) *Epist. L.* I. *Ep.* 18.

R. Vinkeles, inv. del. et sculp.

wierp hij dit boek weg, en riep tevens met een vloek uit: of dit is het Euangelie niet, of wij zijn geene Christenen!"

XV. D. Bladz. 198.

meinen opwekte. Hij was de opvoeder van den beroemden en geleerden Koning MATTHIAS CORVINUS, zoon des vermaarden JOANNES VAN HUNIJAD, en verkreeg van denzelven het Aartsbisdom *Gran*, de hoogſte geestelijke waardigheid in zijn vaderland. — Zijn zusters zoon, JOAN CESINGE; ook genoemd JOAN VITEZ *de Jonge*, en in 't Latijn JANUS PANNONIUS, was een groot Latijnsch Dichter, hij is als Bisſchop van *Vyfkerken* in het jaar 1472 overleden.

Spraakkundigen.

De *Grieken* hadden ten dezen tijde eenige *Spraakkundigen*, die hun werk maakten, om de zuiverheid en ſierlijkheid der *Griekſche* taal te beoefenen. Dus bragt één van dezelven THOMAS MAGISTER, omtrent het jaar 1327, die waarſchijnlijk aan het Hof van Keizer ANDRONIKUS PALÆOLOGUS *den Ouden* een ſoort van Hofmaarſchalk, (*Magister officiorum*) en *Archivarius* (*Chartophylax*) was, maar naderhand in een Klooster ging, en den naam THEODULUS aannam, uit de voortreffelijkſte Dichters en Redenaars, Geſchiedſchrijvers en Wijsgeeren zijner Natie de echt *Attiſche* woorden en zegswijzen bij een (*κατα Ἀλφαβητον ὀνοματων Ἀττικων ἐκλογαι.*) — MANUEL of EMANUEL MOSCHOPULUS, die om het midden der XVde eeuw naar *Italie* eene reis heeft gedaan, heeft een dergelijk nuttig Boek geſchreven (*συλλογη ὀνοματων Ἀττικων.*) — MAXIMUS PLANUDES was een dergelijk Spraakkundige, niet zonder godgeleerde kennis. Hij werd van den bovengemelden *Griekſchen* Keizer in het jaar 1327 als Gezant naar *Venetie* gezonden, maar hij had niet weinig te

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

lijden, zelfs de ſtraf der gevangenis, om zijne neiging tot de Roomſche Kerk, tot dat hij zich volſtrekt tegen dezelve verklaarde. Hij ſchijnt kort na het jaar 1353 geſtorven te zijn. Hij heeft zich bijzonder verdiend gemaakt, door zijne *Anthologie* of verzameling van kleine Griekſche Dichtſtukjes.

Griekſche Geſchiedſchrijvers.

Hadden de *Grieken* van eeuw tot eeuw zich ijverig getoond in het beſchrijven der lotgevallen van hun rijk, dit vervolgden zij ook tot den ondergang van hetzelve. De eerſte onder dezen was NICEFORUS GREGORAS, geboren omtrent het jaar 1295 te *Heraclea* in *Pontus*, dien men bij uitſtek den naam van *den Wijsgeer* gaf. Zijne *Byzantynſche Geſchiedenis* (*Ρωμαϊκη ιςορια*) is in 38 Boeken vervat, en begint met de verovering van *Konſtantinopolen* door de *Franſchen* in het jaar 1204 en eindigt met het jaar 1359. Zijn tijdgenoot JOANNES CANTACUZENUS heeft hem afgeſchilderd als een oproerig mensch, een' leugenaar en laſteraar. Maar de overweging van de partijzucht dezer tijden leert ons deze harde beſchuldigingen merkelijk te verzachten — Diezelfde JOANNES CANTACUZENUS, voogd en vervolgens mederegent van eenen jongen Keizer, doch die in 1355 van de regering, het zij vrijwillig, gelijk hij zelve zegt, of genoodzaakt volgens anderen, afſtond, waarna hij Monnik werd, en den naam JOASAF aannam, was ook niet vrij te pleiten van alle partijdigheid in zijne *Byzantynſche Geſchiedenis*, loopende van het jaar 1320 tot 1354. Schoon hij anders één der kundigſte en geloofwaardigſte Geſchiedſchrijvers van dien tijd is. — Min aanmerkelijk zijn de geſchriften tot de ge-

gefchiedkunde behoorende van MANUEL CHRYSOLORAS CODINUS, die de verovering van *Konftantinopolen* door de *Turken* in het jaar 1453 overleefd heeft. — Te gelijker tijd met dezen fchreef JOANNES DUKAS, uit het Keizerlijk geflacht van dezen naam, eene *Byzantynfche Gefchiedenis* van het jaar 1341 tot 1462, waar hij eene korte Chronologifche Wereldgefchiedenis voorzette. In zijne Gefchiedenis verwijt hij zelve zijnen Griekfchen Landgenooten, dat zij de vereeniging met de Latijnen alleen daarom zochten, opdat zij van dezelven hulp zouden bekomen tegen de *Turken*. — Tot dienzelfden tijd behoort ook LAONICUS of NICOLAUS CHALCOCONDYLAS of verkort *Chalcondylas*, die omtrent het jaar 1470 bekend geweest is, en eene Gefchiedenis in X Boeken heeft opgefteld van het jaar 1298 tot 1462. — MICHAEL GLYKAS, die gemeenelijk in het jaar 1120 plag gefteld te worden, maar die waarfchijnlijk in het midden der XVde eeuw geleefd heeft. — Eindelijk befluit GEORGIUS PHRANZA of PHRANZES de lange reeks der *Byzantynfche* Gefchiedfchrijvers. Hij heeft eene *Chroniek der Byzantynfche Gefchiedenis* van het jaar 1401 tot 1477 in vier Boeken, welk Werk in het oorfpronkelijk Grieksch nog niet gedrukt is, maar waarvan de Jefuiet JAKOB PONTANUS eene verkorte Latijnfche vertaling in drie Boeken gegeven heeft, die van deze verkorting verfcheidene redenen geeft, welke echter zijne behandeling niet regtvaardigen; onder deze redenen zijn bij voorbeeld, deze, dat PHRANZA in zijn werk eene Geloofsbelijdenis had ingevlochten, welke hij als Monnik had

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

afgelegd, maar waarin, volgens PONTANUS, het een en ander voorkomt, hetwelk ſtrijdig is met het Roomsch-Catholijk geloof; en voornamelijk, dat de *Griekſche* Schrijver de reden van den ondergang van het *Griekſche* Rijk niet afleidt van de ſcheuring en den afval der *Griekſche* Kerk van de *Roomſche*, zoo als men dit in het Westen geloofde, maar van de zonden der *Grieken* en van de voorzeggingen omtrent het Rijk, waar uit de *Turken* zijn voortgekomen, en dat de Griekſche Schrijver beweert, dat de *Latijnen* van de Griekſche Kerk waren afgevallen.

Nog is 'er een Grieksch Schrijver der Kerkelijke Geſchiedenis uit de XIVde eeuw, NICEFORUS KALLISTUS, van wien wij reeds in onze Inleiding (*) geſproken hebben.

Westerſche Geſchiedſchrijvers.

In het Westen had men een aantal Geſchiedſchrijvers, maar in de XVde eeuw eerst zulken, die de oude *Romeinen* gelukkig navolgden. PTOLEMEUS (eigenlijk BARTHOLOMEUS) van *Lucca*, Bisſchop van *Torcelli* in het *Venetiaanſche*, waar hij in het jaar 1327 in zijn XCIſte jaar geſtorven is, heeft *Jaarboeken* geſchreven van het jaar 1060 tot het jaar 1303, en eene *Kerkelijke Geſchiedenis* van CHRISTUS geboorte tot het jaar 1312. — Hij werd echter ver overtroffen door ALBERTINUS MUSSATUS, geboren te *Padua* in het jaar 1261, in welke ſtad hij ook burger- en krijgsambten bekleed, en met vele tegenſpoeden geworsteld heeft. Hij heeft het leven van Keizer HENDRIK VII beſchreven; (*Hiſtoria Auguſta Hen-*

(*) Zie I *Deel bladz.* LVII.

Henrici VII. *Cæſaris* LL. XVI.) eene *Italiaanſche* Geſchiedenis na den dood van dezen Vorst in het jaar 1313 tot 1317 en een gedeelte der *Levensgeſchiedenis van Keizer* LODEWYK van *Beyeren*. — ALBRECHT van *Straatsburg* (*Albertus Argentinenſis*) een Priester omtrent het einde der XIVde eeuw, ſchreef eene Chroniek van het jaar 1273 tot 1378. Deze ALBRECHT is één van die Schrijvers, die het vergiftigen van Keizer HENDRIK VII in het Avondmaal in het jaar 1313 door een' Italiaanſchen Dominikaner, verhalen, nadat 's Keizers zoon, JAN, Koning van *Bohemen*, de Dominikaner orde reeds plegtig van deze beſchuldiging had vrijgeſproken, gelijk ook de zoo evengemelde MUSSATUS, die in *Italie* leefde ten tijde van HENDRIKS dood, dezen dood aan meer dan ééne ziekelijke omſtandigheid van deszelfs ligchaam heeft toegeſchreven. Op eene andere plaats meldt ALBRECHT, dat de Paus en eenige Kardinalen verdacht geweest zijn, van aan den moord van ANDREAS, Koning van *Hongaryen*, te *Napels* in het jaar 1345, deel gehad te hebben.

Duitſche.

De Duitſche Geſchiedſchrijvers, zoo zij dien naam verdienen, waren Chroniekſchrijvers en verzamelaars, die men gebruiken moet, omdat men niets beters van deze tijden heeft. Zoo ſchreef SIFFRID, die een *Dominikaner* te *Meisſen* was, eene *Chroniek der Wereldgeſchiedenis*. — HENDRIK van *Rebdorf*, een Augustiner Monnik eene Chroniek van het jaar 1295 tot 1303. GOBELINUS PERSONA, onder den titel van *Cosmodromium*, eene algemeene Wereldgeſchiedenis tot het jaar 1418. In de Hoogduitſche Taal, het-

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

hetwelk zeldzaam was, schreef EBERHARD WINDEK, Raad van den Koning, naderhand Keizer, SIGISMUND, de geschiedenis van dezen Vorst tot het jaar 1440, met trouwhartige waarheidsliefde en vrijmoedigheid.

Italiaansche.

Onder de menigvuldige *Italiaansche* Geschiedschrijvers wordt genoemd WILLEM van *Pastringo*, bekend als een vriend van PETRARCA, deze schreef het eerst eene algemeene Bibliotheek van Schrijvers, onder den tijtel *De viris illustribus*, zijnde eene Alphabetische lijst van alle Schrijvers en Boeken uit alle volken, zoo ver hij ze had kunnen nasporen; ook nog zes andere Lijsten van de eerste uitvinders van zekere dingen en kunsten, de stichters van steden; van lieden, die zekere waardigheden het eerst bekleed, of iets groots of ongemeens verrigt hebben enz. Dit Werk is, doch vol gebreken, gedrukt te *Venetien* 1574, zelfs onder een verkeerd opschrift: *de originibus rerum*. — Beroemder is de Italiaansche Geschiedschrijver JOAN VILLANI van *Florence*, waar hij in de regering was, en in het jaar 1348 aan de Pest overleden is. Hij schreef in het *Italiaansch* eene *Chroniek van Florence* in XII Boeken. — Nog vermaarder is ANTONINUS, insgelijks van *Florence*, die in het jaar 1459 in zulken roem van heiligheid overleed, dat hij in het jaar 1523 plegtig onder het getal der Heiligen van zijne Kerk is geplaatst. Hij schreef, behalve vele Godgeleerde Werken, eene Chroniek der Wereldgeschiedenis, onder den tijtel: *Summa historialis*.

Fransche. JOAN

Doch van een' geheel anderen aanleg waren twee Fransche Geschiedschrijvers in de XIVde en XVde eeuw.

teuw. In de eerstgemelde eeuw JOAN FROISSARD, geboren te *Valenciennes* in de *Nederlanden*, die reeds van het jaar 1354, toen hij naauwelijks twintig jaren oud was, de Geschiedenis van zijnen tijd begon te beschrijven, en menigvuldige reizen deed, om zich van de gebeurtenissen ook in andere landen te laten onderrigten. Zijne in het Fransch opgestelde Geschiedenis, loopende van het jaar 1326 tot 1400 beschrijft voornamelijk de oorlogen, welke de *Franschen* met de *Engelschen* gevoerd hebben; maar strekt zich ook uit tot andere Europische gebeurtenissen en belangrijke voorvallen.

FROISSARD en FILIP VAN COMMINES.

De andere Geschiedschrijver uit de XVde eeuw is FILIP VAN COMMINES, Heer van *Argenton*, een geboren *Nederlander*, in de *Vlaamsche* stad *Commines* in het jaar 1445. Hij was eerst Raad van den Hertog van *Burgondie*, FILIPS *den Goeden*, en na deszelfs dood, van zijnen zoon KAREL *den Stouten*, maar in het jaar 1472 ging hij in den dienst over van LODEWYK XI Koning van *Frankryk*, KARELS onverzoenelijken vijand, en hield zich bij denzelven staande tot 's Konings dood in het jaar 1483. Maar toen bragten het zijne vijanden zoo ver, dat hij drie jaren lang gevangen gezet, en daar onder acht maanden achtereen in een van die ijzeren kooijen werd opgesloten, welke LODEWYK voor staatsgevangenen had laten maken, van acht voeten breedte en iet meer dan manshoogte; maar toen het hem vergund werd, zich te verantwoorden, kreeg hij zijne vrijheid weder. Hij overleed in het jaar 1509. De Geschiedenis, door hem in het Fransch geschreven,

gaat

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

gaat in acht Boeken van het jaar 1464 tot 1498. RODRIGO (of RODERICUS) SANCHEZ, gemeenlijk *van Zamora* bijgenaamd, een Spanjaard, die te *Rome* in het jaar 1470 overleden is, heeft eene *Spaansche* Geschiedenis nagelaten van het begin der wereld tot zijne tijden, met meer vlijt dan naauwkeurigheid.

Spaansche. Engelsche.

In *Engeland* stelde een *Benediktijner* Monnik, in het Klooster *Westmunster*, MATTHEUS WESTMONASTERIENSIS eene Chroniek op van den oorsprong van het menschelijk geslacht tot het jaar 1307, onder den tijtel *Flores historiarum*. Ook is 'er nog eene *Chroniek* van den Monnik FLORENTIUS van *Worchester*, die met het jaar 1118 sluit.

Een Domheer te *Krakau*, JOAN DUGLOSS, die in het jaar 1480 als benoemde Bisschop te *Lemberg* stierf, liet eene *Poolsche Geschiedenis* na, van de oudste tijden der Natie, tot aan het gemelde jaar. Dit was het eerste *Poolsche* Geschiedboek, hetwelk eenigzins bruikbaar was, maar niet voor de oude Geschiedenis.

Nederlandsche.

In *Nederland* vond men ook in de XIIde, XIIIde en XIVde eeuw lust, om Geschiedenissen op te stellen, zelfs in de landstaal, en in rijm en dichtmaat. In de XIIde eeuw omtrent het jaar 1170 zou NICOLAUS COLINIUS of KLAAS KOLYN, Monnik van de Benediktijner Abdij te *Egmond*, behooren, van wien eene *Rijm-Chroniek* gelezen wordt, welke eindigt in het jaar 1156 met Graaf DIRK VI van *Holland*, hoewel velen meenen, dat hij een tijdgenoot is geweest van Graaf FLORIS III, die van het jaar 1157 tot 1190 geregeerd heeft. Maar men heeft in onzen

tijd begonnen te twijfelen, en zelfs genoegzaam bewezen, dat deze *Rijm-Chroniek* een verdicht stuk, en uit die van MELIS STOKE is zamengesteld, door eenen onbekenden, die den naam van KLAAS KOLYN heeft aangenomen (*).

In het begin der XIIIde eeuw, omtrent het jaar 1205 meent men de *Egmonder Chroniek* te moeten plaatsen, welke gemeenlijk, hoewel ten onregte, aan WILLEM, Monnik in gemelde Klooster, en *Procurator* van hetzelve, wordt toegeschreven. Men noemt het ook de *Chroniek* van PETRUS MEERHOUT, naar deszelfs eersten bezitter (†).

De bovengemelde ÆMILIUS STOKIUS, of MELIS STOKE of VAN DER STOK, Monnik te *Egmond*, volgens anderen Priester te *Utrecht*, schreef in Nederduitsche verzen of gezangen eene *Chroniek* der Hollandsche Geschiedenissen, welke hij eindigt met WILLEM III *den Goeden*, zoon van Graaf JAN II, en behoort dus tot het einde der XIIIde of begin der XIVde eeuw (§).

Op het einde der XVde eeuw, schreef JAN VELDENAAR, geboren te *Utrecht*, eene *Chroniek* in de *Nederlandsche* taal, welke met het jaar 1480 eindigt (**).

Verbetering der Geschiedkunde.

Met de herleving der Wetenschappen, won inzonderheid de Geschiedkunde veel; niet alleen dat men in eenen netten zuiveren stijl de gebeurtenissen begon voor

(*) CHRIST. SAXE *Onomast. Liter. Part.* II. *p.* 260 *et* 561.
(†) *Ibid. p.* 283, 597. (§) *Ibid. p.* 342.
(**) *Ibid. p.* 483.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

voor te dragen, maar men volgde ook de Ouden, in het naarſporen, voordragen en beoordeelen, en in het aanwijzen van de oorzaken en gevolgen der gebeurtenisſen. Ook hier brak PETRARCA het ijs, en werd van anderen gevolgd, gelijk wij reeds gezien hebben; hier moeten wij alleen nog den eenen en anderen melden, die met de Ouden in dit vak gewedijverd hebben.

ÆNEAS SYLVIUS.

Onder dezen is ÆNEAS SYLVIUS, naderhand Paus, onder den naam van PIUS II. Hij zal ons naderhand als Paus voorkomen, hier moeten wij van hem als Geleerde en Schrijver gewagen. Zijn geſlachtnaam was PICCOLOMINI, naar een beroemd adelijk geſlacht; hij kwam in het jaar 1405 in het gebied van *Siena* ter wereld; werd naderhand Geheimſchrijver van twee Kardinalen; kort daarna Geheimſchrijver en Ceremoniemeester der Kerkvergadering te *Bazel* in het jaar 1431, welker regten en die der Kerk in het gemeen hij tien jaren met ijver tegen de Pausen verdedigd heeft. Vervolgens trad hij in dienst bij Keizer FREDERIK III als deszelfs Geheimſchrijver, maar in den grond als eerſte Staatsdienaar, die dezen Vorst allengs geheel wist te leiden. *Eindelijk* gaf hij zich aan den Paus over, tegen wien hij zich zoo lang verklaard had, en hielp denzelven, Heer en Meester over de *Duitſche* Kerk te worden. Hier voor ontving hij het Bisdom *Trieste*, en naderhand dat van *Siena*; hij werd tot Kardinaal, en in het jaar 1458 op den Pausſelijken troon verheven, welken hij in het jaar 1464 door den dood ontruimde. Hij heeft zelve zijn leven beſchreven in het eerſte Boek

van

van het Werk, getiteld: *Pii II. Pontif. Max. Commentarii rerum memorabilium, quae temporibus suis contigerunt a Jo. Gobellino compositi. Francof.* 1614 *fol.* alzoo het meer dan waarschijnlijk is, dat PIUS II. dit gedeelte des werks aan dien GOBELLINUS, die zijn Geheimschrijver was, in de pen heeft opgegeven. ÆNEAS SYLVIUS was een man van groote begaafdheden, en eenen scherpzinnigen ondernemenden geest; hij was ook Dichter, en als zoodanig door den Keizer gekroond; zijne redevoeringen zijn sterk en vol vuur; zijne *Brieven* onderhoudend en in vele opzigten belangrijk. In den XXVsten Brief zegt hij, als Keizerlijke Secretaris aan eenen Pausselijken *Nuncius* vele scherpe waarheden tegen den Paus; onder anderen dat het thans niet te doen was om het weiden der schapen, maar om derzelver wol. In den LVsten schrijft hij uit *Bazel* aan eenen Bisschop, dat de Keizer en de overige Vorsten, zonder zich aan den Paus of eene Kerkvergadering te stooren, enkel hunne gezanten bij een behoorden te laten komen, om de *scheuring* in de Kerk weg te nemen. Hij erkent in den LXVIsten Brief, dat het Roomsche Hof niets zonder geld levert; zelfs de opleggingе der handen en de gaven van den Heil. Geest worden daar verkocht; rijken alleen kunnen daar vergeving van zonden bekomen. Maar in den CCCLIIsten verdedigt hij in het jaar 1457 den Paus tegen de bezwaren der Duitsche Natie, en uit den CCCLXXsten ziet men, dat hij in dat jaar nog 2,000 Dukaten jaarlijksche inkomsten aan Prebenden uit *Duitschland* getrokken heeft, en tevens geloof-

de, zich bij de *Duitschers* verdienstelijk gemaakt te hebben.

Zijne Geschiedkundige Schriften hebben nog heden hunne waarde. Zijne in het jaar 1444 geschrevene *Geschiedenis der Bazelsche Kerkvergadering* is een belangrijk Werk, en ten aanzien der Pausen met vrijmoedigheid geschreven. In zijne *Historia Bohemica*, de Geschiedenis der *Bohemers* van de oudste tijden tot den Koning PODIEBRAD, of het jaar 1458 bevat ook de gebeurtenis der *Hussiten*, als een ooggetuige, maar te gelijk als een vijand van dezelven. — Meer algemeen is zijne *Cosmographia seu rerum ubique gestarum historia, locorumque descriptio.* — Ook heeft hij een gedeelte van de geschiededenis der regering van Keizer FREDERIK III beschreven. (*Historia rerum Frederici III. Imperatoris.*) Bij het opstellen derzelve dacht hij omtrent den Paus vrijer dan FREDERIK zelve. — Zijne *Oostenryksche Geschiedenis* is nog ongedrukt; ook is 'er van hem eene *Gothische Geschiedenis.* — Onder zijne merkwaardige Schriften behoort ook zijn *Pentalogus de rebus Ecclesiæ et Imperii*; een gesprek tusschen hem en vier andere personen, in hetwelk hij onder anderen den raad geeft, om altijd eene Kerkvergadering gereed te houden; en wanneer 'er eene scheidde, terstond eene andere binnen vijf of tien jaren aan te kondigen; dan zouden de Pausen, uit vrees voor een Concilie, zich zelven beter in acht nemen, voornamelijk, naardien zulke Vergaderingen, om der vrijheid wil, grootendeels in *Duitschland* zouden moeten gehouden worden.

SA-

SABELLICUS. SABELLICUS was insgelijks een uitmuntend Geschiedschrijver. Zijn eigenlijke naam was MARCANTONIO COCCIO, maar dewijl hij, in het jaar 1486 te *Vicovaro* in de *Campagna Romana*, op de grenzen van het oude land der *Sabinen*, die ook bij de *Romeinen Sabellici* heetten, geboren was, had hij den naam SABELLICUS aangenomen. Hij schreef eene *Venetiaansche Geschiedenis* tot het jaar 1487, zoo deftig, sierlijk en bevallig, dat de Raad van *Venetie* hem daar voor een jaargeld van 200 Dukaten toeleide. In later jaren ondernam hij nog eene *algemeene Wereldgeschiedenis* te schrijven, welke te *Venetie* gedrukt is onder den tijtel: *Rhapsodiæ historiarum ab orbe condito, Enneades X et XI Libri II.* Nog schreef hij andere Geschied- Aardrijks- en Staatkundige Schriften: *Exemplorum Libri X. De Venetiæ urbis situ Libri III. De Venetis magistratibus etc.* Behalve een Boek *de Linguæ Latinæ reparatione*, Latijnsche *Brieven*, *Redevoeringen* en *Gedichten*.

ANTONIUS BONFINIUS. Thans schreef ook ANTONIUS BONFINIUS (eigenlijk DE BONFINIS,) uit *Ascoli* in de *Mark* van *Ancona* maar die zich in 1485 in dienst van den Hongaarschen Koning MATTHIAS CORVINUS begeven had, op deszelfs last eene Geschiedenis der *Hongaren* loopende tot het jaar 1495, zoo juist in den smaak van TITUS LIVIUS, dat men hem den *Hongaarschen Livius* genoemd heeft.

JOANNES TRITHEMIUS. Ook buiten *Italie* en in *Duitschland* schreef men thans Geschiedenissen in eenen beteren smaak. In plaats van zoo vele drooge *Chronieken*, door welke de Geschiedkunde als overstroomd was, schreef JOAN-

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

NES NAUCLERUS, (eigenlijk VERGE of VERGENHANS, dat is, STUURMAN,) een Jaarboek der Wereldgeschiedenis tot het jaar 1500 van veel beter gehalte. Deze *Chroniek* werd, voor dat zij gedrukt werd, door MELANCHTHON, toen eerst achttien jaren oud, verbeterd en vermeerderd, en te *Tubingen* in het jaar 1515 gedrukt in *Folio*, met eene voorrede van REUCHLIN. — De eerste Duitscher echter, die de bronnen der burgerlijke, kerkelijke en letterkundige Geschiedenis met ijver opzocht en gebruikte, was JOAN VAN TRITTENHEIM, gemeenelijk TRITHEMIUS. Hij had dezen bijnaam van een vlek digt bij *Trier*, waar hij in het jaar 1462 ter wereld kwam. In het jaar 1506 werd hij Abt van de Abdij van *St. Jacob* in de voorstad van *Wurtsburg*, alwaar hij in het jaar 1516 overleden is. Zijn hoofdwerk is het Boek *Catalogus scriptorum Ecclesiasticorum*, en nog twee dergelijke: *Catalogus illustrium virorum Germaniæ*, en *de viris illustribus Ordinis Benedictini LL. IV.* Maar van zijne geschiedkundige Werken, is de Chroniek van het Klooster *Hirschau* (*Annales Hirsaugienses*) het gewigtigste. In twee andere Boeken beproefde hij te leeren, hoe men zoo geheim en veelvuldig schrijven kan, dat niemand het lezen kan, dan die 'er den sleutel toe heeft. Het eerste, *Polygraphia Libri VI*, was 'er eene proeve van, welke hij aan MAXIMILIAAN I aanbood; maar in het tweede, *Stegnographia, Libri VIII* voerde hij zijne kunst verder uit. Dewijl hij in dit laatste Boek vele figuren van geesten en duivelen als schrijfteekens ingevoegd had, beschuldigde een *Parysche* Godge-

geleerden hem openlijk, dat hij een zwartekunstenaar was, waar tegen hij zich zelven en ook anderen hem verdedigd hebben. Hij heeft ook verscheidene Godgeleerde Schriften, Levensbeschrijvingen van Heiligen, en verhandelingen over het Monniken-leven nagelaten, doch die weinig gelezen worden.

ALBERT KRANZ.

Nog staat ons een verdienstelijk Geschiedschrijver te melden, namelijk ALBERT of ALBRECHT KRANZ, geboren te *Hamburg*, die in het jaar 1490 der beiden Regten Doctor werd, en in zijne vaderstad in het Kathedraal-Kollegie *Lector* der Theologie, en Deken van het Domkapittel geweest is. Deze erkent in verscheidene plaatsen van zijne Schriften de geweldige verbastering der Bisschoppen van derzelver eerste bestemming; hij berispt de levenswijze der wereldlijke Kanunniken met nadruk; hij geeft te kennen, dat de buitensporige magt der Pausen, ook in wereldlijke zaken, van later oorsprong is, en is ook niet in zijn schik met de bijgeloovige kerkgebaren van zijnen tijd. Doch tevens geloofde hij niet, dat zijne kundigheden en krachten genoegzaam waren, om hier in verbetering te maken; ook niet, dat de tijd daartoe reeds gekomen was. Zoo oordeelde hij, toen kort voor zijn dood in 't jaar 1517 de eerste schok tot de Kerkhervorming reeds werkelijk plaats had.

Met zeer veel vlijt en oordeel heeft KRANZ de Kerkelijke Geschiedenis der Hoofdkerken of Aartsbisdommen van het Noorden van *Duitschland* beschreven in zijn Werk, genaamd *Metropolis*, van het jaar 780 tot 1504. Maar ook de Burgerlijke en

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Staatkundige Geschiedenis van *Saksenland*, bijzonder van *Neder-Sakſen* in een bijzonder Werk, *Saxonia*, van de eerſte melding der *Sakſen* tot het jaar 1500, Nog eene Geſchiedenis der *Wenden*, welke hij, den naam der *Wenden* en *Vandalen* verwarrende, *Vandalia* genoemd heeft. Eindelijk is 'er van hem een *Jaarboek der Noordſche Geſchiedenis* (*Chronicon Regnorum Aquilonarium*, *Daniæ*, *Sueciæ et Norwagiæ*.) Alle deze Werken zijn in eenen vrij goeden ſtijl opgeſteld.

J. ANNIUS VITERBIENSIS.

Deze ijver om de oudſte bronnen der Geſchiedenisſen naar te ſporen, gaf ondertusſchen ten dezen tijde aanleiding tot het plegen van een geleerd bedrog, om namelijk ſtukken te verdichten op naam van aloude Schrijvers, door welke de Tijdrekening en Geſchiedkunde opgehelderd zouden worden, van hoedanig bedrog nog geen voorbeeld was, hoe veel valſche oorkonden ook van tijd tot tijd verdicht geworden waren. JOANNES ANNIUS (eigenlijk heette hij NANNI) van *Viterbo*, waar hij in het jaar 1432 geboren was, was, gelijk men gemeenelijk geloofd, de ſmeder van dit bedrog. Hij was een *Dominikaan*, en bekleedde in het jaar 1499 eenen aanzienlijken post aan het Pausſelijke Hof, *Magister ſacri Pallatii*, en was een veelſchrijver. Behalve aanteekeningen over eenige Latijnſche Dichters, is onder anderen zijn Boek *de futuris Christianorum triumphis in Turcas et Saracenos* te *Genua* 1480. 4to gedrukt, merkwaardig, in hetwelk hij een aantal plaatſen uit de Openbaring van JOANNES op MUHAMMED en het *Turkſche* Rijk toepast.

Maar

Maar in het jaar 1498 gaf hij te *Rome* zijn berucht Werk uit: *Antiquitatum variarum Volumina XVII in Folio*, in hetwelk hij den Geleerden eene menigte brokstukken mededeelt van BEROSUS, wiens Geschiedenis voor den zondvloed begint, en tot omtrent 1500 jaren vóór CHRISTUS geboorte gaat, van MANETHO, METASTHENES, MYRSILUS, ARCHILOCHUS, zekeren XENOFON, FABIUS PICTOR, MARCUS CATO en meer anderen, doch reeds in het begin der XVIde eeuw werd de echtheid dezer stukken in twijfel getrokken, en in het jaar 1557 verklaarde een Portugees, CASPAR VARRERA, ze in een bijzonder Boek voor verdicht en openbaar bedrog, waar in hij door volgende Geleerden algemeen is toegestemd, hoewel sommigen, doch met eenen slechten uitslag, deze echtheid hebben zoeken te verdedigen; met meer schijnbaarheid hebben anderen ANNIUS verschoond, dat hij deze stukken, reeds te voren door anderen verdicht, zal gevonden, en al te ligtgeloovig voor echt gehouden, en dus overgenomen zal hebben.

Muhammedaansche Geschiedschrijvers.

Onder de *Muhammedanen* ontmoet men in de XIVde en XVde eeuwen ook een en ander Geschiedschrijver. De *Mogolsche* Grootvizier FADLALLAH, ook RHOJA RASCHID en RACHIDODDIN genoemd, die in het jaar 1318 afgezet en kort daarna vermoord is geworden, schreef het eerst in de *Persische* taal eene Geschiedenis der *Mogollen* en *Turken*, uit welke de *Khan* ABULGAZI in de XVIIde eeuw zijne belangrijke Genealogische Geschiedenis der *Tartaren* hoofdzakelijk ontleend heeft. — ARABSCHAH, of AHMED EBN ARABSCHAH, uit *Damaskus*, die tot

V BOEK II Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

het jaar 1431 geleefd heeft, beſchreef het leven van den vermaarden TIMURBEK, (of TAMERLAN,) 35 jaren na deszelfs dood, heel fierlijk in het *Arabisch*, alhoewel niet met volkomene naauwkeurigheid. Hij wordt overtroffen door SCHEREFEDDIN ALI, die te *Yezd* in *Perſie* geboren was, en in het jaar 1446 overleden is. Deze heeft, op bevel van eenen Kleinzoon van TIMUR, het leven van dezen veroveraar volledig beſchreven. — Men kan hier nog den vermaarden *Perſiſchen* Geſchiedſchrijver MIRKHOND (of MIRKHAVEND) bijvoegen, Schrijver van eene *Algemeene Wereldgeſchiedenis*, van het begin der wereld tot het jaar 1471, doch uit welke tot hiertoe enkel uittrekſels voor de *Perſiaanſche* Geſchiedenis in het licht verſchenen zijn.

Latijnſche Redenaars en Dichters.

Deze en reeds voorgaande Oosterſche Schrijvers, in hunne moedertaal ſchrijvende, beſchaafden tevens dezelve. Zoo was het niet in het Westen over het algemeen; de herleving der geleerdheid deed het eerst de zuiverheid der Latijnſche taal herleven, welke van PETRARCA af tot ERASMUS toe vele beoefenaars vond, en onder dezen verſcheidenen, die zich naar CICERO vormden, en als *Ciceronianen* bekend zijn geworden, wier voornaamſte aanvoerder was BEMBO, ſedert 1513 Geheimſchrijver van Paus LEO X, naderhand Kardinaal, voornamelijk beroemd door zijne Geſchiedenis van *Venetie* en door zijne *Brieven*.

Voor de *Latynſche* Dichtkunst was men zoodanig ingenomen, dat PETRARCA, die deze geestvervoering, voornamelijk in *Italie*, gaande maakte, omtrent het midden der XIVde eeuw ſchreef, dat thans plaats had,

had, hetgene de Dichter zeide: „Wij maken allen verzen, geleerden en ongeleerden.” De meeste Letterkundigen, van welken wij in het voorgaande gesproken hebben, waren tevens Latijnsche Dichters, bij welke nog gevoegd mag worden JOANNES BAPTISTA SPAGNOLI, naar zijne vaderstad ook genoemd BAPTISTA MANTUANUS, in het jaar 1513 Generaal (*Prior Generalis*) der Karmeliter-orde, overleden te *Mantua* in het jaar 1516, doch welke echter ver overtroffen werd door den reeds gemelden Kardinaal BEMBUS of BEMBO en door SANNAZARIUS. Deze laatste heette eigenlijk JAKOB VAN SAN NAZARIO, en zag het levenslicht te *Napels* in het jaar 1458, en is overleden in het jaar 1530. Zijn Leermeester PONTANUS raadde hem den naam van ACTIUS SINCERUS aan te nemen. Na den Koning FERDINAND van *Napels* in eenige veldtogten gediend te hebben, heeft hij zijne overige jaren grootendeels gesleten op een Landgoed, hetwelk hem diens Konings zoon en opvolger, FREDERIK, geschonken had. Zijn vermaardste gedicht is *de partu virginis Libri III* of over de *geboorte* van CHRISTUS, in hetwelk echter de vermenging der Heidensche Fabelkunde met de Christelijke Godsdienstbegrippen eene stootende werking doet. Zijne *Eclogæ* en *Elegien* bevatten schoone plaatsen. Zijne *drie Boeken* van *Puntdichten* bevatten onder anderen zijn Lofdicht op de stad *Venetie*, hetwelk zoo rijkelijk beloond werd, en verscheidene bijtende Puntdichten op de Pausen van zijnen tijd en derzelver Neeven.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

De *Italiaansche* Geleerden waren de eerste, die zich

Italiaan-

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517. — ...sche Dichters. DANTE.

zich toeleiden op de verbetering hunner moedertaal en het gebruik derzelve in de Dichtkunst; de voornaamsten onder hen, aan welke die taal hare verbetering verschuldigd is, waren DANTE en de reeds meermalen gewaagde PETRARCA. DANTE (eigenlijk DURANTE) ALIGHIERI was in het jaar 1265 te *Florence* geboren. Hij was lid van den Raad, of een der *Priori* in zijne vaderstad, maar bij de burgerverdeeldheden in dezelve, had de tegenpartij de overhand, zoodat DANTE met alle zijne aanhangers uit dezelve verbannen werd. Sedert zworf hij elders rond, en zal zich in het jaar 1308 in *Meissen* bevonden, en het grafschrift gemaakt hebben op den vermoorden Markgraaf DIEZMAN, hetwelk nog te *Leipzig* in de Pauliner- of Universiteits-kerk te zien is. Zekerder is het, dat hij om dezen tijd aan het Hof van HENDRIK VII geweest is, en niet zonder hoop, om door denzelven in zijne vaderstad teruggebragt te worden, doch welke hoop door 's Keizers dood in het jaar 1313 verijdeld werd. Zijne laatste verblijfplaats was *Verona*, alwaar hij in het jaar 1321 overleden is.

DANTE wordt aangemerkt als de Vader der *Italiaansche* Dichtkunst, waartoe voornamelijk zijn zoo beroemd als zonderling gedicht aanleiding heeft gegeven, hetwelk hij *Het Goddelijk Tooneelspel* (*la divina Commedia*) genoemd heeft, gelijk men hem zelven den eernaam van *Goddelijk* heeft toegekend. Dit gedicht behoort tot geene van de gewone soorten van Dichtstukken, hij verhief zich in hetzelve boven alle, bovendien toen nog te weinig bekende

the-

theorien en regelen van Dichtkunst, en vierde aan zijn vernuft den ruimen teugel tot in het wonderbare, doch zoo dat hij zijne menigvuldige gebreken met nog grooter schoonheden bedekte, waarom ook sommigen niet ten onregte eene vergelijking gemaakt hebben tusschen hem en den vermaarden Engelschen Dichter SHAKESPEARE. Hij verdichtte dus een gezigt, hetwelk hij zou gehad hebben van *de hel*, *van het vagevuur* en *van den hemel*. Merkwaardig is het, dat hij in de hel verscheidene Pausen aantreft, COELESTINUS V, NICOLAUS III, KLEMENS V, en voornamelijk BONIFACIUS VIII, dien hij, als den *Vorst der nieuwe Farizeën*, zwart genoeg afschildert. Zoo gunstig werd dit gedicht bij de *Italianen* ontvangen, dat hunne eerste geleerden 'er al spoedig *Commentarien* over schreven, zelfs werd 'er in het jaar 1373 te *Florence*, en twee jaren daarna te *Bologna* een openbaar Leeraarsambt ingesteld, om dit gedicht van DANTE te verklaren en uit te leggen. Zeldzaam mag het geacht worden, dat de Pausen en Kettermeesters zoo zachtzinnig over dit Dichtstuk gedacht hebben, maar naderhand heeft men 'er Ketterij genoeg in gevonden, te meer toen DANTE in een ander geschrift: *de Monarchia*, zijn gevoelen ten aanzien der Pausen als Leeraar van het geestelijk regt gezegd had. De vermaarde Regtsgeleerde BARTOLUS verklaarde het reeds in DANTES eeuw voor Ketterij, dat hij in dit geschrift beweerd had, dat het Rijk niet afhing van de Kerk, en dat de Paus den Keizer niet te bevelen had. Om deze redenen hebben MORNAY en andere Protestanten den Dich-

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

Dichter DANTE onder de getuigen der waarheid geplaatst, maar BELLARMIN met andere Roomschgezinden hebben hem daarmede zoeken te verschoonen, dat men hem, als zijnde een' *Gibellin* en *Dichter* het één en ander niet te hoog moest toerekenen.

PETRARCA, dien wij als een' der eerste herstellers der letterkundige geleerdheid reeds hebben leeren kennen, is ook een geliefde Dichter van zijne natie, wiens gedichten, onder den naam van *Rime*, *Canzoni e Sonnetti* voornamelijk zijne LAURA beroemd gemaakt hebben.

Fransche Dichters. *Jeux Floraux.*

Terwijl de Italiaansche Dichtkunst dus bloeide, begon de *Provencaalsche*, haar oude voorbeeld, te verwelken. Te *Toulouse* was zij, onder de bescherming der Graven aldaar voornamelijk beoefend. Thans, onder de regering des Konings, vereenigden zich zeven aanzienelijke Burgers aldaar tot een genootschap, hetwelk zij *het vrolijk genootschap der zeven Dichters* (*la gaie Société des sept Troubadours*) noemden, en hetwelk een gouden violiertje tot eenen prijs aanbood, aan den maker van het beste vers ter eere van God, de Heilige Maagd, of van eenen anderen Heiligen. Deze prijs werd in het jaar 1324 dadelijk toegekend aan ARNAUD VIDAL van *Castelnaudari*, die men te gelijk tot *Doctor der Poëzy* (eigenlijk der vrolijke wetenschap, *en la gaie science*) benoemde. Kort daarna beval de stadsoverheid, dat zulk een prijs jaarlijks op kosten der stad zou uitgedeeld worden. Ook kreeg het Genootschap zijne wetten, *Wetten der liefde* genoemd, gelijk het Genootschap zelve den naam kreeg van *Liefdespel*

(*le*

(*le Jeu d'amour.*) In het jaar 1356 vermeerderde men gemelden prijs nog met eene veldroos en goudsbloem van zilver. Eene Juffer te *Toulouse*, CLEMENCE VAN ISAURE, maakte tegen het einde der XVde eeuw, in haren uiterſten wil, eene ſomme gelds, uit welke de kosten dezer drie prijzen goedgemaakt konden worden. Uit dankbaarheid liet de Overheid voor haar een ſtandbeeld van wit marmer maken, hetwelk in de vergaderplaats van het genootſchap geplaatst, en op den dag der prijsuitdeeling met bloemen gekroond werd. Het genootſchap noemde zich een' tijd lang *le College de Rhetorique*, zoo dat het ook deze kunst in zijne beoefening insloot. Maar naderhand is het onder den naam *Jeux Floraux* veel beroemder geworden, en tot op onze tijden, als het oudſte geleerde genootſchap van dezen aard, gebleven. Doch eerst in het jaar 1694 werd het door den Koning plegtig bekrachtigd; en de drie Bloemen werden nog met een' gouden Amaranth vermeerderd; terwijl het getal der leden, (*Académiciens*) op 36, en eindelijk op 40 werd vastgeſteld.

Maar deze ſchikkingen konden het verval der oude *Provencaalſche* Dichtkunst niet beletten. Doordien het zuiden van *Frankryk* geheel onder de heerſchappij der Koningen van *Frankryk* kwam, werd de Taal der *Provencalen* of *Troubadours* door den Noordelijken *Franſchen* tongval verdrongen; en door de opgevolgde oorlogen verviel de natie in eene ſoort van verwildering. Men vond rijmelaars en verzenmakers genoeg onder de Franſchen, maar de ware Dichtgeest openbaarde zich niet of naauwelijks. De

Ge-

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Geschiedschrijver FROISSARD, die zelve, alhoewel hij een geestelijke was, verscheiden gedichten ter eere der jufferschap en der liefde gedicht heeft, verzamelde ook andere, welk WENCESLAW van *Luxemburg*, Hertog van *Braband*, wiens Geheimschrijver hij was, gedicht heeft. De *Roman de la Rose*, die eenige eeuwen lang zoo geliefd was, bragt dit soort van schriften in opgang. Maar dewijl deze zoogenoemde Dichters zich meermalen met de Geestelijkheid vermaakten, verwekten zij eene vervolging der Kettermeesters tegen zich. Waarschijnlijk om zich aan dezen te wreeken, vermaakte JOANNES VAN MEKUN (gemeenlijk CLOPINEL genoemd) één van de opstellers van dezen Roman, aan de Kerk der *Dominikanen* te *Parys*, waar hij begraven wilde worden, in zijn Testament een zwaar koffer; doch hetwelk hun niet ter hand gesteld moest worden, voor dat deze Monniken de zielmissen voor hem gedaan hadden. Zij hielden ook werkelijk plegtige lijkdiensten voor hem, en begroeven hem onder een prachtig grafteeken. Maar toen zij den gewaanden schat openden, vonden zij niets dan leijen, op welke wis- en rekenkunstige figuren geteekend waren. De *Dominikanen*, zich dus bedrogen ziende, groeven den Dichter weder op; en zouden hem onbegraven gelaten hebben, als het Parlement niet bevolen had, dat hij in hun Klooster een graf hebben moest (*). Ten zelfden tijde, in de tweede helft der XIVde eeuw, muntte on-

(*) *Histoire de France, par* VELLY, *continuée par* VILLARET *T.* XI. *p.* 130, 137.

onder de Franſchen uit in gedichten en in beſchrijving der geſchiedenis, eene Italiaanſche Juffer, CHRISTIANA DE PIZZANO; maar die de *Franſchen* tot hunne natie rekenen, onder den naam DE PISAN, omdat haar vader haar al vroeg naar *Frankryk* had gebragt, waar zij kort na het jaar 1411 ſchijnt geſtorven te zijn. Zij bezat ook Griekſche en Latijnſche Taalkunde.

V BOEK II Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Ook de XVde eeuw kon onder eene menigte rijmende Franſchen, naauwelijks twee of drie Dichters tellen, die zich iets boven het middelmatige verhieven.

Engelſche Dichters. CHAUCER.

Dus ſtonden de *Franſchen* niet alleen achter bij de *Italianen*, maar ook bij de *Engelſchen*, die ten minſten in GALFRIED, (of GOTFRIED) CHAUCER, den vader van alle hunne Dichters en den eerſten grooten verbeteraar van hunne taal hadden. Hij was in het jaar 1328, waarſchijnlijk te *Londen* geboren. Reeds in zijn agttiende jaar ſchreef hij als ſtudent op de Univerſiteit te *Cambridge* het *Geregtshof der Liefde*, (*the Court of Love.*) Hij was in dienst en tevens in gunst bij den Hertog van *Lankaster*. In dezen tijd ſchreef hij zijn *Huis des Roems*, (*the House of Fame*,) tot lof van hetwelk niets grooters gezegd kan worden, dan dat POPE daaraan het voorbeeld van zijnen *Tempel der Eere* genomen heeft. Hier toe behoort ook het uitgebreidſte van zijne werken TROILUS en CHRYSEIS, een Heldendicht. Toen naderhand WICLEF door de Geestelijkheid verketterd werd, en de Hertog van *Lankaster* denzelven zocht te beſchermen, wendde zich CHAUCER ook

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

ook op deze zijde; en vertaalde den bovengemelden *Roman de la Rose*, waarin de Monniken niet verschoond werden. In zijn *Verhaal van den Akkerman*, in zijnen JAN UPLAND, en in andere gedichten, tuchtigde hij de luije Ordesleden, de onwetende Priesters, en de trotsche Geestelijke Rigters, met bijtende scherpte; alhoewel hij anders het waardiger deel der Geestelijkheid allen eerbied bewees; en ook in geen één geloofsstuk van de Roomsche Kerk afweek. In het jaar 1377 kwam de minderjarige Koning RICHARD II op den troon, en de Hertog van *Lankaster* had eenmaal de regering in handen. Evenwel zag CHAUCER, wien de Hertog voortging te begunstigen, zich genoodzaakt, wegens zijne schuldeisschers, zich in de bescherming des Konings te begeven; en niet lang daarna trof hem nog grooter gevaar. De Hertog werd bij den Koning verdacht en bij de Natie gehaat, omdat hij en zijne vrienden onder de Grooten, door het ondersteunen van WICLEF, woedende onrusten onder het gemeen veroorzaakten. CHAUCER, hoe zeer van eenen zoo magtigen begunstiger beroofd, zocht nogtans in het jaar 1382 met veel vuur de onderneming van den Lord Major van *Londen*, JOAN CAMBERTON, die deze stad naar WICLEFS grondbeginselen wilde hervormen, te bevorderen. De Koning gaf daarom bevel, om hem gevangen te nemen, maar hij ontvlugtte nog bij tijds in vreemde landen. Gebrek aan bestaan dwong hem, heimelijk in zijn vaderland terug te keeren; waar hij echter ontdekt, in de gevangenis geworpen, maar op zekere ontdekkingen, die men van hem gevorderd

had,

had, weder ontflagen werd. Deze rampen bragten hem tot het befluit, om zich in eenzaamheid te *Woodftock* te begeven. De Hertog kwam wel weder in algemeen aanzien en werd zelfs door zijn tweede huwelijk, een zwager van CHAUCER; en zijn zoon beklom den troon, onder den naam van HENDRIK IV, maar CHAUCER mengde zich niet meer in bezigheden, en overleed in het jaar 1400. Hoe voortreflijk een vernuft en Dichtgeest hem eigen zij in zijne werken, mag daar uit blijken, dat drie der voornaamfte Dichters, SPENCER, DRYDEN en POPE in de laatfte tijden zijne Dichtwerken navolging en herhaling waardig geoordeeld hebben.

Duitfche Meester-zangers.

In de XIIde en XIIIde eeuw was de Dichtkunst in *Duitschland* door de zoogenoemde *Minnezangers*, onder begunftiging van fommige Grooten, niet zonder goed gevolg, beoefend, maar in de XIVde en XVde ging zij bijna geheel tot niet; een nieuw foort van Dichters, hetwelk in de XIIIde eeuw opkwam, en met den naam van *Meesterzangers* bekend werd, deed echter nog eenige hoewel zwakke pogingen ten voordeele der Dichtkunst.

In het eerst noemde men alleen diegenen *Meesterzangers*, die in eenen Poetifchen Kamp de overwinning behaald hadden. Zulk een Kamp werd in het jaar 1206 aan het Hof des Landgraven van *Thuringen* gehouden op het Slot *Wartburg*, tusfchen vier Edellieden en twee Burgers uit *Eifenach*, bekend met den naam van *de Krijg van Wartburg*. In het vervolg, als de Duitfche Vorsten en Edellieden meer werks maakten van krijg- jagt- en tournoifpelen, en

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

drinkgelagen, dan van gedichten en gezangen, en de Geestelijkheid zich enkel vermaakte met Latijn fchrijven en disputeren, hield zich de Dichtkunst alleen in den burgerftand ftaande. Men had van oods af in *Duitschland* veel op met volksliedjes, zoo vervingen de *Meesterzangers* insgelijks. eenigermate de plaats der oude *Barden*, en gaven ook hunne liederen den naam *Bar*, in welke zij God en de Heiligen, bijbelfche gefchiedenisfen en leeringen bezongen, maar ook tooneelen uit het dagelijkfche leven, fabelen, grappige invallen enz. Deze Zangers waren meest ambachtslieden in de fteden *Ments*, *Neurenburg* en *Straatsburg*. HENDRIK FRAUENLOB, Doktor der Godgeleerdheid te *Ments*, *één* der eerften onder de twaalf *Meesterzangers*, overleed eerst in het jaar 1317. Hij heeft zijnen naam naar de ontallijke Lofdichten welke hij op de fchoone kunne gemaakt heeft, waarom hem ook de vrouwen te *Ments* in de Domkerk onder luide rouwklagten ten grave gedragen en zoo veel wijn over zijn graf geftort hebben, dat 'er de Kerk van ftroomde (*).

De beroemdfte onder deze *Meesterzangers* is de fchoenmaker van *Neurenberg* HANS SACHS, die in het jaar 1494 ter wereld kwam, en in het jaar 1576 geftorven is, meer dan 6,000 groote en kleine Gedichten nalatende. Van zijnen dichterlijken aanleg getuigt zijn Lied: *Warum betrubst du dich, mijn herz*, hetwelk nog in *Duitschland* gezongen wordt. Ook heeft deze man door zijne liederen bij de min-

de-

(*) ALB. VAN STRAATSBURG *Chron. ad h. a.*

dere Volksklasse niet weinig tot de Hervorming toegebragt.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Beoefening der Duitsche taal.

Tegen het einde der XVde eeuw wakkerde ook de ijver aan, om de *Duitsche* landstaal te beschaven; men vertaalde verscheidene Werken der oude *Grieken* en *Romeinen* in dezelve. Ook kwamen 'er Bijbelvertalingen te voorschijn. Maar ook ondernamen koene vernuften zedenrigters van hunne eeuw te worden. Het beruchte Gedicht *Reijnke de Vos*, hetwelk te *Lubek* uitgekomen is in het jaar 1498 4to, en hetwelk uit het *Italiaansch* en *Fransch* vertaald of nagevolgd is door HENDRIK VAN ALKMAAR, Hofmeester aan het Hof van den Hertog van *Lotharingen*, behoort hier toe, als een ongemeen vrijmoedig Hekelschrift op de buitensporigheden dier eeuw, onder welke die der Geestelijkheid niet verschoond worden. Een echt Duitsch oorspronkelijk Werk is SEBASTIAANS BRANDS, een Regtsgeleerden, en Kanselier te *Straatsburg*, waar hij in het jaar 1520 overleed, *Narrenschip; of het nieuwe schip van Narragonia*, waar in hij op eene bescheidene wijze, en met veel menschenkennis, in CXIII Hoofdstukken boert met de menigvuldige dwaasheden van zijnen tijd. Over dit gedicht hield JAN GALLER VAN KEIZERSBURG, uit *Schafhausen*, Doktor der Godgeleerdheid en Prediker te *Straatsburg* in het jaar 1498 Predikatien, die in het jaar 1574 te *Bazel* met den tijtel van *Wereldspiegel* gedrukt zijn. In dezelve verschoont GALLER geenen stand, en toont zich inzonderheid eenen vijand der Monniken; zijne voorbeelden zijn dikwijls grappig, maar aan de trouw van zij-

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

zijne afschildering der zeden valt niet te twijfelen.

De *Scholastieke* Wijsgeerte, die zich in de duisternis der haarkloverijen hulde, en ten koste van wezenlijke wetenschap in bespiegelingen verloor, was op den duur niet bestand tegen het licht, hetwelk de beoefening van wetenschappen en geleerdheid op nieuw bestraalde.

Vervolg van de Schoolsche Wijsgeeren.

In het begin der XIVde eeuw leefde nog één der voornaamste *Scholastieken*, een hoofd van eene bijzondere gezindte, en de hoogste meester in donkerheid, JOANNES DUNS SCOTUS; één zijner voornaamste leerlingen was FRANS MAIRON, (*de Maijronis* en *Digna*, naar zijne vaderstad *Digne* in *Provence*) een Franciskaner te *Parys*, die daar in het jaar 1323 op bevel van Paus JOANNES XXII de waardigheid van Doctor in de Godgeleerdheid ontving; zijn roem was zoo groot, dat men hem den eernaam gaf van *Doctor illuminatus et acutus*, als ook *Magister abstractionum*. Hij heeft, behalve Commentarien over ARISTOTELES en andere Werken ook geschreven: *de Formalitatibus*, *de primo Principio*, en *de Univocatione entis*. Hij verwerpt in zijne Schriften het bewijs van ANSELMUS voor het bestaan van God, en ontkent zelfs de mogelijkheid van een bewijs *a priori* voor dat bestaan enz.

HERVÆUS NATALIS.

Ten zelfden tijde verkreeg HERVÆUS NATALIS (waarschijnlijk HERVE NOËL) een Dominikaan en Leeraar der Godgeleerdheid te *Parys*, en eindelijk Generaal van zijne Orde, die in het jaar 1323 overleed, geen' geringen roem. Onder zijne Schriften zijn: *Quodlibeta minora* XXIV, *Quodlibeta* ma-

majora IV, *Tractatus VIII*, *de beatitudine*, *de verbo*, *de æternitate mundi*, *de materia coeli*, *de relationibus*, *de pluralitate formarum*, *de virtutibus*, *de motu Angeli*, en een onderzoek der vraag: *Utrum Deum esse*, *possit demonstrative probari via causalitatis efficientiæ?* en meer andere. Hij verdedigde met den Heil. THOMAS de mogelijkheid van eene eeuwige wereld.

ST. POURCAIN of DURANDUS DE SANCTO PORCIANO.

Met WILLEM DE ST. POURCAIN, of DURANDUS DE SANCTO PORCIANO, vangt het *derde tijdperk* der Schoolsche Godgeleerdheid — niet der Wijsbegeerte — aan. Hij was een Dominikaner Monnik, in het jaar 1326 werd hij Bisschop te *Meaux*, alwaar hij in 1333 gestorven is. Wegens zijne vaardigheid in het oplossen van vragen en tegenwerpingen, noemde men hem *Doctor resolutissimus*. Hij behandelt even zoo spitsvinnige vragen, als zijne voorgangers, maar zijne wijze van behandeling is toch meer duidelijk.

WILLEM OCCAM of OCHAM.

WILLEM OCCAM (of OCHAM) naar het dorp *Occam* in het Engelsch Landschap *Surreij* dus genoemd, was een leerling van den vermaarden DUNS SCOTUS, maar week van denzelven zoo ver af, dat hij de bijna te ondergegane partij der *Nominalisten* wederherstelde, die daarom ook naar hem *Occamisten* genoemd worden. De haat van dezen met de *Scotisten* en *Realisten* ging somtijds zoo ver, dat die wel eens tot bloedige twisten uitbrak. OCCAM trad in de orde der *Franciskanen*, en leerde in het begin der XIVde eeuw de Wijsgeerte en Godgeleerdheid te *Parys*. In de toenmalige twisten van Koning FILIP

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

den Schoonen met Paus BONIFACIUS VIII, verdedigde hij 's Konings zaak in een bijzonder geschrift. Vervolgens *Provinciaal* van zijne orde in *Engeland* geworden, bragt hij niet weinig toe, dat op eene vergadering zijner Orde te *Perugia* in het jaar 1322 tegen het gevoelen van Paus JOANNES XXII eenparig werd vastgesteld, dat het geene Ketterij was, te beweeren, dat CHRISTUS en de Apostelen niets eigens bezeten hadden. Deze leer droeg hij overal voor, tot dat de Paus hem, op straffe van den Ban, het stilzwijgen opleide. Na het jaar 1328 streed hij weder moedig voor den Keizer LODEWYK van *Beijeren* in geschriften tegen den Paus. Deswegens in den Pauselijken Ban gedaan, begaf hij zich naar den gemelden Keizer, die insgelijks in den Ban was, tegen wien hij gezegd zal hebben: „Verdedig gij mij met het zwaard, en ik zal u met het woord verdedigen." Hij overleed, volgens het gemeen gevoelen in het jaar 1343 of 1347, doch volgens anderen in het jaar 1350 te *Kapua*, nadat hij, zoo als men zegt, doch zonder genoegzame zekerheid, op betuiging van berouw en leedwezen, van den Ban ontheven was. OCCAM heeft veel geschreven over Wijsgeerige en Godgeleerde onderwerpen, maar ook veel over het gezag der Pausen in wereldlijke zaken, waar omtrent hij zeer vrijmoedig schrijft, en die gewaande magt rondborstig ontkent; terwijl de ijverige aanhangers der Pausen weinig tot zijne ontschuldiging weten te zeggen; maar zijne vereerders noemden hem den eenigen Leeraar in zijne soort, (*Doctor singularis*) en den *eerwaardigen*

Stich-

Stichter (*Venerabilis inceptor.*) Onder zijne Wijsgeerige leerstellingen zijn ook de volgende: Hij ontkent, dat Gods eenheid uit de bloote Rede kan bewezen worden, even min gelooft hij, dat men Gods aanwezen daaruit bewijzen kan, ten minsten niet volgens de gronden van ARISTOTELES enz.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Na OCCAM vindt men onder de Schoolsche Leeraren niemand van gelijken geest, die het hoofd en de aanvoerder van eene gezindte geworden is, maar slechts een en ander, die in deze of gene bijzondere stukken zijne eigene meening volgde. Onder deze behoort WALTHER BURLEIGH of BURLEY, een *Engelschman*, geboren in het jaar 1275. Hij had insgelijks DUNS SCOTUS tot zijn' leermeester gehad, maar verliet deszelfs zamenstel en verdedigde met OCCAM de *Nominalisten*. Men geeft hem, zeker vreemd voor eenen Schoolschen Leeraar, den tijtel: van den *duidelijken* en *klaren* Leeraar (*Doctor planus et perspicuus.*)

WALTHER BURLEIGH of BURLEY.

JOHAN BURIDAN is echter meer beroemd; deze was een leerling van OCCAM, geboortig uit *Bethune* in *Artois*; hij was in het jaar 1327 *Rector* der Hooge-School te *Parys*. BURIDANS-*Ezel* is tot een spreekwoord in de Wijsgeerige Geschiedenis geworden; zonder dat men bepaaldelijk zeggen kan, in welke gedaante of met welk oogmerk hij dit voorbeeld voorgesteld zal hebben. Een hongerige ezel, zal hij gezegd hebben, tusschen twee schepels haver van volmaakt gelijk voorkomen, zou van honger moeten sterven, omdat hij, geene de minste beweegredenen hebbende, om het ééne boven het andere te kiezen, onbe-

JOHAN BURIDAN.

V. BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

wegelijk en besluiteloos zou blijven. Dit zou eene spottende toespeling zijn op het gevoelen der genen, die wel aan de menschen, maar niet aan de dieren de vrijheid toekenden, om bij volkomene gelijke beweegredenen tusschen twee voorwerpen willekeurig eene keuze te doen. Zeker is het, dat hij over de vrijheid van den wil scherpzinnig in zijne Schriften gehandeld heeft.

MARSILIUS VAN INGHEN.

Even gelijk MARSILIUS VAN INGHEN, dien men ook voor eenen leerling van OCCAM houdt, en die in het jaar 1386 eerste Rector der Universiteit te *Heidelberg* is geweest, waar hij in het jaar 1396 gestorven is.

PETRUS D'AILLY.

In de volgende XVde eeuw komen nog onder de Schoolsche Leeraren voor PIETER D'AILLY, geboren in het jaar 1350, door Paus JOANNES XXII in het jaar 1411 Kardinaal gemaakt, en door denzelven als zijn *Legaat* in *Duitschland* gezonden, alwaar hij in het volgende jaar de Kerkvergadering van *Konstans* bijwoonde. Men heeft hem, wegens zijne menigvuldige werkzaamheid en geschriften, *Frankryks adelaar*, *en den onvermoeiden hamer der Ketters* genoemd. Hij was een man van levendigen naarsporingsgeest, van matige geleerdheid, veel ijver voor den godsdienst; wel geheel verkleefd aan het stelsel van zijne Kerk, maar tevens rondborstig in zijne wenschen en voorslagen tot verbetering van het Pauselijke Hof, de Geestelijkheid en de gesteldheid der Kerk. Met de Schoolsche Wijsbegeerte verbond hij ook de Mijstikerij. Eene zijner hoofdzwakheden, doch tevens een algemeen gebrek van zijne eeuw, was

was zijne liefde tot de Starrenwigchelarij. Men zegt, dat hij beweerd heeft, dat men zoo wel den zondvloed, als den geboortedag van CHRISTUS, en deszelfs wonderwerken uit de ftarren had kunnen voorzeggen. — Als Wijsgeer was hij één der eerften, die de Godgeleerdheid van de Wijsbegeerte afzonderde. Onder zijne gevoelens is, dat Gods wil geene oorzaak heeft, omdat in God willen en denken één is. De bewijzen uit de Rede voor het beftaan van God hield hij enkel voor waarfchijnlijk. Het bewijs van ARISTOTELES uit de beweging is, naar zijne meening, onvoldoende, omdat het niet uitgemaakt is, dat 'er geen oneindige voortgang van oorzaken mogelijk is, en dewijl ook de oorzaken in den cirkel voortgaan kunnen; het bewijs uit een eerfte begin van alle dingen verwerpt hij, omdat men zulk een begin niet zou kunnen bewijzen, en omdat het gevolg: wat ontftaan is, is ontftaan door iet anders, niet klaar genoeg zal zijn.

RAYMUND VAN SABUNDE, ook SEBEIDE, SANTSEBEIDE en SEBIN genoemd, een Spanjaard, die omtrent het jaar 1436 als Doctor der Wijsbegeerte de Geneeskunde en de Godgeleerdheid te *Touloufe* geleerd heeft, fchreef een Boek: *Liber creaturarum, five naturæ*, hetwelk men gemeenelijk, zijne *natuurlijke Godgeleerdheid* noemt, waarin hij beweert, dat al de leerftukken van het Christendom uit de Rede bewijsbaar zijn, hetwelk hij ook van alle, op zijne wijze aantoont, even zoo gemakkelijk, als fommige Wijsgeeren in onzen tijd het gemakkelijk gevonden hebben, te bewijzen, dat de onderfcheidende

RAYMUND VAN SABUNDE.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

leerstukken van het Christendom strijdig zouden zijn met de Rede.

RICHARD SUISSET.

Zoo heeft een *Engelsche Cisterciënser* Monnik, RICHARD SUISSET de wis- en natuurkundige waarheden gebruikt tot opheldering en uitbreiding der toenmalige Wijsbegeerte, in zijn Boek, *Calculator* genoemd, naar welken tijtel men aan hem zelven den naam *Calculator* gegeven heeft.

DOMINICUS uit Vlaanderen.

DOMINICUS uit *Vlaanderen*, een *Dominikaan*, die in het jaar 1500 als Leeraar in de Wijsbegeerte en Godgeleerdheid te *Bologna* gestorven is, heeft in zijnen *Commentarius* over de Bovennatuurkunde van ARISTOTELES, wel scherpzinnigheid genoeg getoond, maar was tevens een blind vereerder van den Heil. THOMAS.

GABRIEL BIEL.

GABRIEL BIEL, met wien men doorgaans het derde Tijdperk der *Scholastieken* besluit, was te *Spiers* geboren, en onderwees van het jaar 1484 af op de Universiteit te *Tubingen* de Wijsbegeerte en Godgeleerdheid, en begaf zich eindelijk onder de broederen des gezelligen levens, of *Caputiani*, en stierf in het jaar 1495. Hij bewandelde over het geheel den weg der *Scholastieken*, en heeft als *Nominalist*, een uittreksel uit OCCAMS verklaring van het Handboek van LOMBARD, onder den titel van *Collectorium* nagelaten, evenwel heeft hij meer gematigdheid en bescheidenheid in vragen en haarkloverijen in acht genomen, dan anderen van zijne tijdgenooten. Ook heeft hij vele vrijmoedige oordeelen over de gebreken dier Kerk gevoeld, tot welke hij behoorde.

Verbete-

Maar reeds eenigen tijd vóór hem had zich eene ge-

gewigtige verandering in de beoefening der Wijsbegeerte beginnen te openbaren, welke aan de Schoolsche Wijsbegeerte den ondergang dreigde. Tot hier toe had ARISTOTELES bij de Schoolsche Wijsgeeren de heerschappij gevoerd, zonder dat zij hem regt kenden of verstonden. Door de beoefening der *Grieksche* taal was men thans in staat, de schriften van dezen Wijsgeer in het oorspronkelijke te lezen, men gaf van hem betere Latijnsche vertalingen, en daar men zich verbeeld had, dat zijn Wijsbegeerte alleen in eene Disputeerkunst bestond, kreeg men thans hooger denkbeeld van dezelve en van derzelver toepassing op kunsten en wetenschappen. De alleenheersching van ARISTOTELES kreeg een geweldigen stoot, toen men de Schriften en Wijsbegeerte van PLATO weder opwekte, en ijverig begon te verbreiden, ja zelfs tegen die van ARISTOTELES te zetten. Hierbij kwam, dat de vrienden van eene verbeterde wijze van filosoferen meest al van andere gaven voorzien, en lieden van grondige geleerdheid waren, welsprekender en in treffende spotternijen meer geoefend, dan de *Scholastieken*.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073 tot 1517. — ring der Wijsbegeerte.

Grieken en *Italianen* ondernamen deze verbetering om strijd. PETRARCA was ook hier de eerste, die de *Dialectici* aantastte, en aantoonde, dat de *Dialectica* niet het doel der Wijsgeerte, maar slechts een deel derzelve was, en een middel om tot het doel te komen; in zijne Brieven behandelde hij verscheidene zedekundige onderwerpen, als ook in andere schriften. LEONARDO BRUNO of LEONHARDUS ARETINUS gaf fraaije overzettingen van PLATO en

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

ARISTOTELES, ook gaf hij proeven van zedelijke verhandelingen. Op dezelfde wijze waren POGGIUS, FRANCISCUS PHILELPHUS, ook FRANCISCUS en HERMOLAUS BARBARUS, voornamelijk POLITIANUS, LAURENTIUS VALLA en RUDOLPHUS AGRICOLA, waarbij men ook den Kardinaal NICOLAUS DE CUSA, dus genoemd naar zijne geboorteplaats, een vlek aan den *Moezel* in het Aartsbisdom *Trier*, en die in het jaar 1464 overleden is, voegen mag. Verontwaardigd over de ongeleerde ſtoutheid der *Scholastieken*, om alles te beſliſſen, ſtelde hij aan het menſchelijk verſtand zijne perken in een Boek: *de docta ignorantia præciſionis veritatis inattingibilis*, hetwelk hij in een ander werk verdedigde: *Apologia doctæ ignorantiæ*. Alleen neigt hij al te merkelijk tot de twijfelzucht, en brengt zelfs in een ander Boek, *de Conjecturis* alle meeningen tot bloote gisſingen.

Twist over PLATO en ARISTOTELES.

In plaats, dat de vrijere en edeler behandeling der Wijsgeerte, een gebruik maken van het goede, hetwelk de oude Wijsgeeren mogten hebben, had behooren voort te brengen, raakte wel ARISTOTELES dien overheerſchenden invloed kwijt, welken hij tot hier toe onder de *Schoolſche* Wijsgeeren bezeten had, maar daartegen wilden nu anderen aan PLATO, en wel volgens het ſtelſel der later *Platonisten* of *Alexandrijnſche* Wijsgeeren, de eerſte plaats hebben ingeruimd. Van daar ontſtond in *Italie* een levendige twist tusſchen de twee Wijsgeerige Scholen der *Ariſtoteliſchen* en *Platonisten*. JOANNES ARGYROPULUS vertaalde en verklaarde eenige ſchriften van

ARI-

ARISTOTELES, hetzelfde deed BESSARION, doch die tevens de eer van PLATO verdedigde. Niet zoo gematigd handelde GEORGIUS GEMISTUS PLETHO omtrent het midden der XVde eeuw, maar verlaagde in een opzettelijk werk de *Aristotelische* Wijsgeerte even zeer, als hij de *Platonische* van PLOTINUS verhief en voor de eenige bruikbare verklaarde. Tegen hem schreef GEORGIUS SCHOLARIUS, die naderhand als Patriarch van *Konstantinopolen*, onder den naam van GENNADIUS meer bekend is geweest; deze deed alle moeite, om te bewijzen, dat ARISTOTELES meer met het Christendom overeenstemde, dan PLATO. PLETHO antwoordde hem in een Boek, dat nog in Handschriften ligt, en behandelde hem als een Schooljongen en met veel bitterheid. Maar GENNADIUS vond naderhand gelegenheid, om zich hier over te wreeken. Als PLETHO in een ander Werk *over de wetten en de beste burgerlijke staatsinrigting*, eenen geheel nieuwen Godsdienst en enkel Heidensche Wijsbegeerte scheen vast te stellen, beschuldigde GENNADIUS hem, dat hij willens was, het Heidendom in plaats van het Christendom in te voeren. PLETHO durfde het daarom niet wagen, dit Boek in het licht te geven, maar toen het naderhand evenwel GENNADIUS in handen kwam, liet deze het verbranden. THEODORUS GAZA en GEORGIUS van *Trapezus* vatten insgelijks de pen op ter verdediging van ARISTOTELES. De eerstgemelde verdedigde bijzonder de stelling van ARISTOTELES: *dat de Natuur alles, wat zij werkt, tot zeker doeleinde werkt, doch zonder weten en wil;* waarvan PLATO

V. BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

TO, juist het tegendeel geleerd had. Hij verzocht hier omtrent het goeddunken van den Kardinaal BESSARION, die hem verklaarde, dat hij deze oude groote Wijsgeeren in dit ſtuk minder van elkander verſchillende vond, dan men bij den eerſten opſlag gelooven zou.

Toen vervolgens twee nieuwe ſtrijders zich in dezen twist mengden, MICHAEL APOSTOLIUS, die zeer hevig tegen GAZA en ARISTOTELES uitvoer; en ANDRONICUS CALLISTI, die ARISTOTELES op eene beſcheidene wijze tegen hem verdedigde, onderrigtte BESSARION den eerſten in eenen Brief in het jaar 1462, hoe men zich op eene waardige wijze in dezen twist behoorde te gedragen; doch als GEORGIUS van *Trapezus* in zijn werk tegen PLATO hevig uitvoer, en daarin BESSARION niet ſpaarde, hoewel deze zijn vriend was, ſchreef BESSARION een opzettelijk Werk tegen hem, waarin hij hem wederleide, en door zijne billijke beoordeeling der oude Wijsgeeren eenen ſtilſtand in dezen twist te wege bragt (*).

De Platoniſche Wijsbegeerte in de Scholen ingevoerd.

Ondertusſchen werd de *Platoniſche* Wijsbegeerte in vele Scholen weder ingevoerd. KOSMUS van *Medicis* door PLETHO in de Wijsbegeerte onderwezen, ſtichtte in het jaar 1440 de *Platoniſche Akademie*, een genootſchap van geleerde mannen, in eene *Villa* bij *Florence*. Het eerſte geleerde genootſchap in *Europa*, uitgezonderd dat men aan het Hof van KAREL *den Grooten* iet dergelijks aantreft. Tot den Voor-

(*) BRUCKER *Hist. Crit. Phil. T.* IV. *P.* I. *p.* 41. 71.

Voorzitter van dit bij *Florence* bestemde KOSMUS den zoon van zijnen Geneesheer, MARSILIUS FICINUS, die in het jaar 1433 te *Florence* geboren was en voor wiens opvoeding KOSMUS met vaderlijke milddadigheid gezorgd had. Deze gaf zich geheel over aan het stelsel van PLATO, en had vele uitmuntende leerlingen. Hij heeft zich bijzonder door zijne vertalingen van PLATO en andere *Platonische* Schrijvers beroemd gemaakt. Het was echter eene zwakheid in hem, dat hij tot uitsporigheid toe met de *Platonische* Wijsbegeerte was ingenomen en dezelve bij den Godsdienst openlijk wilde voorgelezen hebben, en zelfs in derzelver herstelling een werk der Voorzienigheid vond, zoo dat God wilde, dat zij overal leven en heerschen zou. Ook was hij aan de starrenwigchelarij en bijgeloovige voorspellingen zeer overgegeven. Dit alles kan aanleiding gegeven hebben, dat hij bij INNOCENTIUS VIII van ketterij en zelfs van tooverij beschuldigd is geworden, waartegen hem zijne vrienden bij den Paus verdedigd hebben. Hij was van een zwak ziekelijk ligchaamsgestel, maar ongemeen werkzaam, ingetogen, zacht en verdragelijk in den omgang, en een standvastig vriend, maar jegens het Huis *Medicis* en de Pausen te kruipend vleijende. Ook verhaalt men, dat hij in vroeger jaren meer Wijsgeer dan vereerder van het Christendom geweest, maar door de welsprekende Kerkredenen van den beroemden *Dominikaner* SAVONAROLA, tot het vereeren van het Christendom gebragt is. Hij overleed in het jaar 1499 op een landgoed nabij *Florence*.

Zijn

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Zijn vriend en medelid in de *Platonische Akademie*, JOANNES PICUS (of PICO) Heer van *Mirandola*, Graaf en Vorst van *Concordia*, werd als het wonder van zijnen tijd aangezien. Hij was in het jaar 1463 geboren, en muntte al vroeg uit in de Dichtkunde en Welsprekendheid. Drie jaren lang was hij een *Peripateticus*, maar werd toen door zijnen vriend FICINUS tot de zijde van PLATO overgehaald, wien hij in het vervolg met ARISTOTELES zocht te vereenigen. Van een' Jood leerde hij de Hebreeuwsche, Chaldeeuwsche en Arabische taal; en geloofde, dat hij van denzelven de oorspronkelijke Schriften van ZOROASTER en andere Oostersche Wijzen bekomen zou; hij ontving van hem ook onderwijs in de *Kabbala*, of geheime Wijsbegeerte der *Joden*. Eindelijk oefende hij zich ook met voordeel in het *Grieksch*. Om zijne vorderingen aan de wereld openbaar te maken, reisde hij, een jongeling van 22 jaren, in het jaar 1486 naar *Rome*, alwaar hij 900 Twiststellingen liet aanplakken, om die tegen elk openlijk te verdedigen; op het einde derzelve verklaarde hij echter, in deze stellingen niets met zekerheid of waarschijnlijkheid te willen beweeren, dan in zoo verre het de heilige Roomsche Kerk, of derzelver wel verdiend Opperhoofd, Paus INNOCENTIUS VIII, het voor waar of waarschijnlijk verklaarde; naardien die gene geen verstand bezit, die aan het oordeel van deszelfs verstand het zijne niet onderwerpt. Daar kwam niemand openlijk op tegen de aangeslagene stellingen, maar 'er waren echter Kettermakers, die eenige van dezelve voor kettersch

ver-

verklaarden, zoodat INNOCENTIUS zelve in het jaar 1487 het lezen dezer ſtellingen verbood, omdat zij ligtelijk tot dwalingen vervoeren konden; en eerst in het jaar 1493 verklaarde ALEXANDER VI ze voor dragelijk. Ondertusſchen deed het eerstgemelde oordeel bij den Graaf van MIRANDOLA die uitwerking, dat hij de Wijsbegeerte grootendeels verzaakte, zich meer aan de Godsdienstwetenſchap overgaf en ook zijne wulpſche levenswijze verbeterde. In het jaar 1491 ontdeed hij zich van de regering van zijn Vorstendom; verkocht het derde gedeelte zijner goederen, en verdeelde het geld onder de armen, ook was hij voornemens, na het voltooijen van nog eenige Schriften, in de orde der *Dominikanen* te treden, en vervolgens met een *Crucifix* in de hand, blootvoets de wereld door te reizen en alom CHRISTUS te prediken; maar de dood nam hem weg, in het jaar 1494, en verhinderde hem dit zonderling voornemen te volvoeren. Zijn broeders zoon, JOANNES FRANCISCUS PICUS, die in zijne voetſtappen trad, doch met meer bedachtzaamheid, en insgelijks verſcheidene Wijsgeerige en Godgeleerde Schriften heeft nagelaten, maar in het jaar 1533 vermoord is geworden, heeft zijn Ooms leven beſchreven.

De Ariſtoteliſche Wijsbegeerte door de Pauſen gehandhaafd.

Doch hoe groot ook de achting van FICINUS en PICUS ware, onderſteund door het *Mediceiſche* Huis, de Pauſen echter hielden de Wijsbegeerte van ARISTOTELES de hand boven het hoofd. Inzonderheid werd de twijfelzucht tot eene tegenwerping tegen de School der *Platonisten* gebruikt. Toen Paus PAULUS II, die tot het jaar 1471 regeerde, den ge-

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

geschiedschrijver PLATINA zoo hevig vervolgde, was eene der beschuldigingen, dat PLATINA en zijne vrienden het bestaan van God door hun redetwisten in twijfel trokken; als of niet, schrijft PLATINA zelve, thans alle Wijsgeeren en Godgeleerden, om te redetwisten en de waarheid te zoeken, het bestaan der zielen, van God, en de afzonderlijke *verstandelijke* zelfstandigheden in twijfel trokken. Ja de Paus verklaarde die genen voor Ketters, die in het vervolg den naam *Academia* in ernst of boert zouden gebruiken (*).

Wijsgeerige en Godgeleerde waarheid.

Het was 'er ondertusschen ver af, dat het zamenstel van ARISTOTELES in alles strookte met de leer van het Christendom. Maar onder zijne voorstanders had men onderscheidene gezindten; zoo was de beroemde Arabische Wijsgeer der XIIde eeuw, EBN ROSH, gemeenlijk AVERROËS, sedert de XIVde eeuw bij de Christenen het hoofd van eene gezindte, die daarin zich van de *echte Peripatetische* School onderscheidde, dat zij de onsterfelijkheid der ziel niet ontkende. Eene andere partij, getrouwer aan ARISTOTELES, erkende ALEXANDER van *Aphrodisias*, een' vermaard uitlegger van dezen Wijsgeer in het begin der XIIIde eeuw, voor haren leidsman, en betwistte de onsterfelijkheid der ziel. Maar deze wisten zich met eene onderscheiding te behelpen, dat namelijk hetzelfde leerstuk naar de *Theologie* waar, en naar de *Filosofie* onwaar kon wezen. Deze onderscheiding was in het begin der XVIde eeuw zoo algemeen ver-

(*) PLATINA *de Vit. Pontiff. in Paulo II.*

verbreid, dat LEO X noodig vond, daartegen een besluit te nemen in de *Lateraansche* Kerkvergadering van het jaar 1513 (*). „ Nademaal in onze dagen," zegt de Paus, „ de zaaijer van het onkruid, die oude vijand van het menschdom, zich vermeten heeft, eenige hoogstschadelijke dwalingen op den akker des Heeren te zaijen; bijzonder omtrent de natuur der redelijke ziel, dat zij namelijk sterfelijk, of ééne eenige in alle menschen is; en nademaal eenige roekelooze Wijsgeeren beweeren, dat dit ten minsten naar de *Filosofie* waar is: zoo veroordeelen en verwerpen wij, met goedkeuring dezer heilige Kerkvergadering, alle de genen, welke de gemelde leerstukken beweeren."

PETRUS POMPONATIUS.

Drie jaren daarna was evenwel PETRUS POMPONATIUS, een *Italiaan*, stout genoeg om tegen deze uitspraak van den Paus te handelen. Hij onderwees de Wijsbegeerte eerst te *Padua*, daarna te *Bologna*, alwaar hij in het jaar 1525 gestorven is. Hij gaf de vraag over de onsterfelijkheid der ziel als een *Problema* (betwistbaar vraagstuk) op, over hetwelk men alleen van God uitspraak kon verwachten; anders wilde hij deze onsterfelijkheid niet ontkennen, maar verklaarde derzelver bekendmaking in den Bijbel voor overtuigend. Doch POMPONATIUS had buitendien meer gevoelens, die sommigen bewogen hebben, om hem onder de vijanden van het Christendom te stellen.

Natuurkunde.

Had de Wijsgeerte over het geheel verbetering noodig, dit was bijzonder waar van de *Natuurkunde*, in

(*) *Concil. Later.* V. *in* HARD. *Act. Concil. T.* IX. *p.* 1719.

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

in welke bijgeloof en ligtgeloovigheid eene menigte verdichtselen hadden ingevoerd. Hoe zij verklaard werd, kan men onder anderen zien uit een Boek van den Kardinaal PETRUS D'AILLY *Super libros Metheororum, de impressionibus aëris, ac de his, quæ in prima, secunda atque tertia regionibus aëris fiunt, sidera cadentia, stellæ comatæ, pluvia, ros, pruina, nix, grando, ventus, terræmotus, deque generatis intra terram* 1504. De *Kometen* worden daar in onder anderen voor vuur-klompen verklaard, die uit de opeengehoopte heete dampen in de hoogste luchtkringen ontstaan zouden. Omtrent van gelijke natuur zijn de *Summulæ rerum naturalium* van den Augustijner Monnik PAULUS VENETUS, in het jaar 1428 te *Padua* overleden. GEORGIUS TRAPEZUNTIUS vertaalde de *geschiedenis der dieren* van ARISTOTELES in het Latijn, en HERMOLAUS BARBARUS maakte oordeelkundige aanmerkingen over de *Natuurgeschiedenis* van PLINIUS. ANTONIUS FERRARI, naar zijne geboorteplaats GALATEUS genoemd, was in de XVde eeuw één van die weinigen, die met de gemeene gevoelens van *Heksen* en *Bloedzuigers* den spot dreven.

Mathematische Weten-schappen. Starrekunde.

De *Mathematische* Wetenschappen werden in deze eeuwen met meer vlijt beoefend; inzonderheid de *Starrekunde*. Zelfs de vermaarde Dichter BOCCACCIO was een Starrekundige; ook de Kardinaal D'AILLY, die in een geschrift *de correctione Kalendarii*, aan de Kerkvergadering van *Konstans* de verbetering aanprees van den *Juliaanschen Kalender*, door het weglaten van eenige dagen; en de herstelling der

Nacht-

Nachteveningen op derzelver regten tijd, en die dus den weg schijnt gebaand te hebben tot de *Gregoriaansche* verbetering des *Almanaks*. Hij vereenigde de Starrekijkerij met de Starrekunde, maar schreef echter omtrent de eerste zekere bepalingen voor; behalve hem hebben zich verscheidene geleerde Grieken, die in *Italie* hunne toevlugt genomen hadden, bij de Starrekunde verdienstelijk gemaakt. In *Duitschland* gaf HENDRIK van *Hessen*, of HENDRIK LANGENSTEIN, tot aan zijn' dood in het jaar 1397, lessen te *Weenen* in de Starrekunde, en bestreed de bijgeloovige Starrenwigchelarij. Keizer FREDERIK III vond in de laatste jaren zijns levens zijne uitspanningen in de Starrenkunde, Starrenvoorzegkunde en Scheikunst. NICOLAUS van *Cusa* muntte insgelijks in de Wiskundige Wetenschappen uit; maar allen werden overtroffen in de Starrenkunde door GEORG VAN PEURBACH (gemeenelijk PURBACH) en JOANNES REGIOMONTANUS: de eerste geboren in het jaar 1423 te *Peurbach*, een vlek in het *Oostenrijksche* bij de *Ens*, gaf lessen in de Starrenkunde te *Weenen*, waar dezelve ook reeds behalve door HENDRIK van *Hessen*, inzonderheid door JAN VAN GMUNDEN, die in het jaar 1442 overleden is, onderwezen was. Zeer veel deed de ijver van PEURBACH tot herstel der Starrenkundige wetenschap, en zou nog meer verrigt hebben, indien de dood hem niet reeds in het jaar 1461 uit het leven had gerukt. — PEURBACHS geliefdste en beste Leerling JOANNES REGIOMONTANUS, naar *Koningsberg* in *Frankenland*, waar hij in het jaar 1436 ter wereld kwam, eigenlijk geheten

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

JAN MULLER, zette de waarnemingen en verbeteringen van zijnen leermeester met ongemeene vlijt en goed gevolg voort; inzonderheid sedert het jaar 1471 te *Neurenberg*, met behulp van BERNHARD WALTHER, een' rijk burger aldaar. SIXTUS IV ontbood hem in het jaar 1475 naar *Rome*, om aan de verbetering van den Almanak te arbeiden; doch hier overleed hij in het volgende jaar.

Aan eenen Duitscher, MARTYN BEHAIM, uit een aanzienlijk geslacht te *Neurenberg*, wordt door sommige *Duitsche* Geleerden de eer toegeschreven, van de eerste ontdekking van *Amerika* of de Nieuwe Wereld; en het is waarschijnlijk, dat hij eenig deel gehad heeft aan de ontdekking der *Azorische* Eilanden omtrent het jaar 1460, en zeker, dat hij, in het jaar 1483 eene zeereize gedaan heeft in dienst des Konings van *Portugal* en naderhand eene aard-globe en landkaart vervaardigd heeft; maar dat hij, op deze laatstgemelde reize een deel van *Amerika* gevonden zou hebben, steunt enkel op onzekere berigten, willekeuringe verklaringen en overhaaste gevolgtrekkingen. Hij overleed in het jaar 1506.

Genees- en Heelkun

Ook voor de *Genees-* en *Heelkunde* begon een dageraad van beteren smaak aan te breken. Eén der zeldzame zelfonderzoekende Geneesheeren van dezen tijd was GENTILI van *Foligni*, of GENTILIS FULGINAS, die in het jaar 1348 overleden is, na zijne wetenschap te *Perugia* en *Bologna* onderwezen te hebben. Aan GUY DE CHAULIAC, of GUIDO DE CAULIACO, omtrent het midden der XIVde eeuw, een Fransch Geneesheer en Heelmeester, komt de

roem

roem toe, van de Heelkunde in een zamenſtel gebragt te hebben. In *Engeland* ſchreef om denzelfden tijd JOHN ARDERN een Boek over de *Chirurgie*, doch hetwelk nog niet gedrukt is.

In de later tijden der XVde eeuw was NICOLAUS LEONICENUS, geboren te *Vicenza* 1428 eerſte Hervormer der Geneeskunde, die het waagde, eene menigte dwalingen in dezelve te beſtrijden, in een Boek, genaamd *Libri IV de Plinii et aliorum plurium medicorum in Medicina erroribus Ferraræ* 1509 4. — ALEXANDER BENEDICTUS (of BENEDETTI) een *Veronezer*, was zeer gelukkig in het beoefenen der Geneeskunde, en ſchreef een uitmuntend werk over alle ziekten: *de omnium a vertice ad plantam morborum ſignis, causſis, differentiis, indicationibus, et remediis, tam ſimplicibus quam compoſitis, Libri XXX.* Zijn Tijdgenoot was THOMAS LINACER, dien wij hier voren reeds hebben aangetroffen.

Van de herſtelling der letteren en wetenſchappen ſcheen inzonderheid de *Regtsgeleerdheid* veel voordeels te mogen verwachten; doch de *Canonisten* en *Glosſators*, die het regt in het wereldlijke en geestelijke verdeeld hadden, vonden hunne leerwijze te gemakkelijk, om eenen nieuwen weg in te ſlaan, ook zouden de *Canonisten* ſpoedig bijna alles verloren hebben, bij eene ſcherpe beproeving van de echtheid van zoo vele kerkregelen en beſluiten, op welke zij gewoon waren zich te gronden. Wij zullen van hen in het vervolg nog moeten ſpreken. Regtsgeleerdheid.

Wat de wereldlijke Regtsgeleerdheid betrof, FRANCISCUS ACCURSIUS had door zijne *Glosſe* een zoo

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

groot aanzien verworven, dat men die sedert de XIIIde eeuw meest gewoon was te volgen; tot dat in het midden der XIVde eeuw, een *Glossator* opstond, de *Italiaan* BARTOLUS, wiens mondeling onderwijs en schriften hem zoo beroemd hebben gemaakt, dat men hem de eernamen gaf van *Monarcha juris*, *Speculum*, *Lucerna juris*; en zijne leerwijze is tot het midden der XVIde eeuw onder de Uitleggers van het *Roomsche* Regt de heerschende gebleven.

Zijn leerling BALDUS zocht vergeefs hem van dit aanzien te berooven. Deze kwam omtrent het jaar 1324 ter wereld, te *Perugia*. In zijn vijftiende jaar bestreed hij reeds een gevoelen van zijnen Leermeester BARTOLUS zoo scherpzinnig, dat deze ter beantwoording eenen dag tijd moest vragen om zich te bedenken. In zijn zeventiende jaar verklaarde hij openlijk eene der zwaarste wetten, en werd toen door BARTOLUS plegtig tot *Doctor* of Leeraar benoemd. Van dien tijd af hield hij niet op, bij alle gelegenheden, zich tegen zijnen Leermeester te verzetten. Hij onderwees de Regten in zijne vaderstad, te *Padua*, en te *Pisa*, alwaar hij in het jaar 1400 aan de watervrees stierf, welke hem de beet van zijn schoothondje, dat dol was geworden, veroorzaakt had.

De *Glossators* bleven steeds in aanzien, tot dat, in het jaar 1517 ANDREAS ALCIATUS, een *Italiaansche* Regtsgeleerde van naauwelijks 23 jaren, in zijne *Paradoxa* en *Dispunctiones*, de echte geleerde wijze van uitlegging des Romeinschen Regts met zoo veel toe-

toejuiching leerde, dat de ouder leerwijze allengs als barbaarsch verworpen werd.

Het *gemeene* regt, hetwelk het *Roomsche* en *Pausselijke* in zich begreep, kreeg ondertusschen overal de overhand, en verdrong alomme de Landswetten, ook in *Duitschland*, daar echter het oude Duitsche Regt nog lang in de vergaderingen en door de *keuren* der steden gehandhaafd werd, ja zelfs was men in de Hervorming der inwendige Rijksinrigting, welke onder den Keizer FREDERIK III, (die zelve geen vriend was van deze *Geestelijke* en *Wereldlijke Meesters*, zoo als men de *Doctores Decretorum* en *Juris Civilis* noemde,) in het jaar 1441 op den Rijksdag te *Mentz* werd voorgeslagen, ook bedacht, om het Duitsche Regt te behouden, en het *gemeene Regt* uit te sluiten.

Lijfstraffelijkregt. Heksenprocessen

Geen deel der *Regtsgeleerdheid* bevond zich in jammerlijker toestand dan het *lijfstraffelijke*. De bepaling der misdaden zoo wel als van straffen was genoegzaam willekeurig, en werd veelal door Godgeleerde gevoelens, Godsdienstige vooroordeelen en Bijgeloof gewijzigd. Dus werden inzonderheid *Simonie*, *Ketterij*, *Tooverij*, *Kerkroof* en dergelijken, op eene heel onzekere wijze, onder de afschuwelijkste misdaden gesteld, en derzelver straffen niet zelden tot onmenschelijke woede verzwaard. Dit was reeds in vorige eeuwen niets nieuws, maar kreeg thans een' nieuwen aanwas door het instellen van de *Heksenprocessen* in *Duitschland*. Gewaande Heksen en Tooveraars waren er genoeg sedert vele eeuwen onder de Christenen ontdekt en gestraft; men had van

V BOEK II Hoofdst. na C. G Jaar 1073. tot 1517.

om flachtoffers van gewaande tooverij op te sporen en aan te brengen. Vele duizenden verloren door dit onzinnig bijgeloof, in *Duitschland* alleen, eer en goederen, lijf en leven. Maar gelijk te voren vele Duitschers niet wilden dulden, dat deze *Ketterrigters* ook *Heksenrigters* zouden zijn, zoo vond men nog, na het verschijnen dezer Pausselijke *Bulle*, vele Predikers, die openlijk leerden, of dat 'er geheel geene Tooverheksen waren, of wel, dat deze aan de schepselen geen kwaad konden toebrengen. De *Inquisiteurs*, zich hier over bezwarende, als ook dat de Wereldlijke Overheid daar door somtijds in het voltrekken der straffen verhinderd werden, stelden toen een Boek op, om de gewaande onkunde van zoodanige Predikers te verlichten; alle gevaar voor het Geloof te verhoeden, en over het geheele *Heksenproces* naauwkeurig onderrigt te geven. Het oordeel, hetwelk zij over dit Boek van de Godgeleerden te *Keulen* verzochten, viel in het eerst niet volkomen uit naar hunnen wensch; waarom zij aan dezelven voorleiden, wat zij onderteekenen moesten, te weten: dat het alszins overeenkomstig was met de Schrift en de leere der Kerkvaderen, Duivelsche werkingen der Tooverij te gelooven; de Vorsten te vermanen, dat zij de *Inquisiteurs* in zulk onderzoek behoorden bij te staan enz. Te gelijk bezorgden zij zich ook van den Roomsch Koning, naderhand Keizer, MAXIMILIAAN I, eenen Beschermbrief, te *Brussel* in het jaar 1486 onderteekend. Onder alle deze aanbevelingen kwam dit Boek, onder den tijtel *Malleus Maleficarum*, de *Heksenhamer*, in

in het licht, opgesteld door SPRENGER en INSTITORIS, waarschijnlijk het eerst te *Keulen* in het jaar 1489 in Quarto. Dit Boek bestaat uit *drie Hoofddeelen*. In het *eerste* worden de drie stukken, die bij de Tooverij zamenloopen, (de Duivel, de Tooverij, en de Goddelijke toelating,) in vele vragen behandeld. Het *tweede Deel* heeft maar twee vragen: hoe men zich voor de magt der Tooverij zal bewaren, welker werkingen beschreven worden? en hoe men dezelve genezen kan, als men daar door geleden heeft? Maar in het *derde Deel* volgt een onderrigt voor de Geestelijke en Wereldlijke Rigters, hoe zij het *Heksenproces* zullen voeren? Boosheid, domheid, onbarmhartigheid, huichelarij, arglistigheid, flordigheid, fabelen, ijdel gesnap, en valsche drogredenen, heerschen door dit geheele Boek. De Schrijvers meenen, dat *Diabolus* in het Grieksch eenen beteekent, die in de gevangenis opgesloten is; evenwel hij kon ook van zijnen afval zoo genoemd zijn, *quia defluxit*; welk woord van het afvallen der bladeren gebruikt wordt. Op de vraag: *waarom zich meer vrouwen dan mannen aan Tooverij overgeven?* antwoorden zij met een lang bewijs, dat de vrouw een onvolmaakt en boos beest is. Op de vraag: *of het eene Ketterij is, te loochenen, dat 'er Tooverij bestaat?* schijnen zij wel, zoo wegens de harde straffen voor Ketters, als wegens de onkunde en menigte der genen, die op deze wijze schuldig zouden gevonden worden, het zachtste antwoord te kiezen; maar in den grond neigen zij tot het hardste, terwijl zij ont-

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

ontkennen, dat de onkunde hier eenen schoonen kan, omdat de stelling, dat bestaat, tot het Goddelijk Regt behoort len voorts, als eene *Tooveresse* de *pijn* doorgestaan, zonder tot overtuiging of b bragt te zijn, dezelve niet *herhaald*, maar *gezet* hebben. Dit zoo armhartig en werk, werd evenwel het algemeen handb *Heksenprocessen*, en leerde het nadeel der melde Pausselijke Bulle eerst volkomen ken

Ook buiten *Duitschland*, en reeds te vo den zulke onmenschelijke Processen gevoerd ALEXANDER VI, die van het jaar 1492 af ge heeft, gaf bij eene Bulle aan den *Domini* Professor der Theologie en *Inquisiteur* van *dyen*, ANGELO DE VERONA, en deszelfs op in last, om tegen alle personen, die in die ten van Duivelskunsten verdacht waren, het onderzoek te doen, en de straffen te doen ren. Als men in vroeger tijden terug gaat, men, dat JOANNES XXII, die sedert het jaar op den Pauselijken troon gezeten heeft, die welke den Duivel raadpleegden, wel gestraft, niet als Ketters gestraft, of hunne goederen ver verklaard wilde hebben. — In de XIVde eeu wendden zich de *Inqusiteurs* tot de Regtsgeleerden, om aan hunne vervolgingswoede eenen schijn van regt te geven, en de beroemde BARTOLUS gaf op hun verzoek zijn advijs op: dat eene Tooverheks verbrand moest worden, waar toe hij de plaats *Joann*. XV. 6. misbruikte; ook meende hij, tegen de

hier eenen van Paus JOANNES XXII, dat men der- elling, dat ren verbeurd moest verklaren; om dat Regt behoo aad van gekwetste Goddelijke Majesteit esse de pijen. — De Universiteit van *Parys* vond tuiging of 1398 noodig, 27 stellingen, die voor de *aald*, maar tig waren, te veroordeelen. Eindelijk, hartig en *erlandsche* Provintie *Artois*, werd eene neen handensche van beiderlei geslacht, wegens ge- nadeel door toverij, in hechtenis genomen, en door de lkomen tot bekentenis gedwongen; anderen van reeds te schuldigd, kwamen met eene boete vrij; sen gevonden alle pijnigingen door, zonder iets te r 1492 af, tot dat eindelijk het Parlement van *Parys* len *Do* het jaar 1491 de beschuldigden vrijsprak, teur vaneschuldigers en regters veroordeelde. | V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

deszelfs herleving der letteren en geleerdheid herstelde e in den smaak der *teekenende* en *beeldende kunsten.* en, LEONARDUS DAVINCI, die in het jaar 1432 in het te *do ntynsche* geboren was, en in het jaar 1519 te ug *ntainebleau* in de armen van Koning FRANS I het, heeft het eerst getracht, de Schilderkunst tot, dire regelen te brengen; in zijn werk *Trattato* estr *Pittura.* — MICHAEL ANGELO BUONAROTA, ren gelijks in het *Florentynsche*, in het jaar 1474 ge- Iy ten, was zijn leerling, en overtrof zijnen meester. sg muntte te gelijk uit in de *Schilderkunst*, *Bouw- kunde*, en *Beeldhouwkunde*, maar voornamelijk in s de laatstgemelde, en overleed in het jaar 1564, in den hoogen ouderdom van XC jaren. — Gelijk hij het Hoofd was der *Florentynsche* Schilderschool, zoo was RAFAEL het Hoofd der *Roomsche* School. Deze | Teekenende en beeldendekunsten

kwam

V BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

kwam in het jaar 1483 te *Urbino* ter wereld, en overleed in 1520. — Van nu af aan werden nieuwe Scholen gesticht, de *Venetiaansche* van TITIAN, de *Lombardische* van CORREGIO. Maar dezen behooren tot den volgenden tijd. — Onder de *Duitschers* was ALBERT DURER, te *Neurenberg* geboren, in het jaar 1470, en daar in het jaar 1528, als *Lid* van den Raad, overleden, een voortreffelijk *Schilder* en ook *Plaatsnijder*; nevens hem mag gesteld worden LUKAS CRANACH, in het jaar 1470 in het *Bambergsche* geboren, en in het jaar 1553 te *Weimar* overleden. Zijne niet min geroemde tijdgenooten LUKAS VAN LEYDEN en JOAN HOLBEIN behooren tot den volgenden tijd. — Doch al vroeger zal een *Nederlander*, JOAN VAN EYK, die in het jaar 1370 te *Maseyk* aan de *Maas* geboren is, de kunst om met olieverf te schilderen, hebben uitgevonden; hoewel LESSING deze uitvinding aan eenen Duitschen Monnik in de IXde eeuw, THEOFILUS, (misschien TUTILO te *St. Gallen*,) heeft toegeschreven, en *Italiaansche* Geleerden schilderijen met olieverf van het jaar 1300 af in hun vaderland hebben opgegeven. Evenwel schijnt men deze eer aan VAN EYK niet geheel te moeten onttrekken; ten minste heeft hij deze kunst tot grooter volmaaktheid gebragt.

Maar de edele Bouw- en Beeldhouwkunde bleef voornamelijk nog steeds het uitsluitend eigendom der *Italianen*, bij welke de uitwendige pracht van den Godsdienst de kunstenaars voornamelijk aanmoedigde. Aan de *Pieterskerk* te *Rome* werden inzonderheid vele schatten verspild, aan welker voltooijing BRAMANTI en MICHAEL ANGELO ook gearbeid hebben.

DER-

DERDE HOOFDSTUK.

Uitbreiding van het Christendom. Onder de Muhammedanen. Kruisvaarten. Ridderordens. Bekeering van Heidensche Volken. Pogingen, om de Jooden te bekeeren.

Hoe laag ook het ware Christendom gedaald was, door de heerschende onkunde van het voorgaande Tijdperk, die in de eerste eeuwen van het tegenwoordige nog bleef voortduren, evenwel was de ijver, om hetzelve uit te breiden, niet min groot dan te voren; ook werden in dit Tijdperk de grenzen van het Christendom op eene aanmerkelijke wijze vergroot en uitgezet. Wij willen van de pogingen, daar toe aangewend, in dit Hoofdstuk een beknopt verslag geven.

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Overgang tot de geschiedenis van de uitbreiding van het Christendom.

De geleerdheid had zich bij de *Arabieren*, die nog steeds de leer van MUHAMMED aankleefden, gevestigd, toen zij, bij de Christenen in een diep verval geraakt was, zoo als wij, in de Geschiedenis van het voorgaande Tijdperk, gezien hebben. Zij bleef ook onder hen hare plaats behouden, zelfs toen het Rijk der *Chalifen* zijnen ondergang naderde, en men ontmoet tot het einde der XIIIde eeuw toe uitmuntende *Arabische* Geleerden en Schrijvers; ook vond de geleerdheid bij de *Arabische* en *Turksche* Vorsten voorstanders en beschermers. MALEKSCHAH, de beroemde Sultan uit het *Turksche* Huis

Staat der geleerdheid bij de Arabieren.

V BOEK III Hoófdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

der *Seldjukken*, die onder den titel van *Emir al Omra*, de hoogste magt in het *Chalifaat* te *Bagdad* voor den zoo genoemden *Chalif* bekleedde, en in het jaar 1092 overleed, had tot zijnen eersten Staatsdienaar of *Wazir*, NADHAM AL MOLKHI, zelf een' geleerden en voorstander der geleerdheid. Het was waarschijnlijk op zijn' raad, dat MALEK SCHAH de voornaamste Starrenkundigen van het Rijk te *Bagdad* bijeen deed komen, waar zij eene verbetering van den *Almanak* vaststelden, waar door het jaar tot een volkomen zonnejaar gemaakt werd.

ABULFEDA.

Boven alle andere Vorstelijke Huizen in het Oosten, die zich der geleerdheid aantrokken, muntte vooral uit het *Turksch-Kurdische* Geslacht der *Eyubiten* of *Ayubiten*, hetwelk eenigen tijd over *Egypte* en eenige *Asiatische* Landen regeerde, en waar van SALAHODDIN, bij de *Europeërs* gemeenlijk SALADIN genoemd, de grondlegger was, die in de laatste helft der XIIde eeuw door zijne oorlogen met de *Franken* in *Palestina* zoo veel roem behaalde. Onder deze heerschappij leefde ABULFEDA; Vorst van *Hama*, geboren in *Syrië*, in het jaar 1273, een merkwaardig Geschied- en Aardrijksbeschrijver, van wien nog eene *Chroniek der Wereldgeschiedenis* overig is in *zes Boeken*, en eene *Aardrijksbeschrijving*, die met betrekking tot *Egypte*, *Syrië*, enz. zeer wel geslaagd is. Volgens ABULFEDA behoorde nog een ander Vorst uit zijn Huis, CAMEL, die in het jaar 1237 als Sultan van *Egypte* en Heer van *Damaskus* stierf, mede onder de Geleerden, aan wiens Hof zich vier Broeders bevon-

vonden, die even goede Schrijvers als Veldheeren waren.

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

De *Arabieren* hadden al zinds eeuwen *Hooge Scholen* onder zich. De bovengemelde *Wazir* NADHAM AL MOLKHI stichtte zulke School te *Bagdad*, waar toe hij 200,000 stukken gouds besteedde. Op dezelve werd tot Leeraar beroepen GAZZALI, die te gelijk Wijsgeer, Godgeleerde, Regtsgeleerde, ja een algemeen Geleerde was. Dergelijke Scholen had men ook in *Alexandrië*, *Alkahira*, (of *Kairo*,) *Fez*, *Marokko*, *Sevilla*, *Granada*, *Cordua*, en in vele andere steden.

Scholen bij de Arabieren.

Uit deze Scholen kwam een groot aantal *Arabische* Geleerden en Schrijvers voort. De bovengemelde GAZZALI, een *Persiaan*, die in zijne laatste jaren zich in de eenzaamheid had begeven, besteedde tot het jaar 1311 zijnen tijd aan het schrijven van Boeken, waar van hij een getal van omtrent zestig heeft nagelaten, onder welken zulke, die hem wegens den vrijen inhoud berisping en vervolging veroorzaakten; één van dezelven werd zelfs in alle *Muhammedaansche* Landen openlijk verbrand. — Nog merkwaardiger is CAMALEDDIN, die in het jaar 1242 dezer wereld overleed. Behalve de *Muhammedaansche* Godgeleerdheid, verstond hij de Wijsbegeerte, Natuurkunde, Wiskunde en Muzijk. Hij raadde eenen anderen Leeraar van den Godsdienst, die de *Logica* van hem wilde leeren, zulks af, opdat hij daar door zijnen goeden naam bij den grooten hoop niet mogt verliezen, welke allen, die zich aan deze en andere bespiegelende wetenschappen overgaven,

GAZZALI CAMALEDDIN.

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

ven, voor *Atheisten* en vervalschers van het geloof hielden: een lot, hetwelk CAMALEDDIN zelve niet ontgaan kon.

Arabische Dichters.

'Er waren ook menigvuldige Dichters onder de *Arabieren*, onder welken misschien TOGRAI één der voornaamsten mag genoemd worden, van wien wij nog een Dichtstuk overig hebben, zijnde eene verklaring der eerste *Sura* van den *Koran*. Hij was geboortig uit *Ispahan*, Geheimschrijver der *Sultans* van *Bagdad*, MALEK SCHAH en MUHAMMED, en eindelijk *Wazir* van *Sultan* MASUD, tot hij in het jaar 1119 ter dood gebragt werd.

De Nubische Aardrijksbeschrijver.

Onder de Aardrijksbeschrijvers verdient de zoogenoemde *Nubische Aardrijksbeschrijver* aanmerking, een werk, gelijk men naderhand aangewezen heeft, van den *Scherif* EDRESI, geen *Nubier*, maar een *Muhammedaanschen Afrikaan*, die hetzelve geschreven heeft bij ROGIER, Koning van *Sicilië*, en het in het jaar 1153 in het licht gaf. Ook heeft de beschrijving der merkwaardigheden van *Egypte* van ABDOLLATIF, eenen *Arabischen* Geneesheer uit *Bagdad*, die tot in het begin der XIVde eeuw leefde, hare waarde.

Wiskundige Wetenschappen.

De *Wiskundige* Wetenschappen werden ook van de *Arabieren* met zoo veel vlijts bearbeid, dat Christelijke beoefenaars, om dezelven van hen te leeren, hen in *Spanje* bezochten, gelijk onder anderen in het jaar 1185 een Engelschman deed, DANIEL MORLEI of MORLAC, die naderhand zelve schriften over deze onderwerpen heeft uitgegeven.

Wij hebben reeds gemeld, dat sommigen de eer der

der uitvinding van het *Kompas* of den *Magneetnaald* aan de *Arabieren* hebben toegeschreven. Ook komen de kleine Cijffers of Arabische Getalteekens van de XIIIde eeuw af, het eerst voor in Wiskundige Schriften en Chronieken der Christenen, die ze van de *Arabieren* hadden overgenomen, alhoewel deze 'er de uitvinders niet van waren.

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517

Wijsgeerte bij de Arabieren

De Wijsbegeerte der *Arabieren* had echter wel den meesten invloed bij de Christenen. De Wijsgeeren, gelijk wij gezien hebben uit het voorbeeld van CAMALEDDIN, waren bij de *Arabieren* verdacht, zoodat ABULFEDA meermalen gewaagt van de *gezindte der Wijsgeeren*, welke hare aanhangers ongelukkig maakte. ILDUCUZ, die te *Bagdad* aanzienelijke ambten bekleed had, werd gevangen gezet, omdat men hem onder de Wijsgeeren telde; men onderzocht zijne schriften, waar in men vele goddelooze gevoelens vond, onder anderen, dat men ook aan menschen en andere dingen goddelijke namen geven mogt; zij werden daarom ten vure gedoemd; hem zelven zond men, op voorbede van zijnen Vader, op zijne landgoederen, waar hij kort daar na in het jaar 1215 overleed. SAIFEDDIN ALI, die in de Wijsgeerte en Wiskunde, als ook in de Godgeleerdheid en Regtskunde zeer geoefend was, en te *Misr* de aanzienelijkste Geestelijke waardigheden bekleedde, werd insgelijks van de Geleerden aldaar, één slechts uitgezonderd, die hun nijd verweet, bij den *Sultan* beschuldigd, dat hij in den grond des geloofs de dwalingen der Wijsbegeerte mengde. Hij vlugtte om die reden naar *Damaskus*,

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

bekeering der Muhammedanen.

derd *Muhammedanen* met hunnen *Kadî* namen te *Baaza* in *Syrië* het Christendom aan, in het jaar 1137, toen die stad door de *Grieken* was ingenomen, doch enkel, gelijk ABULFEDA schrijft, uit schrik wegens de wreede behandeling, aan hunne medeburgers door de Grieken aangedaan. — Zoo omhelsde ook een voornaam Heer uit den Stam der *Seldjukken* het Christendom in het jaar 1223, om dus de echtgenoot te worden van zekere Christelijke Vorstin. MATTHEUS *Parisiensis* (*) verhaalt van een groot aantal *Muhammedanen*, die in het jaar 1254 in *Frankryk* kwamen, en Christenen werden, daar toe bewogen, gelijk zij voorwendden, omdat zij gezien hadden, hoe Koning LODEWYK *IX* door een wonder uit de magt van den *Sultan* van *Babylon* verlost was, ook bragten zij een bevel van dien Koning mede, dat zij uit zijnen aalmoezenschat onderhouden moesten worden, tot hij bij zijne terugkomst voor hen zorgen zou. Doch men ziet ligtelijk, hoe weinig eene zoogenoemde bekeering van eenige behoeftige *Muhammedanen* om het lijf had.

Even zoo zijn 'er ook eenige weinige voorbeelden van Christenen, die tot de *Muhammedanen* overgingen. Dus overleed in het jaar 1100 te *Bagdad* een Geneesheer, ITUGAZELA, of GEZLA, die het Christendom verzaakt hebbende, ook tegen hetzelve schreef. In het jaar 1091 nam ook IBN MAISELAIA den Godsdienst van MUHAMMED aan, en werd *Wazir* bij den *Chalif*.

De

(*) *Hist. Major. pag.* 882.

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

De Schrijvers van deze tijden ſpreken wel van vervolgingen door de *Muhammedanen*, tegen de Christenen hier en daar aangerigt, maar men heeft te regt aangemerkt, dat dezelve meer te houden waren voor wedervergeldingen van de geweldenarijen der Christenen, bijzonder tegen de Muhammedanen bij gelegenheid der kruisvaarten gepleegd; anders toonden de Muhammedanen geenen heerſchenden drift, om hunnen Godsdienst, ten koste van den Christelijken, aanhangers te bezorgen.

Pogingen der Christenen om de Muhammedanen te bekeeren.

Maar van den kant der Christenen werd een heviger ijver vernomen, om de *Muhammedanen* te bekeeren. Men beproefde zulks door onderſcheidene middelen, door geſchrift, mondelijke overredingen, en eindelijk door de wapenen. — EUTHYMIUS SIGABENUS, een Monnik te *Konſtantinopolen*, in het begin der XIIde eeuw, plaatſte in zijn werk van wederleggende godgeleerdheid, (Πανοπλια δογμαλικη της ορθοδοξυ πιςεως,) in de 28ſte afdeeling eene voor zijne tijden bruikbare wederlegging der *Saracenen*; maar in de Westerſche Kerk ſchreef in het jaar 1278 de *Spaanſche Dominikaner*, RAYMUNDUS MARTINI, zijn werk, ter wederlegging tevens van de *Muhammedanen* en van de *Joden*, onder den titel: *Pugio fidei adverſus Mauros et Judæos*, in hetwelk hij zoo groote belezenheid in de Rabijnſche Schriften, en zoo veel kennis van het Hebreeuwsch betoonde, dat ſommigen daar uit, hoewel ten onregte, beſloten hebben, dat hij een gedoopte Jood geweest zal zijn. De ware reden was, omdat men in de XIIIde eeuw zich meer op de *Hebreeuwſche* en *Arabiſche* talen

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

toeleide, ten einde met hulp dezer talen die Volken te bekeeren. De bedevaarten naar *Palestina*, en vervolgens de kruistogten, gaven ook aan de Christenen overvloedige gelegenheid, om de *Arabische* taal aan te leeren, schoon slechts weinigen van deze gelegenheid behoorlijk gebruik maakten. Verscheidene Pausſen waren ook bedacht, om de kennis dezer talen te bevorderen, hoewel verſcheidenen vergeefſche pogingen deden, om dezelve op de Univerſiteit te *Parys* openlijk te doen onderwijzen. De beroemde *Spanjaard*, RAYMUND DE PEGNAFORT, die in het jaar 1238 Generaal der Dominikaner Orde werd, rigtte in zijn vaderland Leerſcholen voor deze taal op, in welke hij meer dan twintig Monniken liet onderwijzen, die, als men het verhaal gelooven mag, meer dan 10,000 *Saracenen* in *Spanje* en *Afrika* bekeerden; waarſchijnlijk onderdanen der Christen Koningen van *Kastilië* en *Arragon*, die ten dezen tijde reeds groote veroveringen op de *Arabieren* in *Spanje* maakten.

Kruistogten.

Maar een ander middel werd ter hand geſlagen, het middel der wapenen, niet alleen, of niet zoo zeer, om de *Muhammedanen* zelve te bekeeren, als wel, om het Christendom in *Azië* en *Afrika* te herſtellen, en die Landen onder de Christelijke gehoorzaamheid te brengen. Ten dezen einde werden twee honderd jaren lang bloedige oorlogen gevoerd, bekend onder den naam van *kruisvaarten*, *kruistogten*, *heiligen oorlog*, *den weg van God en het heilige graf*, *de zaak des gekruisten* en dergelijke.

Aanlei-

De Godsdienſtige bedevaarten, door de Christenen

nen naar *Jeruzalem*, en het graf van JEZUS aldaar, en naar andere heilige plaatsen, sedert eenige eeuwen van tijd tot tijd in menigte gedaan, en welke, nadat de *Arabieren* in de VIIde, en de *Seldjukken* in de XIde eeuw, meesters van dat land waren geworden, moeijelijk gemaakt werden door allerhande knevelarijen en mishandelingen dezer bedevaartgangers, gaven tot dezen heiligen oorlog de eerste aanleiding; van den kant der Christenen verlangde men naar meer vrijheid en veiligheid, ook had reeds Paus SYLVESTER II, op het einde der Xde eeuw, in eenen Brief, als in naam van het verwoeste *Jeruzalem* opgesteld, de Katholijke Kerk uitgenoodigd, om die stad met raad en daad te hulpe te komen; dit, en dat de bedevaartgangers somtijds ten getale van eenige duizenden tevens aankwamen, wekte niet alleen de hebzucht maar ook den argwaan der *Muhammedanen* op; AL HAKEM, de *Fatemitische Chalif* van *Egypte*, liet in het jaar 1009 de Kerk van het Heilige Graf en andere Christen Kerken te *Jeruzalem* nederwerpen (*); de eerste werd echter in het jaar 1048 op kosten van den *Griekschen* Keizer KONSTANTINUS MONOMACHUS weder opgebouwd (†); maar de knevelarijen der Christenen te *Jeruzalem* namen toe, na het innemen en plunderen dezer stad door MALEK SCHAH, *Sultan* der *Seldjukken*, in het jaar 1076. Na het jaar 1082 heersch-

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

ding tot dezelven.

(*) GLABER RADULF. *Hist. L.* III. *C.* 7.

(†) WILH. TYR. *L.* I. *p.* 632. *in* BONGARDS. *Gest. dei per Francor. T.* I.

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

heerschte een ander *Turksch* geslacht der *Ortokiden*, te *Jeruzalem*, tot dat de *Fatemitische Arabieren*, aan welken *Egypte* onderworpen was, deze stad op nieuw bemagtigden. — Bij deze gesteldheid van zaken was Paus GREGORIUS VII het eerst op eene onderneming tot verlossing dier stad bedacht, bijzonder toen de *Grieksche* Keizer MICHAEL DUCAS, die in het jaar 1071 aan de regering kwam, hem door twee Monniken eenen Brief gezonden had, met eenen voorslag om de Grieksche Kerk met de Latijnsche te verzoenen (*). Hier op schreef deze Paus in het jaar 1074 aan Keizer HENDRIK IV, om dien Vorst tot eenen togt naar *Palestina* over te halen (†), als ook eenen rondgaanden Brief aan de Christenen in het Westen (§), en nog eenen in het bijzonder aan Graaf WILLEM van *Burgondië* (**), alle tenzelfden einde strekkende.

PETRUS de Kluizenaar.

Alle deze stappen van GREGORIUS VII hadden echter geene verdere gevolgen, maar eenigen tijd na zijnen dood, kwamen eerst deze ontwerpen werkelijk tot stand, bijzonder door de werkzaamheid van eenen op zich zelven niets beteekenenden man, PIERRE L'HEREMITE, of PIETER DEN KLUIZENAAR; het zij dat dit zijn geslachtnaam, of dat hij in der daad een Kluizenaar ware, of dat beide plaats had (††). De-

(*) GREGOR. VII. *Epist.* 18. *Libr.* I. *in* HARD. *act. Conc. T.* VI. *P.* I. *p.* 1209. (†) *Libr.* II. *Ep.* 31.
(§) *Libr.* I. *Ep.* 49. (**) *l. c. Ep.* 46.
(††) *Qui et nomine et re cognominabatur Heremita.* WILH. TYR. *ap.* BONG. *T.* I. *pag.* 637.

Deze, die ons als een klein en onaanzienlijk man, van een morsfig en haveloos voorkomen befchreven wordt, die ellendig gekleed, en met bloote voeten op eenen ezel reed, maar vol levendigheid in de oogen, en natuurlijk wel befpraakt, kwam, onder andere Pelgrims, in het jaar 1093 te *Jeruzalem*. Hier werd hij door het gezigt van den kommerlijken en ongelukkigen toeftand der Christen zoo getroffen, dat hij met den *Griekfchen* Patriarch SIMEON over de middelen, om de Christenen te redden, in onderhandeling kwam, en van denzelven eenen Brief medenam aan de Westerfche Christenen, om de Christenen te *Jeruzalem* te hulpe te komen. PETRUS zelve in de Kerk van het Heilige Graf flapende op den grond, geloofde, in den droom, CHRISTUS zelven te zien, die hem moed infprak en zijne hulp toezeide (*). — Thans fpoedde PETRUS met den Brief des Patriarchs naar *Europa* terug, en ftelde dien den Paus URBAAN II in het jaar 1094 ter hand, die hem van zijnen onderftand verzekerde; vervolgens doortoog hij geheel *Italië* en andere Landen, en fpoorde alle lieden op, om deel te nemen in den heiligen togt, waar toe zich ook velen van allerhanden ftand, Vorsten, Edellieden, Bisfchoppen, Abten, Monniken en andere Geestelijken, ontelbaren uit geringeren ftaat, de grofste misdadigers, ja zelfs vrouwen verbonden. Zijne zeldzame kleeding en de verrukking, met welke hij fprak, maakten, dat men hem

(*) ALB. *Aquens. et* WILH. TYR. *ap.* BONGARS. *l. c. pag.* 185. *et* 637.

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

hem als eenen Goddelijken Gezant en Heiligen man beschouwde; men verhaalt zelfs, dat men den ezel, op welken hij reed, de haren uitplukte, om die als *Reliquien* te bewaren; hoewel een *Duitsch* Schrijver uit de XIIIde eeuw (*) erkent, dat velen hem voor eenen huichelaar hielden.

Vergaderingen te Piacensa en te Clermont in Auvergne

URBANUS II maakte spoedig gebruik van de beweging, welke PETRUS veroorzaakt had. In het jaar 1095 hield hij te *Piacensa* eene zoo talrijke Kerkelijke vergadering, dat zij op het open veld gehouden moest worden; men zegt, dat hier meer dan 5,000 Aartsbisschoppen, Bisschoppen en andere Geestelijken, behalve 30,000 Leeken, tegenwoordig geweest zijn. Ook waren hier, volgens sommigen, Gezanten tegenwoordig van den *Griekschen* Keizer, die ook reeds te voren aan Graaf ROBERT van *Vlaanderen*, en aan den Paus zelven zal geschreven hebben. Ook wekten eenige Christen inwoners van *Jeruzalem* en *Antiochië*, die in *Europa* al bedelende omzworven, en de Pelgrims, die uit *Palestina* terug kwamen, het medelijden der Westersche Christenen op. — URBANUS te *Piacensa* de gemoederen hebbende opgewonden, voltooide zijn ontwerp in hetzelfde jaar 1095 in zijn vaderland *Frankryk*, alwaar hij te *Clermont* in *Auvergne* op nieuw eene Kerkvergadering hield, niet min talrijk, dan de voorgaande, alwaar hij in eene aanspraak den togt aandrong, en aan alle geloovigen, die de wapenen in dezen krijg opvatten zouden, aflaat gaf van alle boetdoenin-

(*) CONRAD. *Ursperg. Chron. p.* 174.

ningen, welke hun voor hunne zonden mogten opgelegd zijn, deze allen tevens als gehoorzame zonen onder de bescherming der Kerk nemende; wie hunne personen of goederen zou beledigen, zou van zijnen Bisschop in den ban gedaan, en niet eer ontslagen worden, voordat hij volkomene voldoening zou bewezen hebben. In later tijden heeft men meermalen beweerd, dat de Paus tot eene geheime reden van zijnen ijver zou gehad hebben, de Vorsten en Grooten, die zijne heerschzuchtige inzigten hinderlijk waren, van de hand te zenden, doch hier voor is weinig blijks te vinden. Veeleer schijnt het, dat de Paus, behalve het medelijden met de verdrukte Christenen in het Oosten, bijzonder gehoopt hebbe op eene vereeniging met de *Griekſche* Kerk, en staat maakte op de uitbreiding van zijne Kerkelijke magt, terwijl hij eene proeve nam van den verbazenden invloed der Pausen op het grootste deel van *Europa*.

Hoe het zij, naauw had de Paus zijne rede geeindigd, toen 'er een algemeen geroep opging: *Deus vult! Deus vult! God wil het! God wil het!* waar op de Paus zijnen Toehoorderen verzekerde, dat hij deze eenparige stem in der daad voor eene stemme Gods aanmerkte; tevens gebood hij, dat elk, die zich aan God tot dezen heiligen togt zou wijden, het teeken des kruises op het voorhoofd of op de borst zou dragen; maar wie deze gelofte dadelijk volbrengen zoude, zou dit teeken des kruis op de schouderen dragen, waar door de woorden van CHRISTUS zouden vervuld worden: *Wie zijn*

kruis

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

kruis niet op zich neemt, en mij navolgt, die is mijns niet waardig. Vervolgens wierpen alle aanwezenden zich op de knieën neder; de Kardinaal GEORGIUS sprak in hunnen naam de biecht, en de Paus gaf hun eerst aflaat, en toen den zegen.

Aannemen van het kruis.

In de eerste oogenblikken van geestverrukking knielde NAIMAR of ADEMAR, Bisschop van *Puy*, een man van grooten naam, voor den Paus neder, en verzocht hem zijn zegenend verlof, om in dezen krijg te trekken. Hij verkreeg dit niet alleen, maar te gelijk, als Pausselijk Legaat, het Opperbevel over het Krijgsleger, dat men op de been zou brengen. URBANUS werd wel verzocht, om zelve zich aan het hoofd des legers te stellen, maar deze verschoonde zich met zijne Kerkelijke bezigheden, die hem dit beletten. Ook WILLEM, Bisschop van *Oranje*, verzocht het kruis van den Paus, gelijk ook vele Edellieden het kruis aannamen, hetwelk nu het woord was, als men zich tot dezen krijg verbond (*). Men kreeg van eenen Bisschop, Abt, of anderen aanzienelijken Geestelijken, een kruis van laken, zijden of goudlint, dat op den regter schouder van den rok of mantel werd vastgemaakt. Van hier de naam van *kruistogt* of *kruisvaart*. Meesttijds was dit een rood kruis, maar bij andere godsdienstige oorlogen, die men ook *kruistogten* noemde, alhoewel zij somtijds tegen Christenen ondernomen werden, onderscheidde men zich, het zij door de kleur van het kruis, het zij door de plaats, waar men

(*) DU FRESNE *Glosf.* V. *crucem asfumere T.* I *p.* 1279.

men het droeg. Voorts werd het besluit tot deze onderneming in de Handelingen der vergadering aangeteekend met deze woorden: „ Wie uit zuivere godsvrucht, en niet om eer of geld te bekomen, ter bevrijding van Gods Kerk, naar *Jeruzalem* trekken zal, dien zal deze reize in plaats van alle boetdoeningen toegerekend worden."

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Groote drift tot dezen togt

Zonder dat men onderzoek deed, of deze krijgstogt regtvaardig, of hij zelfs verstandig mogt genoemd worden, was de geestdrift, om in denzelven voor de zaak van God en Godsdienst, gelijk men waande, deel te nemen, zoo veel te grooter, als men aan de onderneming, door wonderen, een Goddelijk aanzien wist te geven. PETRUS de *Heremiet* zelve zal met eenen Brief hebben rondgezworven, welke, naar zijn voorgeven, van den Hemel gevallen was, en waar in aangekondigd werd, dat de Christenen *Jeruzalem* veroveren, en voor altijd bezitten zouden; men verhaalde wonderteekenen, die aan de Zon, aan den Hemel en op Aarde, zouden voorgevallen zijn, onder welken vrij duidelijk verschijnselen van het Noorderlicht waren. Een Monnik wendde voor, dat een Engel hem in eene verschijning het teeken des kruis op zijn voorhoofd had ingedrukt, en hij, die anders geene kans zag, om de kosten tot den togt goed te maken, werd op dit voorgeven, zoo wel voorzien, dat hij, wel uitgerust mede kon reizen. In het Oosten werd zijn bedrog ontdekt, maar hij had zich overigens zoo roemrijk gekweten, dat hij eerst eene Abdij, en vervolgens het Aartsbisdom van *Cæsarea* in *Palestina* bekwam.

BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Optogt van den eersten hoop der kruisvaarders.

In de lente van het jaar 1096 begon de optogt van eenige 100,000 van deze *soldaten van* CHRISTUS, of *krijgslieden van God*, zoo als zij zich noemden; in het eerst meest *Franschen*, *Nooren*, *Vlamingen*, *Lotharingers*, een aantal uit de *Britsche* Eilanden, uit *Spanje* en *Italië*, maar slechts weinigen uit *Duitschland*, daar men veel meer met deze helden, als met krankzinnigen, den spot dreef, tot eindelijk ook de *Duitschers* van deze besmetting werden aangestoken. Voor alle anderen spoedde PETRUS *de Heremiet* zich aan het hoofd van 50, of 60,000 menschen door *Duitschland* en *Hongaryen* naar *Konstantinopolen*; zijne voorhoede werd aangevoerd door eenen Edelman, dien men, om zijne armoede, den spotnaam gaf GAUTIER SENSAVOIR, (of WOUTER *zonder goed*.) Het geringste deel van dit volk waren soldaten, en dewijl zij zich zonder krijgstucht aan roof en plunderzucht overgaven, werd meer dan de helft door de *Hongaren* en *Bulgaren* omgebragt, komende de beide Opperhoofden in eenen ellendigen staat te *Konstantinopolen* aan. ANNA COMNENA, die in de Geschiedenis van haren Vader, Keizer ALEXIUS, dit vrij naar waarheid verhaalt (*), noemt dezen PETRUS Κουκούπετρος, een bijnaam, die ongetwijfeld uit zijne Monnikskap, en uit de woorden PETRUS *Cucullatus* ontstaan is. Spoedig volgden 'er nog andere hoopen volks, onder anderen omtrent 15,000 *Duitschers* en *Lotharingers*, onder bevel van eenen Priester, GOTSCHALK,

(*) *Alexiad.* L. X. p. 283.

SCHALK, die insgelijks, uit hoofde van hun schandelijk gedrag, door de *Hongaren* meerendeels werden nedergehouwen; nog andere hoopen hadden eenen Priester, VOLKMAR, en eenen Graaf EMICO, tot Bevelhebbers. Deze laatste, uit 12,000 razende kruisvaarders bestaande, vermoordden in het doortrekken eene menigte *Joden* in de steden aan den *Rhyn*, *Main* en *Donau*, maar verloren insgelijks, door wanordens en gevechten, in *Hongaryën*, door eigen schuld, voor een groot gedeelte, het leven; om van geene andere hoopen te spreken, welke veelal hetzelfde lot ondergingen. PETRUS en WOUTER, die met hunne overblijfselen bij *Konstantinopolen* gelegerd waren, kregen door de menigvuldige nieuw aankomende troepen weder eene geduchte menigte bijeen, welke zij echter niet konden terug houden van in het *Griekfche* gebied te stroopen en te rooven. Zij staken met dit leger, tegen de waarschuwing van den Keizer ALEXIUS aan, naar *Azië* over, maar werden weldra van de *Turken* zoo duchtig geslagen, dat PETRUS zich ter naauwernood met 3,000 man met de vlugt te *Konstantinopolen* redde, nadat de Keizer hem eenige hulptroepen gezonden had.

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Dus waren reeds in het begin van dezen onzinnigen oorlog 2 of 300,000 menschen aan de razernij der dweepzucht opgeofferd, toen eindelijk het eigenlijke hoofdleger, in de maand *Augustus* 1096 onder GODFRIED of GODEFROI VAN BOUILLON, Hertog van *Nederlotharingen*, en andere Vorsten en Grooten, ten minste 80,000 man sterk, door *Hon-*

Optogt van het hoofdleger onder GODFRIED VAN BOUILLON

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

Hongaryë naar het *Griekfche* Keizerrijk opbrak. Alle Gefchiedfchrijvers van dien tijd ftemmen overeen, in dezen Vorst te befchrijven als een' man van uitmuntende gaven en bekwaamheden, en een regt edel hart. HUGO *de Groote*, Broeder des Konings van *Frankryk*, nam met andere Grooten den weg over *Italië*, en ftak ter zee naar *Griekenland* over. BOËMUND, Zoon van den beroemden ROBERT GUISCARD, Vorst van *Tarente*, ging van daar ook met 7,000 man, tot hulp der kruisvaarders, onder zeil. Nadat alle deze krijgsvolken zich in het Griekfche Rijk vereenigd hadden, maakten zij ten minfte een leger uit van 300,000 man, zonder de Priesters, Monniken, Vrouwen en Kinderen, die in grooten getale het leger volgden, mede te rekenen.

Gedrag van Keizer ALEXIUS.

Men zou, in den eerften opflag, verwachten, dat de *Griekfche* Keizer ALEXIUS met dezen krijgstogt zeer in zijn fchik moest geweest zijn, die tegen de erfvijanden van zijn Rijk gerigt was; ondertusfchen ftemmen al de Gefchiedfchrijvers overeen, dat hij de kruisvaarders niet alleen niets goeds toevertrouwde, maar zelfs allerhande hinderpalen in den weg ftelde. 's Keizers Dochter, de Prinfes ANNA, draagt echter in hare Gefchiedenis den toeftand der zaken zoodanig voor, dat het gedrag van dien Vorst, zoo al niet ten vollen geregtvaardigd, ten minfte begrijpelijk gemaakt wordt. Het gedrag der eerstaangekomene woeste zwermen van geestdrijvers moest den Keizer zeker omzigtig maken, toen eene nieuwe geduchte krijgsmagt binnen zijne grenzen trok, terwijl hij om het een en ander vreezen mogt, dat de

togt

tocht bij ſlot voor hem nadeeliger kon uitvallen, dan voor de *Turken* zelven. Niemand kon hem daarom kwalijk nemen, dat hij den Hertog van *Lotharingen* en andere Bevelhebbers eenen eed van trouwe afvergde, en met hen een verdrag ſloot, dat zij de te maken veroveringen aan hem afſtaan, of voor dezelve aan hem hulde zouden doen. Maar hij had in dit alles voor de vuist kunnen handelen, en zijne listige ſtaatkunde, welke hij te bate nam in andere opzigten, kan daar mede niet verſchoond worden.

De kruisvaarders veroveren Nicea.

Vroeg in het voorjaar 1097 ſloegen de kruisvaarders het beleg voor *Nicea* in *Klein-Azië*, maar toen zij de overgave der ſtad verwachtten, vernamen zij, dat dezelve, volgens eene geheime afſpraak met de *Turken*, in het bezit van den Keizer ALEXIUS geſteld was. Kort daar na behaalden de kruisvaarders eene volkomene overwinning op den *Turkſchen Sultan* KILIDGE-ARSLAN, waar bij men verſpreidde, dat drie Heiligen, GEORGIUS, (ST. JORIS,) DEMETRIUS en THEODORUS, gezien waren, zittende op witte paarden, met witte, met een kruis geteekende vaandels, voor de Christenen ſtrijdende.

Slecht gedrag en verdeeldheden onder de kruisvaarders.

Nu werd *Cilicië* bedwongen, en te *Edesſa*, en in deszelfs omtrek ſtichtte BALDUIN, Broeder van GODFRIED, een eigen Vorſtendom, en nog in het jaar 1097 werd *Antiochië*, de Hoofdſtad van *Syrië*, belegerd. Maar dit *leger des Heeren*, (*dominicus exercitus*, *militia Dei*,) gelijk het genoemd werd, gaf zich weldra over aan dartelheid en ongebondenheid; de hoofden van hetzelve waren oneens, en hadden hunne bijzondere belangen in het oog, dikwijls tot

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

vechtens toe; de Geestelijken mengden zich in alle beraadslagingen; waar bij kwam het wantrouwen op de Grieken, en de onkunde der Landschappen, in welke de krijg gevoerd moest worden. Dit een en ander bragt verwarring, maar ook hongersnood en allerhande ellende voort. Men had Afgevaardigden gezonden aan den *Fatemitischen Chalif* van *Egypte*, om dien tot een verbond tegen de *Seldjuksche Turken* over te halen, doch deze keerden terug met een weinig voldoenend antwoord. De Vorst toonde zijne bevreemding over zoodanige onderneming met geweld van wapenen, maar beloofde, alle, die ongewapend, als Bedevaardgangers, het graf van JEZUS wilden bezoeken, vrijheid en veiligheid.

Inmiddels nam de nood onder de belegeraars van *Antiochië* zoo toe, dat één der aanzienelijkste Bevelhebbers, WILLEM, Vicomte van *Melun*, ja zelfs PETRUS de Kluizenaar, heimelijk het leger verlieten en de vlugt namen. Maar TANKRED, een nabestaande van BOEMUND, haalde deze vlugtelingen terug, en BOEMUND, PETRUS over zijne schandelijke vlugt bestraft hebbende, noodzaakte hem, zich bij eenen plegtigen eed te verbinden, dat hij nooit weder dezen krijg zou verlaten. Tevens werd 'er in het leger een vasten van drie dagen gevierd, en eene algemeene zedeverbetering verordend, door het verjagen der ontuchtige vrouwlieden uit het leger, en het verbieden van alle buitensporigheden.

Antiochië ingenomen.

Eindelijk veroverden de kruisvaarders *Antiochië* den derden Junij van het jaar 1097, na eene belegering van zeven maanden, door eene overrompeling bij

bij nacht, en verstandhouding met eenen FIRUZ, eenen Bevelhebber in de stad, die te voren van het Christendom was afgevallen. Het zoogenoemde heilige leger vermoordde alle *Muhammedanen*, die hun voorkwamen, zonder ouderdom of kunne te ontzien, en nog wendde men hemelsche verschijningen en wonderen voor, door welke ook de bovengemelde FIRUZ tot zijne verraderij zou bewogen zijn geweest, hoewel hij, in der daad, door groote beloften was omgekocht. — Met de verovering der stad was echter het leger niet uit den nood gered; de vesting of het kasteel was nog in handen der *Turken*, en de *Turksche* Vorst KORBUGA, Heer van *Al-Mausel*, (of *Mosul*,) rukte tot ontzet met eene groote krijgsmagt aan. Nu woedde de honger vreesselijk in het Christen leger, en men had weder wonderen en verschijningen noodig, om het geheele verloop van hetzelve voor te komen. Deze ontbraken dan ook niet. Een Geestelijke uit *Lombardyë* verhaalde openlijk een gesprek van eenen *Italiaanschen* Priester met eenen onbekenden Pelgrim, die aan den Priester vraagde: wat men zoo in het algemeen van deze kruistogten oordeelde? De Priester antwoordde, dat velen ze hielden voor een gevolg eener Goddelijke aandrift, maar ook anderen voor een uitwerksel van *Fransche* ligtzinnigheid; waar op de Pelgrim hem verzekerde, dat zij een Goddelijk werk, en dat allen, die daar in deel namen, de kroon van het Martelaarschap waardig waren. Ter bevestiging van zijne gezegden hier bij voegende, dat hij AMBROSIUS was, welker Bisschop

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

van *Milaan*, en dat de Christen na drie jaren de heilige stad *Jeruzalem* dadelijk veroveren zouden. Een ander Priester verhaalde, dat CHRISTUS zelve hem verschenen was, en op voorbede der Heilige Maagd en van den Apostel PETRUS aan het leger vergeving van zonden en zijne hulpe toegezegd had. Waar op alle kruisvaarders eene openbare boete deden, en met assche op het hoofd en barrevoets de Kerken bezochten, en zich op nieuw bij eede verpligtten, dat niemand het leger zou verlaten, voor dat hij het graf des Heeren zou gekust hebben. Ook zou de Apostel ANDREAS aan zekeren PETRUS BARTHELEMY verschenen zijn, en dien geopenbaard hebben, dat in de Kerk van zijnen Broeder den Apostel PETRUS de lans of speer verborgen was, met welke de zijde van JEZUS aan het kruis doorstoken was. Men ging terstond aan het graven en vond, na eenen ganschen dag gegraven te hebben, de gemelde lans of speer. Toen evenwel de gezegde PETRUS BARTHELEMY zijn gezigt aan den Bisschop van *Puy*, en aan den Graaf RAYMOND van *Toulouse* ontdekte, twijfelde de eerste aan de waarheid, maar de Graaf geloofde ze des te vaster. Honderd dagen lang vereerde men deze lans, wanneer de Bisschop en vele anderen nieuwe bedenkingen tegen de echtheid van dezelve maakten, waarom 'er een vasten van drie dagen verordend, en toen een brandstapel opgerigt werd, over welken de Bisschop eenen zegen sprak, en toen moest de vinder van de lans door dit vuur gaan. Ongelukkig kwam hij 'er half verbrand uit, en stierf op den twaalf-

twaalfden dag daar na. De vereerders van de heilige lans waren hier over zeer bedroefd, evenwel bewaarde RAIMUND ze nog, tot hij ze door een toeval verloor; volgens WILLEM van *Tyrus* (*), had ARNOLD, Kapellaan des Hertogs van *Normandië*, reeds gezegd, dat deze heilige lans eene verdichting van den Graaf van *Toulouse* was.

De Turken geslagen, en het kasteel van Antiochië veroverd.

Na eene vruchtelooze onderhandeling met den KORBUGA, kwam het op den 28sten Julij des jaars 1098 tot een hevig gevecht, in hetwelk de *Turken*, niet zonder hulp, gelijk de Christenen zich verbeeldden, van hemellingen, geheel geslagen werden. Het gevolg dezer overwinning was de overgave der vesting of des kasteels van *Antiochië*. Nu was de eerste zorg der kruisvaarders, den Christelijken Godsdienst en den *Griekschen* Patriarch in deze stad te herstellen. Maar de laatstgemelde vond een paar jaren daar na goed, zich naar *Konstantinopolen* te begeven, terwijl zijn post door eenen *Franschen* Geestelijken vervuld werd.

BOËMUND wordt Vorst van Antiochië.

Het leger bleef eenigen tijd te *Antiochië* stil liggen, wachtende te vergeefs op hulpbenden van den *Griekschen* Keizer, en veel lijdende door besmettelijke ziekten, door welke ook 's Pausen Legaat werd weggerukt. De Bevelhebbers noodigden toen Paus URBAAN II, om in persoon bij het leger te komen, en zijnen Stoel te *Antiochië* te vestigen, waar PETRUS eerst Bisschop geweest was. Maar hun voorstel vond geen' ingang bij den Paus. Middelerwijl stre-

(*) *Libr.* VII. *pag.* 739.

V. BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

nog overgeblevene *Muhammedanen*, wegens het zoo lang ontheiligen der heilige plaatfen, en de voorgaande onderdrukkingen van hunne geloofsgenooten.

GODEFRIED van Bouillon tot Koning van Jeruzalem verkoren.

Eenige dagen daar na werd Hertog GODEFROI, met algemeene ftemmen, als de waardigfte van allen, tot Koning van de nu veroverde ftad verkoren, hoewel in der daad het Koningrijk nog geheel moest veroverd worden, en *Palestina* zich nog grootendeels in de magt der *Muhammedanen* bevond. Bij de kroning wilde de godvruchtige Koning zich niet met eene gouden kroon laten kronen, in de ftad, in welke CHRISTUS eene dorenen kroon gedragen had.

Een Patriarch verkoren.

De Geestelijkheid, die zich niet weinig van de eer van dezen togt aanmatigde, en koen was op de verfchijningen en gezigten, welke nog niet ophielden, en die op nieuw verrijkt werd door het vinden van een ftuk van het heilige kruis, hetwelk in de Kerk van het heilige graf gelegd werd, had beweerd, dat men eerst eenen Patriarch behoorde te verkiezen, eer men aan de verkiezing van eenen Koning dacht; maar dit haar mislukt zijnde, drong ARNOLD, Kapellaan des Hertogs van *Normandië*, terftond na de verkiezing van den Koning, met zijne partij door, dat hij zelve, tegen den zin der braaffíten onder de kruisvaarders, tot *Patriarch* werd aangefteld, te meer, omdat de *Griekfche* Patriarch naar het eiland *Cyprus* gevlugt, en daar overleden was. Deze ARNOLD of ARNULF was de heerschzuchtigfte en onrustigfte onder de Geestelijken,

ken, hij dacht wel vrij, hebbende hij een der eersten ook de echtheid der heilige lans verworpen, maar zijne zeden waren inderdaad te vrij, zoodat zijne verkeering met vrouwvolk tot spot- en schimpliedjes in het leger aanleiding gaf; maar zijn ijver was zoo groot voor de regten, dat is, voor de magt en inkomsten der geestelijkheid, dat dezelve zijne verkiezing, als met geweld, doordrong.

Overwinning door GODFRIED behaald.

Middelerwijl liep GODFRIED gevaar, van zijnen nog niet gevestigden troon spoedig te verliezen, dewijl de *Chalif* van *Egypte*, MOSTALI, een verbazend leger van *Turken*, *Arabieren*, *Egyptenaars* en andere volken, onder zijnen *Wazir* AFDAL, eenen afgevallenen rijken *Armenischen* Christen, tegen hem deed optrekken. GODFRIED trok dit leger te gemoet met naauwelijks 50,000 man, of volgens anderen slechts met de helft van dit getal, hij had echter het geluk, den vijanden in *Augustus* dezes jaars 1099 eene volkomene nederlaag toe te brengen, van welke overwinning hij nogtans geene verdere vruchten trok, door de trotsche heerschzucht en onstuimigheid van RAIMUND, Graaf van *Toulouse*, die den Koning verhinderde, *Askalon* en *Arsur* in te nemen, welke steden hij voor zich begeerde, zoodat het bijna tusschen den Koning en hem tot eenen oorlog zou gekomen zijn. Kort daarna trokken de meeste Grooten van het kruisleger, met een gevolg van 20,000 menschen, naar *Europa* terug, na zich in de *Jordaan* gebaad, en palmtakken van *Jericho* medegenomen te hebben, geloovende, dat zij nu hunne gelofte volbragt hadden.

Zij

V BOEK III Hoofdst. na C. G' Jaar 1073. tot 1517.

Verove-ringen der Christen Vorsten.

Zij lieten echter de belangen der Christenen in *Palestina* niet in den besten toestand. Het rijk van Koning GODFRIED had 's Konings ganschen moed en de geheele werkzaamheid van den dapperen TANKRED noodig, om zich te handhaven. Deze veroverde, behalve andere steden, *Tiberias*, hetwelk hij leenroerig van den Koning behield, die hem tevens met het gansche Vorstendom van *Galilea* beschonk. De Koning zelve noodzaakte de *Emirs* van *Cesarea*, *Ptolemais* en *Askalon*, om hem schatting schuldig te worden. Aan den anderen kant zorgde BOEMUND meer voor zijne eigene dan voor 's Konings belangen. Zelfs floeg deze Vorst van *Antiochie* het beleg voor *Laodicea* in *Syrie*, hoewel deze stad aan den *Griekschen* Keizer toebehoorde. De nieuwe Pausselijke Legaat noodzaakte hem echter, de belegering op te breken; maar in plaats van hem, nam toen RAIMUND, Graaf van *Toulouse*, dezelve in, en maakte 'er een nieuw Vorstendom van.

De nieuwe Pausselijke Legaat wordt Patriarch.

De gemelde nieuwe Pausselijke Legaat DAIMBERT of DAGOBERT, Aartsbisschop van *Pisa*, baarde den Koning van *Jeruzalem* vele moeijelijkheden. Hij was door PASCHALIS II naar *Palestina* gezonden, verzeld van eene vloot van meer dan 100 zeilen tot ondersteuning der kruisvaarders. Te *Jeruzalem* gekomen, bragt hij door kuiperijen en geschenken te weeg, dat de Patriarch ARNOLD voor hem moest wijken, en hij in deszelfs plaats tot *Patriarch* benoemd werd, en als zoodanig nam hij in naam van den Paus de leenhulde van den Koning en andere Grooten aan; ook dwong hij den Koning het vierdedeel van *Joppe*,

ja

ja ook *Jeruzalem* met den toren en het slot van DAVID af, alleen onder voorwaarde, dat de Koning deze steden zoo lang bezitten zou, tot hij de eene of andere stad veroverd zou hebben.

Het was het zwak van den anders uitmuntenden GODFRIED, dat hij, door eene kwalijk geplaatste godsvrucht, te veel aan de geestelijkheid onderworpen was. Hij stichtte in de Kerk van het Heilige graf en in de Kerk van den Tempel, te voren de *Moskee* van OMAR, maar met den naam van den *Tempel* genoemd, omdat zij op de voormalige plaats van SALOMO's Tempel stond, genootschappen van Kanunniken, en in het dal *Josafat* een Klooster voor Monniken, die hij medegebragt had (*). Deze wakkere Vorst stierf, te vroeg voor zijn nieuw Koningrijk, nadat hij nog niet volkomen een jaar geregeerd had, in *Julij* des jaars 1100.

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Dood van GODFRIED van Bouillon.

Hij prees voor zijn overlijden zijnen broeder BALDUIN, Graaf of Vorst van *Edessa*, tot zijnen opvolger aan, die ook terstond daar voor te *Jeruzalem* erkend werd. Deze, die zijnen broeder zich ten voorbeeld stelde, ondervond dra de zwakheid van het Koningrijk. Ter naauwernood met veel gevaar uit hoofde van de menigvuldige in het land omzwervende *Turken* in *Jeruzalem* aangekomen, vond hij, den Patriarch DAIMBERT tegen hem verbonden met TANKRED, en voornemens, om BOEMUND, Vorst van *Antiochie*, op den troon te zetten. Doch deze was tenzelfden tijde bij de *Turken* gevangen geraakt.

BALDUIN zijn opvolger.

DAIM-

(*) WILL. *Tyrius* L. IX. *p.* 767.

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

DAIMBERT kroonde eindelijk den nieuwen Koning, en TANKRED, hem het Vorstendom *Tiberias* terug gevende, aanvaardde in plaats daarvan het Vorstendom van *Antiochie*. Ondertusschen breidde BALDUIN de grenzen van zijn Rijk merkelijk uit; waar toe hem echter de nieuw aangekomene kruisvaarders weinig dienst deden. In de laatste jaren namelijk waren duizenden, *Deenen*, *Duitschers*, *Franschen* en *Engelschen*, maar voornamelijk *Italianen* naar *Palestina* en *Azie* overgekomen, maar ook meerendeels door pest, honger of het zwaard gesneuveld. Thans sedert het jaar 1101 landden weder omtrent 260,000 menschen van allerleijen rang en staat aan, maar een groot deel, door hunne plunderingen en sporeloosheden zich hatelijk makende, kwam op dezelfde wijze als de vorigen om; velen werden gevangen, of vlugtten in eenen ellendigen toestand naar *Konstantinopolen*. Evenwel veroverde BALDUIN in de volgende jaren *Cæsarea*, *Azot*, *Tripoli* en ook *Ptolemais*, met hulp eener *Genueesche* vloot.

Slecht gedrag van den Patriarch.

Doch tevens was deze Koning in gedurigen twist met den Patriarch DAIMBERT; op 's Konings klagte over hem zond de Paus eenen Kardinaal naar *Jeruzalem*, door wien DAIMBERT werd afgezet. Hij wist echter, door middel van geld, waar de Koning gebrek aan had, zich te herstellen, en de Kardinaal en Patriarch werden de beste vrienden, die de geschenken der Bedevaartgangers voor het heilige graf met brasserijen, zuipen en zwelgen doorbragten; tot de Koning zelve hen verrastte, daar zij aan eene wulpsche maaltijd zaten, en onder scherpe verwijtingen zwoer,

zwoer, dat zij van de Kerkelijke giften niets meer genieten zouden, zoo lang de Koning en zijne soldaten gebrek leden. Ook maakte de Koning zich meester van den schat des Patriarchs, welke meer dan 20,000 stukken gouds bedroeg, behalve een' verbazenden rijkdom aan zilver. Ook werd de *Patriarch* op eene *Synode* te *Jeruzalem* van vele misdaden overtuigd en afgezet. Zijn opvolger EVERMER raakte echter ook spoedig in verschil met den Koning, door de kuiperijen van den voormaligen Patriarch ARNOLD, die eindelijk wist te bewerken, dat hij zelve andermaal deze waardigheid verkreeg.

Dood van den Koning BALDUIN.

Niettegenstaande de veroveringen, welke de Koning BALDUIN gemaakt had, was de toestand van zijn Rijk nogtans heel wankelbaar. Hij bemagtigde wel in het jaar 1111 de stad *Sidon*, waar toe 7000 *Engelschen*, *Vlamingen* en *Deenen* hem hunnen dienst hadden aangeboden, maar *Askalon* kon hij niet behouden; hij verzocht en verkreeg van Paus PASCHALIS II verlof om alle van hem afhankelijke steden aan de Kerk van *Jeruzalem* te onderwerpen; maar dewijl de Patriarch van *Antiochie* zich hier over te zeer beklaagde, bepaalde de Paus zijn verlof, tot zulke steden, die te voren aan de Kerk van *Jeruzalem* onderhoorig waren geweest. De Koning BALDUIN overleed in het jaar 1118.

BALDUIN of BOUDEWYN II.

Tot zijn opvolger werd verkoren zijn neef BALDEWYN of BOUDEWYN VAN BOURG, Graaf van *Edessa*, onder den naam van BALDUIN II. Het ontbrak dezen Vorst niet aan moed, maar de overmagt der *Turken* en voornamelijk de verdeeldheden onder de

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Christenen zelve, deden zijn Rijk wankelen. In het jaar 1122 namen de *Turken* niet alleen den Graaf van *Edessa*, eenen der grootste Helden onder de Christenen, maar ook den Koning zelven, bij overrompeling, gevangen. Evenwel werd in het jaar 1124 met hulp eener *Venetiaansche* vloot *Tyrus* veroverd. Na eene gevangenis van anderhalf jaar kocht de Koning zich voor een groot rantzoen vrij, maar had tot zijn' dood toe, die in het jaar 1131 volgde, minder geluk in den oorlog, dan in zijne eerste jaren. In het jaar 1120 was door den Patriarch GORMUND te *Neapolis*, het oude *Sichem*, eene Kerkvergadering gehouden, waar bij ook de Koning tegenwoordig was, welker besluiten strekten tot eene algemeene verbetering der zeden, maar met weinig vrucht.

Ridder-orde der Johanniter Ridders.

Om dezen tijd waren te *Jeruzalem* twee groote genootschappen van *Ridders* ontstaan, die naderhand talrijk en in de geschiedenis der kruistogten en vervolgens vermaard zijn geworden, de *Hospitaal-broeders van den Heil. Joannes van Jeruzalem*, naderhand meer bekend met den naam van Ridders van *Rhodus*, *St. Jan-* en *Malthezer-Ridders*, en de *Tempelheeren* of *Tempelieren*. Eenige kooplieden van *Amalfi*, eene zeestad in het *Napelsche*, gaven de aanleiding tot het stichten der eerstgemelde orde. Begeerig om te *Jeruzalem* hunnen godsdienst, op de wijze der Latijnsche Kerk, te oefenen, bouwden zij voor zich eene Kerk, bij de kerk van het Heilige graf, aan de Maagd MARIA gewijd, benevens een Klooster, in hetwelk de Pelgrims van hunne Natie konden opgenomen worden. Dit noemde men het

La-

Latynſche Klooster (*Monaſterium de Latina*). Voor weduwen en andere vrouwen, die in Bedevaart kwamen, werd een afzonderlijk Bedehuis aangelegd, waar uit het Klooster der H. MAGDALENA ontſtaan is. Bovendien werd naast de bovengemelde Kerk, om arme en zieke Pelgrims te onthalen, een gasthuis of hospitaal (*Xenodochium*) aangelegd. Verders ſtichtte men eenen altaar ter eere van JOANNES *Eléemoſynarius*, Patriarch van *Alexandrie*, die wegens zijne milddadigheid jegens de armen in het Oosten beroemd was. De orde zelve heeft echter naderhand beſtendig beweerd, dat zij nooit eenen anderen beſchermheiligen dan JOANNES *den Dooper* gehad hebbe. Hoe dit zij, deze geheele ſtichting had, in het eerst, geringe inkomſten, maar bekwam aanzienelijke giften, zoodra *Jeruzalem* door de Christenen ingenomen was. Omtrent het jaar 1099 nam GERHARD, Opziener van het Hospitaal met zijne dienstdoende broeders den Monnikenregel aan, zij deden eene plegtige gelofte en naaiden een wit kruis op de borst van hun kleed. En nu ſcheidden zij zich van den Abt van het Klooster, en werden genoemd *Hospitaalbroeders van den H. Joannes van Jeruzalem*. Na den dood van GERHARD, in het jaar 1118, werd RAYMUND DU PUY (of *de Podio*,) Opziener van het Genootſchap, van wien hetzelve eenen duurzamen regel ontving, welke in het jaar 1120 door CALIXTUS II werd bevestigd. Volgens denzelven deden de Hospitaalbroeders de gelofte van kuischheid en gehoorzaamheid; dat zij nooit alleen rondgaan, aalmoezen voor de armen verzamelen,

 geen

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

geen geld bezitten, en aan de strengste matigheid zich onderwerpen zouden. Ook zouden zij allen het kruis op hunne kleederen en mantels dragen. Weldra was de orde zoo magtig, dat de Grootmeester (*Magister*) zijnen dienst aanbood, tot het beoorlogen der *Muhammedanen*. Dit door den Koning te *Jeruzalem* aangenomen zijnde, werd de orde verdeeld in drie klasfen: *Ridders*, *Priesters* en *dienende Broeders*. De eersten trokken, als Edellieden, de laatsten als Burgers te veld, maar de Priesters verrichteden de godsdienstige bezigheden der orde. Inderdaad, muntte ook de Orde onder haren Grootmeester uit in verscheidene gevechten met de ongeloovigen, waarom zij aanzienlijke goederen en voorregten en in het jaar 1154 eenen gewigtigen vrijheidsbrief van Paus ANASTASIUS IV verwierf; maar daartegen in menigvuldige twisten geraakte met de Bisschoppen, die klaagden, dat de orde aan hun hunne regten, tienden euz. onttrok; maar die te vergeefs hunne klagten te *Rome* inbragten.

Orde der Tempelheeren of Tempelieren.

In het jaar 1118 werd nog eene andere Ridderorde te *Jeruzalem* gesticht, welke vervolgens in de geschiedenisfen berucht is geworden. HUGO VAN PAYENS, (of *de Paganis*,) GOTFRIED (of GAUFREDUS) van *St. Aldemar*, en zeven andere Edellieden deden in handen van den *Patriarch* dier stad de gelofte, om als *reguliere Kanunniken*, hun leven kuisch, gehoorzaam en zonder eigendom, in dienst des Zaligmakers door te brengen. Aan hun ruimde Koning BALDUÏN II zijn paleis aan de oostzijde van SALOMO's *Tempel* in, dat is van de plaats, waar de Tem-

Tempel gestaan had, maar waar sedert eene *Moskee* was gebouwd, die, in dezen tijd, tot eene Kerk gebruikt werd. De Patriarch en andere Bisschoppen leiden hun de verpligting op, om de Bedevaartgangers tegen de strooperijen en rooverijen der Ongeloovigen te beschermen en veilig te geleiden. In het jaar 1127 kreeg deze Orde op de Kerkvergadering te *Troyes*, volgens bevel van Paus HONORIUS II eenen regel, naar welken derzelver leden zich hadden te gedragen. Zij droegen een rood kruis op hunne mantels, ten teeken, dat zij bereid waren, hun bloed ter verdediging van het heilige Land te storten. Spoedig nam de Orde, door hare dappere daden, in aanzien en getal, maar ook in rijkdommen toe. Zij telde reeds in 1180 omtrent 300 Ridders en een ontelbaar getal dienende Broeders. De Koning van *Engeland* HENDRIK I, Keizer LOTHARIUS II en andere Vorsten beschonken de Orde met aanzienelijke landen en goederen, zoodat de Ballijen, Kommanderijen, Prioraten en zoo als de bezittingen dezer *Tempelheeren* of *Tempelieren*, (zoo als zij naar het oude *Tempelarii* heetten,) meer genoemd werden in het jaar 1244 reeds een getal van 9000 beliepen.

Maar, naar gelang van dezen aanwas, werden hunne zeden ook al ras bedorven. WILLEM van *Tyrus* klaagt reeds over hunne trotsheid en euvelmoed, waar door zij zich aan het gezag zelfs van den *Patriarch* onttrokken, en aan de Kerk de Tienden en Eerstelingen onthielden. Anderen verheffen wel hunnen lof, maar Paus INNOCENTIUS III verklaarde zelve in het jaar 1208, dat zij, wegens het mis-

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

bruik der aan hun geschonkene voorregten, waardig waren, van dezelve beroofd te worden. Als Keizer FREDERIK II in het jaar 1229 zijnen kruistogt naar *Palestina* ondernam, verraadden zij hem aan den *Sultan* van *Babylon*, waar aan ook de *Hospitaalbroeders* eenig deel hadden, maar de *Sultan* zond hunne Brieven aan den Keizer (*); evenwel verklaarde de Patriarch van *Jeruzalem* (†), dat de beide Orden alle bereidvaardigheid tot vechten vertoonden, maar geeft den Keizer de schuld, dat dit niet geschieden kon. FREDERIK zelve beklaagde zich in het jaar 1244 (§), dat de *Tempelheeren* geheime verstandhouding met de *Muhammedaansche* Vorsten tegen hem hielden. Ook dreigde de Koning van *Engeland*, HENDRIK III hun, dat hij hun de vrijheden, aan hun door zijne voorzaten geschonken, weder zou ontnemen. Hunne trotsheid was ook niet zoo zeer te verwonderen. Als Ridders, geloofden zij zich noodzakelijk gemaakt te hebben, en als Geestelijken, wilden zij naauwelijks voor den Paus zelven onderdoen.

FULCO Koning van Jeruzalem.

Ondertusschen, welke diensten deze beide Orden in het eerst bewezen, echter konden zij niet verhinderen, dat de toestand van het koningrijk van *Jeruzalem* steeds zorgelijker werd. Hetzelve werd, onder de regering van FULCO, of FOUÇAULT, Graaf van *Tours*, *Mans* en *Anjou*, die zijnen Schoonvader BALDUIN II in het jaar 1131 was opgevolgd, en

(*) MATTH *Parif. Hist. Maj. p.* 358.

(†) Bij denzelven *p.* 359. (§) Bij denzelven *p.* 619.

en tot het jaar 1142 regeerde, nog wel vrij gelukkig verdedigd, ja zelfs door het veroveren van *Paneas*, (het oude *Cæsarea Philippi*,) uitgebreid. Maar daar tegen leden de Christenen ook verscheidene nederlagen, terwijl de Vorsten van *Antiochie* en de Graven van *Tripoli* gedurig met den Koning overhoop lagen; en 'er gedurige verschillen plaats hadden tusschen de Patriarchen en de wereldlijke Vorsten.

FULCO liet twee zonen na, van welken de oudste, BALDUIN III, die hem opvolgde, niet meer dan 13 jaren oud was, waarom zijne moeder de voogdijschap op zich nam. Maar, in het jaar 1144 werd *Edessa*, de hoofdstad van een Christelijk Graafschap, door EMAD-EDDIN ZENGHI (dien de Christelijke Geschiedschrijvers SANGUINUS noemen,) Vorst van *Mosul* en *Aleppo*, die zich van de oneenigheid van JOSSELIN Graaf van *Edessa* en den Vorst van *Antiochie* bediende, ingenomen; ook had de Aartsbisschop dier stad voor zijne verzamelde schatten geene soldaten ter verdediging derzelve willen leveren. De Christenen heroverden de stad wel, door eene overrompeling, maar zij werd hun door NUREDDIN, den zoon van ZENGHI, op nieuw ontnomen.

BALDUIN III.

Op de tijding van dit verlies, en den ongunstigen staat van zaken in *Palestina*, was de Paus EUGENIUS III bedacht, op eenen nieuwen kruistogt, en schreef daar over aan LODEWYK VII, Koning van *Frankryk*, welke Vorst, in het jaar 1142, in eenen oorlog met éénen zijner Grooten, bij het innemen van de stad *Vitry*, de Kerk aldaar met 1300 menschen, die in dezelve gevlugt waren, hebbende doen

Paus EUGENIUS III vermaant tot een' nieuwen kruistogt.

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

BERNHARD, Abt van Clairveaux, predikt den kruistogt.

verbranden, geene waardiger boete zich voor deze wreedheid kon voorstellen, dan het ondernemen van eenen kruistogt naar *Palestina*.

Onder de *Fransche* Geestelijkheid muntte ten dezen tijde boven alle anderen uit BERNHARD, Abt van *Clairveaux*, door den roem van heiligheid, ijver voor den godsdienst en welsprekendheid. Meermalen had de Koning van dezen begeerd, dat hij het kruis prediken zoude, maar hij had zulks geweigerd, tot hij eindelijk zich, door den bovengemelden Pausselijken Brief daar toe geregtigd oordeelde. Hier op hield de Koning in het jaar 1146 te *Vezelay* in *Burgondie* eene Vergadering van den Adel en de Geestelijkheid, welke voor het eerst in de Fransche Geschiedenis een *Parlement* genoemd, en wegens den toevloed van volk in het open veld gehouden werd. Hier predikte BERNHARD, met zijne gewone kracht van zeggen, het kruis, hetwelk terstond door den Koning, de Koningin, vele Grooten, Edelen en Bisschoppen, en eene verbazende menigte volks, zoo mannen als vrouwen werd aangenomen. Vergeefs ontraadde de wijze SUGER, Abt van *St. Denys* den Koning, om in persoon naar *Palestina* te trekken; de Koning gaf hem integendeel het regentschap des rijks gedurende zijne afwezigheid, hetwelk hij met dien roem bekleedde, als wij hier voor reeds gezien hebben. In eene nieuwe Vergadering der Stenden te *Chartres* bood men aan BERNHARD het opperbevel tot den togt aan, hetwelk hij echter, geleerd door het voorbeeld van PIETER *den Kluizenaar*, verstandig weigerde.

De-

Dezelfde BERNHARD ondernam vervolgens ook, den toenmaligen Keizer van *Duitschland* KOENRAAD III, tot eenen kruistogt te bewegen. Deze Vorst, die tot hier toe te *Rome* nog niet gekroond was, werd door de *Romeinen*, die daar toe door ARNOLD van *Brescia* aangemoedigd waren, genoodigd, om te *Rome* te komen, en in die aloude hoofdstad des Rijks zijn verblijf te vestigen. Reeds was de Paus genoodzaakt geweest, van *Rome* te vlugten, en het was dus deszelfs belang, dezen Keizer naar *Palestina* te zenden. Reeds had een Monnik, RUDOLF, in den omtrek der steden *Keulen*, *Mentz*, *Worms*, *Spiers* en *Straatsburg* het kruis met grooten toeloop gepredikt, doch tevens de Kruisvaarders opgewekt, om de Joden, als erfvijanden van CHRISTUS, om hals te brengen, hetwelk vele *Joden* het leven kostte. Daar tegen verklaarde BERNHARD zich, leerende, dat volgens den Bijbel, de *Joden* niet omgebragt maar verstrooid moesten worden. Hij kwam vervolgens zelve in *Duitschland*, en deed den Monnik naar zijn Klooster keeren. Vervolgens predikte hij het kruis, en wist zelfs den Keizer KOENRAAD zoo te treffen, dat deze te *Spiers* openlijk het kruis aannam, als ook 's Keizers broeders zoon, Hertog FREDERIK van *Zwaben*, zelfs tegen den zin van zijnen Vader. BERNHARD had te meer invloed op de menigte, alzoo hij, volgens getuigenis van gelijktijdige Schrijvers, openlijk en in het verborgene vele wonderwerken verrigtte (*). In *Beijeren*, waar Hertog WELF,

(*) BERNHARD. *Epist.* CCCLXV. *T.* I. *Opp.* *p.* 331.

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

WELF, de vijand van Keizer KOENRAAD, nog gestadig onrusten verwekte, predikte BERNHARD insgelijks het kruis, met die toejuiching, dat alle zijne Toehoorders zich met het kruis lieten teekenen. Wij kunnen van zijne wijze van prediken eenigzins oordeelen uit zijnen Brief aan de Geestelijkheid en alle de inwoners van *Frankenland* en *Beijeren* (*). ,, Thans," zegt hij in denzelven, ,, is de dag des heils: want de aarde siddert, dewijl de God des hemels begonnen heeft, zijn land te verliezen, waar hij voor dezen als mensch met de menschen verkeerd heeft. Wat doet gij, dappere mannen? Wat doet gij, knechten van het kruis? Wilt gij dus het heilige den honden, en de parelen aan de zwijnen geven? Hoe vele zondaren, die hunne zonden met tranen beleden, hebben daar niet vergeving verkregen, na dat het schuim der Heidenen, door het zwaard onzer vaderen, aldaar uitgedelgd is geworden! Gelooven wij misschien, dat de hand des Heeren verkort is, om dat hij zulke kleine wormen tot bescherming van zijn erfdeel oproept? Neen: maar de Heer uwe God verzoekt u, of iemand het verstaan mogt. Bedenkt, welk middel hij gebruikt, om u te verlossen, en verwondert u! Trouwens, is het niet eene geheel bijzondere gelegenheid voor uwe verlossing, welke God alleen uitvinden kon, dat

PHIL. DE CLARA VALLA *Miracc. S. Bernhardi in Opp. Bernhardi T.* VI. *p.* 1292. OTTO *Frising. de Gest. Fred.* I. *Imper. C.* 37—39.

(*) *Epist.* CCCLXIII. *T.* I. *Opp. p.* 328-330.

dat de Almagtige moordenaren, roovers, echtbrekers, meineedigen en andere overtreders verwaardigt, niet anders dan als een deugdzaam volk, tot zijnen dienst te vermanen? Zoo hij u wilde ſtraffen: dan zou hij uwen dienst niet alleen niet begeeren; maar dien niet éêns aanneemen, wanneer gij hem dien zoudt aanbieden! Beantwoordt dus den rijkdom der goedheid des Allerhoogſten. Of hij maakt, dat hij eene behoefte heeft; of hij houdt zich zoo, als of hij behoefte had, terwijl hij eene behoefte zoekt te verhelpen. Hij wil voor uwen ſchuldenaar gehouden worden, op dat hij aan zijne ſoldaten de ſoldij, te weten vergeving der zonden en eeuwige heerlijkheid, zou kunnen betalen." Verders roemt BERNHARD de menigte dappere mannen onder de *Oostfranken* en *Beijeren*, en vermaant hen, in plaats der vorige inwendige oorlogen, zich in veel voordeeliger gevechten te begeven. ,, Wanneer gij een verſtandig koopman zijt," zegt hij, zoo kondig ik u eene groote markt aan; wacht u, dat die niet nutteloos voorbijga! Neem het teeken des kruiſes aan, zoo zult gij voor alles, wat gij met berouwvolle harten gebiecht hebt, vergeving bekomen. De zaak zelve kost bij inkoop weinig; maar als zij met godvruchtigen ſchouder opgenomen wordt, is zij buiten twijfel het rijk van God waard." Eindelijk waarſchuwt hij voor alle geweld tegen de Joden; deze waren levende toonbeelden van CHRISTUS lijden; wegens hetzelve waren zij verſtrooid, en leden eene harde ballingſchap onder Christelijke Vorsten; doch zij zullen des avonds bekeerd worden; alleen

mag

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

mag men hun geenen woeker tegen de Kruisvaarders veroorloven; hoewel deze ook van Christenen geoefend wordt." Hier op namen de Hertog WELF, de Hertog van *Bohemen*, en andere Grooten, ook de Bisschoppen van *Regensburg*, *Passau* en *Freysingen*, de laatstgemelde, de beroemde geschiedschrijver OTTO, het kruis aan, en voorts eene menigte volks, bijzonder vrijbuiters en straatschenders, zoodat, zegt deze schrijver, elk verstandig mensch erkennen moest, dat derzelver schielijke verandering van God was. Ondertusschen is het gemakkelijk te begrijpen, dat zulk volkje ligtelijk beweegd werd, om dat hun eene ligte boete en eene zekere vergeving van hunne euveldaden werd aangeboden, ja ook wel, omdat zulke deugnieten hier gelegenheid vonden, om straffeloos te rooven en te plunderen. Ondertusschen was het eene goede uitwerking van dezen togt, dat alle vijandelijkheden in het Westen gestaakt en het zelfs verboden werd, om in het openbaar gewapend te verschijnen.

De Keizer en de Koning van *Frankryk* trokken eindelijk op elk met 70,000 geharnaste Ruiters en eene verbazende menigte voetvolk, ook wijven en kinderen. Deze legers begaven zich over *Konstantinopolen* naar *Azie*, terwijl men zich van den *Griekschen* Keizer MANUEL COMNENUS, die eene Zuster van KOENRAADS Gemalin ten huwelijk had, alle hulp beloofde. Maar deze en zijne onderdanen, handelden, deels uit wantrouwen en vrees voor zoo geduchte krijgsmagt, misschien ook door eenen ingewortelden afkeer van de Latijnen, zoo trouweloos,

dat

dat zij door verstandhouding met de *Turken*, door het aanwijzen van verkeerde wegen, door bedorvene levensmiddelen, en op andere wijze, den ondergang van het grootste deel van des Keizers leger veroorzaakten. Waar bij nog misslagen van den Keizer zelven, en de verdeeldheden der Oostersche Christenen onder malkanderen meer nadeelen veroorzaakten. LODEWYK VII was niet veel gelukkiger. De beide Vorsten verrigtten hunnen Godsdienst te *Jeruzalem*; en keerden, na *Damaskus* vergeefs belegerd te hebben, in het jaar 1149, met het geringe overschot van hunne krijgsmagt, naar hun Rijk terug.

Algemeen was het misnoegen over dezen ongelukkigen uitslag tegen den Abt BERNHARD, die in den naam van God een gewenscht gevolg beloofd had. Hij wist zich echter met den last van den Paus en allerhande laffe uitvlugten te ontschuldigen, zelfs niet duister zich op zijne wonderwerken beroepende, zoodat men reeds weder in het jaar 1150 van eenen nieuwen kruistogt sprak, welke echter door de *Cisterciënser* Monniken verijdeld werd.

AMALRICH of AMAURI, Koning van Jeruzalem.

Na dezen mislukten togt geraakten de zaken der Christenen in *Palestina* meer en meer in verval. De *Sultan* NUREDDIN bemagtigde het gebied van *Edessa* geheel, en verwoestte dat van *Antiochië*. BALDUIN III veroverde wel in het jaar 1154 *Askalon*, maar werd kort daar na door gemelden Vorst met groot verlies geslagen. BALDUIN III stierf in het jaar 1162, zijnde door zijnen Geneesheer ver-

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

geven. Nu droeg men de regering op aan zijnen Broeder AMALRICH of AMAURI, een' dapper en ondernemend Vorst, die van de Staatsveranderingen, ten dien tijde onder de *Muhammedaansche* Vorsten voorgevallen, goed gebruik wist te maken. Bij zoodanige gelegenheid, deed hij, op uitnodiging van SCHAUR, Grootwazir van den *Egyptischen Chalif*, eenen inval in *Egypte*, maar ondertusschen bragt NUREDDIN den Christenen in *Syrië* eene groote nederlaag toe, en bemagtigde *Paneas* in het jaar 1164. Drie jaren daar na trok de Koning van *Jeruzalem* andermaal in *Egypte*, en nam zelfs *Kairo* weg; maar sloot toen een verdrag met den *Wazir*, ingevolge van hetwelk hij dit land weder verliet. Doch, door zijne Bevelhebbers en den Grootmeester der Hospitaalbroeders overgehaald, overviel hij hetzelve op nieuw, in het jaar 1168, maar liet zich, niettegenstaande zijnen voortgang, voor eene somme gelds weder tot den aftogt bewegen. Doch, terwijl AMALRICH dus meester van *Egypte* poogde te worden, behaalde niet alleen NUREDDIN in *Syrië* vele voordeelen op de Christenen, maar deszelfs Bevelhebber in *Egypte*, SALAHEDDIN, of SALAHADDIN, gemeenelijk SALADIN genoemd, die na des *Sultans* dood in het jaar 1174 Opperheer van *Egypte*, *Syrië* en andere *Aziatische* Landen was geworden, verhief zich tot die hoogte van magt, dat de Christenen in het Oosten geen geduchter vijand hadden. AMALRICH stierf in het jaar 1173, nadat hij eenige jaren vergeefs Gezanten naar *Europa* gezonden had, om onderstand te bekomen.

BAL-

BALDUIN IV.

BALDUIN IV, die zijnen Vader AMALRICH in den ouderdom van 13 jaren opvolgde, was door WILLEM van *Tyrus*, toen Aartsdiaken te *Jeruzalem*, onderwezen; in zijne rijper jaren werd deze Vorst door eene soort van melaatsheid, (*morbus elephantiosus*,) zoo mismaakt, dat men hem zonder medelijden niet kon beschouwen. Zijn Neef RAYMUND, Graaf van *Tripoli*, nam, gedurende zijne minderjarigheid, het Staatsbewind op zich; maar in plaats van zich tegen de aanwasfende magt van SALADIN te verzetten, sloot hij, tegen eenige geringe voordeelen, een verdrag, hetwelk hoogst schadelijk voor de Christenen werd. Eindelijk was de Koning van *Jeruzalem*, door zijne ligchaamskwaal, genoodzaakt, de regering van zijn Rijk aan den Gemaal zijner Zuster, GUIDO van *Lusignan*, Graaf van *Joppe*, over te laten. Doch, alzoo het dezen aan schranderheid en bekwaamheid haperde, om het Rijk te verdedigen, werd in het jaar 1183 zijn Stiefzoon, ook BALDUIN genoemd, die eerst vijf jaren oud was, tot Koning gekroond. Kort daar na stierven de beide Koningen, en LUSIGNANS Gemalin wist het in het jaar 1186, door den *Patriarch* van *Jeruzalem*, en de Grootmeesters der Hospitaliers en Tempeliers, maar tegen den zin der eigenlijke Grooten des Rijks, daar toe te brengen, dat hem de kroon werd opgezet.

GUIDO van Lusignan Koning. Jeruzalem door

Van nu af aan nam de oneenigheid en verwarring in het Rijk meer en meer toe. RAYMUND, die naar de kroon stond, en dezelve meest van allen waardig scheen, verbrak alle verbindtenis met den

Ko-

V BOEK III Hoofdst. na C G. Jaar 1073. tot 1517.

SALADIN veroverd.

Koning, en floot eenen ftilftand met SALADIN. Eindelijk, toen deze Vorst in *Palestina* inbrak, waar hij *Tiberias* veroverde, vereenigde RAYMUND, dien men overluid een' verrader noemde, zich met het Christen leger, waar op het in het jaar 1187 digt bij de gemelde ftad tot eenen beflisfenden veldflag kwam; in welken de Christenen, met een verlies van 21,000 man, geheel verflagen werden; hun Koning zelve, RAYNAULD van *Chatillon*, één der voornaamfte Helden der Christenen, de Grootmeester der Tempelheeren, en andere Grooten, waren onder de gevangenen. SALADIN liet meer dan 200 Hospitaalbroeders en Tempelheeren, die hij moordenaren noemde, gelijk zij ten minften niet ligt aan eenen *Muhammedaan* het leven fchonken, voor zijne tent nederfabelen. Den Koning echter bood hij eenen drank aan ter verkwikking; maar als deze denzelven ook aan RAYNAULD wilde overgeven, belette de *Sultan* dit, dewijl hij hem anders door dit gemeenfchappelijk drinken het leven verzekerd zou hebben. Veel meer deed de *Sultan* aan hem de hevigfte verwijtingen, dat hij de bedevaardgangers naar *Mekka* tegen zijn gegeven woord omgebragt, een' krijgstogt tegen deze heilige plaats ondernomen, en MUHAMMED gelasterd had; evenwel bood hij hem het leven aan, indien hij zijn geloof wilde aannemen; en toen RAYMUND zulks weigerde, gaf hij hem zelve den doodelijken flag. *Jaffa* of *Joppe*, *Akko* of *Ptolemais*, *Nazareth*, *Cæfarea*, *Berytus*, *Askalon*, en andere fteden, vielen kort daar na in SALADINS geweld, die daartegen aan den Koning zij-

zijne vrijheid schonk. Eindelijk moest ook *Jeruzalem* zich aan hem overgeven. Men beschuldigt de *Melchiten*, of *Griekſche* Christenen, in de ſtad, dat zij in getal ſterker dan de *Franken*, (zoo als men ſedert de kruistogten de Westerſche Christenen in het Oosten noemt, omdat de eerſte kruistogten door de *Franſchen* ondernomen waren,) dezelven aan SALADIN verraden zouden hebben, maar ABULFEDA verzekert, dat de gunſtige voorwaarden, welke SALADIN aanbood, veel hebben toegebragt, om de overgave te verhaasten. Hij vergunde alle de *Franken* weg te trekken, mids dat elk man voor zijn losgeld tien, elke vrouw vijf, en elk kind twee goudſtukken, betaalde, wie daar niet in ſtaat toe was, zou gevangen achterblijven. Dezen bedroegen een getal van 14,000. Evenwel verhalen Christen Schrijvers zelve, dat hij eenige duizenden zonder losgeld ontſlagen hebbe. Den Patriarch vergunde hij, de kostbare gereedſchappen der Kerk van het heilige graf mede te nemen. Ook vergunde hij den Christenen, om voor eenig geld dit graf ook in het vervolg te bezoeken, maar voor het overige herſtelde hij den *Muhammedaanſchen* Godsdienst in de voormalige *Moskeeën*. Het gewaande kruishout van CHRISTUS was, met het vaandel, in hetwelk een Bisſchop het bij het leger droeg, insgelijks SALADIN in handen gevallen. Sedert dit gewigtig verlies, zegt een anders verſtandig Schrijver dezer tijden, kregen alle kinderen niet meer dan 20 of 22 tanden, in plaats dat zij 'er anders gewonelijk 30 of 32 hadden.

V BOEK III Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Toerustingen tot eenen nieuwen kruistogt.

Thans was, behalve *Antiochië*, *Tyrus*, *Tripoli*, en eenige vaste sloten, de geheele vrucht der zoo kostbare en bloedige kruistogten volstrekt verloren. Doch des te ijveriger arbeidde men in het Westen om spoedige en magtige hulp naar *Palestina* te zenden, ten welken einde WILLEM van *Tyrus* zelve in persoon naar *Europa* overgekomen was; ook zond Paus GREGORIUS VIII in het jaar 1187 herhaalde rondgaande Brieven aan alle Christenen van zijne Kerk. Ook deed hij zelfs eene reize naar *Pisa*, om de *Pisanen* en *Genuezen* zamen te bevredigen, opdat deze beide toenmalige zeemogendheden eenen gemeenschappelijken bijstand bewijzen zouden. Heel onverwacht stelden de beide Koningen van *Frankryk* en *Engeland*, in het jaar 1188 hunne verschillen ter zijde, en lieten zich door de Bisschoppen het kruis geven; ook werd, om de volkeren te onderscheiden, bepaald, dat de *Franschen* een rood, de *Engelschen* een wit, en de *Vlamingen* een groen kruis dragen zouden. Men hield vergaderingen, en stelde vast, dat elk het tiende deel van zijne bezittingen en inkomsten tot den togt zou opbrengen, welke men de *tienden van* SALADIN noemde, omdat men voornamelijk tegen dezen Vorst de wapens opvatte. De Geestelijkheid in *Frankryk* wilde van deze tienden bevrijd blijven, maar werd spoedig door den Koning tot het opbrengen derzelven genoodzaakt. Ook liet Paus KLEMENS III in *Polen* de tienden ten dezen einde invorderen; maar zijne *Legaten* in *Frankryk* konden niet beletten, dat de twisten tusschen de beide Rij-

ken

ken weder uitbarsten, zoodat, zoo lang HENDRIK leefde, deze ontworpene kruistogt niet tot stand kwam.

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Spoediger werd in *Duitschland* een kruistogt dadelijk ondernomen, door den Keizer FREDERIK I, die reeds omtrent 70 jaren oud was, en die zoodanigen rampvollen kruistogt met zijnen Oom KORNRAAD III had ondervonden. Op eenen Rijksdag te *Mentz*, in het jaar 1188, waar de Pausselijke Legaten het kruis predikten, nam hij hetzelve aan met zijnen Zoon, den Hertog FREDERIK van *Zwaben*. In het jaar 1189 trok de krijgshaftige Keizer met een weltoegerust leger van 160,000 man over *Konstantinopolen* naar *Azië*; doch moest in het gebied van den Griekschen Keizer nog een gedeelte van het volgende jaar vertoeven, eer hij de hinderpalen kon te boven komen, welke deze hem in den weg leide; schoon de *Turksche Sultan* van *Cogni* of *Iconium*, hem een verbond voorsloeg, moest hij zich echter door *Klein-Azië* den weg met het zwaard banen. Maar naauwelijks was hij daar in gelukkig geslaagd, toen hij op zijnen verderen togt door *Armenië* in het jaar 1191 het leven verloor. Zijn Zoon volgde den Vader spoedig, en eene besmettelijke ziekte rukte de helft van zijn leger weg.

Kruistogt van Keizer FREDERIK I.

Ondertusschen waren RICHARD, Koning van *Engeland*, en FILIPS AUGUSTUS, Koning van *Frankryk*, overeengekomen, om gezamenlijk eenen kruistogt te ondernemen. In het jaar 1190 gingen zij met hunne krijgsvolken te *Marseille* en *Genua* onder zeil; maar kregen reeds in *Sicilië* verschil met malkan-

Kruistogt van RICHARD, Koning van Engeland, en FILIPS AUGUSTUS,

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517. — Koning van Frankryk.

kanderen; maar verschenen weder als vrienden voor Akko of *Ptolemais*, eene gewigtige zeestad, welke reeds sedert twee jaren door GUIDO van *Lusignan*, den verdrevenen Koning van *Jeruzalem*, belegerd was. Onder weg had RICHARD het eiland *Cyprus* aan eenen Prins uit het Grieksch-Keizerlijk Huis der *Comnenen* ontnomen, omdat deze zijne soldaten en matroozen mishandeld had. Eindelijk werd ook *Ptolemais* in het jaar 1191 veroverd; maar SALADIN weigerde de voorwaarde der overgave te bekrachtigen, bijzonder het teruggeven van het heilige kruis, en het ontslaan van alle gevangene Christenen, en het betalen van eene groote geldsomme, waar door hij oorzaak was, dat RICHARD 5 of 6,000 gevangenen liet nedersabelen. Inmiddels had het misnoegen der beide Koningen, die even trotsch en fier waren, den hoogsten trap bereikt, zoodat de Koning van *Frankryk* naar huis keerde, na plegtig gezworen te hebben, dat hij RICHARDS gebied, gedurende deszelfs afwezenheid, niet zou ontrusten. RICHARD, nu van de meeste vreemde soldaten verlaten, sloot met SALADIN een' wapenstilstand voor drie jaren. Het Koningrijk *Cyprus*, hetwelk hij aan de Tempelheeren verkocht had, maar die hetzelve niet hadden kunnen behouden, verkocht hij nu andermaal aan GUIDO van *Lusignan*, die daar voor zijn regt op het Koningrijk *Jeruzalem* moest afstaan aan HENDRIK, Graaf van *Champagne*, die de Zuster van BALDUIN V in huwelijk had. RICHARD zelve keerde in het jaar 1192 naar *Engeland* terug, maar werd onder weg gevangen gehouden door den Hertog

tog van *Oostenryk*, die hem aan den Keizer HENDRIK VI verkocht, welke laatste hem eerst twee jaren daar na niet zonder een groot rantzoen zijne vrijheid weder gaf. Gedurende zijne gevangenis had FILIPS AUGUSTUS hem den oorlog verklaard. Dus eindigde deze kruistogt met hoon en onheil voor deszelfs aanleggers; maar SALADIN stierf in het jaar 1193, in het gerust bezit van het grootste deel van *Palestina*.

Orde der Duitsche Ridders.

Deze kruistogt bragt ondertusschen eene derde Ridderorde voort, de *Duitsche Ridderorde* genoemd, van welke de eerste grond reeds in het jaar 1130 te *Jeruzalem* gelegd werd. Een Godvruchtig Duitscher, die met zijne vrouw te *Jeruzalem* woonde, leide daar een Gasthuis, (*Xenodochium*,) aan, voor arme en zieke Pelgrims van zijne natie. Toen dit getal vermeerderde, voegde hij 'er nog een Bedehuis bij, en onderhield de vreemdelingen, door aalmoezen, die hij verzamelde. Vervolgens vereenigden zich andere Duitschers, onder welken ook Edellieden waren, met hem, die weldra besloten, om ter verdediging van het Heilige Land de wapens aan te nemen, gelijk de Tempelheeren, terwijl zij, ter onderscheiding van dezen, zwarte kruisen op hunne witte mantels droegen. Bij de belegering van *Akko* of *Ptolemais*, zoo verhaalt een ander Schrijver den oorsprong dezer Orde, in het jaar 1190 rigtten eenige godvruchtige mannen uit *Bremen* en *Lubek*, voor de zieken in het leger, een hospitaal op in hunne tent; hetwelk op verzoek der Christen Grooten door Paus CELESTINUS III bevestigd

 werd.

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

netianen, dat zij schepen zouden leveren tot het overvoeren van meer dan 30,000 man, en de vloot, vereenigd met eene eigene *Venetiaansche* magt onder hunnen Doge DANDULO liep in het jaar 1202 in zee: Eerst werd *Zara* door de *Venetianen* veroverd, alhoewel een Kapucijner abt, in naam van den Paus, verbood eene stad, die door Christenen bezet was, aan te tasten. Maar het geheele doel dezer kruisvaarders was veranderd. De Grieksche Keizer ISAACIUS ANGELUS was afgezet en van zijn gezigt beroofd door zijnen Broeder ALEXIUS ANGELUS; zijn Zoon ALEXIUS vervoegde zich bij de kruisvaarders, om zijnen Vader te herstellen, met belofte, dat hij zijn rijk tot de gehoorzaamheid der Roomsche Kerk terugbrengen, en vervolgens eene aanzienelijke hulp tot verovering van het Heilige Land leveren zou. Terwijl eenige krijgshoopen regelregt naar *Azië* voorttrokken, namen de *Venetianen* de voorstellingen van ALEXIUS aan, en het hoofdleger kwam in het jaar 1203 te *Konstantinopolen* aan, en zonder zich aan den Paus te kreunen, die deze onderneming afkeurde, werd *Konstantinopolen*, stormenderhand, veroverd, en ISAACIUS ANGELUS met zijnen Zoon op den troon hersteld.

Latijnsch Keizerrijk te Konstantinopolen.

Kort daarna stierven deze beide Keizers; de jonge ALEXIUS werd door MURZUFLUS vermoord, die zelve de Keizerlijke waardigheid aannam. Hierop overvielen de kruisvaarders den 12 April 1204 *Konstantinopolen*; maakten zich stormenderhand van de stad meester, plunderden die, en volvoerden alle de buitensporigheden van euvelmoed, hebzucht, wellust

en

en wreedheid. In de volgende maand verkoren zij uit hun midden BALDUIN, Graaf van *Vlaanderen*, tot Keizer van *Konstantinopolen*, die terstond aan den Paus schreef, en deszelfs goedkeuring en bevestiging verzocht; de Paus, hoezeer zich ongenoegd toonende op de kruisvaarders, erkende echter den nieuwen Keizer, maar deed hem tevens zijne hoogheid gevoelen. De *Franschen* en *Venetianen* waren overeengekomen, dat THOMAS MOROSINI, een *Venetiaan*, subdiaken der Roomsche Kerk, Patriarch van *Konstantinopolen* zou zijn, en de Paus weigerde de aanstelling van denzelven te bevestigen, omdat een wereldsch Vorst die gedaan had, hoewel hij vervolgens, uit eigene magt, deze waardigheid aan denzelven MOROSINI schonk. Ondertusschen leden de belangen der Christenen in *Palestina* door deze overwinning, deels, omdat eene verbazende menigte menschen zich thans uit dit land naar *Konstantinopolen* begaf; vooral, dewijl de zoogenoemde Koning van *Jeruzalem*, EMERY of AMALRICH *van Lusignan*, in het jaar 1206 overleden was, en de Koning van *Armenië* met den Graaf van *Tripoli* over het Vorstendom van *Antiochië* in hevigen twist raakten. Daarenboven kon het nieuwe Keizerrijk zich niet handhaven; geheele gewesten en eilanden werden van hetzelve afgescheurd, en onder de medehelpers der overwinning verdeeld; in *Azië* bezat het volstrekt niets; de ingeborene onderdanen van hetzelve, de Grieken, werden, wegens de mishandelingen, welke zij dulden moesten, deszelfs gevaarlijkste vijanden; anderen, de Grieksche Keizers in

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Klein-Azië en de *Bulgaren*, benaauwden het van buiten; BALDUIN werd reeds in het jaar 1205 door de laatstgemelden gevangen genomen; zijne opvolgers voelden meer en meer hunne zwakheden; en eindelijk verdelgde de Keizer MICHAËL PALEOLOGUS in het jaar 1261, door het innemen van *Konstantinopolen*, dit schaduwkeizerrijk tot den naam toe.

Ongeloofelijke drift tot den Kruistogt.

Hoe gering en onbestendig ook de voordeelen waren, welke de Kruistogten tot hier toe hadden aangebragt, evenwel bleef de dorst, om het kruis aantenemen, gestadig levendig onder alle standen en rangen van menschen, waartoe de geestelijkheid niet weinig het hare deed. Zelfs verhaalt een geschiedschrijver van dezen tijd (*), dat in het jaar 1212 vele jongens, zonder leidsman, uit alle steden en dorpen in alle *Europische* landen wegliepen, en als men hen vraagde: waarheen? ten antwoord gaven: naar *Jeruzalem*; dat zij het Heilige Land zochten. Vergeefs werden zij door hunne ouders opgesloten, zij braken overal uit. Van velen heeft men nooit vernomen, waar zij beland waren, velen, die weder thuis kwamen, wisten van hun wegloopen geene reden te geven.

Kruistogt van ANDREAS Koning van Hongarijen.

Paus INNOCENTIUS III. het geval dezer kinderen hoorende, zuchtte, dat deze jongens hem voor uitgeloopen waren, terwijl de menschen sliepen, en zond reeds in het volgende jaar 1213 rondgaande Brieven aan de Christen volken, om eenen nieuwen kruistogt te ondernemen, welke ook in de kerkverga-

(*) ALBERT *Stad. Chron. ad a.* 1212.

gadering van *Lateranen* in het jaar 1215 werd vastgesteld, ook schreef de Paus aan den *Sultan* van *Babylon* en *Damaskus* SALADINS broeder, hem vermanende, om, ten einde verder bloedvergieten voor te komen, *Jeruzalem* aan de Christenen over te leveren, opdat deze, na het ontslaan der gevangenen van weêrskanten, met de *Muhammedanen* gerust leven mogten. Ondertusschen stierf INNOCENTIUS in het jaar 1216, maar zijn opvolger HONORIUS III volgde zijne maatregelen, zoodat de togt werkelijk ondernomen werd, onder de aanvoering van ANDREAS, Koning van *Hongaryen*, wiens drift door de volgende omstandigheid nog meer was aangevuurd: De *Latynsche* Keizer van *Konstantinopolen*, HENDRIK, was in het jaar 1216 overleden, en de grooten des Rijks waren geneigd, om de kroon aan dezen Koning ANDREAS, of aan deszelfs schoonvader PETRUS *van Courtenay*, Graaf van *Auxerre*, opte dragen, ANDREAS raadpleegde hier over den Paus, die hem antwoordde: dat hij zich wel daar over verheugde, maar dat het toch noodiger was, dat de Koning zich aan de spits der kruisvaarders stelde; ook kroonde de Paus kort daarna den gemelden PETRUS, die ook te *Rome* gekomen was, tot Keizer. In het jaar 1217 zeilde Koning ANDREAS naar *Palestina*, waar hij zich met de Koningen van *Jeruzalem* en *Cyprus* vereenigde; maar zich ook eerlang weder van hen affcheidde, alzoo de eerste hem, bij eene gewigtige onderneming, niet ondersteunde; vervolgens keerde ANDREAS in het jaar 1218 naar *Hongaryen* terug. Intusschen was er eene verbazende me-

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

menigte kruisvaarders in *Palestina* aangekomen, met wier bijstand de Koning van *Jeruzalem*, JOANNES *van Brienne* in het jaar 1218 de stad *Damiate* belegerde, en veroverde, welke hij echter in het jaar 1221 weder verloor door eene onvoorzigtigheid, tot welke hij door anderen genoodzaakt werd.

Kruistogt van Keizer FREDERIK II. die meester wordt te Jeruzalem.

Ondertusschen drong de Paus ten sterksten aan bij Keizer FREDERIK II, dat hij de Oostersche Christenen te hulpe zou spoeden. Deze Vorst had reeds in het jaar 1215, bij zijne kroning te *Aken*, nog naauwelijks twintig jaren oud zijnde, het kruis aangenomen, maar had naderhand berouw van zijne overhaasting, toen hij meer en meer inzag, dat de Paus, die hem afhankelijk van zich wilde houden, om die reden hem eenigen tijd van de hand wilde zenden. Zoodra 's Keizers mededinger OTTO IV in het jaar 1218 overleden was, drong de Paus ernstig aan op de vervulling der gelofte, evenwel gaf HONORIUS hem in het jaar 1219 tot driemaal toe uitstel, maar dreigde hem voor de derde keer met den Ban. FREDERIK, die slechts tijd zocht te winnen, nam wel in het jaar 1220 bij zijne kroning te *Rome* andermaal het kruis aan, maar verkreeg tevens een nieuw uitstel tot het volgende jaar. Ook zond de Keizer in het jaar 1221 veertig galeijen naar *Damiate*, doch welke magt alleen daar gekomen scheen, om van het verlies der stad getuigen te wezen. De Paus gaf den Keizer de schuld van dit verlies, en herhaalde de bedreiging van den Ban, zoo hij niet in persoon den togt aanvaardde, ook bemiddelde hij een huwelijk tusschen den Keizer en

de

de erfdochter van den Koning van *Jeruzalem*; echter wist FREDERIK weder uitstel te verkrijgen tot in Augustus van het jaar 1227. Inmiddels stierf Paus HONORIUS, doch zijn opvolger GREGORIUS IX drong zoo sterk aan, dat eindelijk de krijgsmagt zich te *Brindisi* verzamelde, aangemoedigd door verhalen van hemelsche verschijningen; FREDERIK zelve was reeds scheep gegaan; toen eene besmettelijke ziekte, die hem zelven trof, hem noodzaakte, weder aan land te gaan, waar op de Paus den ban openlijk tegen hem uitsprak, en niettegenstaande de verontschuldigingen van den Keizer in het jaar 1228 weder vernieuwde. De Keizer ging dan voort met zijne krijgstoerustingen, en eenig krijgsvolk voor uitgezonden hebbende, ging hij ten laatsten in het jaar 1228 onder zeil met eene matige magt, voornemens zijnde, zoo spoedig mogelijk een einde van den krijg te maken. Maar de Paus hem dit euvel duidende, verbood de *Italiaansche* kruisvaarders, den Keizer te volgen, ook waarschuwde hij den Patriarch van *Jeruzalem* en de Grootmeesters der drie Ridderorden geene kerkelijke gemeenschap met hem te houden; aan welke bevelen de geestelijkheid in *Palestina* gehoorzaamde, zelfs zullen de Tempelheeren en Kruisbroeders den Keizer bij den *Sultan* van *Babylon* (*Egypte*) verraden hebben. De Keizer bediende zich wel van een hem voorgeslagen middel, om namelijk de bevelen aan het leger af te kondigen, niet in zijnen naam, maar in den naam van God en der Christenheid, waardoor velen aan hem getrouw bleven; maar toen hij vernam, dat de Paus eenen

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

ijver voor deze onderneming merkelijk verkoelde. Echter herhaalde de Paus zijn schrijven in het jaar 1235, stellende tevens overal Predikers aan van het kruis, wier voordragt ieder op straffe van den ban hooren moest. Uit vrees voor dezen ban liet zich eene vrouw, die voor lang het gebruik harer leden verloren had, ook in zulk eene Predikatie brengen, en nu strooide men uit, dat zij terstond daar op hare volkomene gezondheid weder gekregen had (*). Ondertusschen drongen de *Mogollen* uit het Noorden van *Azië*, waar zij onder GENGISKAN een magtig Rijk gesticht hadden, met zoodanige overmagt in de Landen der *Arabieren* en *Turken*, dat de Vorsten dezer Natien zelfs bij de Christenen hulp zochten. Ten dien einde kwam 'er in het jaar 1238 een *Saraceensch* Gezant in *Frankryk*, en een ander in *Engeland*; maar hier gaf de Bisschop van *Winchester* dit antwoord: „ Wij willen deze honden malkander laten opvreten, tot wij de overgeblevenen doodslaan, en de wereld geheel van vijanden van CHRISTUS zuiveren kunnen." Maar in *Frankryk* maakte het voorstel meer indruk. Vele Grooten van dit Rijk, 500 Ridders en 40,000 Ruiters sloegen in het jaar 1240 op weg naar *Palestina*, maar in plaats van zich met de *Turken* tegen de *Mogollen* te vereenigen, streden zij met de eersten met zoo veel wanorde en verwarring, dat zij, na aanmerkelijk verlies geleden te hebben, naar huis moesten keeren. Twee jaren daar na vielen de *Cho-*

(*) MATTH. *Paris.* p. 410-412.

Chowaresmiers of *Kharismianen*, naar hun Koningrijk *Kharismi* of *Kharisfem*, aan de *Kaspifche* zee, die MATTHEUS van *Parys Chorosminers* noemt, in *Palestina*, en plunderden *Jeruzalem* en de naburige oorden, en mishandelden zelfs de Kerk van het Heilige Graf, welke de *Muhammedanen* zelve eerbied bewezen hadden; in het jaar 1244 wonnen zij bij *Gaza* een' grooten veldflag op de Christenen, met welken de *Sultan* van *Damaskus* zich vereenigd had. Een beklagelijke Brief van den Patriarch van *Jeruzalem* hier over gefchreven, verwekte in *Europa*, hetwelk tenzelven tijde door de *Mogollen* verwoest werd, groote ontfteltenis.

Kruistogt van den H. LODEWYK, Koning van Frankryk.

Ongetwijfeld had deze nieuwe ramp veel invloed op LODEWYK IX, Koning van *Frankryk*, om hem tot eenen kruistogt te bewegen. Na eene doodelijke ziekte had hij zich, uit dankbaarheid, verpligt gerekend, in het jaar 1244 het kruis aan te nemen. Vergeefs raadde zijne Moeder BLANCHE, eene zeer verftandige Vorstin, en vele Rijksgrooten hem dezen togt af, onder andere beweegredenen aanvoerende, dat hij zijne gelofte gedaan had op een' tijd, dat hij niet volkomen zijn verftand magtig was, maar de Koning gaf hun ten antwoord: dewijl zij geloofden, dat hij het kruis in eene bedwelming van zinnen had aangenomen, wilde hij hetzelve terug geven, maar daar hij thans volkomen bij zijn verftand was, eischte hij het weder; en men moest hem gehoorzamen. De Paus zond ook in het jaar 1245 eenen Kardinaal Legaat in *Frankryk*, die met zoo veel nadruk het kruis predikte, dat velen hun-

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

ne goederen verkochten of verpandden, om de kosten tot den togt goed te maken; zelfs gebruikte de Koning de volgende list, om het getal der kruisvaarders te vermeerderen. Het was in *Frankryk* de gewoonte, dat de Grooten aan hunne bedienden op kersmis nieuwe kleederen vereerden. De Koning liet dan meer kleederen dan gewonelijk maken van best laken met bont, voor zijne Hovelingen, maar 'er des nachts heimelijk gouden kruisen op naaijen. Nu moesten de Hovelingen op gemelde Feest reeds voor den dageraad met deze kleederen in de Kerk komen, om de Misse te hooren. Elk zag thans het kruis op des anderen schouder, en niemand zoo koen, die het kruis dorst wegnemen; men lachte, en noemde malkander *rekruten*, en den Koning een' *jager van Pelgrims*, en een' *visscher van menschen* (*).

In het jaar 1248 stak Koning LODEWYK, vergezeld van zijne Gemalin en drie Zonen, vele Rijksgrooten en Bisschoppen, en meer dan 50,000 Soldaten, uit *Frankryk* in zee. Op het eiland *Cyprus* de verschillen bevredigd hebbende tusschen de Oostersche Christenen onderling, wendde hij den steven naar *Egypte*, na welks verovering *Palestina* hem gemakkelijk in handen zou vallen. De *Arabieren* werden ter zee en te land geslagen, en *Damiate*, de sleutel des lands, ingenomen, doch in plaats van naar *Kairo* of *Kahira* voort te rukken, en de zege te achtervolgen, gaf het leger zich aan wulpsheid en ongebon-

(*) MATTH. *Paris. pag.* 690.

bondenheid over, zonder dat de Koning gezag genoeg had, om dit te weeren. Ook werd 's Konings Broeder, ROBERT, Graaf van *Artois*, zich te diep onder de vijanden gewaagd hebbende, door dezelven afgesneden, en verloor met al de zijnen het leven. In het leger ontstond vervolgens eene besmettelijke ziekte, waarom de Koning in het jaar 1250 naar *Damiate* terug trok, maar van de *Arabieren* omsingeld, moest hij zich met een groot gedeelte van zijn leger gevangen geven. Het gevolg hier van was, dat hij voor zijne vrijheid aan den *Sultan* MOADEM TURANSCHAH een groot losgeld betalen, en *Damiate* weder overgeven moest. Maar eer LODEWYK ontslagen was, werd de *Sultan* door zijne oproerig gewordene Lijfwacht, de *Mamliks* of *Mamelukken* vermoord, en LODEWYK zag zich genoodzaakt, zich aan nog harder voorwaarden te onderwerpen. Eindelijk verliet hij *Egypte* met het kleine overschot van zijn leger, latende nog meer dan 12,000 gevangenen in handen der vijanden. Na zich nog eenigen tijd te *Ptolemaïs* opgehouden te hebben, keerde hij ten laatsten in het jaar 1254 naar *Frankryk* terug, met den roem van dapperheid en ijver voor den Godsdienst, en van strenge zeden, terwijl de Fransche Geschiedschrijvers echter eenen sluijer spreiden over zijne gebreken als Veldheer en over zijn Bijgeloof, de onzuivere bron van deze onderneming.

Niettegenstaande dezen rampspoedigen uitslag, hield LODEWYK zich nog steeds verpligt, om den togt te hervatten, te meer, toen 'er tijdingen kwamen,

Tweede kruistogt van denzelven.

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

men, dat de *Sultan* van *Egypte*, getergd door de strooperijen der *Hospitaliers* en *Tempeliers*, de eene stad na de andere, en eindelijk in het jaar 1268 zelfs *Antiochië* ingenomen had. LODEWYK ondernam dadelijk dezen togt in het jaar 1270, verzeld door zijnen Broeder KAREL, Koning van *Sicilië*; en zette onverwachts den koers naar *Tunis* in *Afrika*. De Vorst van dit land had hem een' Gezant gezonden, en eenige hoop gegeven, dat hij een Christen zou worden, als hij zulks zonder gevaar doen kon, hetwelk den vromen LODEWYK zoo behaagde, dat hij menigmalen uitriep: ô! kon ik eens de Doopheffer zijn van eenen *Muhammedaanschen* Koning! Men had hem ook verzekerd, dat hij eens meester van *Tunis* zijnde, te gemakkelijker *Egypte* zou kunnen veroveren; ondertusschen was de staatkunde van zijnen Broeder KAREL, die eenen vasten voet in het voor hem zoo nabijgelegene *Afrika* wenschte te hebben, de geheime beweegreden van deze onderneming. Hoe het zij, dezelve liep nog slechter af, dan de voorgaande. Het leger landde in *Afrika*, maar eene besmettelijke ziekte, door de brandende hitte en door gebrek aan water en levensmiddelen ontstaan, nam spoedig de helft van hetzelve weg; en Koning LODEWYK zelve overleed aan deze ziekte den 25sten Augustus van het jaar 1270. Men heeft dezen Vorst naderhand onder de Heiligen van zijne Kerk geplaatst, en viert jaarlijks zijn feest op zijnen sterfdag.

Noodlottig einde van de

LODEWYKS ongelukkige kruistogten deden den ijver voor dezelve in *Europa* merkelijk verkoelen; en

en de Christenen verloren in *Palestina*, door hunne aanhoudende oneenigheden en krakeelen, door hunne flechte zeden en door hunne woestheid jegens de *Muhammedanen*, behalve veelvuldige gebreken van allerhande natuur, fpoedig alle hunne bezittingen. In het jaar 1288 was *Tripoli* den *Sultan* van *Babylon* in handen gevallen, en verwoest; waar op de zoogenoemde Koning van *Jeruzalem*, HENDRIK, thans Koning van *Cyprus*, een' wapenftilftand met den *Sultan* floot, welke door de beide partijen bezworen werd. Ondertusfchen liet men, in fpijt van dezen ftilftand, te *Ptolemais* dertien *Arabifche* kooplieden onthoofden, en weigerde aan den *Sultan* de voldoening, welke hij daar voor eischte. In toorn ontftoken, floeg hij in het jaar 1291 het beleg voor die ftad met 200,000 man, en bemagtigde dezelve, de laatfte vaste plaats, welke de Christenen in dit land nog bezaten; de overige, *Tyrus*, *Sidon* en *Berytus*, werden verlaten; en dus was 'er weldra geene fpoor meer voorhanden van al de veroveringen, die federt omtrent twee eeuwen gemaakt waren.

V BOEK III Hoofdft. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

kruisvaarten.

De Pausfen bleven, met dit al, ook nog gedurende de XIVde eeuw, op een hernieuwen van deze zoogenoemde Heilige Oorlogen aandringen. In het jaar 1308 vermaande KLEMENS V de Christen Vorften tot zulken togt, en gebood in het jaar 1312 op de Kerkvergadering te *Vienne*, dat 'er een algemeene kruistogt, (*generale pasfagium*,) tot verlosfing van het Heilige Land zou plaats hebben, waar toe het innemen van het eiland *Rhodus* door de Hospitaal-Ridders hoop van eenen goeden uit-

Laatfte pogingen tot nieuwe kruistogten.

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

ſlag ſcheen aan te bieden. Doch, alhoewel de Koningen van *Frankryk*, *Engeland* en *Navarre* het kruis aannamen, kwam nogtans deze onderneming niet tot ſtand. Het grootſte deel des Adels vond meer ſmaak in de Tournooiſpelen, welke daarom door den Paus op zware ſtraffen verboden werden. JOAN XXII rustte in het jaar 1319 tien ſchepen uit, welke bij eenen kruistogt dienst zouden doen, maar vermaande te gelijk den Koning van *Frankryk*, om zoodanigen togt niet dan met rijp beraad en overleg te ondernemen. Als EDUARD II, Koning van *Engeland*, genegenheid tot eenen kruistogt liet blijken, en den Paus raadpleegde, of hij zich ook, gelijk hem eenige Monniken geraden hadden, met zekeren balſem kon laten balſemen, welke de Heil. Maagd aan den Heil. THOMAS BECKET vereerd had, ten einde van eenen goeden uitſlag verzekerd te zijn, vergunde de Paus hem dit verzoek wel, doch onder voorwaarde, om dit heimelijk te doen, opdat 'er geen aanſtoot en ergernis ontſtond. Met het jaar 1331 ſcheen een kruistogt tot ſtand te zullen komen, wanneer de Koning van *Armenië* om bijſtand verzocht tegen de *Muhammedanen*, en de Koning van *Frankryk*, FILIPS van *Valois*, den Paus verzocht, om deswegens eene algemeene uitſchrijving uit te vaardigen; doch het bleek dra, dat het dezen Vorst niet regt ernst was. BENEDICTUS XII bragt ook in het jaar 1335 geheel *Europa* ten dezen einde in beweging, doch met geen ander gevolg, dan dat de Koning van *Armenië* door den *Sultan* van *Babylon*, die hier van gehoord had, over-

overvallen werd. In het jaar 1343 maakte KLEMENS VI een nieuw ontwerp, waar op een Christen vloot in het jaar 1344 de ſtad *Smirna* veroverde. Nog benoemde URBANUS V in het jaar 1363 Koning JAN van *Frankryk*, op deszelfs verzoek tot Bevelhebber van eenen kruistogt tegen de *Turken*, zullende de Kardinaal TALLEYRAND, Bisſchop van *Albano*, onder den Koning het gebied voeren; het gerucht hier van was noodlottig voor vele Christenen in *Egypte* en *Syrië*, zonder dat de voorgenomene togt volgde, dewijl Koning JAN in het volgende jaar kwam te overlijden.

PIUS II, te voren ÆNEAS SYLVIUS, waagde in dit Tijdvak de laatſte poging tot eenen kruistogt, in het jaar 1459, daar toe aangeſpoord door het bemagtigen van *Konſtantinopolen* door de *Turken*, waar door echter de goede uitſlag der herovering van *Palestina* zoo veel onwaarſchijnelijker was geworden. Men bepaalde *Ancona* tot de verzamelplaats der gemeenſchappelijke Vlooten, willende de Paus zelve den togt bijwonen, ten welken einde hij zich in het jaar 1464 dadelijk naar *Ancona* begaf, waar hij overleed, waar na de reeds aangekomenen zich weder verſtrooiden.

Ondertusſchen hebben deze onberadene oorlogen gewigtige gevolgen gehad; niet zoo zeer ten aanzien van den Godsdienst, dewijl de menſchen door de ongelukkige uitkomst van dezelve niet genezen werden van de vooroordeelen aangaande de verdienſtelijkheid van deze oorlogen, welke hun als heilige oorlogen werden voorgepredikt; integendeel werd het *Bijgeloof*

Gevolgen der kruistogten.

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

veel meer gevoed, door de menigvuldige Heilige *reliquien* of overblijffelen van CHRISTUS zelven, van zijne Moeder en Apostelen, welke *Palestina* overvloedig opleverde, uit welken overvloed het bedrog winst en voordeel wist te trekken; ook werd de ware *Kerketucht* van alle kracht en nadruk beroofd, door de *Aflaten*, welke voor alle zonden konden verkregen worden, door het kruis aan te nemen, en naar het Heilig Land te trekken; maar voor de Pausfen waren deze oorlogen voordeeliger, wier invloed en gezag over Vorsten en Grooten daar door meer en meer gevestigd werd en toenam, gelijk zij door hunne Legaten bij alle deze ondernemingen werkzaam waren, om die ten hunnen meesten voordeele te besturen; ook matigden de Pausfen zich aan, om dergelijke kruistogten tegen Christenen, die bij hun voor Ketters gehouden werden, te laten prediken, ter ftaving van hunne magt; waar van ons de voorbeelden in het vervolg zullen voorkomen. Eindelijk vond de Geestelijkheid haar voordeel bij deze togten; hoewel haar uitzigt op Patriarchaten, Aartsbisdommen en andere Kerkelijke waardigheden in de Oosterfche Landen mislukte; evenwel behielden de Pausfen aanfpraak op dezelve, en fchonken 'er de tijtels van aan een bijzonder foort van Geestelijken, (*Episcopi in partibus infidelium.*)

Met betrekking tot het vereenigen der Christenen, die behalve meer in twee Hoofdkerken, de *Griekfche* en *Latijnfche*, verdeeld waren, waren deze togten meer nadeelig dan voordeelig; de gemoederen der Grieken en Latijnen werden door vele omftandigheden,

den, inzonderheid toen de Latijnen zich meester maakten van *Konstantinopolen*, verwijderd en tegen malkanderen verbitterd. — Om *Joden* of *Muhammedanen* te bekeeren, waren deze oorlogen geheel niet geschikt, door de wreedheden welke gedurende dezelve tegen deze beiden geoefend werden; terwijl menschen of volken door eenen oorlog te willen bekeeren, reeds op zich zelve eene ongerijmdheid is, voornamelijk door eenen zoo onverstandig aangevangenen en met zoo veel trouwloosheid en woede gevoerden oorlog, als deze kruistogten waren.

Bij toeval echter, of liever, door het bestuur der Voorzienigheid, die uit duisternis licht weet voort te brengen, hadden deze kruistogten, in het vervolg, eenen voordeeligen invloed, ten aanzien van die bijzondere oorlogen, welke volgens het oude vuistregt gevoerd, maar gedurende deze oorlogen geschorst werden. Ook ter uitbreiding van de Aardrijkskunde Zeevaart en Koophandel, ter beschaving van den smaak in fraaije kunsten en wetenschappen, ook ten aanzien van de regeringswijze en meerdere vrijheid van den burgerstand in de *Europische* landen enz.

Verscheidene Schrijvers hebben opzettelijk de geschiedenis van deze oorlogen beschreven, van welke JAKOB BONGARS de voornaamsten uitgegeven heeft in zijn Werk te *Hanau* 1611 in twee Deelen in Folio gedrukt, onder den titel: *Gesta Dei per Francos, sive Orientalium expeditionum et regni Francorum historia;* ook vindt men eene lijst van dezelve bij JOH. ALB. FABRICIUS *Salutaris Lux Euangelii, toti orbi per divinam gratiam exoriens p.* 522–526. In la-

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Bekeeringen in Asie. Priester JOANNES.

later tijden hebben ook onderscheidene Geleerden ons de geschiedenis van deze oorlogen met meer of min naauwkeurigheid en onpartijdigheid beschreven.

Eén der voordeelen van de kruistogten was eene meerdere bekendschap voor de Westersche Christenen met het Oosten, waar door zij den arbeid der *Nestorianen* in vroegere eeuwen ten dezen ondernomen, konden ondersteunen en voortzetten, met zachter middelen, dan door bloedige oorlogen. Men vertelde, ten dezen tijde, veel van eenen magtigen Vorst in het Oosten van *Azie*, dien men *Priester* JOANNES of *Paap* JAN noemde, en die met alle zijne onderdanen het Christendom beleed in de kerkgemeenschap der *Nestorianen*. Deze vertellingen werden met zeer vele bijzonderheden van de groote magt en luister van dezen Vorst opgesierd, zoo dat men in *Europa* verlangde, meer en zekerder berigten van hem te weten. Toen de *Portugezen* in de XVde eeuw kennis kregen aan den Keizer van *Habesch* of *Abysſinie*, geloofden zij, in hem den *Priester* JAN gevonden te hebben; welken echter de oude Schrijvers, die van hem gewagen, als ook de berigten der Oosterlingen, in *Azie* plaatsen (*).

Reeds in het begin der XIde eeuw was een Koning der *Tartaren* of *Turken* van *Cherith* in het Noord-oosten van *Azie*, met meer dan 200,000 van zijne onderdanen tot het Christelijk geloof overgegaan, volgens EBEDJESU, Metropolitaan van *Maru* in

(*) ASSEMANI *Bibl. Orient. T.* III. *P.* II. *p.* 487. MOSHEIM *Hist. Tartar. Eccles. p.* 18 *sq.*

in *Chorasan*, in zijn berigt aan den *Nestoriaanschen* Patriarch (†). Deze Koning schijnt, bij den Doop, den naam van JOANNES of JAN bekomen te hebben; maar onzeker is het, van waar zijn titel als *Priester* oorspronkelijk zij. Misschien hebben de *Nestorianen* hem tot Priester gewijd, waarmede zij, zelfs omtrent kinderen, heel mild waren. Zijne opvolgers behielden dezen naam en tijtel bij hunnen eigenen naam, en hadden hun verblijf te *Karakorum*, bij de noordelijke grenzen van *China*.

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Een *Armenisch* Bisschop, die in het jaar 1145 als een afgevaardigde van zijne Kerk bij Paus EUGENIUS III aankwam, verhaalde van éénen dezer opvolgeren van *Priester* JAN, dat hij voornemens was geweest, om naar *Jeruzalem* te komen, om die stad bijstand te bieden, maar dat hij, niet over den *Tigris* hebbende kunnen komen, naar zijn rijk terug gekeerd was. Men heeft ook van dezen Vorst eenen Brief aan den *Griekschen* Keizer, in een Latijnsch Handschrift (*), vol pocherijen, doch welke Brief met regt voor een verdicht stuk gehouden wordt.

Doch, wat 'er zij van de grootheid van dezen *Priester* JOANNES, zijn rijk nam reeds met de XIIde eeuw een einde. De vierde van deze Vorsten, eigenlijk UNG-CHAN of ONK-KHAN genoemd, of ook AUNCK-CHAN, (welke namen den *grooten Chan* beteekenen,) bij Christen-schrijvers ook DAVID geheten, verloor tegen den grooten *Mogolschen* veroveraar

(*) *Apud* ASSEM. *L. C. p.* 487.
(†) ASSEM. *L. C. p.* 492.

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

raar GENGIS-CHAN, die toen nog TEMUDSCHIN heette, in het jaar 1202 eenen grooten veldslag en kort daarna het leven. Evenwel bleven 'er nakomelingen van hem overig. GENGIS-CHAN zelve nam zijne dochter ten gemalin; bij welke een *Nestoriaansche* Monnik, RABBANTA, als haar Biechtvader en Raad, in groote gunst stond, die ook, zoo lang hij leefde, van de *Mogollen* voor eenen Profeet en Heiligen gehouden werd. De zoons van dezen *Priester* JAN en hunne nakomelingen hebben nog tot in het jaar 1300 over hunne vaderlijke landen, en naar het schijnt ook verder geregeerd, in de Provintie *Tendisch*, in *Indie*, en in *Kataja*, (of het noordelijk *China*;) evenwel waren zij aan den grooten *Chan* der *Tartaren* of *Mogollen* onderworpen. Dus bleef het Christendom volgens de *Nestoriaansche* begrippen en kerkgebruiken daar in stand, tot het sedert de veroveringen van TIMURBEK weder te niet gegaan is. Verscheidene geleerden van later tijden hebben gemeend, dat de beroemde Geestelijke Vorst in het Koningrijk *Tibet*, DALAI LAMA, geen ander is, dan een nakomeling van *Priester* JAN, en dat de Godsdienst van zijne *Lamas* met den Christelijken, uit welks verbastering deze ontstaan zal zijn, eene merkelijke gelijkvormigheid heeft. Men heeft zelfs overeenkomst in den naam gevonden. De eigenlijke naam van *Priester* JAN zal geweest zijn *Prete Gehan*, en *Lama* zal in het *Mogolsch* een *Priester* beteekenen; en *Dalai*, even als *Gehan* in de taal van het Noordelijk *Indie*, eenen *wijden omvang*; zoodat *Dalai Lama* en *Prete Gehan* eenen *algemeenen Pries-*

ter

ter zal aanduiden. Maar gesteld ook, dat men geenzins alle sporen van een vervalscht Christendom bij de *Lamas* kon ontkennen, evenwel zijn 'er gewigtige bedenkingen tegen de bovengemelde meening in te brengen. MOSHEIM heeft in zijn later geschrevene *Kerkgeschiedenis* (*) ondersteld, dat wezenlijk een Priester den troon van den *Aziatischen* Vorst KENCHAN na deszelfs dood beklommen, en daar door tot den meer gemelden naam aanleiding gegeven heeft. Maar de verhalen van eenige Westersche Geestelijken, die ten dezen tijde in het Oosten gereisd hebben, kunnen kwalijk opwegen tegen de berigten van Oostersche Schrijvers.

Met den laatsten der bovengenoemde Vorsten was de Paus ALEXANDER III in kennis geraakt. Een Geneesheer van den Paus (*Magister* PHILIPPUS) had hem, bij zijne wederkomst van eene reize in *Tartarye*, gemeld, dat de Christelijke Koning aldaar met de Roomsche Kerk in verbindtenis wenschte te komen, en haar onderwijs te ontvangen. Dit berigt, gegrond of ongegrond, gaf den Paus aanleiding, om in het jaar 1177 eenen Brief aan dezen Koning te zenden, waar op evenwel niets verder gevolgd is.

Bekeering beproefd onder de Mogollen.

Doch die zelfde *Mogollen*, die den *Priester* JOANNES onder hunne wapenen deden vallen, gaven kort daarna aanleiding tot zekere schikkingen, om hunne bekeering te beproeven. Na het overlijden van GENGIS-CHAN in het jaar 1227, werden de veroverin-

gen,

(*) IV *Deel Bladz.* 233.

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

gen, of liever verwoestingen van vele landen onder de bevelen van zijnen zoon OKTAI tot diep in *Europa* voortgezet. *Rusland*, *Polen* met het daar toe behoorende *Silezie*, benevens *Hongarye*, leden van het jaar 1236 tot 1241 onbeschrijfelijk veel van deze volken. Vergeefs deed Keizer FREDERIK II zijn best, om de *Europische* Vorsten tot vereeniging tegen deze geduchte vijanden te bewegen, hij zelve werd veel meer door den Paus als een *Mogol* of *Turk* behandeld; waar over hij zich in Brieven aan den Koning van *Engeland* en andere Vorsten vergeefs beklaagde. Zelfs was GREGORIUS IX voornemens, den Keizer op eene Kerkvergadering in den Ban te doen of af te zetten. Evenwel werden 'er Vastendagen en Biduren verordend, om 's hemels hulp tegen de *Mogollen* te verwerven. LODEWYK IX, Koning van *Frankryk*, zeide tegen zijne moeder, als zij hem hare vrees voor het naderend gevaar te kennen gaf: Als de *Tartaren* ons naderen, stoten wij hen weder in de Hel, of wij komen allen als martelaars bij God (*).

INNOCENTIUS IV, die in het jaar 1241 Paus geworden was, vervolgde den gemelden Keizer FREDERIK II zoo hevig als zijn voorzaat, en kondigde dus geenen kruistogt af tegen de *Mogollen*, hoewel thans gevaarlijker vijanden dan de *Arabieren* en *Turken*, maar hij zond in het jaar 1243 twee Brieven aan de *Mogolsche* Vorsten, in welke hij hen vermaande, hunne verwoestingen en wreedheden na te la-

(*) MATTH. PAR. *ad a.* 1241. *p.* 557.

laten, en zich in het Christendom te laten onderwijzen; met deze Brieven zond hij eenige Monniken af uit de twee onlangs gestichte Orden der Bedelmunniken, de *Dominikanen* en *Franciskanen*, van deze heeft SIMON van *St. Quintin*, uit de *Dominikanen*, en een ander, JOANNES DE PLANO CARPINI, uit de *Franciskanen*, eene beschrijving van hunne reize opgesteld, welke nog voorhanden zijn.

De *Dominikanen* gingen in het jaar 1245 te scheep naar *Armenië* en *Persië*, en kwamen in het jaar 1257 in het leger van den Veldheer der *Mogollen* BAGOTHNOI, of eigenlijk BAYU NOVIAN aan. Door hem gevraagd, wie zij waren? gaf ASCELINO, een dezer Monniken, ten antwoord: Ik ben een afgezant van den Heer Paus, die bij de Christenen eene hooger waarde heeft, dan eenig ander mensch; en wien zij als hunnen Vader en Heer vereeren. Ook weigerden deze Monniken de kniebuiging voor den Veldheer te verrigten, en vertoornden de *Mogols* door hunne trotsheid zoodanig, dat de Veldheer hen ter dood wilde laten brengen, en met moeite bewogen werd, om hen heen te zenden; met een antwoord op 's Pausen Brief, waar in hij schreef: dat, als de Paus op zijn aardrijk, water of erfdeel wilde blijven zitten, hij zelve bij hem moest komen.

Meer schijn van gunstige hoop bragten de *Franciskanen* terug, die, onmiddelijk aan den *Grooten Khan* zelven gezonden waren. Zij kwamen dadelijk in het jaar 1246 bij den *Khan* GAIUK, die onlangs zijnen Vader OKTAI was opgevolgd. Aan deszelfs

Hof,

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Hof, dat is in zijn leger, waren vele Christenen; die op de *Grieksch-Nestoriaansche* wijze hunnen Godsdienst vrij oefenden. Men strooide zelfs uit, dat de *Khan* het Christendom was toegedaan; waarschijnelijk is het, dat 's Vorsten Moeder TURACHINA, eene *Nestoriaansche* Christinne, haren geloofsgenooten zoo veel bescherming bezorgd had. De Afgevaardigden bragten een antwoord van den Vorst aan den Paus mede, wien deze Monniken te gelijk verhaalden, dat dezelve door hen in het Christendom onderwezen was, en hetzelve eerlang aannemen zou. Men zegt verders, dat dit werkelijk gebeurd zij, en dat de Paus daarom JOANNES DE PLANO CARPINI tot Bisschop benoemd hebbe. Maar van deze bekeering is niets met zekerheid bekend.

Omtrent dezen tijd had Koning LODEWYK IX van *Frankryk* zijnen eersten kruistogt ondernomen. Toen hij zich in het jaar 1248 op het Eiland *Cyprus* bevond, bragten twee Gezanten van den *Tartaarschen* (of *Mogolschen*) Veldheer ERCHALTAY, (eigenlijk ILOSCHIKTAI,) hem eenen Brief van denzelven over, in welken hij groote genegenheid voor de Christenen vertoonde. Ook verhaalden deze Gezanten, dat deze Veldheer en zelfs de *Groote Khan*, met eene menigte van zijne onderdanen, reeds gedoopt waren. Men houdt echter deze Gezanten voor bedriegers, die den Koning zulke sprookjes verhaalden, om hem wat geld af te lokken, omdat soortgelijke berigten bij dezen eenvoudig vromen Vorst altijd welkom waren. LODEWYK zond daar

op

op eenige Gezanten met kostbare geschenken aan den *Grooten Khan* en aan ILTSCHIKTAI. Maar de Gezanten waren zoo gelukkig niet, om den gewaanden ILTSCHIKTAI te kunnen vinden, of ook van de bekeering van den *Grooten Khan* iet te vernemen. MANGU, Kleinzoon van GENGISKHAN, was deszelfs opvolger; en dezen zal men voor een' Christen moeten houden, als het berigt van eenen ooggetuigen, HAITHO den *Armenier*, iet gelden zal (*). Volgens hem begaf zich de Koning van *Armenië*, AITO, in het jaar 1253, naar het leger van den *Grooten Khan*, van wien hij vriendelijk ontvangen werd, en op 's Konings voorstel, liet MANGU zich door eenen Bisschop, Kanselier van den Koning, doopen, met een aantal van zijne Grooten. Men kan wel dit getuigenis niet geheel verwerpen, doch men kan echter van deze bekeering zich geene groote verbeelding maken. Dewijl de Moeder van den *Khan* eene Christinne was, kan de Vorst wel groote achting voor haren Godsdienst betoond, en een gedeelte van deszelfs plegtigheden waargenomen hebben, maar het blijkt in het vervolg, dat *Nestoriaansche* Priesters, *Muhammedaansche Imans*, en *Heidensche Bonzen* aan dit Hof beurtelings hunnen Godsdienst oefenden, en dat de Vorstinnen uit het geslacht van den *Khan* niet alleen aan het kruis eerbied bewezen, maar ook dezelfde aandacht bij Godsdienstplegtigheden betoonden, die niet Christelijk waren. Ook bevestigde het berigt der Gezan-

V. BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

(*) *Hist. Orient. seu de Tartaris C.* 22. *p.* 37.

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Hij zelve schijnt echter nooit tot het Christendom te zijn overgegaan. Deze HULAKU roeide in het jaar 1262 den zoo beruchten *Muhammedaanschen* aanhang der *Assasinen* geheel uit. Deze worden ons door de Schrijvers der Geschiedenis van de kruistogten beschreven als eene zeer geduchte Natie van omtrent 70,000 strijdbare mannen in de vestingen van *Fenicië*, niet alleen door hunne dapperheid, maar ook door hunne moorden, waar toe hun Vorst, dien zij den *Ouden van den Berg*, (*senex de montanis*, *vetulus de monte*,) noemen, hen gebruikt zal hebben. In den grond was dit eene dweepachtige Godsdienstpartij onder de *Muhammedanen*, die haren naam had van het woord *Gassas*, (een *verspieder*, of *spion*,) wier stichter of hoofd *scheich ol gebal*, of *Heer van den berg* heette. Deze partij had zich omtrent 170 jaren staande gehouden. Nog is de benaming *Assassin* en *Assasino* in de beteekenis van *moordenaar* in twee talen naar den naam van deze partij overig.

KOBLAI, de groote *Khan* der *Mogollen*, overleed in het jaar 1294; zijn Broeder HULAKU was reeds in het jaar 1264 overleden, en door zijn' Zoon ABAKA, of vollediger ABAKA-IL-KHAN, opgevolgd. Deze Vorst was getrouwd met eene natuurlijke Dochter van den *Griekschen* Keizer, die voor de godsdienstige vrijheid der Christenen in het gebied van haren Gemaal zorgde. Hij zelve zond in het jaar 1267 eenen Gezant aan den Paus, evenwel niet met oogmerk, om het Christendom te willen aannemen, maar om een verbond voor te slaan met de

de Christen Vorsten tegen den *Sultan* van *Egypte*, die met den *Mogolschen Khan* van *Kaptschak* zich tegen hem verbonden had. Ten dienzelfden einde verscheenen 'er ook Gezanten van ABAKA, op de Kerkvergadering van *Lions*, in het jaar 1274. JOANNES XXI ontving ook in het jaar 1277 nog een gezantschap van den *Khan*, en NICOLAUS IV zond in het jaar 1278 vijf *Franciskanen*, om onder de *Mogollen* het Christendom voort te planten, maar derzelver voortgang blijkt niet heel groot geweest te zijn. ABAKA stierf in het jaar 1282, zonder dat zijne voorgeslagene verbindtenissen met de Christenen tot stand waren gekomen.

Vervolging der Christenen door de Mogollen.

Tot hier toe hadden de *Christenen* onder de *Mogollen* vrijheid van Godsdienstoefening genoten, maar de Broeder van ABAKA, NIEKUDAR, door HAITO TONGODOR, genoemd, hoewel, gelijk men verhaalt, in zijne vroege jeugd met den naam NICOLAUS gedoopt, omhelsde het *Muhammedaansch* geloof, en nam den naam ACHMET aan; nu werd hij een vijand en vervolger der Christenen, wier Kerken hij liet omverwerpen, zij zelven werden gebannen, gedeeltelijk ook ter dood gebragt. Doch zijn Broeders Zoon, ARGON of ARGUN, stiet hem in het jaar 1284 van den troon, en liet hem om het leven brengen.

Verdere berigten van het Christendom onder de Mogollen

Nu kwamen 'er weder gelukkiger tijden voor de Christenen; alzoo ARGUN hun zeer gunstig was, en hunne Kerken weder op liet bouwen. In het jaar 1285 kwamen 'er Gezanten van hem bij den Paus aan, en andermaal in het jaar 1288, met een voor-

voorstel, om in verbindtenis met de Christenen Palestina te veroveren, ook zeide men, dat hij zelve geneigd was, een Christen te worden, zoodra hij *Jeruzalem* zou veroverd hebben. Hier bij kwamen de gelukkige pogingen van eenige *Franciscanen*, onder welke JOANNES DE MONTE CORVINO bijzonder uitmuntte; waar op de Paus aan dezen *Khan* ARGUN en andere *Mogolsche* Vorsten Brieven afzond, maar deze en andere Brieven deden de gewenschte uitwerking niet.

Sedert waren de lotgevallen der Christenen afwisselend onder de *Mogollen* in *Persië*. RANDGIATU, of gelijk een ander hem noemt, KAZIETU, ook een Zoon van ABAKA, die van 1291 tot 1295 regeerde, schijnt jegens de Christenen zeer onverschillig geweest te zijn. BAIDU, een Kleinzoon van HULAKU, die hem opvolgde, wordt van HAITHO een goed en geloovig Christen genoemd, maar reeds in de achtste maand van zijne regering werd hij door ARGUNS Zoon, CAZAN, wien de *Muhammedanen* ondersteunden, in eenen veldslag van het leven beroofd. Deze was eerst een openbaar vervolger der Christenen, maar hij schonk hun, op voorbede van den Koning van *Armenië*, HAITHO genoemd, van wien de gemelde Geschiedschrijver een nabestaande was, weder rust, en verbond zich zelfs met dezen Koning tegen den *Sultan* van *Egypte*. De Geschiedschrijver HAITHO heeft dezen oorlog in persoon bijgewoond, maar is in het jaar 1305 op het Eiland *Cyprus* een Kanunnik van de Premonstratenser-Orde geworden. Het jaar te voren was CAZAN overleden,

den, zonder ooit het gezag van den grooten *Khan* erkend te hebben.

Middelerwijl hadden de Pausen nog steeds voortgevaren, *Dominikanen* en *Franciskanen* tot voortplanting van het Christendom onder de *Mogollen* te zenden. De laatste keer geschiedde dit nog in de jaren 1296 en 1299, zijnde zij daar toe opgewekt door de genegenheid van den grooten *Khan* KOBLAI jegens de Christenen. Deze had den beroemden *Venetiaan* MARCO POLO, en te voren deszelfs Vader en Oom, gunstig ontvangen. Ondertusschen geeft MARCO POLO noch HAITHO ons een naauwkeurig berigt van den Godsdienst der *Mogollen*; de eerste zegt, dat zij *Afgodendienaars* waren, en bijzonder eenen God, NATIGAI genoemd, aanbaden, dien zij voor den God der aarde hielden; maar HAITHO spreekt hen vrij van Afgoderij, zeggende, dat zij eenen onsterfelijken God beleden, en aanbaden; maar voorts weinig uit eerbied voor hem doen of laten wilden. In den grond echter schijnen zij Afgodendienaars geweest te zijn. Hoe genegen ondertusschen de groote *Chan* KOBLAI den Christenen was, zoodat hij den *Joden* en *Muhammedanen* verbood, den God der Christenen en het kruis te lasteren; evenwel bleef hij omtrent den Godsdienst, die hij te voren was. Zijn Zoon TIMURCHAN, zijn opvolger, die tot het jaar 1307 leefde, schijnt den Christenen niet minder gunstig geweest te zijn dan zijn Vader. Ten minste de voorheen gemelde JOANNES DE MONTE CORVINO meldde in de jaren 1305 en 1306 in twee Brieven uit *Cambalu*, Hoofdstad van *Kataia*,

 thans

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517

thans *Peking*, Hoofdstad van *China*, dat hij, niettegenstaande den tegenstand der *Nestorianen*, die hem bij den *Chan* beschuldigden als een' verspieder, te *Cambalu* eene Kerk met klokken gebouwd, en omtrent 6,000 menschen gedoopt had. Ook had hij 150 Heidensche jongens gekocht en onderwezen, die hij nu bij den eeredienst gebruikte. Bovendien was een Koning in die Landen van het geslacht van den *Priester* JOANNES door hem van de *Nestorianerij* tot het *Roomsch* geloof bekeerd, die de lagere Kerkdiensten waarnam, en den *Franciskaan* bij het Altaar in Koninklijke kleederen diende, en eene Kerk stichtte ter eere van God, van de Heilige Drieëenheid en van den Heere Paus, welke *hij daarom de Roomsche Kerk* noemde. Maar na zijnen dood wisten zijne Broeders al deze nieuwbekeerden tot de *Nestorianerij* terug te brengen. MONTE CORVINO had de *Tartaarsche* taal en schrift zoo ver geleerd, dat hij het geheele Nieuwe Testament en de Psalmen in dezelve kon vertalen, en zeer fraai laten afschrijven. In het jaar 1305 had hij nog eene Kerk te *Cambalu* beginnen te bouwen. Voor dezen ijver werd deze man in het jaar 1307 door den Paus KLEMENS V beloond met het Aartsbisdom van *Cambalu*; ook werd hij tot Pausselijken Legaat in het Oosten benoemd, onder wien zeven Bisschoppen staan zouden. Wat hij eigenlijk als Christendom geleerd hebbe, zegt hij niet, doch zijne Overzetting van het Nieuwe Testament wekt een gunstig vooroordeel voor hem op. Hij leefde tot het jaar 1333. Dat hij in het jaar 1310 den grooten *Chan* zelven

met

met zijne Moeder gedoopt, en hem den naam JOANNES gegeven hebbe, is niet gegrond; het schijnt eer een Koning der Christelijke *Tartaren* in *Tendisch*, een Zoon van eenen Koning GEORGIUS geweest te zijn, die van een *Nestoriaan* een *Roomschkatholijke* geworden is (*). In het jaar 1314 reisde een *Franciskaan*, ODORICUS *de Portu Naonis*, naar *China*, om daar de volken te bekeeren. Hij kwam in het jaar 1330 terug, en zijne Reisbeschrijving is in later tijden bekend geworden. Volgens zijn verhaal heeft hij zich te *Cambalu* drie jaren opgehouden, vervolgens reisde hij naar het land *Pretesoan*, (eene verminking van het Rijk van den *Priester* JAN,) verder naar het Koningrijk *Thibet*, en zelfs naar den Grooten *Lama*, die toen in de taal van dat land *Abbasfi*, dat is, *Papa*, (*Vader*,) heette; hier had hij ook *Franciskanen* gevonden, die de booze geesten door wonderwerken bestreden, en daarom ook vele inwoners doopten. Vertellingen, die even geloofwaardig zijn, als de wonderwerken, welke men aan ODORICUS zelven toeschrijft, en om welken hij tot een' Heiligen *gecanoniseerd* is.

Ondertusschen zal OLGETU CHAN, (eigenlijk KHODABENDA,) een Vorst der Westersche *Tartaren*, of *Mogollen*, eenen Gezant aan KLEMENS V gezonden hebben, om aan de Christen Vorsten zijnen bijstand aan te bieden tegen de *Saracenen*, waar op de Paus hem in het jaar 1308 een antwoord zond. Doch, zoo de Paus den Vorst niet kwalijk be-

(*) ASSEMAN. *Bibl. Orient. T.* III. *P.* II. *p.* CXXXIII.

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073, tot 1517.

begrepen heeft, is 'er alle vermoeden van onechtheid in deze aanbieding, alzoo het Rijk der *Saracenen*, of het *Chalifaat* der *Arabieren*, reeds lang verstoord was. — Een ander *Mogolsche* Vorst en nakomeling van GENGISKAN, USBEK, regeerde kort daar na in de groote landstreek tusschen de drie rivieren *Don*, *Atel* en *Jaik*, door de *Mogollen de Velden van Kipzak* genoemd, misschien het Vaderland der *Kosakken*. Deze was een ijverig *Muhammedaan*, die dezen Godsdienst in de landen van zijn gebied invoerde, en van zijne onderdanen zoo bemind werd, dat zij zich naar hem *Usbeks* noemden, een naam, dien zij nog in het *Groot Bukharië* en in *Charasm*, (of *Chowaresmië*,) dragen. Op hun bezwaar, dat de klokken, waar van zich de Christenen, die aan hem onderworpen waren, in hunne Kerken bedienden, van eene booze voorbeduiding waren, verbood USBEK hun het gebruik derzelven. Evenwel liet Paus JOANNES XXII zich wijs maken, gelijk dit meermalen het geval bij de Pausen was, dat deze Vorst het Christendom zeer gunstig was, waarom hij ook in het jaar 1318 aan hem schreef, om dit verbod op te heffen, en met zijn volk het Christen geloof aan te nemen.

Christenen in China vervolgd.

Na de dood van JOANNES DE MONTE CORVINO, benoemde JOAN XXII in het jaar 1333 den *Franciskaner* NICOLAUS tot deszelfs opvolger, welke echter nooit ter plaatse van zijne bestemming schijnt gekomen te zijn. Evenwel bleef de toestand des Christendoms in *China* zoo bloeijend, dat 'er in het jaar 1338 Gezanten van den grooten *Chan* te *Avignon*

zon bij den Paus kwamen met eenen Brief, in welken hij den Paus om zijnen zegen verzocht. Ook werden weder *Franciskanen* naar *China* gezonden, die in het jaar 1353 terug gekeerd berigtten, dat de Groote *Chan* zich met alle zijne onderdanen aan den Paus onderworpen had. Maar, behalve de vernietiging van eenige Christelijke Gemeenten, onder de *Mogollen*, werden ook federt het jaar 1369 bijkans alle Christenen, die zich in *China* bevonden, door de groote staatsverandering daar voorgevallen, uitgeroeid. De *Chinezen* verdreven onder hunnen Veldheer TSCHU, de *Mogollen* en te gelijk alle Christenen uit hun land; ook verbood de Chineesche familie *Mim*, welke toen op den troon kwam, aan alle uitlanders, om in het Rijk te komen. Slechts eenige weinige Christenen bleven in het Rijk overig, en alhoewel URBANUS V, die van dit alles niets vernomen had, in de jaren 1370 en 1372 nog weder nieuwe Zendelingen naar *China* zond, zijn deze waarschijnlijk niet in dat Rijk aangeland.

Kort daarna herstelde de *Mogolsche* Vorst TIMUR, of TIMURBEK, die bij de *Europeanen* meer met den naam van TAMERLAN bekend is, het Rijk van GENGISKAN weder in vollen luister, doordien hij van het jaar 1370 tot aan zijnen dood 1405, als Heer van geheel *Bukharie* ook het grootste gedeelte van *Azie*, daar onder ook *Indie*, benevens vele *Russische* landen veroverde, geenzins ten voordeele der *Christenen*, schoon zijn levensbeschrijver ACHMET BEN ARABSCHAH in het Latijn ARABSIADES genoemd, door REISKE uitgegeven, berigt, dat hij eene bijzondere

Godsdienst van TIMUR of TIMURBEK.

V BOEK III Hoofdst. III C. G. Jaar 1073. tot 1517.

dere neiging tot het Christendom gehad zal hebben. Maar een ander levensbeschrijver van hem SCHERE-FEDDIN ALI, in het Fransch vertaald door DE LA CROIX, verzekert, dat TIMUR een ijverig *Muhammedaan* geweest is van de gezindte der *Sunniten*, en een hevig vijand der Christenen en Heidenen. Hij beoorloogde *Georgie*, en deed den Christen Vorst van *Tiflet*, HIPPOKRATES, door velerhande beweegredenen, het *Muhammedaansch* geloof aannemen, welk voorbeeld van de meeste inwoners gevolgd werd, terwijl de standvastig blijvende Christenen nedergesabeld, hunne huizen verbrand, en hunne Kerken ten gronde gesloopt werden. Op een' anderen tijd liet hij de Christenen, die te *Sebaste* gevangen werden, voor slaven verkopen. Voorts heeft deze wereldverwoester, (want dat was hij in den eigenlijken zin, ongeacht veelvuldige uitmuntende gaven en hoedanigheden) het Christendom in noord- en zuid-*Azie* niet zoo volkomen uitgeroeid, of 'er zijn *Nestoriaansche* en andere Christelijke Gemeenten hier en daar overgebleven.

Bekeeringen in het Westen.

Doch keeren wij terug naar *Europa*; in dit werelddeel waren in het begin van dit Tijdperk nog vele ongeloovige volken. De *Arabieren* en *Muhammedanen* bezaten nog een groot deel van *Spanje* en het tegenwoordig *Portugal*. De *Slavische* Natien, zoo wel langs de Oostzee, als in het binnenste van *Duitschland*, tusschen den *Oder* en de *Elbe*; *Pruissen*, *Lijflanders*, *Litthauwers*, *Finnen*, en anderen ten Oosten; maar ook verscheidene Volken in het Noorden van *Europa*, waren in het begin van dit

Tijd-

Tijdperk alle nog *Heidensch*, maar zij werden gedurende hetzelve, meer echter door geweld van wapenen en kruisvaarten, dan door overreding, tot het Christendom bekeerd.

Van de Pommeranen.

De *Pommeranen* of *Pommerschen*, eene *Slavische* Natie, die buiten hun land *Wenden* heetten, bleven tot in het begin der XIIde eeuw Heidenen, maar werden het eerst gedeeltelijk door geweld, gedeeltelijk door onderwijs, tot het Christendom bekeerd. Reeds in de Xde eeuw was een gedeelte van hun land cijnsbaar aan den *Poolschen* Hertog BOLESLAV, die in het jaar 997 ADELBERG, Bisschop van *Praag* van daar onder de naburige *Pruissen* zond, die hem ter dood bragten. BOLESLAV, alle zijne onderdanen van het Heidendom willende bekeeren, stichtte het Bisdom van *Colberg*, hetwelk echter met den dood van den eersten Bisschop REINBERT in het jaar 1057 weder te niet ging. Sedert oorloogde hij en zijne navolgers aanhoudend met de *Pommeranen*, die nog onafhankelijk waren. In het jaar 1103 dwong BOLESLAV III eenen Vorst der *Pommeranen* WARTISLAW of WRATISLAW, om hem hulde te doen, en bragt hem in het jaar 1121 tot volkomene onderwerping.

Nu reisden eenige *Poolsche* Bisschoppen derwaards, om het Euangelie te prediken, maar deze werden door hen ter dood gebragt. Een zelfde lot zou eenen *Spaanschen* Monnik ten deel gevallen zijn, indien niet de Afgodspriester hem het leven behouden en met zijnen Kapellaan en volk op een schip geborgen had, zeggende, dat hij den visschen zijn' Gods-

dienst

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

dienst prediken mogt. Dewijl de rijke *Pommerschen* zich aan het armelijk voorkomen van den Monnik geërgerd hadden, besloot OTTO, Bisschop van *Bamberg*, zelve tot hen te reizen, met eenen aanzienlijken toestel en rijke geschenken, en eene aanbeveling van den Hertog BOLESLAV. Hij werd met alle bereidvaardigheid ontvangen, bekeerde en doopte een aantal Heidenen, en liet eene Kerk bouwen, in welke een Priester de Mis lezen moest; ook werd de Hertog WRATISLAW zelve gedoopt, die daarbij, onder eenen eed op de overblijfselen der Heiligen, zwoer, dat hij zijne 24 bijwijven zou wegzenden, en zich bij zijne ééne echte vrouw zou houden, welk voorbeeld velen van zijne onderdanen volgden. Maar in de stad *Julin* liep de Bisschop gevaar van het leven, evenwel als hij de inwoners dreigde met het ongenoegen van den Hertog BOLESLAV, verklaarden zij, dat zij zich zouden gedragen als die van *Stettin*, hetwelk de oudste en aanzienelijkste stad van *Pommeren* was; die van *Stettin* besloten gezanten aan den Hertog te zenden, met belofte van het Christendom te zullen aannemen, indien hij hun eenen duurzamen vrede en vermindering van schatting toestond. De Hertog bewilligde in hun voorstel, waarop zij het Christendom omhelsden. Hunne Tempels en Afgodsbeelden werden vernield, en de Bisschop in het jaar 1125 een' zijner Geestelijken, ADELBERT, tot Bisschop van *Julin* hebbende aangesteld, keerde naar *Bamberg* terug. Na verloop van vier jaren bezocht de Bisschop zijne Gemeenten in *Pommeren* op nieuw, verzeld van een aanzienlijk gevolg, en wel

50 wagens met geschenken en graan; hij vond, in de meeste steden en ook te *Stettin*, de inwoners grootendeels weder tot het Heidendom vervallen, echter gelukte het hem, hoewel niet zonder het doorstaan van vele gevaren, door redenen, door gezag, maar ook door hulp van Hertog BOLESLAV en van ALBERT *den Beer*, eersten Markgraaf van *Brandenburg*, ja, gelijk men verhaalt, ook door verscheidene wonderwerken, de afgevallenen weder tot het Christendom terug te brengen.

De volkomene bekeering van *Stettin* haalde hun de vijandschap der inwoners van het Eiland *Rugen* (*Rhuteni*) op den hals; aan dezen was het Euangelie reeds meermalen verkondigd, maar zonder gevolg. OTTO besloot dan dit werk op zich te nemen, maar als hij op het punt stond, om derwaarts te reizen, werd hij door eenen dringenden Brief van Keizer LOTHARIUS opontboden, om naar *Bamberg* te keeren, en den Keizer tegen zijne vijanden bij te staan; hij stierf te *Bamberg*, in het jaar 1139, en is naderhand onder de Heiligen geplaatst (*).

Bekeering der Rugiers.

Het duurde ondertusschen nog lang, eer de *Rugiers* het Christendom aannamen. Eindelijk noodzaakte ERIK EMUN, Koning van *Deenmarken* hen, in het jaar 1136, om hem hulde te bewijzen; zij moesten tevens beloven, dat zij zich zouden laten doo-

(*) ANDREAE *Abb. S. Michael. prope Bamberg*, *Vita S. Ottonis in* LUDEWIG *SS. rer. Episcop. Bamberg T.* I. *p.* 460. *Anonymi Vita Ottonis in* CANIS. *Lectt. Ant.* *T.* III. *P.* II. *p.* 56.

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

doopen, en Christen Priesters zouden dulden, alleen bedongen zij, dat zij hunnen Afgod SVANTEWITH zouden behouden. Zij vielen echter dra weder af, en Paus EUGENIUS III liet in het jaar 1147 vergeefs het kruis tegen hen prediken. Maar in het jaar 1163 veroverde Koning WALDEMAR van *Deenmarken*, geholpen door ABSALON, Bisschop van *Roschild*, een werkzaam ijverig man, de hoofdvesting der *Rugiers*, die zich thans onderwierpen, en hunnen Afgod SVANTEWITH overleverden. De krijgszuchtige Bisschop sloot vervolgens met den Koning der *Rugiers*, TERISLAV, deszelfs broeder JAROMAR en de voornaamsten des volks het verdrag van onderwerping, en liet hunnen Afgod RUGIAWITH, wiens beeld zeven menschelijke aanzigten had, en acht zwaarden voerde, en hetwelk zoo verbazend groot was, dat de Bisschop op deszelfs voet staande, met zijne heirbijl naauwelijks de kin kon raken, en nog twee andere Afgoden, POREWITH en PORENUT verbranden, en alle gedenkteekenen van Afgoderij uitroeijen. Onder de regering van JAROMAR in het jaar 1170 werd het Christendom, door deszelfs ijver, volkomen onder de *Rugiers* gevestigd.

Bekeering der Wendische volken.

HENDRIK *de Leeuw*, Hertog van *Saksen* en *Beijeren*, maakte groote veroveringen in de *Wendische* landen der *Wagriers*, *Polabers*, *Obotriten* en *Rysiners*, die het hedendaagsche *Holstein*, *Lauwenburg*, *Mekkelenburg* en een deel van *Pommeren* bewoonden. Door deze veroveringen werd het Christendom in deze oorden weder hersteld, of gevestigd. Reeds voor twee eeuwen was hetzelve daar ingevoerd,

voerd, maar door den moord van den *Wendischen* Koning GODSCHALK, in het jaar 1066 en de instorting van zijn magtig Rijk, weder te niet gegaan. Ook sloten de *Wenden* zijne beide zonen van de opvolging uit, en verkoren tot hun Opperhoofd den zoon van eenen *Rugischen* Prins KRUKO, die een vijand was van den Christelijken naam. Doch in het jaar 1105 gelukte het den Prins HENDRIK, zoon van GODSCHALK, zijn vaders Rijk te herstellen, ook begon hij het Christendom weder in te voeren. Kort voor zijn dood, omtrent het jaar 1121 vergunde hij aan den *Premonstratenser* VICELIN, deszelfs verzoek, om in zijn gebied Gods woord te mogen prediken.

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

In het jaar 1131 bij den moord van den Koning KNUT, werd het *Wendische* Rijk verdeeld. Onder de Vorsten, die het beheerschten, regeerde WITEKIND te *Havelberg*, alwaar reeds in de Xde Eeuw een Bisdom was opgerigt; maar als NORBERT, de *Heilige*, in het jaar 1127 Aartsbisschop van *Maagdenburg* geworden, de *Havellers* en *Leutiniers*, die in het Bisdom *Havelberg* woonden, door knevelarijen drukte, maakten zij eenen opstand, verjoegen of doodden de Christenen en vernielden derzelver Kerken, en rigtten het beeld van hunnen afgod GEROVIT weder op. WITEKIND kon hier niets tegen doen, maar moest dit aanzien en dulden. Van hem leest men in de geschiedenissen, na het jaar 1131, niet meer; maar in 1138 schonk Keizer LOTHARIUS de *Mark Nedersaksen*, aan ALBERT, Graaf van *Ballenstad*, die onder den naam van ALBERT *den Beer*, en als eerste *Markgraaf* van *Brandenburg*

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Christendom in Brandenburg.

zoo beroemd is geworden. Hij vestigde zich dus ook in het Bisdom *Havelberg*, hoewel de Bisschop daar nog geene volkomene veiligheid vond.

In *Brandenburg* of *Brennabon*, alwaar Keizer OTTO *de Groote* ook een Bisdom gesticht had, regeerde om dezen tijd een Heidensch Vorst PRZEBISLAB of PRIBISLAV die den geheelen ondergang der *Havellers* beleefde. Te weten, toen in het jaar 1147 de groote Kruistogt door BERNHARD gepredikt werd, trok een leger Kruisvaarders op tegen de *Obotriten* en *Leutiniers*, maar deze volken boden sterken wederstand, en lieten zich eindelijk wel in schijn doopen, doch als de Kruisvaarders onderling oneens geworden, elk naar huis keerden, vielen zij weder af tot heidendom. Alleen de *Havellers* namen niet alleen het Christendom maar ook het Kruis aan en hun Vorst liet zich doopen met den naam HENDRIK, en stelde, toen hij overleed, tot zijnen opvolger in het Rijk Markgraaf ALBERT aan, opdat zijne onderdanen na zijn dood niet weder tot het Heidendom terug zouden keeren.

Toen deze Vorst in het jaar 1157 overleden was, nam ALBERT dadelijk bezit van *Brandenburg* en zijne overige landen, en dewijl door den oorlog de bevolking zeer verminderd was, deed hij volkplantingen van den *Rhyn*, als ook van *Holland*, *Zeeland* en *Vlaanderen* overkomen, waar van de namen van eene Landstreek *Flaming* in het *Anhaltsche* en van de steden *Bruck*, *Niemek* en *Kamberg*, duidelijk gevormd uit *Brugge*, *Nymegen* en *Kamerik*, getuigenis dragen. Het gevolg hier van was, dat

dat nu wel de Christelijke Godsdienst de heerschende werd, maar de oude inwoners door deze nieuwe volkplantelingen onderdrukt, bleven heimelijk hunne oude bijgelovigheden aankleven, te meer daar de dartelheid en wulpsheid der Geestelijken veelvuldige ergernis gaf, daar men Bisschoppen tegen de Vorsten zag oorlogen, gelijk de Bisschop GUNTHER van *Maagdenburg* tegen den Markgraaf OTTO, dien hij in het jaar 1278 gevangen nam; en ook Bisschoppen tegen Bisschoppen, gelijk in het jaar 1239, een Bisschop van *Brandenburg* door eenen Bisschop van *Havelberg* gevangen werd, weggevoerd.

Het noordelijk gedeelte der *Wendische* landen, door de *Obotriten* bewoond, werd met meer moeite en later tot het Christendom bekeerd. Na den dood van den Koning KNUT in het jaar 1131 regeerden in deze landen, die het *Mekkelenburgsche*, *Lauwenburgsche* en een gedeelte van het *Holsteinsche* bevatten, twee Vorsten PREBISLAV en NIKLOT, die in haat tegen de Christenen elkanderen zochten te overtreffen, en dezelven zeer wreed behandelden. Evenwel waagde het de bovengemelde VICELIN aan de bekeering dezer volken te arbeiden. Deze vervolgens beroemd geworden man was te *Quernhamale* aan de *Wezer* in het Bisdom *Minden* geboren, en had op de school te *Paderborn* zich met ijver op de wetenschappen toegelegd, en muntte tevens uit in Godvruchtigheid, naar de wijze dier tijden, door gebeden aan de Heiligen, onder welken de Heilige NICOLAUS bijzonder door hem geëerd werd, en door de kastijdingen van zijn ligchaam. Te *Parys* voltooide hij

VICELIN predikt onder de Slaven het Christendom.

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

zijne letteroefeningen. Geloovende, eene roeping te hebben, om de Heidenen te bekeeren, gaf hij zulks aan den Aartsbisschop ADELBERT van *Hamburg* te kennen, die hem met twee andere Geestelijken naar de *Slaven* zond. Hier betoonde hij zich zeer ijverig, maar met weinig goeden uitslag, hoewel hij ondersteund werd door het gezag van Keizer LOTHARIUS, door eene Kruisvaart in het jaar 1148, en door HENDRIK *den Leeuw*, Hertog van *Sakfen*, eindelijk echter werd hij Bisschop van *Oldenburg* en stierf in het jaar 1154. In dat jaar werd door Hertog HENDRIK ook het Bisdom *Ratzeburg* gesticht, waar EVERMOD of EBERHARD, Proost van *Maagdenburg* Bisschop werd; het Bisdom van *Mekelenburg* werd naar *Schwerin* verplaatst, terwijl de *Wenden* nog steeds van het Christendom afkeerig bleven, en voornamelijk weigerden zich aan het opbrengen der Tienden te onderwerpen. Evenwel werden door den invloed van Hertog HENDRIK in hun land verscheidene Kerken gesticht, in *Wagrië* en in *Polaberland*. Als in het jaar 1156 de stad *Lubek* door een zwaren brand geheel verwoest werd, gaf dit aan Hertog HENDRIK gelegenheid, om dezelve over te brengen ter plaatse, waar zij nog ligt, en het Bisdom *Aldenburg* of *Oldenburg* derwaarts te verplaatsen, hetwelk dus sedert den naam van *Lubek* kreeg.

Nog volharden de *Slaven*, onder hunnen Vorst NIKLOT in hun Heidensch Bijgeloof, en waren geducht door hunne zeeroverijen, tot dat Hertog HENDRIK in het jaar 1162 het land geheel overmeesterde, en derwaarts *Vlamingen* en *Duitschers* ter bevol-

king

king overbragt; en op deze wijze kreeg eerst het Christendom eenen vasten voet in deze landen, evenwel niet zonder dat 'er nog van tijd tot tijd onrusten en oproeren ontstonden, niettegenstaande sommigen der Predikers van het Christendom door wonderen zullen uitgemunt hebben; doch van hoedanigen aard dezelve veelal waren, daar van moge het volgende wonder getuigen. EVERMOD, Bisschop van *Radzeburg*, die in het jaar 1178 overleed, in eene Kerkrede den Bloedverwant van eenen vermoorden vergeefs gebeden en vermaand hebbende om den Moordenaar vergiffenis te schenken, trad van den Predikstoel af, en viel hem met Heilige *Reliquien* in de hand te voet; maar als de man onder de ijsselijkste vloeken bleef verklaren, dat hij het hem nooit vergeven zoude, gaf hem de Bisschop eenige duchtige oorvijgen, waar mede hij den Duivel uit hem verdreef, zoo dat de man op staande voet beloofde, het den moordenaar te zullen vergeven (*).

Toen HENDRIK *de Leeuw* in het jaar 1180 in den oorlog tegen den Keizer zijne Hertogdommen *Sakſen* en *Beyeren* verloor, ontnam de Keizer deze *Slaviſche* landen aan het gebied der Hertogen van *Sakſen*, en maakte in het jaar 1182 *Lubek* tot eene vrije Rijksstad. Zij kwamen vervolgens onder de magt der Koningen van *Deenmarken*, maar werden in het jaar 1223 weder aan *Duitschland* gebragt, wan-

(*) Dit verhaalt ARNOLD, een Abt te *Lubek* in zijn vervolg op HELMOLD *Chron. Slavor. Libr.* II. *Cap.* 21. *pag.* 271.

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

Toestand van het Christendom in Zweden.

wanneer het *Wendische* Rijk geheel te gronde ging.

Reeds in XIde Eeuw was het Christendom in *Denemarken* en *Zweden* ingevoerd. Maar het nieuwe Christendom onder hen was zoo gebrekkelijk, dat Heidensche en Christelijke Bijgeloovigheden onderling vermengd, en de zeden ruw en onbeschaafd waren; zelfs bleef het lang onzeker, welke van de beide Godsdiensten de overhand zou behouden. HAKAN, Vorst van *Westergothland* en *Wermeland*, die in het begin van dit Tijdvak regeerde, kon eene vervolging der Christenen door de Heidenen niet geheel voorkomen, maar INGE, die in het jaar 1075 op den troon kwam te *Upsala*, gebood, dat alle zijne onderdanen zich zouden laten *doopen*, en liet den Offertempel te *Upsala* omverhalen. Doch hier door vertoornde hij zijne onderdanen zoo zeer, dat zij hem verdreven, en het Rijk aan zijnen Zwager SVEN opdroegen, waar uit eene harde *vervolging* tegen de Christenen ontstond; echter gelukte het aan INGE, om in het jaar 1079 zijnen Zwager het Rijk en te gelijk het leven te ontnemen, en nu werd het Christendom op nieuw gevestigd. Een andere Koning INGE, die tot het jaar 1133 regeerde, kreeg den bijnaam van *Godvruchtige*, omdat hij vlijtig ter Misse ging, Kerken stichtte en de Geestelijkheid verrijktte; voor zulke milddadigheid, eene Bedevaardreize naar *Rome* of *Jeruzalem*, en dergelijke boetdoeningen, werden de schandelijkste misdaden door de vingeren gezien. Trouwens enkel tusschen de jaren 1133 tot 1155 zijn drie Koningen van *Zweden* door hunne eigene onderdanen, aangehitst door Me-

Mededingers naar de Kroon, vermoord geworden.

SVERKIR, de derde van dezen, had in het jaar 1156 den Koning ERICH of ERIK, tot zijnen opvolger, die vijf jaren daarna in eenen inval der *Deenen* het leven verloor, en door de Geestelijkheid terstond voor eenen Heiligen, en eerling ook voor een' wonderdoener verklaard werd. Hij was over het geheel een goed en dapper Vorst, die de Misse nog kort voor zijn' dood had bijgewoond, en zich verdienstelijk gemaakt door de uitbreiding van het Christendom, hoewel naar den aard dezer tijden. Hij voerde in zijn Rijk, bijzonder onder de *Daliers*, die nog meestal Heidenen waren, algemeen de belijdenis van het Christelijk geloof in. Hij dacht, met hetzelfde oogmerk, aan de *Lappen* en *Finnen*, die in het uiterste Noorden woonden. Deze laatsten, die nog ontallijke Afgoden aanbaden, besloot ERICH, door de geestelijkheid aangemoedigd, in het jaar 1157 den oorlog aan te doen, waarin hij door HENDRIK, Bisschop van *Upsala*, een' *Engelschan*, die zelve de wapenen opvatte, ondersteund werd. Hij overwon hen in eenen bloedigen Veldslag, en dwong de overigen, zich door den Bisschop HENDRIK te laten doopen. Ook werd 'er voor hun eene Kerk en een Bisdom gesticht te *Rendameckt*, welk in het jaar 1300 naar *Abo* overgebragt werd. Bisschop HENDRIK gedroeg zich onder de overwonnenen zoo heerschzuchtig, dat hij met geweld zich meester gemaakt hebbende, van eenen voorraad van spijze van eenen aanzienlijken man onder de *Finnen*, door denzelven in het jaar 1158 gedood werd. Terstond

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

De Finnen tot het Christendom gebragt.

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

ftond werd deze Bisfchop, als een gewaande Martelaar en wonderman geprezen, en door Paus ADRIAAN IV onder de Heiligen geplaatst, en is lang de Befchermheilig der *Zweden* en *Finnen* geweest. Ondertusfchen geloofde ALEXANDER III in het jaar 1169, dat het noodig ware, dat de *Finnen* borg ftelden en gijzelaars gaven voor hunne getrouwheid in het Christendom.

Vergeeffche poging tot bekeering der Esthen.

Met de *Finnen* waren de *Esthen* naauw verbonden, die het land, nog heden *Esthland* genoemd, bewoonden. Tegen dezen werd in het jaar 1166 een krijgstogt ondernomen, doch met weinig voordeel, terwijl de *Estlanders*, vereenigd met *Ingermanlanders*, *Kareliërs*, *Kourlanders* en *Rusfen* zich hier over nog in het jaar 1188, wreekten, door eene landing te doen digt bij *Stokholm*, en *Sigtuna*, de grootfte ftad van *Zweden*, met een Koninklijk flot en vele Kerken, in eenen fteenhoop te veranderen.

Bekeering der Lijflanders.

Gelukkiger flaagden in de XIIde Eeuw de pogingen om de *Lijflanders* te bekeeren. In het midden dier eeuw hadden eenige kooplieden van *Bremen* daar eenen Koophandel begonnen. Deze gelegenheid zocht MEINHARD, een oud *Augustijnfche* Kanunnik van het Klooster *Segeberg* in *Wagrië* waar te nemen, om de *Liven* of *Lijflanders* te bekeeren, hoewel zij ijverige Heidenen en Zeeroovers waren, en eene voor hem geheel vreemde taal fpraken. In het jaar 1186 kwam hij te fcheep in *Lijfland*, en ftichtte fpoedig met goedkeuring van den *Rusfifchen* Vorst WOLDEMAR, of WLADIMIR, aan wien de *Liven* cijnsbaar waren, eene Kerk, alwaar hij twee hoofden

den van huisgezinnen doopte, en als de *Littonen* of *Litthauwers* eenen verwoestenden inval in *Lyfland* deden, floeg MEINHARD hem met zijne *Liven* terug; waarna hij een flot bouwde tot befcherming van het land, zonder zich daar in te laaten ftooren, door den afval van de reeds gedoopte *Lijflanders*. Ook misleidden hem de inwoners van *Holm* met eene belofte van het Christendom te zullen aannemen, hoewel fommigen van hen den Doop ontvangen hadden.

HARTWICH, Aartsbisfchop van *Hamburg* of *Bremen*, den voortgang van MEINHARDS prediking vernemende, benoemde hem tot Bisfchop in *Lyfland*; en verkreeg van Paus KLEMENS III. in het jaar 1188, dat dit Bisdom ook aan zijn Aartsbisdom onderworpen werd. Maar de voortgang der bekeering werd geheel geftremd, daar de *Liven* de huisgenooten des nieuwen Bisfchops mishandelden, en hem zelven terug zonden, doch als hij te fcheep zou gaan, vreesden de *Liven*, dat hij misfchien met eene krijgsmagt terug zou komen, en baden hem te blijven, maar weldra ontdekten zij hunnen onwil tegen hem, waarop door toedoen van den Paus tot eenen kruistogt befloten werd; doch ondertusfchen ftierf de Bisfchop MEINHARD in het jaar 1196.

Hem werd BERTOLD, Abt van het *Cisftercienfer* Klooster *Loccum* in *Nederfakfen* ten opvolger gegeven. Deze te *Tkeskola*, thans *Trkul*, eene kleine plaats aan de *Duna* boven *Riga* en *Holm*, waar MEINHARD zijne Kerk gefticht had, gekomen, zocht de besten onder de Heidenen en Christenen aldaar, door eten en drinken en gefchenken te winnen.

Evenwel wanneer hij een Kerkhof wilde inwijden, wilden zij hem ter dood brengen, maar hij ontvlugtte, en klaagde zijnen toestand aan den Paus CELESTINUS III, die terstond gereed was, om eene Kruisvaart uit te schrijven, welke ook onder aanvoering van BERTHOLD tot stand kwam. Na eenige onderhandelingen kwam het in het jaar 1198 tot eenen algemeenen veldslag, in welken de *Liven* geslagen werden; maar BERTHOLD werd door zijn paard midden onder de vlugtelingen gevoerd, die hem van het leven beroofden. Evenwel smeekten de overwonnenen om vrede en omtrent 150 lieten zich doopen. Maar terstond na het vertrek van het leger, waschten deze doopelingen, gelijk zij zich verbeeldden, den Doop en het Christendom in de *Duna* af, ook verbeeldden zij zich, met een menschengedaante, hetwelk de Kruisvaarders in eenen boom gesneden hadden, den God der Christenen in zee geworpen te hebben; tevens mishandelden zij de overig gebleven Christenen zoodanig, dat die meer dan 200 Martelaren telden, ook verdreven zij in het jaar 1199 alle Geestelijken met bedreiging van de dood. Niettegenstaande zoo veel onheils benoemde de Aartsbisschop van *Bremen* nog in het jaar 1198 den Domheer van zijne Kerk, ALBRECHT VAN APELDERN tot nieuwen Bisschop van *Lyfland*, die in het jaar 1200 met 22 schepen vol kruisvaarders naar *Lyfland* overstak, en, hoewel niet zonder verlies geleden te hebben, eene nieuwe stad *Riga* stichtte, om welke met inwoners uit *Duitschland* te bevolken, hij zelve in het jaar 1201 naar *Duitschland*

land keerde, terwijl zijn broeder ENGELBERT, Kanunnik uit het Klooster *Nieuwmunster* te *Riga* kwam, en het Christendom in *Lyfland* verder uitbreidde.

Orde der Zwaardbroeders.

In het jaar 1202 stichtte ALBRECHT eene geestelijke Ridderorde (*Fratres militiæ Christi*,) die gestadig gereed zouden zijn tot bescherming der Christenen in *Lyfland*. De Paus bevestigde dezelve en schonk hun den regel der *Tempelheeren*; de Ridders zouden op hunnen witten mantel een Kruis en Zwaard dragen en aan den Bisschop van *Lyfland* gehoorzamen. Daarom worden zij *Zwaardbroeders* en hunne Orde de *Zwaardorde* genoemd, wier eerste Ordensmeester geweest is VINNO, of VINO (misschien WINHOLD,) die ten minste als de eerste in deze waardigheid voorkomt.

Ondertusschen was ALBRECHT in het jaar 1202 uit *Duitschland* met eene vloot vol Kruisvaarders weder in *Lyfland* terug gekomen, na onderweg eene vloot van Heidensche *Esthen* vernield te hebben. Na zijne komst, te *Riga*, reisde de Abt DIETRICH met CAUPO, een' Koning der *Lijflanders* naar *Rome*, van waar de Paus aan den Bisschop eenen *Latijnschen* Bijbel (*Bibliotheca*) ten geschenk zond. In het jaar 1203 vond de Bisschop echter noodig, nieuwe versterkingen van Kruisvaarders uit *Duitschland* te halen. Nu werd de oorlog feller voortgezet, tot eindelijk de *Liven* aan de *Duna* eenen zoen met den Bisschop sloten. Om hun nu de eerste gronden van den Christelijken Godsdienst regt zinnelijk te vertoonen, liet de Bisschop een Profetenspel (*ludus*

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Prophetarum ordinatissimus) of een Bijbelsch Tooneelspel voor hen houden, en zoo wel aan de nieuw gedoopten als aan de Heidenen door eenen Tolk alles zorgvuldig verklaren. Op deze wijze maakte men hun de geschiedenissen van DAVID, GIDEON en HERODES kenbaar. Als GIDEON met de zijne de vijanden aanvielen, liepen de Heidensche toekijkers weg, uit vrees van vermoord te zullen worden, zoo dat men hen naauwelijks wist te bedaren.

Nog was echter het Christendom in die oorden niet veilig; de naburige *Russische* Vorst van *Polozk* kwam den Heidenschen *Liven* te hulp, waar op de vijandelijkheden weder eenen aanvang namen. Ten laatsten behielden de *Duitschers* de overhand, en de geheele westelijke helft van *Lyfland* werd Christen en gedoopt. Evenwel ging de Bisschop weder naar *Duitschland* om nieuwe hulp, welke hij van Keizer FILIPS ontving.

Inmiddels was de Orde der *Zwaardbroederen* in getal merkelijk toegenomen, en had in deze *Lijflandsche* oorlogen uitgemunt. In het jaar 1206 gaf daarom de Bisschop op haar verzoek aan de Orde het derde deel van *Lyfland*, in dit deel bouwden de Ridders het slot *Wenden*, het welk hun voornaamste zetel werd. In het jaar 1207 bewezen zij ook dappere diensten bij gelegenheid van eenen inval der *Litthauwers*. — Doch, even als in *Palestina* gebeurde, toen de Ridders rijker en magtiger werden, ontstond 'er dra vijandschap tusschen hen en de Bisschoppen van *Riga*. Evenwel bestreden zij met den Bisschop in het jaar 1208 de *Russen*,

de

de *Esthen*, de *Kourlanders* en *Litthauwers*, maar ook de *Lyflanders*, die gedurig tot het Heidendom wederkeerden, zoo dra de kruisvaarders, gelijk doorgaans jaarlijks gebeurde, hun land verlieten, welke de Bisfchop dan verzelde, om weder nieuwe hulpbenden aan te voeren. In het jaar 1209 deed hij eene reize naar *Rome*, alwaar de Paus hem met den Grootmeester der Ridderorde verzoende. In hetzelfde jaar trof hij met den *Rusfifchen* Vorst van *Polozk* een verdrag, zoodat de *Rusfen* hem in het jaar 1210 *Lyfland* overlieten, en met den Bisfchop vereenigd in het jaar 1211 de *Esthen* aantastten; men overwon dezelve, en de Bisfchop benoemde den Abt DIETRICH van *Dunamunde* tot Bisfchop der *Esthen*. In het jaar 1212 verwekte de *Rusfifche* Vorst van *Polozk* nieuwe onlusten, maar werd door de koenheid van Bisfchop ALBRECHT overreed, om zich met den Bisfchop te verzoenen, en hem zelfs geheel *Lyfland* over te laten. Doch de hebzucht der *Zwaardbroeders* tergde de *Lijflanders* tot eenen algemeenen opftand, die echter door den Bisfchop fpoedig beteugeld werd, maar zijne geestelijke heerschzucht mishaagde aan den Paus, die daarom duidelijke blijken van genegenheid voor de *Zwaardbroeders* deed blijken; hetwelk de vijandfchap tusfchen hen en den Bisfchop meer aanvuurde.

Ondertusfchen ontbrak 'er nog veel, dat in *Esthland* eene duurzame Christelijke gemeente gefticht zou zijn. In de jaren 1213 en 1214 plunderden en moordden de Zwaardbroeders, de burgers van *Riga*, de *Liven* en *Letten* beurtlings in dat land; en de

V BOEK I. I Hoofdst. na C. G. Jaar 1073 tot 1517

Proprietarum ordinatisque ... neeflpes voor hen houd... gedoopten als aan d... les zorgvuldig ve... men hun de g... aar o... en HERODES ... *enfche* en ... de vijanden ... en bedoelden, de kers weg... gebied te onderwerden, zo ... HONORIUS III met moei-

No ... bleef voortduren, *tot dat Ko*-veil ... door den Graaf van *Schwerin* overde ... gevangen genomen zijnde, aan de Bisfchop... *Esthland* afftond, hetwelk de Bisfchop van *Esthland*, die van *Riga*, en de Zwaard-orde onder zich in drie gelijke deelen verdeelden.

Nadat de *Duitfchers* in het jaar 1223 *Dorpt* of *Derpat*, eene gewigtige vesting der *Esthen* hadden veroverd, ... in rust, en het Christendom behield in hetzelve en in eenige nabu-rige oorden de overhand; ook onderwierpen zich de *Kuren* of *Kourlanders* tusfchen 1230 en 1233 aan het Christendom gelijk de *Semgallers* of *Semigalliers* reeds bevorens gedaan hadden.

Ondertusfchen was de toeftand der nieuwbekeerde volken aan de *Oostzee*, die meestal, door geweld van wapenen, rooven en moorden, tot het Christendom gedwongen waren, weinig door het Christendom verbeterd, alzoo men deze volken, ook na hunnen Doop als Lijfeigenen behandelde. *Nu werd* wel een bevel van Keizer FREDERIK II afgevaardigd, dat deze nieuwbekeerden van dienstbaarheid ontflagen,

..il met CHRISTIAAN en ... Pommeren, tegen wien ... waar uit een felle ... jaar 1348 eindigde, ... idders ook eenen ... nd ... welk land, ... Paus IN- ... het leven van ... ld werd. ... r, die in het jaar ... rukte ... eene vereeniging der Zw... an, ... uitsche Ridderorde, waar toe de ... ng ... en te ligter kwamen, nadat in het jaar ... hun Grootmeester VOLQUIN met 50 Ridders en eenige duizenden kruisvaarders in eenen veldslag tegen de *Litthauwers* gesneuveld was. De vereeniging kwam in het jaar 1237 tot stand en werd door den Paus bevestigd.

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Bekeering der Pruissen door de Duitsche Ridders.

De Duitsche Ridderorde dus versterkt, leide zich nu toe, om de nog *Heidensche Pruissen* door de wapenen tot het Christelijk geloof te bekeeren. De onderneming om aan hun het Euangelie te prediken had in de Xde eeuw aan ALBERT, Bisschop van *Praag*, het leven gekost, welk lot ook den Monnik BRUNO in het jaar 1008 te beurt viel. In de XIde en XIIde eeuw had meer dan eene Koning van *Polen* insgelijks pogingen aangewend, om de *Pruissen* onder te brengen en hun het Christendom tevens op te dringen; doch allen zonder bevestigd gevolg. Gelukkiger scheen in het jaar 1207 een *Poolsche* Abt GODFRIED met eenen Monnik FILIP te zullen slagen, die over den *Weichsel*, welke de Heidensche *Pruissen* van de *Poolsche* Christenen scheidde, ge-

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

gegaan zijnde, het Euangelie onder hen predikte; waar bij zich nog andere Monniken, alle van de *Cistercienser* orde voegden, onder welken zekere CHRISTIAAN uitmuntte, die ook door den Paus INNOCENTIUS III tot Bisschop der *Pruissen* werd aangesteld. Dus ging het bekeeringswerk eenigen tijd voorspoedig, maar als de naburige Hertogen van *Polen* en *Pommeren* de nieuwbekeerden tot hunne onderdanen wilden maken, stonden de *Pruissen* op, en vermoordden de Christenen onder hen of maakten die tot Slaven, en verwoestten de Provintien *Culm* en *Masovie* op de wreedste wijze. In dezen nood werd de Hertog door den Bisschop geraden even zulke Ridderorde op te rigten, als die der *Zwaardbroeders* in *Lysland*, welke men meent, dat ook tot stand kwam, terwijl een leger kruisvaarders in het jaar 1220 de landstreek van *Culm* veroverde, welke echter bij het vertrek van het leger den *Pruissen* weder in handen viel. Thans besloot KOENRAAD, Hertog van *Masovie*, op raad van HENDRIK, Hertog van *Breslau*, de Duitsche Ridders, wier Grootmeester thans was HERMAN *van Salza*, te hulp te roepen, aan welke hij in het jaar 1228 alles afstond wat hij in het *Culmsche* bezat, benevens andere voordeelen, al hetwelk door den Paus in het jaar 1231 werd goedgekeurd. De Ridders oorloogden voorspoedig, en leiden verscheidene vestingen in de landen der *Pruissen* aan; evenwel weerden zich de *Pruissen* zoo hardnekkig, dat de oorlog reeds tien jaren geduurd had, eer de Ridders het Christendom onder hen hadden kunnen vestigen; maar nu

kre-

kregen de Ridders verschil met CHRISTIAAN en SVANTEPOLK, Hertog van *Pommeren*, tegen wien zelfs het kruis gepredikt werd, waar uit een felle krijg ontstond, die eerst in het jaar 1248 eindigde, en in het volgende jaar sloten de Ridders ook eenen voordeeligen vrede met de *Pruisfen*; welk land, schoon nog niet geheel veroverd, door Paus INNOCENTIUS IV in vier *Bisdommen* verdeeld werd. Om de nog overige *Pruisfen* te bedwingen, rukte een leger kruisvaarders, van meer dan 60,000 man, onder anderen aangevoerd door OTTOKAR, Koning van *Bohemen*, in hun land, die hetzelve zoo deerlijk liet verwoesten, dat de inwoners zich genoodzaakt zagen te bukken, en het geloof, dat hun dus nadrukkelijk met wapenen gepredikt werd, aan te nemen. Op raad van dezen Koning werd weder eene vesting gebouwd op eenen berg van het nieuw veroverde land, aan welke vesting, die in het jaar 1255 voltooid werd, ter eere des Konings de naam *Kunningsberg*, het hedendaagsche *Koningsbergen* gegeven werd.

Nog boden eenige *Pruisfische* Stammen tegenstand, en als de Duitsche Ridders in het jaar 1260 eene groote nederlaag van de *Litthauwers* geleden hadden, werden de nieuwbekeerde *Pruisfen* genoegzaam eenparig oproerig, zoodat de Orde volle 25 jaren alle hare krachten moest inspannen, om hen weder tot onderdanigheid te brengen, welk oogmerk zij eindelijk in het jaar 1283, na eenen oorlog van 53 jaren, bereikte. De *Sudauers*, wier land aan *Litthauwen* grensde, boden het langst wederstand, ja velen van hen vlugtten liever het land uit

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Geheele bekering der Pruisfen.

V BOEK. III. Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Bekering der Litthauwers.

tot de *Litthauwers*, dan dat zij zich wilden overgeven.

Litthauwen, eigenlijk *Littuwa*, of *Littuba*, was tot hier toe nog bij het Heidendom gebleven; allengs was deze staat van zeer middelmatig tot eene aanzienlijke magt toegenomen; sedert het jaar 1381 was JAJIEL of JAGELLO, Grootvorst van *Litthauwen*. Als na den dood van LODEWYK, Koning van *Polen* en *Hongaryen*, deszelfs Dochter HEDWIG Koningin van *Polen* was geworden, bood JAGELLO aan, indien hij haar ter Gemalin mogt bekomen en Koning van *Polen* kon worden, met zijn geheele Volk het Christendom te zullen omhelzen, en den *Polen* vele voorregten te zullen schenken. De voorslag werd aangenomen, en in het jaar 1386 voltrokken, en JAGELLO, wiens Moeder reeds Christen was, werd met den naam WLADISLAV II gedoopt. Moeijelijker viel het den Koning, om zijne *Litthauwers* zijn voorbeeld te doen volgen, waar toe hij hun op eenen Rijksdag te *Vilna* een voorstel deed, hetwelk de Adel aannam, terwijl de *Poolsche* Aartsbisschop den Afgodstempel op het slot, in welken ter eere van den Afgod PERKUN een altijddurend vuur brandde, tot eene Kerk aan den Heil. STANISLAV inwijdde. Doch het grootste deel der Natie bleef aan den Afgodsdienst gehecht, zij duldde het echter, dat hunne Tempels en Altaren gesloopt, hunne bosschen omgehouwen, de slangen, die zij als Huisgoden vereerden, gedood werden, en toen zij zagen, dat hunne Goden zich niet verdedigden, verklaarden zij eindelijk gewillig, dat zij Christenen wilden worden. Vermits de *Poolsche* Geestelijken de taal des

lands

landts weinig kundig waren, reisde de Koning zelve rond, en leerde zijne Boeren het Onze Vader en de Apostolische Geloofsbelijdenis; eene belofte, dat elk, die zich zou laten doopen, een' witten wollen rok zou ontvangen, bragt zulk een toeloop te wege, dat 'er in heel korten tijd 30,000 gedoopt werden. De *Samogiten*, niet te verwarren met de *Samojeden*, eene tot heden toe nog onbeschaafde Natie, in het Noorden van *Rusland*, maar de inwoners van *Samogitia*, volgden het voorbeeld van hunnen Grootvorst en van de *Litthauwers*; hoewel 'er nog tot in het midden der XVde eeuw overblijfselen van het Heidensch Bijgeloof bij de eenen en anderen gevonden werden.

Dus was het geheel Noordelijk deel van Europa Christen geworden, uitgezonderd eenige weinige onbeschaafde stammen in het diepe Noorden, onder welken ook de *Lappen* of *Laplanders* waren, welke de *Zweden* reeds in de XIIde eeuw vergeefs onder hun gebied hadden zoeken te brengen, dit gebeurde eerst in het jaar 1279, wanneer de *Birke-kerls*, of kooplieden, die zich bij de Havens van *West-Bothnien* hadden gevestigd, de *Lappen* overreedden, om de oppermagt der *Zweden* te erkennen. Omtrent het jaar 1335 gelukte het den Aartsbisschop van *Upsala* tot aan *Torne* in *Lapland* te komen, alwaar hij een aantal *Lappen* en *Finnen* doopte; doch meer kon hij niet verrigten. Tot in de XVIde eeuw bestond hun geheele Christendom in den Kinderdoop, en de inzegening der Geestelijkheid op Feestdagen. Nog was 'er in de XIIIde en het begin der XIVde eeuw eene Heidensche Natie, de

Christendom onder de Lappen of Laplanders enz.

V BOEK. III. Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Kumanen, die met de *Hongaren* een' zelfden oorsprong had, doch die, welke zich in *Hongaryen* nederfloegen, werden allen befobbaft en Christenen; en als de overigen, die in *Moldavië* woonden, in het jaar 1340 de Zendelingen van de Orde der *Franciskanen* onder hen hadden omgebragt, trok LODEWYK, Koning van *Hongaryen*, met eene krijgsmagt tegen hen op, en noodzaakte 200,000 van hen, om zich te laten doopen en onderdanen der *Roomsche* Kerk te worden, welke echter naderhand grootendeels tot de *Griekfche* Kerk overgingen.

Uitbreiding van het Christendom door de kruisvaarders in Spanje en Portugal.

I. Niet alleen werden in deze eeuwen kruistogten naar *Palestina* en andere naar het Noorden van *Europa* ondernomen, maar ook meer dan eene tegen de *Arabieren* in *Spanje* en *Portugal*, tegen welke gedurige oorlogen gevoerd werden, en wier magt zigtbaar verminderde. Als in het jaar 1147 eene ontallijke menigte menfchen den tweeden grooten kruistogt ondernamen, zeilde een deel *Duitfche* kruisvaarders, van *Keulen* en andere aan den *Rhyn* gelegene fteden, den *Wezer* af, naar *Engeland*, waar zij zich met de *Engelfchen* en *Vlamingen* vereenigden en verder zeilden; door tegenwind verhinderd, liepen zij de Haven van *Lisfabon* in, welke ftad toen juist door ALFONSUS, Koning van *Portugal*, belegerd was. Aan land geftapt, deden zij eerst eene bedevaart naar *St. Jago van Compoftella*; vervolgens lieten zij zich door ALFONSUS overreden, om hem bij te ftaan tegen diezelfde ongeloovigen, die zij in *Palestina* vinden zouden; op deze wijze werd *Lisfabon* nog in datzelfde jaar veroverd. Omtrent op dezelfde wijze kwam eene vloot kruisvaarders,

ders, en daar onder 300 schepen uit *Holland* en *Friesland*, onder WILLEM, Graaf van *Holland*, in het jaar 1217 te *Lisfabon* aan, die voor een groot gedeelte in *Portugal* bleven, en de Arabische vesting *Alkalaz de la Sal* in *Portugal* hielpen veroveren; ook werden de *Arabieren* door deze kruisvaarders en de *Portugezen* in eenen hoofdveldslag geslagen. — Het was echter niet altijd bij toeval, dat de kruisvaarders met de *Muhammedanen* in *Europa* oorloogden, alzoo de Pausfen meermalen regelregt het kruis tegen hen lieten prediken.

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Christendom in het Westelijke van Afrika.

De ontdekkingen, welke de *Portugezen* ter zee maakten, eerst in het midden der XIVde eeuw van de *Kanarische* Eilanden; welke ontdekkingen inzonderheid werden aangemoedigd door *Don* HENDRIK, Hertog van *Viseo*, eenen zoon van den Koning van *Portugal*, JOAN I, waar door in het jaar 1419 het gewigtige Eiland *Madeira* ontdekt werd, waren zeer voordeelig voor de uitbreiding van het Christendom; weldra werden de *Portugezen*, bekend met de *Kaapverdische* en *Azorische* Eilanden, waar op de Paus EUGENIUS IV, in het jaar 1443 aan de *Portugezen* al die landen schonk, welke zij van het voorgebergte *Non* af tot aan het vaste land van *Indië* ontdekken zouden, hetwelk door volgende Pausfen bevestigd werd.

Met den dood van *Don* HENDRIK, in het jaar 1463, scheen de drift der *Portugezen*, om nieuwe kusten en landen op te zoeken, te verkoelen, maar nadat zij, in het jaar 1471, onder de Linie of Evenachtslijn waren doorgestevend, en dus de *verzengde* Luchtstreek bewoonbaar hadden gevonden,

 werd

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

werd deze drift op nieuw levendig. In het jaar 1484 ontdekten zij het groote Koningrijk *Konga*, van waar een Gezant des Konings en eenige jongelingen medegebragt, en in *Portugal* gedoopt werden, die in het jaar 1490 met eenige Monniken naar *Kongo* gekeerd zijnde, het Christendom met zulk een voorspoedig gevolg onder hunne landgenooten verspreidden, dat de Koning zelve, met den naam van JOANNES, benevens zijn huis en velen van zijne Grooten, zich lieten doopen. In het naburig Koningrijk *Benin*, in hetwelk insgelijks een *Portugeesch* zeeman aanlandde, gelukte zulks niet zoo wel; maar daar tegen bereikten de *Portugezen* hun hoofddoel, dat zij, door het ontdekken van het Voorgebergte *de Goede Hoop*, *Afrika* omzeilden in het jaar 1498 en dus den weg openden naar *Oostindie*.

Ontdekking van Amerika, en Christendom aldaar.

Kort te vooren was aan Koning JOAN II van *Portugal* door den *Genueschen* zeeman CHRISTOFFEL KOLON, (gemeenlijk KOLUMBUS genoemd,) een niet min gewigtig voorstel gedaan, te weten, deze wilde op goede gronden westwaarts eenen weg naar *Indie* zoeken. Doch dit voorstel vond bij de *Portugezen* geenen ingang. KOLUMBUS wendde zich hier op tot den Koning en Koningin van *Kastilie*, FERDINAND en IZABELLA, van welke hij echter slechts eene middelmatige ondersteuning verkreeg; evenwel gelukte het hem met dezelve in het jaar 1492 eene nieuwe wereld te ontdekken, welke men eerst *Westindie* noemde, omdat men geloofde, dat men dus langs eenen regten weg naar *Oostindie* komen kon, doch welke men vervolgens *Amerika* genoemd heeft, naar AMERIGO VESPUCCI, een *Florentin*, die be-

weer-

weerde het eerst het vaste land van deze nieuwe wereld gevonden te hebben. FERDINAND, die, even als de Koning van *Portugal*, besloot de ontdekte landen als veroveringen aan te merken, verzocht, ten einde daar op een schijn van regt te bekomen, als ook uit vreeze voor twist met de *Portugezen*, Paus ALEXANDER VI om eene gelijke bevestiging van zijne nieuwe bezittingen te vragen, als de *Portugezen* bekomen hadden, welke hij ook verkreeg in het jaar 1493. De Paus prees de beide *Katholijke* Koningen, dat zij de inwoners der nieuwe wereld tot hunne onderdanen en tevens tot Christenen wilden maken, ten aanzien van het laatste vermaant hij hen, geene gevaren noch arbeid te ontzien, terwijl hij zonder aanzien van eenig verzoek, enkel uit Pausselijke mildheid en volle magt (*de nostra mera liberalitate, ac apostolicæ sedis plenitudine*,) aan hun en hunne opvolgers in het Koningrijk *Kastilie*, alle eilanden en landen schenkt, welke ontdekt waren of nog ontdekt zouden worden, bewesten eene lijn, te trekken van de eene tot de andere pool of aspunt, honderd zeemijlen van de *Azorische* en *Kaapverdische* Eilanden, welke lijn echter in het jaar 1494, op de vertoogen der *Portugezen* bepaald werd op den afstand van 360 of 370 zeemijlen ten westen van de gemelde Eilanden.

Wreedheden der Spanjaarden in Amerika.

In het jaar 1493 maakte ALEXANDER VI reeds een begin, met zendelingen naar *Amerika* te zenden, gevende den *Vicarius* der *Franciscanen* met andere Geestelijken in *Spanje* last, om derwaarts over te gaan. Maar het gedrag der *Spanjaarden*, die zich door goudzucht lieten vervoeren, was zoo wreed

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

en onmenschelijk jegens de weerelooze *Indianen*, dat daar van geene voorbeelden in eenige geschiedenis voorkomen, zij maakten hen niet alleen tot hunne onderdanen en slaven, maar gebruikten hen als lastbeesten; en persten hun door mishandelingen en pijnigingen goud en andere kostbaarheden des lands af, terwijl zij de genen, die wederstand boden, of hunne vrijheid en menschenregten zochten te beschermen, als oproermakers ter dood bragten, door alle welke mishandelingen binnen weinige jaren millioenen van deze onnoozele lieden de slachtoffers dezer onmenschelijke barbaarsheden werden. Geen wonder, dat een *Cazike*, of Vorst op het eiland *Kuba*, dien de *Spanjaarden* in het jaar 1511 veroordeelden om levende verbrand te worden, omdat hij voor zijne vrijheid gestreden had, als hem een *Franciskaan*, daar hij reeds op den brandstapel stond, vermaande een Christen te worden, opdat hij de vreugde des hemels mogt genieten, en de pijnigingen der helle ontgaan, na aan den Monnik gevraagd te hebben: Of de Spanjaarden dan ook in den hemel kwamen? op deszelfs verzekering, dat deze, bijzonder de godvruchtigen onder hen, gewis in den hemel kwamen, hernam: „Nu, dan wil ik liever ter helle varen, dan op eene plaats zijn, waar ik zulke wreedaards zou moeten aantreffen." Men leest dit en andere bijzonderheden van de ontmenschte wreedheid der Spanjaarden in het werk van BARTHOLOMEUS DE LAS CASAS: Omstandige en waarachtige beschrijving der *Indien*, hoe die van de Spanjaarden veroverd en verwoest zijn geworden; welk werk eerst in het *Spaansch* in 4to is uitgegeven door dezen *Spaan-*

schen

schen Bisschop in het jaar 1552, en vervolgens in het *Latyn* en in verscheidene hedendaagsche talen is overgezet, ook in het *Nederduitsch.* Een werk, hetwelk alle blijken van echtheid met zich voert, en over het geheel door andere *Spaansche* Geschiedschrijvers bevestigd wordt.

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Ondertusschen moet men tot lof van sommige Geestelijken en Zendelingen, bijzonder onder de *Dominikanen*, erkennen, dat zij niet alleen deze barbaarsche handelwijze afgekeurd, maar er zich ook ten sterksten tegen verzet hebben. Voornamelijk predikte in het jaar 1511 de *Pater* MONTESINO in de hoofdkerk te *San Domingo* tegen dezelve met vuuren welsprekendheid, hij werd deswegens bij zijne Orde aangeklaagd, maar deze hielden hem de hand boven het hoofd tegen de *Franciskanen;* doch hunne menschlievende pogingen waren niet in staat, om de ongelukkige *Indianen* van Slavernij te bevrijden, zelfs verklaarde Koning FERDINAND in het jaar 1513, dat hij, na behoorlijke overweging, gevonden had, dat deze Slavernij naar Goddelijke en menschelijke regten kon geregtvaardigd worden, alzoo zij anders onmogelijk tot het Christendom gebragt konden worden; hij de Koning en zijn Raad namen derhalven dezelve op hun geweten, en alle geestelijken hadden zich te wachten, van daar tegen te prediken. Evenwel gebood de Koning, dat men de *Indianen* zachter behandelen zoude. De *Dominikanen* verlieten hier op grootendeels het eiland *San Domingo*, terwijl de genen, die bleven, voortgingen, tegen deze Slavernij te prediken.

Pogingen van DE LAS CASAS ten voordeele der Indianen.

BARTHOLOMEUS DE LAS CASAS, een *Spaansche*

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

geestelijke, die met KOLUMBUS, op deszelfs tweede reize, te *Hispaniola* of *San Domingo* gekomen was, trok zich inzonderheid het lot der *Indianen* aan, en reisde zelfs in het jaar 1516 weder naar *Spanje*, om aan het Hof van FERDINAND tot hunne bevrijding te arbeiden; maar deze Vorst in dat zelfde jaar overleden zijnde, nam de Regent van *Spanje* XIMENES, zijne klagten aan en zond LAS CASAS terug naar *Amerika*, om menschlievender schikkingen te maken. Doch de eigenaars der Slaven boden hem zoo hevigen tegenstand, dat hij gevaar van het leven liep, en in een Klooster moest vlugten. Hij keerde in het jaar 1517 weder naar *Europa*, alwaar de nieuwe Koning van *Spanje*, KAREL, de regering aanvaard had. Bij deszelfs *Nederlandsche* Staatsdienaren vond DE LAS CASAS zoo veel ingang, dat de vrijheid der *Indianen* dadelijk besloten werd, maar daartegen werd vastgesteld, Slaven in de *Portugeesche* bezittingen in *Afrika* te koopen, en die naar *Amerika* over te voeren, welke sterker bevonden werden van ligchaamsgestel tot den arbeid, vooral in de mijnen, dan de zwakkere *Amerikanen*. Hier uit ontstond de *Slavenhandel*, die, tot schande van het menschdom, nog tot in onze tijden gedreven wordt, en welke aan Millioenen *Afrikanen* de vrijheid en het leven gekost heeft. DE LAS CASAS ondernam, ver van de *Spanjaarden*, op het vaste land van *Amerika* eene Volkplanting van *Indianen* aan te leggen, maar deze onderneming mislukte zoo geheellijk, dat hij allen moed verloor en zich in een *Dominikaner* Klooster te *Domingo* begaf. Ondertusschen moesten alle *Indianen*, onder de *Spaansche* ge-

gehoorzaamheid, Christenen worden, terwijl 'er door strenge dwangmiddelen gezorgd werd, dat zij daarbij blijven moesten.

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Nog werd 'er onder de regering van FERDINAND en IZABELLA, eene *Bekeering* tot stand gebragt, door oorlog en geweldige middelen, de bekeering namelijk der *Moren* of *Arabieren* in *Spanje*. Deze hadden, van alle hunne voorgaande veroveringen in dat land, alleen nog de stad *Granada* overig; deze werd in het jaar 1492, het jaar der ontdekking van *Amerika*, door FERDINAND, bij verdrag ingenomen, onder beding, dat de *Moren* hunne vrije Godsdienstoefeningen en regten zouden behouden.

Bekeering der Mooren in Spanje.

Deze stad was de laatste toevlugt der *Moren* geweest, van welken men rekende, dat 'er zich nog ten minsten twee Millioenen in *Spanje* bevonden, ook hadden afgevallene Christenen derwaarts de wijk genomen, van welken men in de stad *Granada* alleen wel 50,000 telde, en door geheel *Spanje* omtrent 500,000 *Moren* van Christelijke afkomst. Na de verovering der stad werd het werk der bekeering van deze en genen ondernomen, en door den Koning en Koningin opgedragen aan FRANCISCUS XIMENES DE CISNEROS, Aartsbisschop van *Toledo*, en men besloot, dat de *Muhammedanen* in het Koningrijk *Granada* het Christendom aannemen of het land zouden moeten ruimen. XIMENES overleide met den Aartsbisschop van *Granada*, om eerst de Priesters door zachtheid en geschenken te bewegen tot het Christendom; dit gelukte vrij wel, zoodat eenige duizenden zich lieten doopen. Maar vele anderen bleven ongezind, en merkten dit gedrag veeleer aan

als

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1673. tot 1517.

als een verbreken van de voorwaarde der overgave, de vrijheid van Godsdienst. Doch dezen werden als Oproermakers behandeld. Onder hen was een aanzienlijk man ZEGRI genoemd, welken XIMENES aan zijnen Kapellaan PIETER *van Leon* in bewaring gaf, om hem, op welke wijze ook, te bekeeren, die hem ook, na vergeefs den weg van vleijen en geschenken beproefd te hebben, zoo streng behandelde, dat ZEGRI bezweek en het Christendom aannam. Zoo ijverig was de bekeeringszucht van XIMENES, dat hij, die anders een beminnaar en voorstander der wetenschappen was, thans alle afschriften van den *Koran* en andere boeken der *Arabieren* van Godsdienstigen inhoud, wel ten getale van 5,000, openlijk liet verbranden. Alleen behield hij de werken over de geneeskunde, welke hij naderhand aan de Hooge School te *Alkala de Henares*, *Complutum*, door hem in het jaar 1509 gesticht, vereerde. Zijne strengheid bragt dra een Oproer te weeg, waarbij in de groote voorstad van *Granada*, *Albaizen*, twee Christenen uit het gevolg van den Aartsbisschop het leven verloren; maar nu werd den ingezetenen dier voorstad slechts de keuze gelaten van den dood of den doop; welken laatsten de meesten verkozen. Nu gebood de Aartsbisschop TALAVERA, dat men deze nieuwgedoopten in den Christelijken Godsdienst zou onderwijzen, en ten dien einde sommige afdeelingen der H. Schrift, en andere in het Arabisch zou vertalen; maar XIMENES beweerde, dat men de H. Schrift niet aan de verachting der nieuwbekeerden moest blootstellen, dat men hun eerst het Christendom geliefd moest maken,

ken, en dan eerst hen in hetzelve onderwijzen moest. Zeker eene zeldzame handelwijze! Ook konden wel katechismen, gebeden, bevattelijke verklaringen van het geloof enz. in de *Arabische* taal overgebragt worden, maar den Bijbel moest men in die drie talen laten, in welken het opschrift boven JEZUS kruis bevat was. En dit gevoelen kreeg ook de overhand. Naderhand hebben de *Moren* van tijd tot tijd opstand verwekt, waar van het gevolg telkens was, dat de overwonnenen tot het Christendom gedwongen werden, tot dat eindelijk onder de regering van FILIPS II al de *Moren* uit *Spanje* verdreven werden.

Toestand der Joden in het Oosten.

Den toestand der *Joden*, van welken wij thans nog kortelijk moeten spreken, leeren wij, ten aanzien van de Oostersche Joden in het begin van dit Tijdvak, best kennen uit de Reisbeschrijving van den vermaarden Jood BENJAMIN van *Tudela*, in het jaar 1160 en volgende, in welke beschrijving wel vele vergrootingen en beuzelingen voorkomen, maar welke over het geheel echt en naar waarheid is; als ook uit de Reisbeschrijving van zijnen tijdgenoot PETACHIAS. — In het Westen was in het begin van dit Tijdvak hun toestand dragelijk, voornamelijk in *Duitschland*, alwaar zij zelfs in grooten aantal waren, en in de voornaamste steden aanzienelijke Sijnagogen en Scholen hadden. Maar op het einde der XIde en in de volgende eeuw was de bijgeloovige ijver der kruisvaarders hun bijna doodelijk. De ongeregelde hoopen volks, die naar *Palestina* trokken, vermoordden duizenden van *Joden* in het doortrekken, en plunderden en beroofden

den hen. Evenwel verleenden verscheidene Vorsten hun brieven van vrijwaring, en namen hen in hunne bescherming, onder anderen de Keizer FREDERIK II en anderen; ook schreef de vermaarde BERNHARD, Abt van *Clarivaux*, ten hunnen behoeve, aan de Geestelijkheid van *Duitschland*. Niet minder vonden de *Joden* voorspraak en bescherming bij verscheidene Pausfen.

De wreedheden tegen de *Joden* geoefend, werden veelal bewimpeld en verschoond, door de beschuldigingen; welke men tegen hen inbragt, dat zij niet alleen den Christen Godsdienst smaadden, maar zich ook aan moorden, bijzonder van Christen kinderen schuldig maakten, die zij op hun Paaschfeest zullen gekruist hebben, waar van verscheidene voorbeelden bij de Schrijvers van dien tijd voorkomen, doch welke geene genoegzame zekerheid hebben, en tegen welke tot ontschuldiging der *Joden* veel kan ingebragt worden.

In het jaar 1172 verdreef de Koning van *Frankryk* FILIPS AUGUSTUS de *Joden* uit *Frankryk*, waar zij, door hunnen woeker groote rijkdommen verzameld hadden; een zelfde bevel gaf LODEWYK IX toen hij zich in het jaar 1252 in *Palestina* bevond; ook maakten Pausfen en Kerkvergaderingen verscheidene bepalingen, welke de *Joden* of drukten of beschimpten, onder anderen werd bevolen, dat de *Joden* zich door een uiterlijk teeken aan hunne kleederen van de Christenen zouden onderscheiden. In de XIIIde eeuw werden hun hunne Boeken, inzonderheid de *Talmud*, ontnomen; geen wonder, dat men in deze tijden weinige voorbeelden

den vindt van *Joden*, die zich tot het Christendom bekeerden, daar hun haat en afkeer van hetzelve veeleer moest toenemen.

V BOEK. III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

'Er werden wel boeken geschreven door Christenen, om de *Joden* te wederleggen en te overtuigen, voornamelijk verdient hier gemeld te worden het Boek van RAYMUND MARTINI in de XIIIde eeuw, hetwelk hij den naam gaf van *Pugio fidei*, en in hetwelk hij de *Muhammedanen* en *Joden* tevens wederlegt; maar zij deden weinig werking, even min als de gesprekken, welke hier en daar tusschen Joodsche en Christen Leeraars gehouden werden. Dus waren eigenlijke bekeeringen der *Joden*, ten dezen tijde, eene zeldzaamheid, want dat velen derzelven, om het doodsgevaar te ontkomen, zich lieten doopen, of dat, gelijk men verhaalt, in het jaar 1295 in *Kastilie* gebeurd te zijn, vele *Joden* het Christendom hebben aangenomen, omdat hunne mantels op eenmaal met een verbazend getal witte kruisen bedekt waren, of dat 'er in *Londen* in de XIIIde eeuw een door den Koning gesticht huis geweest zij, waar in bekeerde Joden woonden, kan enkel dienen, om aan te wijzen, wat men, in deze tijden, door *bekeeren* verstond. Wij hebben echter een verhaal van eenen bekeerden Jood, JUDAS genoemd, en te *Keulen* geboren, die bij den Doop den naam van HERMAN ontving, en zelve een verhaal van zijne bekeering geschreven heeft, welk verhaal vol bijgeloovigheid en dweeperij, gedrukt is achter de *Pugio fidei* van MARTINI, door CARPZOVIUS uitgegeven.

Schriften om de Joden te bekeeren.

Des te minder was 'er reden, om eene ware re-

de-

V. BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

delijke bekeering der *Joden* ten dezen tijde te verwachten, daar zij aanzienelijke geleerden onder hunne Natie hadden, die tegen de Leeraren van het Christendom van dezen tijd opwogen. Trouwens hoe zeer deze Natie verstrooid en verdrukt was, en hunne voormalige vermaarde Scholen te *Sora*, *Pumbeditha* en elders te niet waren gegaan, zij hadden weder op andere plaatsen nieuwe gesticht, onder welke de School te *Lunel* in *Frankryk*, niet ver van *Bourdeaux* in de XIIde eeuw zeer vermaard was, gelijk ook die te *Kahira* of *Kairo*, gesticht door MAIMONIDES. Onder hunne geleerden zijn voornamelijk beroemd geworden, *Rabbi* ABEN EZRA, die in de XIIde eeuw geleefd en tot een tijdgenoot gehad heeft R. DAVID KIMCHI, die tot in de XIIIde eeuw leefde, R. SALOMO IZAAK, gemeenelijk RASCHI genoemd; maar de grootste van hunne Leeraren en Geleerden was R. MOZES BEN MAIMON, bekender met den naam MAIMONIDES, of bij de *Joden* bij verkorting RAMBAM, die in het jaar 1131 te *Kordua* ter wereld kwam, en in de H. Schriften, en in de Godgeleerdheid onder de *Joden* niet ligtelijk iemand boven hem gehad heeft. In de XVde eeuw maakte zich R. IZAAK ABARBANEL, te *Lissabon* in het jaar 1437 geboren, vermaard door zijne Schriften. Zoo dra de Drukkunst in de XVde eeuw was uitgevonden, beijverden ook de *Joden* zich, om den Hebreeuwschen Bijbel, hunnen *Talmud* en andere Boeken in druk uit te geven; hun Boekdrukker ABRAHAM BEN CHAJIM leverde te *Soncino* in het jaar 1488 het eerst eenen druk van het geheele Oude Testament in *Folio*. Ook schreven reeds in de XIVde

eeuw

eeuw hunne Geleerden opzettelijke ſtrijdſchriften tegen de Christenen, bijzonder JOM TOB LIPMAN, Schrijver in het jaar 1399 van een boek tegen de Christenen, het welk hij *het Boek der overwinning* noemde, en hetwelk bij de *Joden* in groote achting is. — Ook in deze eeuwen heeft men de *Joden* zware beſchuldigingen van moord en mishandeling der Christenen te last gelegd, doch hetgene zij van de Christenen dulden moesten, was ook van dien aard, dat ligtelijk bij hen de haat en wraak tot buitenſporigheden konden overſlaan; uit *Frankryk* werden zij verſcheidene malen verjaagd, en hunne goederen verbeurd verklaard; in *Duitschland* werden zij in de XIVde eeuw in menigte vermoord. Een vreesſelijke pest, welke in het jaar 1348 in *Duitschland* en andere landen van *Europa* woedde, werd aan de *Joden* toegeſchreven, die dezelve door het vergiftigen der bronnen en rivieren zouden veroorzaakt hebben; en zulk een ongerijmd verdichtſel vond bij het ligtgeloovig volk ingang genoeg, om de *Joden* allerwegen te vervolgen en te vermoorden. Zelfs nog in de XVde eeuw werden de oude beſchuldigingen vernieuwd, dat de *Joden* Christen kinderen, inzonderheid op hun Paaschfeest, kruiſigden en ter dood bragten. Doch de hardſte ſlag trof hen in *Spanje*, in welk land zij, eeuwen lang, onder de *Arabiſche* Heerſchappij voornamelijk, talrijk en vermogend geweest waren. Niet alleen dat 'er in de XIIIde en het begin der XIVde eeuw verſcheidene oproeren tegen de *Joden* verwekt werden, maar in het jaar 1492 gaven de Koningen FERDINAND en IZABELLA, kort na de bemagtiging van *Granada*, een bevel, dat

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

dat alle *Joden* binnen den tijd van vier maanden *Spanje* moesten verlaten; op welk bevel de *Joden*, meer dan 170,000 in getal, naar *Portugal*, *Frankryk*, *Italie* en *Afrika* weken; aan 83,000 van hen gaf de Koning van *Portugal*, JAN II verlof, om in zijn rijk te komen, onder voorwaarden, van voor elk hoofd acht dukaten te betalen, en binnen een' bepaalden tijd het rijk weder te verlaten, of anders slaven te zullen zijn; hij had hun beloofd, tot hun vertrek behulpzaam te zullen wezen, maar de *Joden* werden van de *Portugeesche* kooplieden en schippers zoo mishandeld, dat een groot deel in het rijk blijven moest, die toen tot lijfeigenen gemaakt werden. 's Konings opvolger EMANUEL stelde dezen echter in het jaar 1495 weder in vrijheid; maar veranderde in het jaar 1496, op aansporing van FERDINAND en IZABELLA, weder geheel van gezindheid jegens dit ongelukkig volk: en beval toen, *dat alle Joden*, mannen en vrouwen, die zich niet wilden laten doopen, binnen eenen bepaalden tijd, het rijk zouden moeten verlaten, of lijfeigenen worden. Zelfs handelde de Koning nog verraderlijk met hen, door te bevelen, dat hunne zonen, die niet boven de 14 jaren oud waren, hun ontnomen en gedoopt zouden worden, hetwelk de *Joden* in de uiterste wanhoop stortte; voorts werd het verlof, hun tot hun vertrek gegeven, van tijd tot tijd uitgesteld, en eindelijk, in plaats van drie havens, alleen *Lisfabon* aangewezen, om scheep te mogen gaan; welk een en ander oorzaak was, dat velen, te laat komende, binnen den bepaalden tijd niet vertrekken konden, en dus genoodzaakt waren, wilden zij geene slaven we-

wezen, den doop aan te nemen, waar op zij hunne kinderen wederkregen, en zelfs van den Koning rijkelijke geschenken ontvingen. Men kan ondertusschen ligt denken, wat 'er van de echtheid hunner bekeering ware; ook bleven de nakomelingen van deze bekeerde *Joden* bij de *Portugeezen* steeds in verachting, en werden van de oorspronkelijke *Portugeezen* met den naam van *nieuwe Christenen* steeds onderscheiden, tot dat Koning JOZEF I in het jaar 1773 dit onderscheid afgeschaft en verboden heeft.

Men verhaalt nog wel andere bekeeringen der *Joden*, die niet door geweld zouden te wege gebragt zijn, maar welke evenwel weinig geloofbaar zijn, omdat zij aan wonderwerken worden toegeschreven, welke alles behalve de kenmerken van echte wonderwerken hebben. Zoo zullen in het jaar 1515, 120 *Joden* te *Guadalajara* in *Spanje* op ééns Christenen zijn geworden, nadat zij, als ook de Christenen dier stad, een sneeuwwit kruis aan den hemel gezien hadden, hetwelk na eene predikatie van een' Franciskaner Monnik over het Avondmaal verschenen was. De beroemde Heilige en wonderdoener de *Dominikaner* VINCENTIUS FERRIER, bekeerde, met hulpe van den Heiligen Reus, den *grooten* CHRISTOFFEL, wel 35,000 *Joden* tot het Christendom; een Franciskaner Monnik zal te *Brescia* een Christen jongen, die van een' Jood vermoord was, weder levend hebben gemaakt, waar door deze moordenaar met zijn' zoon tot het Christendom bekeerd werd.

Van meer belang was het, dat men nu en dan eenige godsdienstige gesprekken met de *Joden* hield, om hen van de waarheid van het Christendom te

V BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 1073, tot 1517.

overtuigen, schoon dezelve doorgaans zonder uitwerking bleven. Dus werd in het jaar 1413 een gesprek gehouden, in tegenwoordigheid van den Paus BENEDICTUS XII te *Gironna* in *Katalonie*, tusschen HIERONYMUS A SANCTA FIDE, en BERTRAND, beide gedoopte *Joden*, met eenige voorname Joodsche Leeraren, waarvan de gemelde HIERONYMUS een berigt gegeven heeft in een werk door hem *Hebraeomastix* genoemd, hetwelk te *Frankfort aan den Main* in het jaar 1602 gedrukt is, maar waar tegen de *Joden* twee andere Boeken geschreven hebben.

Voorts zijn 'er in het laatste der XVde eeuw nog eenige Schriften tegen de *Joden* in druk verschenen, bij voorbeeld, van PETRUS NIGER of SCHWARTZ, eenen *Dominikaner* in *Duitschland*, van eenen Spanjaard, ALPHONSUS DE SPINA, VICTOR DE CARBIN, en anderen.

Het behoeft ons intusschen geheel *niet te verwonderen*, dat de *Joden*, niettegenstaande alle deze pogingen, ongeneigd bleven, om zich met de Christenen te vereenigen; de vervolgingen en het geweld konden niet dan haat en afkeer in de gemoederen dezer verdrukte Natie verwekken; en het Christendom, hetwelk men hun, in deze eeuwen, gedurende dit Tijdperk, zocht te doen aannemen, was geheel verbasterd van zijne oorspronkelijke zuiverheid en eenvoudigheid, en een stelsel van Bijgeloof of Priesterheerschzucht geworden.

Einde van het Vijftiende Deel.

